

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA.

MEGINDÍTOTTA

PINTÉR JENŐ

SZERKESZTI

KOZOCSA SÁNDOR

HARMINCEGYEDIK ÉVFOLYAM.

KIADJA A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

BUDAPEST, 1942.

TARTALOM.

TANULMÁNYOK.

	Oldal
Alszeghy Zsolt: Nemzetietlen-e irodalmunknak úgynevezett „nemzetietlen kora“?	1
Agárdi László: Bartóky József, az elbeszélő.	14

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Tolnai Gábor: Tótfalusi vagy Misztótfalusi?	28
---	----

BÍRÁLATOK.

Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete. VIII. kötet. A magyar irodalom a XX. század első harmadában. — Gulyás Pál: A bibliográfia kézikönyve. — Pukánszky Kádár Jolán: A Nemzeti Színház százéves története. — Vörösmarty Mihály művei regékben. — Hankiss János: Liszt Ferenc az író. — Ortutay Gyula: Fedics Mihály meséi. — Bertha Zoltán: Justh Zsigmond. — Bóka László: Vajda János. — Bereczik Árpád: Betlehemes játékok. — Németh Zoltán: Kis János szerepe kora irodalmi életében. — Fötyös Márta: Debrecen irodalma a reformkor-szakban.	31
--	----

FOLYÓIRATOK SZEMLEJE.

Folyóiratok	42
-------------------	----

FIGYELŐ.

Zilinszky Aladár ravatalánál. — Feddőének a XVII. század elejéről. — Egy állítólagos Amadé-versről. — Petőfi és Gyulai Pál. — Hírek. — Elhunytak. — Titkári jelentés. — Társasági ügyek. — Hibaigazítás.	48
---	----

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

MEGINDÍTOTTA

PINTÉR JENŐ

SZERKESZTI

KOZOCSA SÁNDOR

HARMINCEGYEDIK ÉVFOLYAM.

KIADJA A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

BUDAPEST, 1942.

TARTALOM.

Tanulmányok.	Oldal
Agárdi László: Bartók József, az elbeszélő	14
Alszeghy Zsolt: Nemzetietlen-e irodalmunk úgynevezett „nemzetietlen kora“?	1
Birkás Géza: Az Ember Tragédiája és a franciák	65
Kósa János: Az Athenaeum és a bécsi rendőrség	134
Pap Károly: A Debreceni Csokonai Kör történetéhez	77
Solt Andor: Öt év Szigligeti Ede életéből	169
Szász Károly: „A pártütők“ védelme	121
Szenző Piroska: Petőfi Sándor követjelöltségének egykorú hazai sajtója	177
Török Pál: Új vonások Eötvös József báró arcképén	127

Kisebb közlemények.

Alszeghy Zsolt: A magyar-nyelvű jezsuita-drámák forrásaihoz	87
Alszeghy Zsolt: Irt-e verset Tokody Márton?	140
Benkó Barnabás: Amikor Petőfi aranyat szállított	142
Földessy Gyula: Újabb adalékok egy Ady-motívumhoz	144
Cs. Gárdonyi Klára: Farsangi játék a XVIII. századból	89
Kardeván Károly: Madách és Eötvös	188
Szombathy János: A kantai minorita iskoladrámák	187
Tolnai Gábor: Tótfalusi vagy Misztótfalusi?	28
Turóczy-Trostler József: „Amit fül nem hallott, a szem meg nem jára“ ..	190

Bírálatok.

M. Beleznay M. Cecilia: A Felsőmagyarországi Minerva 1825—1836. (—a.)	200
Berczik Árpád: Betlehemes játékok. (—ry)	41
Bertha Zoltán: Justh Zsigmond. (Szinyeyi Ferenc)	39
Bisztray Gyula: Színházi esték. (Rédey Tivadar)	148
Bóka László: Vajda János. (J.)	40
Csery-Clauser Mihály: Széchenyi napjai. (Batizi László)	199
Dányi Károly: Kossuth és a Deák párt hírlapi vitája 1867-ben. (D. B.)	201
Dugonics András: Téténynök ékessége. (Tolnai Gábor)	100
Eckhardt Sándor: Balassi Bálint. (Fábián István)	96
Eötvös Márta: Debrecen irodalma a reformkorszakban. (Batizi László) ..	41
Gerlőtei Jenő: Verhaeren. (Angyal Endre)	100
Gulyás Pál: A bibliográfia kézikönyve. (Dezsényi Béla)	34
Hankiss János: Liszt Ferenc az író. (Dénes Tibor)	38
Ifj. Hegedűs Sándor: Lángelmék árnyékában. (R. M.)	151

Kállay Magda: Zrínyi Ilona a magyar szépirodalomban. (Cs. Gárdonyi Klára)	153
Kristóf György: Királyhágón inneni írók Erdélyben. (—ry)	198
Kunszery Gyula: Magyar írók bűnperei. (Cs. G. K.)	201
Lengyel Tamás: Gróf Teleki László. (Romhányi Gyula)	200
Lcsi Viktor: A Frankenburg-féle Eletképek. (Dezsényi Béla)	149
Lékai Lajos: A magyar történetírás 1790—1830. (Csapodi Csaba)	151
Madách Imre: Az Ember Tragédiája. Kardeván Károly jegyzeteivel. (Gerézdi Rabán)	149
Madách Imre összes művei. (Barta János)	195
Madách Imre összes levelei. I—II. (Barta János)	195
Németh Zoltán: Kis János szerepe kora irodalmi életében. (—ry)	41
Ortutay Gyula: Fedics Mihály mesél. (K. Baróti Dezső)	39
Papp Ferenc: Gyulai Pál. II. kötet. (Kozocsa Sándor)	94
Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete. VIII. kötet. A magyar irodalom a XX. század első harmadában. (Kozocsa Sándor)	31
Pukánszky Kádár Jolán: A Nemzeti Színház százéves története. (Staud Géza)	36
Reisz Mihály: Gozdu Elek. (Lovass Gyula)	154
Rédey Tivadar: Ödny Árpád. (rtr.)	197
Szalóky Mária: Gróf Markovich Miklósné és Kármán József levelezése. (D.)	154
Szarvasi Margit: Magánkönyvtárak a XVIII. században. (Galambos Ferenc)	153
Szauder József: Faludi udvari embere. (K.)	152
Szemelvények Toldy Ferenc műveiből. (Berczik Árpád)	153
Szemző Pirokska: A „Pester Zeitung“. (Dezsényi Béla)	102
Szirbik Ferenc: Az angol nyelv terjeszkedése Magyarországon. 1914-ig. (Batizi László)	152
Thurzó Gábor: Ködlovagok. (F. I.)	99
Tóth László: Erdélyi biedermeier. (Cs. Gárdonyi Klára)	198
Trencsényi-Waldapfel Imre: Erasmus és magyar barátai. (Kardos Tibor)	199
Görzsényi Vargha Zoltán: A budapesti Kálvin-téri kriptá lakói (Petrich Béla)	101
Vajda Endre: Vörösmarty Mihály művei regékben. (ss)	37

Folyóiratok szemléje.

Folyóiratok	42, 103, 155, 202
-----------------------	-------------------

Figyelő.

Egy állítólagos Amadé-versről. (A. Zs.)	49
Elhúnytak	52, 114, 161, 210
Feddőének a XVII. század elejéről. (Sárkány Oszkár)	48
Hibaigazítás	64
Hírek	51, 113, 161, 209
Jókai Mór keresztapasága. (Dénes Tibor)	160
Kéziratok gyűjteményeink bibliográfiájához. (A. Zs.)	106

	Oldal
Madách és Rousseau. (Waldapfel József)	159
Petőfi és Gyulai Pál. (Turóczi-Trostler József)	50
Pintér Jenő munkaterülete. (Havas István)	205
Pintér Jenő síremlékének leleplezésekor. (Alszegehy Zsolt)	205
Társasági ügyek	60
Titkári jelentés. (Brisits Frigyes)	59
Tóth Béla levele Kalmár Endréhez. (Bíró Imre)	111
Verses mese a XVIII. századból. (A. Zs.)	158
Zlinszky Aladár ravatalánál. (Alszegehy Zsolt)	48

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

	Oldal		Oldal
Abafi Lajos	107	Bánóczy József	124
A bibliográfia kézikönyve	34	Bárány Boldizsár	51
Abonyi Lajos	173	Bártfay László	139
Ady Endre 32, 60, 144, 146,	209	Beleznay M. Cecília	200
Ady Társaság	81	Belohorszky Ferenc	204
Agárdi László	14	Bem József	142
Alexander Bernát	189	Bencze Jenő	73
Almási Tihamér	173	Bene Lajos	210
Alszeghy Zsolt 1, 60, 89,	209	Benedek Elek	83
103, 142, 187, 205,	66	Benedek Marceil	84
Alvinczy Sándor	66	Benkó Barnabás	143
Amadó László	49, 107	Benkő László	204
Andor József	99, 33	Beöthy Ödön	51
Angyal Endre	101, 103	Beöthy Zsolt ... 2, 34, 80, 94,	125
Angyal Dávid	82, 95	107, 113, 122,	173
Arany János 42, 82, 104,	206	Bercsényi Béla	175
124, 125, 151, 155, 191,	107	Berczik Árpád ... 41, 111, 153,	46
Aranyosrákosi Székely Sándor ..	155	Berecz Dezső	210
Apáczai Csere János	84	Berényi János	104
Asztalos Imre	134	Bernát Gazsi	209
Athenaeum	37, 65,	Bernolák Kálmán	39
Az ember tragédiája .. 37, 65,	202	Bertha Zoltán	82, 111
76, 188, 195,	78	Berzeviczy Albert	82
Abrányi Emil	203	Berzsenyi Dániel	204
Agoston Julián	84	Bessenyei György .. 1, 51, 100,	42
Aprily Lajos	3	Bérczy Károly	105
Babai Ferenc	32, 47, 82,	Bierbauer Virgil	65
Babits Mihály	156, 209	Birkás Géza	157
Bajza József	121, 201	Biró Béla	112
Balassi Bálint 43, 96, 107,	206	Biró Imre	10
Balassa Imre	51	Biró Márton	148, 155
Ballai Mihály	43	Bisztray Gyula	66, 156, 173
Ballagi Aladár	43	Bod Péter	30, 156
Balogh Edgár	157	Boda Andor	211
Balogh Jenő	42, 83	Boka Károly	79
Balogh Károly	42	Bonfinius	141
Bankós Károly	178, 179	Bornemisza Péter	98
Barta János	197	Bory Jenő	209
Batizi László	41, 199	Bóka László	40, 157,
Barabás Lóránd	52	Brisits Frigyes	32, 60, 99
Barcsay Abrahám	104	Bródy Sándor	144
Baróti Dezső	100	Bucsi Antal	3
Baróti Szabó Dávid	107	Burner Sándor	211
Bartók Lajos	104		
Bartóky József	14, 27	Csaplovics János	135
Bálint Mihály Marcell	161	Csapodi Csaba	151
Bán Aladár	203	Csatkai Endre	47, 105, 204
Bank bán	37, 104,	Csathó Kálmán	82, 103

VIII

	Oldal		Oldal
Csató Pál	136	Faludi Ferenc	152, 209
Császár Elemér	43, 47, 83, 104	Farkas Imre	80
Csengey Guasztáv	203, 209	Farkas István	52
Csengery Antal	95, 182, 185	Fazekas Mihály	79
Csengery János	103	Fábián Gábor	137, 156, 194
Csepregi T. Mihály	29	Fábián István	99
Csery-Clausor Mihály	155, 199, 202	Fáy András	107, 136, 157
Csiky Gergely	103, 156, 173, 202	Fedics Mihály	39
Csokonai	51, 86, 206	Fehértájj Tibor	212
Csokonai kör	77	Ferenczi István	80
Csongor és Tünde	37	Ferenczi József	179
Cholnoky László	99	Ferenczi Zoltán	44, 84, 142, 179
Csorba Tibor	105, 155	Fényi András	47, 204
Csúry Bálint	84	Figyelmező	137
Czinke István	211	Fitz József	157
Czóbel Minka	70	Fógel József	52
Czuczor Gergely	10	Földessy Gyula	60, 147
Czvittinger Dávid	8, 156	Frankenburg Adolf	46, 136, 150, 156
Dankó Pista	51	Friz András	87
Danóczy Antal	211	Gaal György	121
Dayka Gábor	80	Galamb Sándor	202
Dányi Károly	201	Galambos Ferenc	153
Deák Ferenc	95, 129, 201	Gamauf Teofil	47
Debreceni Ellenőr	77	Garay János	156
Debreceni Hírlap	77	Gáldi László	157
Debreceni Híradó	77	Gálos Magda	39
Degré Alajos	156	Gálos Rezső	43, 104, 202, 203
Demailly Károly	146	Gárdonyi Géza	32, 51, 99
Dessewffy József	136, 200	Cs. Gárdonyi Klára	93, 198, 200
Dezsényi Béla	36, 51, 102, 150	Gáspár Jenő	44, 156
Dénes Lajos	211	Gerézdi Rabán	149
Dénes Tibor	160	Gergely Gergely	156
Dézi Lajos	98	Gergely István	67
Diószeghy Sámuel	79	Gerlőtei Jenő	100
Dobsa Lajos	170	Géresi Kálmán	79
Dóczy András	10	Glaser Manó	66
Dóczy Lajos	156, 172	Góbi Imre	123
Dóczy József	80	Gonda Henrik	212
Döbrentei Gábor	139, 157	Gozsdu Elek	154
Dugonics András	100	Görgey Artúr	95
Dukai Takách Judit	203	Greguss Agost	66, 80, 156
Eckhardt Sándor	96, 104, 156	Greguss Margit	161
Egressy Gábor	80, 155	Gubernáth Antal	90
Elek Oszkár	203	Gulácsy Irén	84
Enyedi István	29	Gulyás Pál	34, 60, 161
Eötvös József báró	46, 130, 155, 188, 203, 206	Guzmics Izidor	157
Eötvös Károly	78, 95	Gyalokay Jenő	143
Eötvös Lóránd	111	Gyenes László	66
Eötvös Márta	41	Gyenis András	209
Erasmus	199	Gyóni Géza	82, 157, 203, 204
Erdélyi József	33	Gyökössy Endre	156
Erdődy Gábor	10	Gyöngyösi István	1, 44
Erkel Ferenc	66	Gyöngyössi László	51
Eröss Sándor	43	György Dénes	84
Eszterházy Miklós	8	György Lajos	158
Életképek	150	Györy János	105

	Oldal		Oldal
Györy Vilmos	156	Kaffka Margit	33
Gyulai Pál .. 50, 94, 124, 151,	196, 198	Kalmár Endre	111
Hajdu László	36, 105	Kalmár György	13
Hajnóczy Dániel	46	Kara Győző	212
Halasy-Nagy József		Karácsony Benő	43
Halápy Konstantin	10	Kardeván Károly	149, 190
Halász Gábor	40, 195	Kardos Albert	79, 203
Halász László	209	Kardos Tibor	105, 200
Hamar Gyula	47	Katona József .. 46, 51, 83, 88,	151
Hankiss János	38, 72, 84,	Katona Lajos	32
	100, 202	Kazi Ferenc	6
Hargas Macarius	11	Kazinczy Ferenc .. 31, 82, 104,	210
Harsányi Kálmán	99, 148		153, 204, 210
Harsányi Lajos	204	Kállay Magda	153
Harsányi Zsolt	84, 196	Kállay Miklós	103
Havas István	203, 208, 209	Kármán József	154
Ifj. Hegedüs Sándor	151	Kemény Zsigmond báró .. 83,	201
Helvei Laura	66		94, 182, 185, 201
Heltai Hugó	212	Keményfy János	103
Herczeg Ferenc	32, 82, 202	Kerecsényi Dezső	46
Hermányi Dienes József	29	Kerekes György	40
Herpei János	203	Kereskényi Adám	87
Heti Lapok	138	Keresztury Dezső	46
Heun Károly Gottlieb	122	Kertész Manó	162
Hevenesi Gábor	2	Kékyl Lajos	40, 83, 209
Hevesi Sándor	76	Kéry László	99
Hírnök	138	Kincs István	162
Hofbauer László	77	Király Pál	182
Honderü	150	Kis János	41, 47
Horányi Elek	30	Kiss József	80
Horvay János	210	Kisfaludy Károly	82, 121,
Horváth Cyrill	59, 136		153, 201
P. Horváth Endre	43	Kisfaludy Sándor	201, 203
Horváth János	32, 40, 44, 179	Kóbor Tamás	162
Hölgyfutár	111	Koháry István	10, 203
Huszár Károly	52	Kolos Endre	157
Illei János	89	Koltay-Kastner Jenő	155
Illyés Gyula	157	Komáromi Csipkés György	152
Jakab Ödön	84	Komáromi János	84
Jancsó Elemér	204	Komócsy József	78
Jankovits Miklós	140	Kondor Bernát	164
Jankulov Vladisláv	53	ifj. Korányi Frigyes	144
Janovics Jenő	104	Kornis Gyula	42, 103, 209
Jámbor Pál	156	Koroda Pál	83
Jánosi Zoltán	212	Kós Károly	155
Jászai Mari	66	Kósa János	134, 203
Jelenkor	135, 182	Kosáry János	213
Jenei Ferenc	203	Kossuth Lajos	201
Jékely Zoltán	43	Koszorú	111
Jókai Mór	43, 52, 151, 160,	Kosztolányi Dezső	32, 156
	170, 202, 209	Kovács Endre	204
Juhász Géza	84, 157, 204	Kovács László	43, 157
Juhász Gyula	33, 157	Kovács Pál	104
Justh Zsigmond	39, 71, 171	Kozma Andor	83
		Kozocsa Sándor 34, 37, 40, 60,	157
			96, 141, 153, 157
		Kölcsey Ferenc	82, 192
		König Kelemen	135, 153, 203
		Kőváry László	183
		Kristóf György .. 60, 104, 155, 198	

	Oldal		Oldal
Kriza János	155	Móricz Pál	80
Krudy Gyula	157	Móricz Zsigmond .. 32, 84, 155,	204, 209, 213
Kulcsár István	51, 121	Munkácsy János	136
Kunszery Gyula	201	Nadányi Zoltán	84
Kuthy Lajos	51, 203	Nagy Elek	136
Kuthi Sándor	80	Nagy Imre	66, 79
Laborfalvy Róza 51, 151,	160	Nagy Gábor, Otrokoesi	106
Lagerlöf Zelma	152	Nagy Géza, Vályi	84
Lám Frigyes	203	Nagy Gusztáv, Vályi	80
Lakatos Ottó	164	Nagy Imre	79
Lampért Géza	83	Nagy Ignác	111
Lendvay Márton	51	Nagy László, Gesztelyi	42
Lendl Adolf	212	Nagy Sándor	89
Lengyel Dénes	153	Neményi Imre	164
Lengyel Ernő	53	Négyesy László	32, 49
Lengyel Lajos	202	Némédi Lajos	203
Lengyel Tamás	200	Németh Antal	71
Lesi Viktor	149	Németh László	46, 157, 204
Lékai Lajos	151	Németh Sámuel	46
Lévay József	80, 104, 156	Németh Zoltán	41
Liszt Ferenc	38	Norma Principum Christianorum	12
Lónyay Menyhért	196	Nyirő József	84
Lovass Gyula	99, 154, 157	Oberle József	113, 164
Lőrinczy György	51	Ódry Árpád	197
Lukács Gáspár	203	Oláh Gábor .. 80, 85, 153, 165,	204
Lukács József	47	Orosz József	136
Lukinich Imre	127, 188	Ortutay Gyula	39, 155
Maday Gyula	84	Östör József	105
Madách Imre .. 66, 72, 82, 149,	159, 188, 195	Pais Dezső	210
Maderspach Viktor	54	Pap Károly	77
Magyar Athenas	30, 156	Papp Ferenc	94
Magyar Fabulák	14	K. Papp Miklós	140
Magyar Kurir	91	Paulay Ede	36
Magyary Mihály	54	Pauler Akos	35
Majthényi Flóra	111	Pálffy Albert	156, 179
Makay Béla	164	Pálmai Ilka	172
Makay Gusztáv	46, 157, 199	Pápay János	48
Makkai Sándor	43	Pápai Páriz Ferenc	30
Malsiner Emil	54	Pázmány Dénes	170
Malonyay Dezső	152	Pázmány Péter	207
Marton László	157	Pekár Gyula	82
Márai Sándor	42, 99	Pesti Divatlap	150
Márffy Oszkár	203	Pesti Hírlap	139
Márkus Emilia	174	Petőfi István	142
Mednyánszky László	54	Petőfi .. 40, 44, 50, 70, 82, 142,	151, 161, 177, 206
Melich János	209	Petrich Béla	102
Memoria Hungarorum	30	Petró Sándor	43, 156
Mécs László	33	Petróczy Kata Szidónia	47
Mikes Kelemen	156	Pénzes Balduin	157
Mikszáth Kálmán .. 14, 52, 80,	151, 209	Pintér Jenő I, 31, 59, 87, 113,	122, 140, 161, 187, 205
Mikó Pál	54	Dr. Pintér Jenőné Battlay Bor-	31
Misz-Tótfalusi Kis Miklós	28	bála	68
Molnár Ferenc	33	Podhorszky Lajos	68
Molnos Lipót	71		
Molter Károly	43, 84		
Móra Ferenc	105, 156		

	Oldal		Oldal
Podmaniczky Frigyes br.	170	Szalay László	130
Pornay Gyula	156	Szalóky Mária	154
Pósa Lajos	51	Szathmár-Némethi Mihály	29
Posonyi Erzsébet	105, 156	Szarvasi Margit	153
Pray György	151	Szathmáry Zoltán	80
Pukánszky Béla	198	Szander József	152
Pukánszky Kádár Jolán ..	36,	Szász Károly.. 44, 66, 121, 143,	
	169, 175		156, 196, 204
Radó Antal	104	Szávay Gyula	79
Rajzolatok	136	Szekfű Gyula	200
Ráday Gedeon	153	Szemere Miklós	104
Rády Elemér	216	Szemere Pál	125
Rákosi Jenő .. 69, 83, 94, 156,	173	Szenzö Piroska .. 51, 102, 177,	184
Rákosi Viktor	111	Szent-Iványi József	56
Rácz Kálmán	155	Gróf Széchényi Ferenc	153
Regélő	138	Gróf Széchényi István .. 42, 46,	
Reisz Mihály	154		105, 128, 156, 198
Reményik Sándor 43, 46, 55, 84,	103	Széll Farkas	79
Reviczky Gyula	155	Szigligeti Ede	36, 156, 169
Rédey Tivadar .. 42, 103, 149,		Sziklay László	204
	197, 202	Szilády Aron	43
Régi Magyar Könyvtár	34	Szilágyi Sándor	140
Réti Lipót	216	Szily Kálmán	51
Ribiny János	13, 47	Szini Gyula	99
Riedl Frigyes	124	Szinnyei Ferenc	124
Ritschl Gizella	166	Szinnyei József, id. 34,	179
Romhányi Gyula	200	Szira Béla	51
Rónay György	99, 157	Szírbi Ferenc	152
Rubinyi Mózes	40, 60	Szobathy János	188
		Szomori Dezső	33
Sajó Sándor	83	Sztáray Mihály	100
Salamon Ferenc	95	Tabéry Géza	51, 84
Sárkány Oszkár	49, 198	Tahy Endre	167
Schedel Ferenc	139	Takáts Sándor	98, 102
Schedius Lajos	136	Tamási Áron	84, 155
Schöpfung Aladár	40, 47	Tavaszy Sándor	43
Sebestyén Károly	202	Táncsics Mihály	182
Semetkay József	204	Tárkányi Béla	156
Sik Sándor 33, 40, 99, 157,	204	Teleki Pap Sámuel	29
Simon Miklós	216	Teleki József gr. 43,	137
Solt Andor	169	Teleki László gr. 43,	200
Solymossy Sándor	156	Teleki Sámuel gr. 153	
Somló Sándorné sz. Vadnay		Teleki Sándor gr. 78	
Vilma	66	Telkes Ernő	168
Specimen	156	Thaly Kálmán	2
Staud Géza	195	Tinódi Sebestyén	98
Stettner Tamás	166	Tiszántúli Szépmíves Céh	81
Strém István	166	Tocsek Helén	56
		Tokody Márton	140
Szabó Attila	110	Toldy Ferenc .. 1, 31, 104, 121,	
Szabó Dezső	33		153, 156
Szabó Károly	34	Tolnai Gábor 30, 46, 100,	203
Szabó László, Tápay	51	Tompa László	43, 84
Szabó Lőrinc	84	Tompa Mihály	104, 157
Sz. Szabó Mária	84	Tormay Cécile	33, 99
Szabó Zoltán	99	Tóth Árpád	33, 99, 156
Szabolcsi Bence	156	Tóth Béla	111
Szabolcska Mihály	70, 80, 83	Tóth Ede	173
Szakács Andor	167		

	Oldal		Oldal
Tóth Endre	85	Várdai Béla	32
Tóth Kálmán	111	Várkonyi Nándor	99
Tóth László	198	Váczy János	122
Tóth Tivadar	216	Veress Endre	203
Tótfalusi Kis Miklós	28	Vértesy Jenő	121
Tömörkény István	112, 156	Viszota Gyula	102, 156
Török Pál	127	Vízvári Gyula	174
Trencsényi-Waldapfel Imre	199	Voinovich Géza	44, 60, 84, 159
Turóczi László	5, 7	Vörösmarty Mihály 37, 44, 51,	
Turóczi-Trostler József. 43, 50, 194		136, 151, 153, 190, 201, 206,	209
Turóczy Zoltán	204	Waldapfel József	43, 98
Thurzó Gábor	99	Wass Albert gr.	43, 84
Ujfalvy Sándor	198	Wesselényi Polyxéna	2
Ujvári Péter	33	Wohl Janka	66
Vadnay Károly	104, 156	Zambra Alajos	87
Vajda Endre	157	Zádor Tamás	168
Vajda Ernő	37	Zákonyi Mihály	98
Vajda János	40, 104, 152	Zichy Géza gr.	156, 174
Vajkai Aurél	105	Zichy Mihály	71
Vajthó László	32, 153	Zimándi Pius	156
Vargha Gyula	33, 155	Zlinszky Aladár	48, 56, 59
Varjas Béla	198	Zolnai Béla	198
Vargha Zoltán, Görzsönyi	101	Zrínyi Ilona	153
Vas Andor	150	Zrínyi Miklós	209
Vass László	99	Zuboly	99
gr. Vay Sarolta	102	Zsigmond Ferenc	84
ifj. Vayer Lajos	10	Zsirai Miklós	209
Vágó Géza	168	Zsiros István	216
Vándor Gyula	105	Yolland Artur	152
Váradi Antal	174		

Nemzetietlen-e irodalmunknak úgynevezett „nemzetietlen kora“?

Alszegehy Zsolt elnöki megnyitója.

Pintér Jenő tudományos irodalomtörténetének első fogalmazásában (1909. II. 364. l.) az el'enreformáció korát követő időkre e szavakkal tér: „Az 1711. évben megkötött szatmári békétől az 1772. évig, azaz Bessenyei György fel-léptéig, terjedő időszakot nemzetietlen kornak vagy a hanyatlás korának nevezi irodalomtörténetírásunk. Nemzetietlennak azért, mert a Habsburg-ház uralma alatt újra egységgé vált országban teljesen meghonosul az eldeákosodás szel-leme, s ezzel szemben a magyarnyelvű írói törekvések elhanyaglanak, erejüket vesztik. A tizennyolcadik századig a latin csak az egyház, s részben a tuda-mány és a diplomácia nyelve volt; a tizennyolcadik században már a társada-lom egyes rétegei közö is kényelmesen behúzódtott. A nyelvi hanyatlás kora méltán viseli szomorú nevét.“

Ez a megállapítás tehát a nemzetietlen kor megnevezést a magyarnyelvű irodalmi törekvések elhanyaglásával magyarázza; a nemzeti irodalom hanyatlá-sát látja abban is, hogy a deák-nyelvűség kerül uralomra. Az utóbbinak jelen-tőségét túlozza, hiszen maga is lelkesen vette számba a magyarországi latin költészet virágzását a középkorban, méttatta a magyar humanizmus természetét, kísérté nyomon annak XVI. és XVII. századi állandó életét.

Nagy rendszerezésének IV. kötetében már nem is tartja meg ezt a szoká-sos korszak-felosztást; a XVIII. századot két félre tagolja, az első felet így jellemzi: „A század első felében szűkkörű és fáradt a magyar irodalom. A műveltebb költők latinul verselnek, a tekintélyesebb tudósok latinul írnak, világi témájú magyar könyv csak ritkán jelenik meg. A latinul gyöngébben tudó érdeklődők a régi írókat, elsősorban Gyöngyösi Istvánt, olvassák. Magyar-nyelvű vallásos munka most is van elegendő számban, a szépirodalmat azonban kevésre becsülik; a papság lenézi a költöket, az egyházi renden kívül pedig alig forgat valaki könyvet.“ (113. l.)

A kor „nemzetietlen“ jellegét tehát csak a magyarnyelvű szépirodalom szűkös volta mutatná. Ennek a jelenségnek megfigyelése azonban Toldyt még csak arra bátorította fel, hogy ezt a korszakot „hanyatlás korának“ nevezze. Szerinte „a százados küzdelemtől kimerült haza a béke árnyékában üdülés-nek, az új kormányrendszer alatt a közigazgatás, s ezzel a belső viszonyok kedvezőbb megalakulásának, a katolikus tanügy, s vele az egyetemes tudomá-nyosság, a jezsuiták és piaristák versenyző buzgótsága mellett, szokatlan fel-virágzásnak indultak, miknél fogva egy új, aránylag gazdag, irodalom kelet-kezett: de ez irodalom idegen — deák — nyelven szólalt meg“ (*A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban*, 1872. I. 99. l.).

Van Toldy korjellemezésében még egy fontos észrevétel, annak kiemelése, hogy ez a deák irodalom „szellemében pedig hazafias volt“. Érthető, hogy a kort, melynek irodalma hazafias volt, nem nevezhette nemzetietlen kornak!

Ennek a megnevezésnek elterjedését Beöthy Zsolt tankönyvének ezek a sorai magyarázzák: „A függetlenségi vágyak, melyek a XVII. század végén s a XVIII. elején egész nemzeti költészetünkben oly gazdagon és hatásosan nyilatkoztak, a szatmári béke megkötésével, Rákócziinak és társainak kibujdosásával, lassankint elhallgattak.“ (*A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése*, 1904. 96. l.) Beöthy megállapítása a nemzeti szellemet azonosítja a Bocskay—Bcthlen—Thököly—Rákóczi-mozgalmak Habsburg-ellenes törekvéseivel; ezért színezi át az ú. n. kuruc-költészet bemutatását is Thaly Kálmán szellemében, ezért mellőzi a másik oldal verses megnyilatkozásának még a számbavételét is, hogy ezzel a XVII. század magyarságának állásfoglalását, legalább a költői megnyilatkozásban, egységesnek mutathassa. Így azonban a magyar nemzeti szellem történeti fejlődésének több, mint févszázadát — szégyenkezve — a feledés fátylával takarja el Megvilágítása a mult század végének politikai felfogását nemcsak értékmérővé teszi, hanem annak szolgálatában a nemzeti szellem történeti bemutatását is megcsönkítja.

Amikor a XVIII. század első felenek rendkívül gazdag termését vizsgáljuk, azokat a vallomásokot kell szem előtt tartanunk, amelyeket a latin nyelv hazai elterjedtségéről katolikus és protestáns íróknál lépten nyomon olvashatunk. Halljuk, hogy az apának legnagyobb büszkesége: „quod adolescentulus de terris a Patria sua remotissimis jam recte loqui et latine sciat“. (*De institutione juventutis Ungaricae*. 1725) Desericius írja, hogy a magyarok oly szépen és jól beszélnek latinul: „quasi qui de Hungaris in Latinos cito abierint, materni sermonis adjumentis non amplius indigi, ac illius vix fere memores“. (*Pro cultu litterarum in Hungaria*. 1743.) Megállapítja, hogy a magyarok egyenesen szégyennek tartják, ha a nemes vagy tanácsbéli nem tud latinul; még a katonák között is bőven vannak latinul beszélők, pap és presbiter pedig nem is lehet az, aki a deákságban járatlan. Ribiny János is hangoztatja: „Plerique nostratium ita romano sermone delectantur, ut prae nimio in linguam Latinam amore, negligant patriam.“ (*Oratio de cultura linguae Hungaricae*. 1751.) Még a 21 éves korában elhalt Wesselényi Polyxénáról is ezt olvassuk a Kornides Dániel írta búcsúztatóban: „Az hat classisoknak minden rejtekeit Vizsgálta, mint bűvár tenger mélységeit, Nymphák forrásának itta bőv vizeit, Múzsák szállásának lakta szép helyeit. Latiumban járván, vala Ciceróval Esméretes és a nagy hírv Catóval, Homerust követő fejedelmi Maróval, S tréfás verseivel játékos Nasóval. Járt nyugzött lábokon Sappho poétával, Társalkodott vala híres Carmentával, Tanult Porciával, Cato leányával, Kötött barátságot elmés Minervával.“ (*Koporsóban égő szövegtnek*. 1764.)

Abban egyébként eddig sem kételkedett irodalomtörténétírásunk, hogy e korszakban a latin tudás a nemesi és polgári társadalomban általános volt. Hevenesi Gábornak 1717-ben, majd 1729-ben újra megjelent műve (*Diarium adolescentis studiosi*) azonban arra figyelmeztet, hogy az iskola a latin tudás határát magasabbra szabta: nemcsak latinul értő és beszélő, hanem latinul író embereket is faragott tanítványjaiból. Már a klasszikusok olvasása kapcsán megkívánja: „Authorem in aliquo imiteris!“ Utasításokat ad a Modus scribendi elsajátítására is: „Antequam scribere incipis, argumentum perlege et cura, ut

totum intelligas. Si quae argumenta quaeri oportebit, inveniendi praecepta breviter percurro... Ideam aliquam totius rei in animo fabrica... Nota, quid et quomodo scribendum, amplificandum, ornandum... Lege deinde quarta horae parte Authorem aliquem, qui eo stilo scripserit, quo tibi scribendum est... Nulam phrasim assumes, quam in probato Authore non legeris. Non quod primo venerit in mentem, scribendum est, sed varianda res eadem aliis atque aliis verbis." A cél tehát a klasszikusok stílszépségének c'érése, a hú utánzás. Ennyiben azonos a humanizmus irodalmi törekvésével; és hogy ez az azonoság tudatos volt, azt a *Deliciae poetarum Hungaricorum* c. gyűjtemény 1727. évi kiadása is bizonyítja, amelyben a XVI. és XVII. századi latin poéták élén ezzel a verssel találkozunk: „*Matthias rex Hungarorum 1464. alloquitur Antonium Constantium poetam.*“

A költészet nemcsak a gyönyörködtetés eszköze e kor szemében, hanem nevelő tényező is: az embert sapiens szá és urbanus szá teszi (*De instit. iuv. Ung.* 1735). Az író azt várja olvasóitól: „ut correcta saeculi nostri infamia, dum per aetatem ac tempus licet, ad Reipublicae commoda, Marte atque arte incumbant“. (*Stratagemata Martis Ung.* 1716.) Ez a reménység mondhatja vele: „Tenera aetas, talibus firmata monitis, quas Patriae de se spes dabit!“ (*De inst. iuv. Hung.* 1735.)

A haza érdeke a fontos; ezért is hangsúlyozzák a nemzeti múlt megismerésének szükségességét. „Extera curiosius sectari, domesticam per inertiam negligere, nondum p'ene definiverim, amentisne animi sit, an ingrati!“ (*Stratagemata*, 1716.) A másik hozzáteszi: „Sane quam licet, Patriae devoti sumus, sentimusque patrii dulcedinem soli, et domestica libentius, quam externa exemplo multorum recordamur.“ (*Svasoriae Regum Hung.* 1728) A távoli témán méltázgató verselőt a fe'lsőbb hatalmak figyelmeztetik: „Damna aliena dol'es, aliena pericula plangis, o vates! Patriae non memor ipse tuae!“ (*Elegi A. Mcdnyánszky*, 1735.) Babai Ferenc pedig méltatlankodva írja: „Nam turpe sane est, reperiri inter populares nostros, qui, si forte rogantur, quid hominis, exempli gratia, Aba, quid Wenceslaus Bohemus aut Otto Bavarus quondam in Ungaria fuerint, haerere eos videas, rerum alienarum, quam suarum, peritiores.“ (*Ungariae reges*, 1773)

Poétáink ihlető érzésül a hazaszeretetet nevezik meg. A *Hungarides Epistolae et Elegiae* (1714.) szerzője írja: „Scribimus id, quod amor veterum nos scribere iussit, Hic amor est studii pars aliquanta mei.“ A *Tristium Ungariae Specimen* versbeszédője (1729.) is hirdeti: „Svasit amor Patriae!“ A *Virtus coronata Regum Hungariae* (1730.) szerint: „Haec sincerus amor prono de pectore iussit.“ A *Fastorum Hungariae* (1742.) szerzője kétszer is hangoztatja: „Me Patriae scribere iussit amor... Confiteor, Patriae semper, dum vixero, vivam.“ Kazi is a *Hunnias* (1731.) elején vallja: „Sic patrius nare jubebat amor.“

Műveikben értéknek a nemzeti tárgy megörökítését érzik: „Nula mihi ingenii, tenuis nec cura laboris, Materies cultum, quo capiare, dabit“ — írja Bucsi Antal a *Selecta Daciae Spectacula* (1731.) előszavában. A magyar múlt olyan dicsőséges, hogy nem is szorul költői színezésre. Kazinál olvassuk: „Vera cano: fictas non gens petit Ungara laudes, Candida neglecto verba colore petit.“ Az *Enthusiasmus super Tricolle Ungariae* (1722)-ben Jupiter hirdeti: „Hunnam

illustrem virtus et stemma dederunt... Nobilis hanc virtus, hanc nobilis ornat origo.“

Hirdetik, hogy a magyar lélek sajátosságát a magyar föld formálta ki. A *De vera nobilitate* (1741.) a Tisza vidékének éghajlatával magyarázza a magyar jellemvonásait: „Hungarus inde celer, quamvis temeraria nunquam Arma capit, rursus ponit et arma celer. Non magis est quisquam pacis studiosus habendae, Otia sed renuit desidiamque sequi. In verbis niveus priscoque similius aevo Candor, et in factis nil nisi sancta Themis. Ut procul a luxu frugalis mensa recedit, Sic faciem patriae fertilioris habet. Vestibus est splendor, qualem sors quaeque requirit, Si modo conveniat, murice tincta nitet. Scilicet aërei possunt in corpora motus, A quibus et mores semina saepe trahunt...“ Timon Sámuel is a Tiszát hirdeti a legmagyarabb folyónak: „Antiquum in Ungaria adagium est, non esse germanum Hungarum, qui Tibiscum non bibit.“ (*Tibisci Notio*, 1735) A magyar föld szépsége ismételtelen megihletti poétáinkat. Az *Enthusiasmus* (1722.) szerzője így áradozik: „O vultus Patriae, facies o candida terrae! Quis modo te dignis poterit celebrare Camoenis? Quis valet in laudes fertilis esse tuas?... Lilia stant campis niveo pede, ut ordine miles, Sed qui sancitae fodera pacis habet. Sylva stat in varios maeandros saepe redacta, Et labyrinthis vix sibi nota viis... Purior intonsis fluit hic sub montibus aër, Saevaeque ventorum jurgia victa jacent. Leniter adversis depugnant fluctibus undae, Crispa fatigatis spumma cucurrit aquis... Hic natura suos visa est sprasisse favores...“ Turóczi László meg is jegyzi: „Est nempe haec admirabilis aëris Ungarici vis ac potentia, ut exteris quasunque gentes, siquidem hac semel in terra sedem fixerint, velint-nolint, efficiat domesticas lingua, genio, moribus, animo. At contra: servat Ungarus media etiam in Asia avitum sanguinem, nec tantum in illum exoticis possunt coeli, naturam ut vertant“ (*Ungaria*, 1729.). Ezt ismétli Kazi Hunniás-ában a magyar föld megismerőjéről: „Ut vidit, subito — quid mirum? — visa placebat; Arma capit: moriar vel mea — dixit — eris!“

A magyar jelleget még a viseletben is meg kell becsülni. A *Dialogus de inst. jur. Hung.* (1735.) megdicséri egy gyermek hajviseletét: „Capillos paulum promissos, nodus in fine adstrinxerat, nullo tamen unguento.“ A *Fastorum* írója (1742.) az újmódi férfi hajviselet ellen fakad ki: „Quae laus, pulvere candescere tempora lacte?“ — mert: „Nec vestis, nec vox, nisi fallax, omnibus una est.“

A *Propugnaculum Reipublicae Christianae* (1724) mindazt, amire a magyarság büszke lehet, így foglalja össze: Magyarországot az Isten különös gondviselése alapította, szent oltalmazók védték, a vallás tartotta fenn, népét pedig nagy erények díszítik: „Magnanimitas, acta fortia, fides subditorum in principes, clementia, justitia, ejusque administrandae ratio.“ A magyarság történeti hivatását Aeneas Sylvius nyomán jelöli meg: „Fidei Christianae clypeum et religionis murus.“ Amikor pedig a múlt harcainak ihletőjét kell megneveznie, azt „libertatis amor“-nak mondja.

A magyar multból a hit és haza bajnokait ünneplik. Nem tagadják meg ugyan azokat sem, „qui male arte usi, ferrum in Reges, in Patriam strinxerunt“, de ügyelnek arra, hogy „ingenium admodum Martis Ungarici, non perfidiam militis“ dicsérjék. (*Stratagemata*, 1716.) Tudják és hangoztatják: „Si quam aliam, militarem profecto reliquis gentibus gloriam Hungaria praeripit.“

(*Heroes Hungariae*, 1743.) Felidézük tehát Szent István hadait, a magyar Horatius Cocles, Zotmund hősiességét, Szent László győzelmeit, Imre király békés diadalát, Nagy Lajos dalmáciai foglalását, Zsigmond harcát a török ellen, Belgrád első ostromát, Hunyadi János hadakozásait — ezekről a *Columna orbis Christiani* (1724.) külön verscsoportot is köt —, Mátyás király háborúit a török és lengyel ellen, Kinizsi hősi küzdelmeit, Tomori győzelmét Ferháton, a mohácsi csatát, Kőszeg ellenállását, Losonczi István vitézkedését, Eger hősi védelmét, Erdődy Péter, Zrínyi Miklós erőfeszítéseit, Rákóczi Zsigmond sikeres diadalát, Győr visszafoglalását, Murányt és a simontornyai csatát — ezek vonulnak el előttünk a *Stratagemata Martis Ungarici* (1716.) hasábjain. Látjuk Batthyány Ferenc, Nádasdy Tamás, Forgách Simon, Páffy Miklós, Erdődy Tamás és Eszterházy Miklós lelkes hazaszeretetét a *Heroes Hungariae* (1743.) lapjain. Eposzá formálódik Istvánffy elbeszélése alapján Zrínyi Miklós szigeti önfeláldozása (1751.); szónoki megnyilatkozásokban halljuk Kemény Simon, Kinizsi Pál, Szilágyi Mihály, a szabócsi Logody Simon, az egri Nyáry Pál, végül Báthori István lelkületét (*Acta illustria Heroum Hungariae*, 1725.); verses heroidákban szólnak Mária Terézia itáliai bajnokai (*Epistolae Heroum*, 1747.); hősi harcokat jelenít meg a *Bellica Hungarorum Fortitudo* (1745.); a magyar királyok történetét szedi csoportba a *Corona Regni Hungariae admirabilis* (1712.), egy-egy jellegzetes tulajdonságukat emeli ki a *Virtus coronata Regum Hungariae* (1730.), sorsuknak egy-egy válságos percét juttatják kifejezésre a *Svasoriae Regum Hungariae* (1728) szónoklatai. Az ünneplés mauzóleumában sorakoznak királyaink és vezéreink (1758.), Erdély fejedelmei (1722.) és hősei (1731.), praelatusaink és mágnásaink (1718), a felszabadító háború hősei (*Bellona Hungarica*, 1730). A lendület ilyenfajta megindulásokban hangsúlyozódik: „Arma virumque cano, quibus se tolit in aethera virtus!” A bemutatások is a csodálat szavai, mint Hunyadi János alakjánál: „Cui Martia virtus Jungitur una comes; capiti tremat aëra cassis Emeritis implexa comis, per pectora late Flammeus orbis abit, Lybico succensus ab auro; Nexilis obryzam thorax circumplicat ignem, Scutaque ahena suis lateri se nexibus arctant...”

Még a magyar nők vitézsége is magasztalóra talál: az egri leány után (*Sedecim Heroum spectacula*, 1654.) a várat védő egri nők és a nándorfehérvári bajadon, akinek kapcsán a *Stratagemata* (1716) írója büszkén vallja: „Desinunt gloriari Galli in Johanna illa Darcia Aureliensi; nobiliorem nanciscitur *Amazonem Hungaria!*” Még a kalandos murányi eset is két feldolgozásban maradt reánk: a *Laureatum in Heroibus Saeculum* (1718.) a XVII. század vallásháborúinak forgatagában a „Martius ardor” és Venus révén juttatja Wesselényi kezére a várat, a *Stratagemata* (1716.) viszont ezt a tanulságot vonja le a történetből: „Nullum ita vel natura locum munivit, vel ars firmavit, quem foemina, si velit, non pervium reddat.”

Az egész magyar föld hősi emlékekkel népesül be Turóczi László könyvében (*Ungaria suis cum Regibus compendio data*, 1729.); Magyaróvár Salamon király emléket őrzi, Sopron az Eszterházyakét, Kőszeg Jurisicsét, Lendva a Bánffyakét, Uj-Zrin a Zrínyiét, Csáktornya a Csákyakét, Veszprém Szent Imréét, Székesfehérvár a szent királyi családot, Esztergom Szent Istvánét, Buda Mátyásét, Pannonhalma a magyarság első tanítóit, Pécs az első magyar főiskoláét, Sziget Zrínyi világhírű hősiességét, Zenta a hatalmas győzelmét,

Kalocsa a nagy érsekekét, Vác Géza királyét, Eger az egri nökét, Temesvár Jenő főherceget, Csanád Szent Gelértét, Nagyvárad Szent Lászlóét, Szőlős Kapisztrán Jánosét, Szabolcs a hét vezér egyikéét, Somlyó Báthori Istvánét, Munkács a Rákócziakét, Ungvár a Drugethokét, Késmárk a Thököliekét, Znió vára Forgách Andrásét, Beckó Stibor vajdáét stb.; mert írónk történeti földrajzot ad, benne minden hely multját, intézményeit, egyházi érdekességeit részletesen elmondja. Lelkesedése lépten nyomon kitör; Budáról írja: „Quidquid artis Graecia, elegantiae Italia, pretiosi Hispania, magnifici Germania, prodigii Gallia unquam vidit, id suam in Budam conferre Monarchae satagebant.“ Kőszegről megjegyzi: „Haec illa urbecula, quae suam eripuit Graecis Spartam, palamque orbe fecit: vivere etiamnum vetera illa fortitudinis prodigia, ubi viri quidem vivunt.“ Még a helyi babonák is szóhoz jutnak néha; a Forgách Katalin alapította sebesi templom kriptájáról elmondja, hogy bárkit temetnek abba, néhány nappal a temetés után a sírt fedő márvány megnedvesedik. Gondosan számbaveszi az egyes vidékek lakosainak nyelvét is; a magyart a nemesek idiomájának érzi, ezért rendszeren így regisztrálja: „Nobilis Ungari sua lingua utuntur.“ Összefoglalását így végzi: „Hoc ipsum Regnum istud est, quod Di. ina illa Providentia genti nihil tale merenti, jam inde ab orbe condito, mirabili, atque adoranda nobis liberalitate disposuit et ornavit; tandemque post plures rerum conversiones, incolendum tradidit et donavit.“

Másutt a magyar föld szeretete jellegzetes humanista mítoszokat ihlet: a *Metamorphosis Hungarica* (1716.) Ovidiust utánzó regékben jeleníti meg a magyar őstörténetet, Hunnát Mars leányává teszi meg, Vág folyóvá Svathus tót királyt változtatja, Budává Sicambriát, míg Buda fejedelmet szőlővé, Attilát pedig oroszláná. A kor ízésére jellemző, hogy ez a regétár 1768 ban német nyelven is megjelent Zichy Károly gróf prózai fordításában. A *Historia poetica Montium Transylvaniae* (1728) Erdély keletkezését Saturnus bukásával köti össze, földjét a gigaszok harcterévé teszi. A *Metamorphoses seu Natales poetici submontanarum Superioris Hungariae Urbium ac Vinearum* (1728.) Kassát és a Hegyalját népesíti be a barokk humanizmus groteszk meséivel: Kassa valamikor Aba fejedelem leánya volt, a hegygé varázsolt Tokaj bora pedig a szarvas alakot öltő Tarczal seből ered stb. Sőt egyes városok is külön mítikus őstörténethez jutnak: Nagyszombat II. Béla szerencsétlen fiának mesés históriájához fűződik (*Natales Civ. Tyrnaviensis*, 1727.), Szeged a folyók regéjével válik prodigiósává (*Ars orandi*, 1735.), sőt még Ungvár is megtalálja a maga Ovidiusát (*Natales Civ. Ungvariensis*, 1721.). Nem csodálhatjuk, hogy egyik poétánk Ungariát is Jupiter jegyesévé emeli és Eris almájának történetét ide helyezi (*Enthusiasmus*, 1722.). A mesterkelt regék alkalmat adnak egy-egy szépség kiemelésére is, és ilyenkor a sorokban szeretet árad, a leírt hely pedig híven élénk formálódik. Így pl. Kassa: „Conspicio celsa summo de vertice montis Turre, quas cingunt moenia, Martis opus. Ornant sacra focum Divorum templa, forique Dedalei fabri nobilis arte labor...“

A humanizmus mítoszalkotó divatja hatja át a honfoglalás első magyarországi eposzát is — mert ez is ebben a korban keletkezett —, Kazi Ferenc *Hunnias* át (1731.). Az eposzi mesének azzal adja meg egységét, hogy a honfoglalást Attila alakjához köti, ennek fejére Mundzucus teszi a koronát s indítja az álmában látott új haza elfoglalására. A csodaszarvas itt Diana

szarvasa, a tévelygőket Phoebus irányítja, bajaiknak Juno a forrása. De a klasszikus motívumokkal magyar legendái elemek is keverednek: Dacia határán Diana éppúgy csordát hajt az éhező húnok elé, mint az Isten a deliblári pusztán Szent László hadai elé. Kazi fogyatékos történeti anyagát azzal kerekíti ki, hogy a húnokban a szkiták ivadékait látja; csak az utolsó énekben közeledik a mondáéhoz: Macrinus és Detre hadainak elmondásában. Szemelláthatóan Vergiliust és Ovidiust is azért aknázza ki, hogy magyar őstörténeti eposzának jelentőségét arra a fokra emelje, amelyen magát a honfoglalást látta. Hiszen a történeti adatok bőségben és szigorú kritikai megvilágításban ott lehetek előtte abban az értékes kis munkában, amelyben Pöldvári Mihály 1712-ben összefoglalta a hún avar-magyar kérdést (*Quaestiones historicae de rebus Hunnicis, Avaricis et Hungaricis*); a mondaformálásra tehát az eposzköltő feladatának felismerése ösztönözte, és ezért színezte át a honfoglalást a barokk humanizmus divatja szerint.

A kor latin irodalmában a vitézség ünneplése a vallásosságával olvad egybe. Az *Enthusiasmus* (1722.) írja: „Nempe haec Ungaricae fuit, est laus maxima genti, Prae reliquis castas semper amasse nives.“ Már Attilában Istent ezolgalja a hősiesség: „Divinum Tibi, Hungaria, flagellum a principio datum in Attila, ut defluentem moribus Europam, ipsamque Italiam crudeliter inundares: Tuae dein dexteræ propugnaculum Ecclesiae creditum, ut in Catholici limitibus Imperii constituta, excubares in atria Palatii Ecclesiae, tuisque periculis gladium a Christianorum cervice averteres: utque ab eadem hasta, a qua vulnus in tuis antiquissimis Regibus, hodie in Te opem acciperes et praesidium“ (*Corona Regni Hungariae adm.*, 1712.).

Ami gyász és szomorúság szakadt reánk, azt az ősi hivatástól való elfordulás hozta, mert: „Quique caret vera religione, cadet“ (*Tristium Ung. Specimen*, 1729.). Már pedig: „Deseruit Pannon solitum in pietate tenorem, Deseruit victrix Ungara signa tenor... Veteris nunc tristis imago figurae, Et cinis et magni nominis umbra, nihil... Fracta jacet pietas; Regnum pietate tenebam: Exul abit Regni, quo pietatis honos. Cana fides, sacraeque labet reverentia Romae... Insequitur sua poena scelus... Deripit Ungaricas barbarus ensis opes... Nos premit aeterni facies acerrima belli.“ Felhangzik a sóhaj: „Fuit, o, fuit aurea quondam aetas virtuti, nobilesque viris“ (*De vera nobil.*, 1741). Már Szent István figyelmeztette a nemzetet: „Fragili in glacie solidam Ungariae felicitatem aedificas, nisi in Petra Romana fundamenta jacias!“ (*Svasoria*, 1728.). Mátyás király is így tesz vallomást hivatásáról: „Officium duxi meum, duxi esse meorum, Ut rei apostolicae sit bene fixa basis“ (*Epist. Heorum et Heroicum*, 1725.).

Arról semmi kétséget sem hagynak, hogy ez az elkötelezés a katolikus egyházhoz köti a magyarságot. Turóczy László keményen mondja: „Vultis, boni viri, cognitam compertamque habere Fidem Ungaricam? Est illa, cui primum Geysa dux assurrexit; quam Divus Stephanus, Geysae illius filius universo cum imperio accepit, mirifice ampliavit, summo studio exornavit; quam Progenitores nostri contra Dacos, Tartaros, Cumanos, Turcas continenter gladiis, vita, sanguine propugnarunt; quam omnes perpetua serie Reges, per septingentos et ultra annos, castam, illibatamque conservarunt, quam melior sapientiorque Ungaria luctuosissimis etiam atque profligatissimis Regni temporibus cordi habuit. Nunquam huic cum Ecclesia Christi male convenit;

e nutu autoritateque Petri stat; paucis: Apostolorum, Servatorisque hominum divinis institutis cbaudit. Haec est Fides Ungarica! cui si quis bellum indicit, si quis adversus facit, non illum ego Ungarum, non Fidei Ungaricae hominem, sed advenam pronuncio et erronem“ (*Ungaria*, 1729.).

Ennek a magyar hitnek törvényét Szent István szabta meg; népével ennek a Pietasnak ígérte el magát: „Accipe, quod superest; tua sim, tua dicar, oportet“ (*Diadema triumphale*, 1729.). Tudják az első szent királyról: „Hungariam haereditario, eoque aeterno jure Mariae transscripsit, Illam Dominam coram proceribus nominavit.“ Annak pedig, hogy az utódok hívek maradtak rendelkezéséhez, bizonyosságai az ország kegyelemben gazdag Mária-kegyhelyei (*Fontes Gratiarum Marianarum*, 1739.). A magyar királyság hajnala csodákkal teljes: a jövő kétségeivel vívódó Géza előtt Mária jelent meg, lebbentette fel az elkövetkezendő idők fátylát, Mária biztatására írta meg Géza első levelét Pilgrimhez; Szent Istvánt is Mária vigasztalta meg az utód kérdésében; Szent Imre is Mária tiszteletét tanulta Gellértől; a váradi, loretoi, celli kép előtt Szent László, Báthori István, Lipót erről a hű ragaszkodásról tettek vallomást; Eszterházy Miklós is ezt vallja a bukás okának: „Nos cultum aetherae tulimus liquisse Parentis, Quae fuerat nostri plurima causa boni“ (*Omnis felicitas Hungariae e singulari Favore Mariae*, 1738.). Szent István tisztelete Máriához annyira köztudomású, hogy még a protestáns Czvittinger is feljegyzi: „D. Virginem Mariam haeredom etiam totius scripsit Hungariae. A quo tempore, in huncusque diem, B. Virgo Maria Patrona audit Hungariae“ (*Specimen*, 1711 : 9.). A szónoki mintabeszédek közt tehát ott találjuk Szent István oratióját, melyben kifejti, hogy Magyarország csak a katolikus Róma egysége alatt maradhat fenn; Asztrikét, melyben a pápát tájékoztatja királya szándékairól és lelkületéről; Sylvester pápáét, a csodás áomról, mely arra készteni, hogy Constantinus koronáját a magyar uralkodónak küldje, és a választ: „Nemo unus Ungariae incola reperitur amplius, qui Ecclesiae Catholicae sese devotum non fateatur“ (*Exordium Apost. Ung. Regni*, 1729.). Buzdító és igazoló példakül elvonulnak előttünk a magyar szentek, B. Mór, B. Salomea, a dömés B. Móric, B. Kunigunda, a ferences B. Antal, B. Gertrud, a dömés Szent Pál, B. Agnes, az egi Szent Buldus, B. Margit királyleány (*Prima orbis Hungarici Lilia*, 1742.), hirdető: „Felicis, Divinoque rappiuntur amore, Et cogunt sensus sub sua jura suos.“

Szűz Mária tisztelete mindig ott ragyogott a magyar erények között, viszont: „Stetit dum virginea apud Ungaros religio, integra stetit Ungaria“ (*Magna Ungarorum Domina*, 1724.). Máriához nem is lehet hűtlen a magyar. „Terraе hujus advenarum nonnulli (advenas dico; sacrilegus sim, si Ungaros nominavero) ausu temerario aut verius insano, adversus Mariam, Magnam illam populi Ungarici Dominam, insurgunt“ (*u. o.*). Pedig a magyarság 1462-ben, 1523-ban, 1548-ban törvényt is hozott a Szűz Máriát megtagadók ellen. A magyar hűség jele pénzünkön a Mária-dombormű Szent László óta. A magyar múlt hősei nem is voltak mások, csak „Mariani sidera Regni“ (*Epist. Heroum et Heroïdum*, 1725.). Őseink is vallották: „Haec Ungariae nostrae Domina et Regina“ (*Hist. Mariana*, 1733.). Amikor az író álmodt lát, az ország nagyjainak ajkáról figyelmeztetést hall: Szent István inti, hogy csak az Isten tisztelete őrzi meg Magyarországot; Adalbert arra figyelmezteti,

hogy az eretnokség hirdetőit nem szabad megtérni; Szent László: „Non apostolicum modo, sed et Marianum Regnum incolitis, cives!“; Szent Gelért szava: „Tenerae puerorum aetati invigilandum est continuo, ut optimis moribus excolatur!“; Szent Imre a tisztaság erényére mutat, II. Endre pedig arról tanúskodik, hogy Mars csak a Pietas-szal szövetségbe lehet győztes (*Christianum Stadae Cass. Somnium*, 1731.). Hungaria tehát minden bajában Szűz Máriához fohászfordul — „quam penes est rerum tutissima cura mearum et sceptri penes est cura salusque mei... Haeredem Dominam quam mea rura vocant“ —, kérve: „Aurea fac nobis post ferrea sidera surgant!“ (*Hungarides Epist.*, 1714.). Máriáról úgy szólnak, mint „Ungarici Regina throni“-ról (*Elegi Ant. Mednyánszky*, 1735.), és azok között akarnak neveztetni: „Qui Virginem sanctissimam majorum studio plane pro Domina venerentur, prolapsamque avorum religionem, qua possent, in antiquum statum reponere elaborent, ut fortunam felicitatemque in Patriam revehant, qua olim prisca Hungari potiebantur, quando Regno Mariae fide ac tute'a deposito, ejus corollis pro gladii capulo appensis ad bellum itabant et victorias prodigiis similes referebant“ (*Hist. C. Gabr. Ant. Erdődy*, 1745.).

Viszont természetes: az a tudat, hogy Magyarország Szűz Mária országa, hogy a nemzet üdvé Mária kultuszához van kötve, harcba állítja íróinkat a protestantizmus ellen. Az a meggyőződésük, hogy a XVII. század felkeléseit Perfidia és Haeresis támasztotta (*Laureatum in Heroibus Saeculum*, 1718.). A háborúkról szóló referátumok tele vannak a protestánsok kegyetlen kegyetlenségeinek rajzával. Halljuk: „Divorum aras, pias imagines comminuunt, maximam partem furoris in spargendis Coelitem ossibus consumunt“ (*Quinque lustra G. Lippai*, 1722.). Erdődy Antal Gábor őletírása hirdeti: „Habet istud solenne haeresis, ut quemadmodum nulla adhuc, nisi temporum iniquitate exorta est, sic inter armorum strepitus ac turbidos Regnorum motus, virus pestiferum terris disseminet et augetur. Unde pronum est conjicere, sectas non aliam in causam nasci et adolescere, quam ut animis perinde ac novitate Religionum diffideant, pacem tranquillitatemque publicam misceant, profanatis sacris aedibus, pollutis aris, sacrosanctis mysteriis omni impietate contemnatis, salutem felicitatemque Patriae avertant.“ És munkájuknak eredménye: „Convulsum, prostratum, proculcatumque jacet ab haeresi, quidquid olim a pietate magnificum, a fama illustre, a religione sacratum honorem mirifice auxit“ (*Christ. Stadae Somn.*, 1731.). Annyira megdöbbenő a kép, hogy egyikük felsóhajt: „Haec nisi devicto credam licuisse Tonante, Nec nisi captivo facta fuisse Jove“ (*Trist. Ung. Spec.*, 1729.). Ugyanez a költő a Mária-képek vért könnyező csodájára gondolva, hozzáteszi: „Diva parens plorat: quid? plorat? fallimur: eheu! Non plorat: tristem sanguine inundat humum.“

A protestáns fejedelmekről gyűlölettel, megvetéssel szólnak. Bocskai felkelése „perniciosum bellum“; vele szemben Káthay Mihály hűsége érdemel tiszteletet (*Panegyrici Praelatorum et Magnatum*, 1718.). Bethlent „lupus Martius“-nak emlegetik (*Magni Manes Transylvanae Principum*, 1722.), „dolus et fraudibus confutus“-nak (*Herocs Hung.*, 1743.). Wesselényi Pál seregéről feljegyzik: „Adjuvante ferociam Lutherana plebe, multa in Regem, multa in Ecclesiam ausi, initiatis Luthero Ca'vinoque, templis cum ignominia Catholicos, ante alios vero sacerdotes ejecerunt.“ Felidézik az állítólagos Wittnyédylevelek utasításait, beszámolnak a katolikus vértanúkról, a vad pusztítások

hosszú soráról, hisz Gyöngyösön még a keresztben függő Krisztus fejét is levágták Thököly hívei (*Rcs gestae in Ungaria*, 1673—1678. 1742.). Elítéli II. Rákóczi Ferenc háborúját is; amikor az imént idézett krónika megemlékezik I. Rákóczi Ferenc haláláról, hozzáteszi: „Juliannam, subinde Com. Aspremont nuptam, et Franciscum liberos, facultatum, hunc etiam errorum, non item poenitentiae haeredes reliquit.“ Erdődy Gábor életírása is „funestum ac luctuosum bellum“ként szól szabadságharcáról. Még a Peró-féle lázadás el'en felvonuló magyar seregek is lelkes latin énekesre ta'álnak, aki így ünnepli őket: „Annibal Asonios tantus non ibat in hostes, Horrida Tarpejis collibus arma movens, Fulmineos quantus Pannon assurgit in enses, Mersurus collo perfide tela tuo . . . Suscipe militiae pugil, Ungare, suscipe curam, Pro Patria durum suscipe Martis onus!“ (*Elegi A. Mednyánszky*, 1735.).

Íróink felfogásának végtelenségét a protestantizmussal szemben az Erdődy Gábor költségén megjelent röpirat mutatja (*An et qualiter possit Princeps, Magistratus, Dominus Catholicus in ditone sua retinere haereticos?*) Ez ki-mondja, hogy az eretnokség semmivel sem kisebb véték, mint a gyilkosság. tehát nem szabad eltérni, hanem minden erővel ki kell irtani. Hogy felfogása nem volt egyedülálló, azt padányi Biró Márton *Enchiridion* ja (1750) igazolja, amikor kijelenti: „Poena etiam corporis possunt homines cogi ad am-pectendam Christianam disciplinam et religionem.“

Annál nagyobb melegséggel ünneplik íróink azokat, akik a zivatarok idején is hívek maradtak katolikus vallásukhoz. A legművészbib ez ünneplések között Dóczy András emlékének magasztalása, mert „perstitit immotus, vasto velut aequore rupes, quae ludit Coeli firma marisque minas“ (*Fides laureatu*. 1745.). Csáky Miklóst is azért ünneplik a nagyszombati deákok, mert „prisca fides il'i et pietas super omnia cordi est, quolibet hoc potius munere munus habet“ (1752.). Koháry Istvánról ezért énekel olyan tisztelettel a *Doloris in gaudium metamorphosis* (1735.) és egész sereg versében Halápy Konstantin (*Myrias versusum*, 1735.). Természetes, hogy bőven jut ki az elismerés a jezsuitarendnek, „quas maxime oderat et verberatur haeresis“ (*Quinque lustra*. 1722.), melynek történetéről külön kötetek szólnak (*Prima Soc. Jesu Claudio-politana*, 1715; *Ortus et progressus S. J. Univ. Tyrn.*, 1725; *Ortus et progr. S. J. Claudio-pol.*, 1736; *Initia Cassoriens. S. J.* 1743; *Annus saecularis Univ. Tyrnav.* 1735.). Egyes kiváló jezsuiták emlékét is megörökítik: a *Mausoleum honoris Soc. Jesu* (1713.) az áldozatosság bajnokaiét, a *Posthuma memoria* (1749.) Fitter, Sigrái és Kolosvári Pálét.

A felkeléseknek ez a megfélése magyarázza meg e latin irda'om lojális jellegét. Az ok nyilván a Habsburg-ház katolicizmusa, de a beállítás nem ilyen párt-szempon-tú. Mivel a szentkoronát a Gondviselés esodája adta, a korona esodás hatását átviszik viselőjére is. A magyar történet századainak során a szentkoronát incruenta victrix nek, fulminatrix-nak, gloriosa-nak, for-cunda et sociabilis-nak látják, ahogy az, egyes királyaink sorsában, meg-nyilatkozott. És az a mozzanat, hogy Bethlen Gábornak maga a bölcs korona állott ellent, amikor Pozsonyban a saját fejére akarta tenni, bizonyíték arra, hogy csak méltó fejet ékesít. S amikor hangoztatják, hogy „Hungaria regem adorare nescit, nisi coronatum“, és hozzáteszik: „In crimine ponunt Hungari, iis obsequi legibus, quas Corona non tulit“ — egyben arról is tanúskodnak, hogy a megkoronázott uralkodóhoz hűséggel és engedelmességgel kell ragasz-

kodni (*Corona Regni Hung. admirabilis*, 1712.). Tanításuk ez: „Magnam esse subditorum cum omnium, tum maxime nobiliorum gloriam, fide incorrupta colere Principes, eorumque causam nunquam deserere“ (*Panegyrici Prael. et Magn.*, 1718.). A szentkoronát övező vallásos tisztelet így sugárik reá a Habsburg-uralkodókra. Hargas Macarius kimondja: a Habsburgoknak köszönhető Magyarország virágzása, mert, íme: „Ejectus tandem est hostis a jugulo, exclusus timor e pectore, pax alma regit terras et fortunam“ (*Propugnaculum Reipubl. Christ.*, 1730.). Lipót szerintük Szent István világát állította vissza: „Hanc — sc. Mariam — Stephanus, hanc Leopoldus Hungariae Dominam. Patronam confirmavit!“ Erdődy Gábor élettörténete így okolja meg az örökösödési törvényt: „Censebant nempe Ordines Patriam una Domus Austriacae tutela, cujus felicitate iam totam e domesticis motibus evolutam, Turcico similiter jugo, sub quo tanto tamque diffuso annorum spatio magnam partem gemebat, in libertatem assertam... imposterum quoque adversus omnem hostium vim et ferociam tutam satis defensamque fore!“

A korszak elején a béke helyreállításáért ünneplik Jenő főherceget (*Magnus pacis vindex*, 1719.), még inkább Károly királyt, mondván: „Gaude o Pannonium, dulcissima Patria, regnum! Aurea tranquillae tempora pacis eunt“ (*Lauri et olivae conjunctio*, 1719.). Közvetlenül a szatmári béke után is halljuk: „Aurea sic nobis, post ferrea tempora surgent“ (*Corona Regni adm.*, 1712.). A *Propugnaculum Reipubl. Christ. religione conditum* (1724.) a mult számbavétele után megállapítja: „Una superioribus saeculis felicitas defuit, quod haereditario Principe non tenebatur!“ Visszatért a béke és ezzel visszköltözött hozzánk Apollo (*Exercitia Parnassi Cassoviensis*, 1714.). Már a XVII. század is „saeculum felix“, mert nagyvirtusú fejedelmek uralkodtak benne: „Quid enim Ferdinando aut bellicosius secundo, aut tertio sapientius, aut religiosius quarto? Quid gloriosius Leopoldo? (*Diadema triumphale*, 1729.). Lipót alakját Camillus és Hannibal versenytársának vallják, Hector és Aeneas hasonmásának, mert „Europaeum Orbem a lapsu servavit“. I. Józsefnek francia győzelmeit dicsőítik, de különösen azért tisztelik, mert „juratos hostes etiam ad amicum pacis osculum invitabat“. VI. Károly pedig az okos, szerencsés és bölcs fejedelem eszménye a szemükben (*Magni Manes Transylv.*, 1722.). A maguk századában, 1730-ig, hat lustrumot vesznek fel: Marsét, amelynek nyomorát még az is emeli, hogy ebben halt meg Lipót, Saturnusét. a háború és inségét, Pa'lasét, amidőn a tudomány visszatérhetett hozzánk, Herculesét, amelyben a török a Temes mellől is kiszorult, Themisét, amikor az igazság uralmát a Pietas és Amor megerősíti, s végül a charisokét, s ezt így jellemzik: „Nunc Lojoleae Trenchin pietatis origo: Nunc Lipto, Gyöngyös, Rosnawa sacra Jovi!“ (*Lustra Pannonia*, 1730.). A fejedelmi család ünneplésére van felajzva a lant; a *Mercurius Austriacus* (1720.) Mária Jozefa házasságáról, a szicíliai győzelemről énekel és Eleonora Magdalena Teresia érényeit dicsőíti. A *Xenium sincerioris affectus* (1733.) Mária Terézia bizalmáról és szeretetéről zeng a magyarság iránt, a *Theresias* (1750.) humanista ízű panegyricusba öltözteti Mária Terézia élete történetét; a *Hungaria fida Austriae* (1743) mítikus keretbe foglalja a hétéves háború eseményeit, hogy a magyar hősök rettenthetetlen bátorságát dicsőíthesse, az utolsó részben pedig a magyar históriáénekekben is elíratott Czirákyt magasztalja.

Bármennyire hangoztatják is a lojális hűséget, nem viszik túlzásba. Amikor arról emlékeznek meg, hogy 1561-ben Ferdinánd a fiát, Miksát magyar királyá akarta koronáztatni, helyeslik Nádasdy Tamás magatartását, aki tisztelettel kijelentette: „At potiorom Patriae sibi esse: Hungarorum Regis dicendi libertatem violari non oportere“ (*Heroes Hung.*, 1743.). Szelepcsényi-ről megírják, hogy kemény határozottsággal tiltakozott a gubernium felállítása ellen, hangoztatván: „De administratione Regni ordinibus atque Regibus commune consilium oportere“ (*Res gestae*, 1742.). A *Propugnaculum Reipubl. Christ. religione conditum* (1724.) a kormányzás ismertetésénél hangsúlyozza, hogy a magyar királynak katolikusnak kell lennie, a Rendek tanácsával kell kormányoznia, az országot szabadságában kell megőriznie, az alkotmányra meg kell esküdni. A Kolozsvárott kiadott *Norma Principum Christianorum* (1751) is tanácsolja: „Principi gubernando primum capienti nihil utilius ad bonam famam, et regiminis spem in subditis excitandum, quam ut ordines convocat, de publico bono in commune consulturus.“ Később ezt írja: „Nemo Regum illegem capit Rempublicam; sed esse jura populis, qui deferunt regna, et super ea jurari spondi que volunt a principe.“ Még a magyarföldi német hadak kegyetlenkedéseire is őszintén rámutat a *Res gestae* (1742.) és bevallja: „Nullus ad aures accidebat funestior rumor, quam adventantis Caesareae militiae.“

A latin iskolai drámákról már eddig is többen megállapították, hogy jelentős szerepük volt a magyar történeti tudat felébresztésében és fenntartásában. E helyen elégséges talán az iskolai színpadon szereplő magyar tárgyakra rámutatni. A jezsuiták színpadán — 1750-ig vesszük csak számba — szerepeltek: Attila (kétszer), Géza fejedelem, Szent István (2), Szent Imre (5), I. Béla (2), Salamon (3), Szent László (3), Vak Béla (4), Imre és András, IV. Béla, Róbert Károly, nápolyi András herceg, Nagy Lajos, Hunyadi János (4), Hunyadi László, Czillei Ulrik, Corvin Mátyás (6), Dobó István (3), az Eszterházy-család és külön Pál, Imre, Lajos, György, Mihály, Bebek és Zápolya, Nádasdy Tamás (2), Gritti, Báthori István (2), Holló Zsigmond (2), Zrínyi Miklós (3), Drugeth György. A piarista iskolák darabjai között e félszázadban élénk kerül: Buda és Attila, Szent István és Konrád császár, Kupa lázadása. András és Béla, Béla és Salamon, Könyves Kálmán, Hunyadi János, Hunyadi László, Corvin Mátyás, Erdődy Tamás, Eszterházy Miklós, István moldvai vajda; az egyiket a kéziratos forrás így címezi: „*De quodam juvene Siculo, qui pro libertate sponte captivus erat.*“ Ez a még mindig hiányos összcállítás arra mutat, hogy az iskolai színielőadások nagy szorgalommal segítették a kor nyomtatott irodalmának nemzetnevelő munkáját. Annak, hogy a cél azonos volt, bizonyosságai az ilyen címek: *Beatissima Virgo a Divo Stephano Hungariae Regina renunciata* (1747. Szokolca), *Fidélitas pro Domo Austriaca* (1722. Zágráb), *Redivivus e cinere Phoenix sive Felix reflorescentis Patriae Status* (1721. Debrecen), *Hungaria Gratiae restituta* (1714. Nyitra), végül egy magyar cím vallomása: *Gyarapodása a Közönséges Akolnak Magyar Országban a felséges és meggyőzhetetlen Római VI. Károly császár s Magyar Ország Kegyelmes Királya által* (1733. Nyitra). Nyilvánvaló, a színpadon is összeolvadt a három tendencia: a hősi virtus, a vallásosság és a lojalitás elmélyítése.

Mivel irodalmunknak ezt a korszakát a vád éppen latinnyelvű termése miatt érte, szándékosan csak a latinnyelvű termékekre szorítkozik bemutatásunk. Láttuk, hogy az írók nemzeti szellemet szolgálnak, és azért, mert ez a szellem katolikus, sőt Habsburg-párti, nemzeti jellegét megtagadnunk nem lehet. Egy-egy kor szellemét nem a késői történetíró hajlama és viágnézete szabja meg; politikai és világnézeti szempontból ilyen gazdag termést semmibe venni véték a történeti igazság ellen. Tagadhatatlanul megvolt a nemzeti szellem, a hazafias tendencia ennek a kornak még e latin poézisében is, mert a latin nyelv a magyar szellemű gondolkodásnak nem mondott ellent. Ne felejtjük, hogy ennek a kornak egyik latinnyelvű beszédében találjuk az első határozott állásfoglalást a magyar nyelv szépsége, felkarolásának szükségessége, fejlesztésének lehetősége mellett. Ribiny János szónoklatára gondolok: *Oratio de cultura linguae Hungaricae* (1751). Milyen elragadtatott szeretettel mutat reá a magyar nyelv szépségére! „*Quis unquam luculenter Ungarice sciens, de venustate eius atque elegantia dubitavit? Quem non permovet peculiaris illa suavitas, quam in ea mirifica quadam gravitate temperatam, omnes admiramur? Cum animi sui teneritatem exprimere cupit Hungarus, ita me superi ament, tam est blanda oratio eius, tam affabilis sermo, tam pronuntiatio delectabilis, ut vel ferreos animos facillime moveat, et convulsis cordium repagaculis, viam sibi ad intimos mentis recessus aperiat... Blanda est Italica oratio, non nego; venustus est Gallus sermo, concedo, gravis est dictio Germanica, probe scio: sed cuncta haec ita sunt in lingua Hungarica conspicua, ut qua potissimum excellat virtute, difficile dictu esse videatur.*” És hogy restelkedik azon, hogy ezt a nyelvet elhanyagoljuk! És hogy sürgeti e mulasztás jóvátételét! „*In patriam, in nomen Hungaricum, in linguam amabilem, in majores nostros, in nosmet ipsos erimus iniuri!*”, ha nyelvünket meg nem becsülnők! Nem kerülgeti, hanem nyersen kimondja: „*Turpe est et generosa mente indignum, negligere linguam, quam a maioribus vestris accepistis!*” Már ő is látja, hogy a görög, latin, francia, olasz, német nyelv ad bátorítást és példát a nyelv fejlesztésére; már ő is a fordításokat ajánlja erre a célra; már ő is jogosnak tartja új szavak gyártását. Mindenekelőtt azonban azt sürgeti, hogy olvassák a magyar írókat, és tudatosan fejlesszék magyar nyelvtudásukat. Ribiny nem írókat akar nevelni, hanem egyszerűen magyar embereket, mert szégyennek mondja azt, hogy magát magyarnak valló ember nem tud magyarul beszélni. „*Quem non pudebit, de rebus Hungaricis disserentem, impingere in regulas Hungarici sermonis?*” — kérdi.

Tíz esztendő mulva Kalmár György már magyar nyelven kiáltja:

„Miesoda szégyen ez, oh Hazafi! s csuppa-csuppa gyalázat!
Néked is, énnekem is, s hazának is csuppa gyalázat!
elhagyod így magadat, ninesen hogy gondod a nyelvre!”

Kalmár *Valóságos Magyar A-B-C-je* (1761.) éppúgy, mint Ribiny János beszéde, a magyar nyelv rajongóját mutatja. Lehet-e hát nemzetietlen kornak nevezni a kort, amely latin irodalmában ily hévvel magasztatja a magyar történeti erényeket, s amely a magyar nyelv jogaiért is először száll síkra? A „nemzetietlen” megnevezés igazságtalan és ezért nincs helye elfogulatlanságot ígérő irodalomtörténetben.

Bartóky József, az elbeszélő.

Írta: AGARDI LÁSZLÓ.

A tanítómesék gazdag sorozatát követi Bartóky művészi alkotásainak folyamán az elbeszélések változatos sokasága. Képzelete ritka termékenységgel ontja a mesékkel sok tekintetben rokon történeteket. Érdekes jelenség, hogy a hatvanadik életévéhez közeledő író a teremtő erőnek milyen példáját mutatja. Ha az elbeszélések belső értékét nem tekintjük, már ez a számban megnyilvánuló bőség meglephet minden hozzáértőt. Írói tehetsége az 1920. évtől kezdve oly erővel és művészién tör elő, hogy ezt az elbeszélés-írás terén nem igen tapasztaljuk. A fiatal értelmi és érzelmi erők szoktak mutatkozni feltűnő eredménnyel, és hoznak létre a művészet minden ágában maradandó alkotásokat. Az öregkor küszöbére érkezetteknel ez egészen különleges jelenség. Rafka, Schubert, Petőfi felül nem múlt művei a fiatal egyéniség és a forrongó lángész termékei. Ilyen alkotásvágy tapasztalható Bartókynál, de élete alkonyán. Az öregedő író rövid idő alatt 12 kötetben az életbölcsestéggnek, a jóra készítő történeteknek olyan tömegét és olyan művészettel hozza létre, hogy mint elbeszélő maradandó nevet vívott ki magának irodalmunk történetében.

A novella-írás terén való megjelenése egészen szokatlan jelenség. Alig lett ismeretes a *Magyar Fabulák* száz meséje, nyomon követi első elbeszélései-nek kötete. A meglepetés általános. A magas hivatali állásból nyugalomba vonult tisztviselő pihenés helyett önkéntes munkát vállal, és évről évre jelen-teti meg elbeszélései gyűjteményét. A gazdag termékenységgel lépést tart a kedvező fogadtatás. Az olvasók és bírálók egyaránt teljes méltányolással üdvözlik, és mindjárt az első köteteknél a legelismerőbb hangot hallatják. Később csökkennek a magasztalás szavai, de nem maradnak el sem mennyiségben, sem minőségben az elbeszélések kötetei. Az irodalmi és tudományos társaságok kitüntetése csak fokozza Bartóky munkakedvét. Nem gondol pihenésre, nem bizza el magát, és kitartóan, tudatosan s mindig művészi becsvágygal és eredmény-nyel dolgozik. Számára a nyugalom lehetősége az igazi, kedves, régen nélkülözött írói munka kezdete. Ez adja magyarázatát gazdag termékenységének.

Tehetségének vulkán-kitöréséhez hasonló váratlan jelentkezése méltán kelt feltűnést. Maga ugyan később beszámol róla, hogy jogászkorában meg-jelent egy novellája (*Indulás*), és azt is elmondja, hogy jóval később, 1910-ben, Mikszáth Kálmán írói jubileumán jelentkezett írással, de ez kigúnyolja, hogy tisztességes ember is maradhatott volna, és nem kellett volna államtitkárságra vetemednie. Bartóky erre kijelenti, hogy 35 évi elkalandozás után, ha koszorút nem is, de bokrétát tud szerezni szemfedőjére (*Mikszáth Kálmánról*). Ez emlékezés írásakor a komoly, értékes művészi elbeszéléseknek egész tömegét alkotta már, és az átlagolvasóknak tett minden engedmény nélkül folytatta költői tevékenységét. Ennek alapja az édesatyjától örökölt írói hajlamon kívül

az a mély gondolkodás és nemes törekvés, hogy minden téren használni kívánja embertársainak. Kezdetben tanítómesékkel, azután elbeszélésekkel. Ezeknek szereplői, a változatos események lefolyása, a történetek alkotásának a célja: a felfogás, az irányítás, a megalkotás, mind arra utal, hogy Bartóky jókedélyű erkölcsb leelő és kiáló írásművész. Bármily témát választ, azt lehető világos beállításban a mesevezetés oly modorában mondja el, hogy a kellemes és a szép a tanulsággal és az akaratrahatással páratlan művészetben egyesül. E téren valószínű bölcs, aki kellő mértéktartással mindig el tudja éni a szándékolt hatást.

Az esztétikai és az erkölcsi sikert olyan tulajdonságai segítik elő, amelynek egy-egy művészetben ritkán szoktak találkozni. Ezek: felfogása eredeti, határozott, világos és céltudatos; képzelete eleven és gazdag; érzése egészséges és mély; gondolkodása emelkedett és nemesen szociális. Az ilyen lelki elemek nagy leleménnyel párosulva teszik alkalmassá az elbeszélések változatos tömegének megírására.

Ezeknek különféle mozaikjai továbbá tartalmas, színes, szárnyaló léleknek az elárulói. Az elbeszélésekből oly egyéniség hatalmas és harmonikus képe tárul az olvasó elé, amely a részletek egybeolvadása után igen sok emberi értéket foglal magában. Egymagában is teljes, megnyerő, hangulatot kiváló csaknem mindegyik elbeszélés. De ha valaki egy-egy kötetet gondol át, valamennyi mű elolvasása után iparkodik magának számot adni a velük való foglalkozás közben szerzett élményeiről, az az esztétikai maradéktalan élvezet mellett, az erkölcsi jó, és az örök szép átérzésével, az emberi életet annyira fölemelő igazság kíváncsi, de nem mindig jelentkező hatása alá kerül. Valami tiszta derűt és emberiséget leelő magasabb szellemiség árad az elbeszélések egészéből, az igaz, a derék, a nemeslelkű ember egyéniségének olyan tulajdonsága, amely ellenállhatatlan varázst sugároz a vele érintkezőre. Az erkölcsi szépségnek bizonyos finom jelentkezése van meg az elbeszélésekben, és ennek olyan nyomása nehezedik a lélekre, hogy ez mégis jólesik, nemes érzelmeket fakaszt, és emberibbé tesz. Alkotásainak csaknem mindegyike magában hordja a művészi tökéletesség legtöbb jegyét, együtt szemlélve vagy átgondolva pedig oly sűrítve jelentkezik a képzeletet foglalkoztató esemény és főleg a belőle áradó hangulat, hogy csak a legnagyobb művészek hatalmas képalkotásai szemlélésekor érezhet ilyet bárki. Az ember és környezete, külső élete és lelki világa, vágyai és törekvései, s diadala és bűnhődése, a legszínesebb változatosságban jelentkeznek az emberi értelem előtt. S az így kialakult kép a művészet mindent felülmúló hatalmának leküzdhetetlen bizonyítóka. Bartóky elbeszélő tehetség, kinek a lelki hatás előidézésére nemcsak minden eszköz korlátlanul áll rendelkezésre, hanem aki ezekkel bámulatraméltó önfegyelmeléssel, öntudatossággal és tökéletességgel tud éni.

Képzelet és tudás egyesül az elbeszélésekben a mesteri íráskészség minden titkát ismerő művészettel. Az előadásmód folyamatos, eleven, közvetlen s több helyen csattanó. A történet menete gyakran annyira váratlan fordulatot vesz, hogy az olvasó legmagasabb igénye sem támaszthat kifogást az újszerűség, az érdekeltetés és a mesevezetés ellen, sőt a legnagyobb elismeréssel kénytelen meghajolni az elbeszélő egyéni előadásmódja előtt. Nem hajszolja Bartóky a ritkát, a feltűnőt, a szokatlant, de nem is kerüli és ír a lélek kettéhasadásáról, a földre többször való visszatéréséről s a testtől elválása

után következő viselkedéséről. Nála nem igen fordul elő szenzációs eset, és teljesen hiányzik a szörnyűség. De a legegyszerűbb életmozzanatot is úgy tudja beállítani, a cselekvényt oly szereplőkkel viteti végbe, ezeket a különféle állapotoknak és a változatos helyzeteknek megfelelően úgy beszéli, hogy mindig hívek maradnak magukhoz, tudatosság nélkül szolgálják az író célját, és szereplésük hasonlóan öntudatlanul egy-egy magasabb művészi vagy erkölcsi eszmének önkéntelen, de hatásos szolgálata. Nem okozkodnak feleslegesen, de ha megteszik, eredeti észjárásuknak eleven mozgalmasságát tapasztalhatjuk. Történeteinek hősei mindig olyanok az elbeszélésekben, amilyenek szoktak lenni ama változatos körülmények között, amelyek elé az élet állítja őket. Ez teszi beszédüket, cselekedeteiket, életük minden megnyilvánulását természetessé, közvetlenné, művészi hatás elérésére alkalmassá.

Az elbeszélések anyagának megválasztásában elsősorban Bartóky életkorára kell utalnunk. Mögötte áll az ifjúság és az élet nagyobb része, s birtokában van sok megfigyelés és még több tapasztalat. Számítalan olyan mozzanat hiányzik elbeszéléseiből, amely minden más novellaírónál előfordul. Ő higgadt és komoly művész; az életből nem annyira a csillogás, az érzelem, a felszínesség érdekli, mint inkább a mélység, a gondolat, a lét nagy kérdései. És ezeknek ábrázolására mindig talál szereplőket és helyzeteket; történetei mindig mások és meglepőek; megoldásai pedig kielégítőek és megnyugtatók. Széles az a terület, ahonnan elbeszélései anyagát veszi. A Biblia éppúgy szerepel nála forrásul, mint a magyar történelem; vannak háborús elbeszélései és megható irredenta történetei; szereti feltüntetni embereit halálukban, és meglepően tudja alkalmazni a látomásokat és szimbólumokat; kiválóan érdekesek a nép köréből vett elbeszélései és azok, amelyek tanító, nevelő vagy példázó célzatúak; az elbeszélések között van több legenda, karácsonyi történet, s megjelennek bennük a családhoz tartozó gyermekek is. Hasonlóan változatosak az elbeszélések lejátzásának helyei. A mennyország éppúgy területe egy-egy történetnek, mint főleg Békés megye televény földje a maga városaival, falvaival, majorjaival, nemkülönben az ország fővárosa és a Duna mentén fekvő kies nyaralóhely (Zebegény), ahol legtöbb alkotását írta. Bármilyen legyen is azonban a történet, és bárhol s bármely időben folyjon, mind magán viseli az író egyéniségének jellemző vonásait. Valamennyien a meglelt korú ember férfias és komoly életszemlélete vonul végig, és mindegyiket erkölcsi felfogásának nemessége színezi.

A témák megválasztásában mutatkozó feltalálókészsége bőséges, változatos és újszerű. Leleményesség és fordulatoság váltakoznak eddig nem ismert lelki vonások kiemelésével és az élet más íróktól idáig nem rajzolt mozzanataival. Pompásan használja fel és érezteti a korviszonyokat is, bármely időben történjék a cselekvény. Főleg a világháború után következő zavaros állapotokat, ez idők szegénységét és dorbézolását, a tájékozatlanságot és a visszaéléseket, sőt gyakran gonosztságot, ecseteli élénk színekkel, kidomborodóan és lélekbehatolóan. Nagyon ismeri nemcsak a paraszt, hanem a kishivatalnok észjárását is. Míg az előbbi takarékosagra, előre számításra és gyakran ravaszagra van beállítva, az utóbbi az élet terhének onott viselője, sokszor elégedetlen, s csak ritkán emelkedik fölül az élet anyagi vonatkozásain. Őri szereplői többnyire nem mindennapi emberek. Nem az átlagos ember érdekli, hanem az egyéniség. Az elbeszélésekben a férfiak és a nők olyan lelki tulaj-

donságokkal rendelkeznek, hogy rendszerint kiemelkednek tipikus embervonásokat viselő környezetükből. Ez a megállapítás nemcsak az értékes jellemző tulajdonságokra vonatkozik, hanem az embert lealacsonyítókra is. Történetiben az emberi nagyság és az emberi alacsonyság rendkívül változatos és jellegzetes képei és jelenetei követik egymást, és kapcsolódnak egymásba. Erkölcsbölcselet volta miatt azonban szereplői általában figyelmesek, gondolkodók, előrelátók és jószívűek. Inkább az élet napsugaras oldalait tünteti fel, a homályosokat pedig úgy, hogy megvilágítsa, reményt keltsen, örömet hirdessen. Teljesen beleéli magát a szereplők gondolatkörébe, és e miatt bámulatosan sokoldalúan és mélyen tudja megjeleníteni őket gondolkodásukban, beszédjükben és cselekedeteikben.

Bartóky mese-vénája kimeríthetetlen. Nemcsak változatos, érdekes, megnyerő, sőt lebilincselő témákat választ, hanem művészi érzékkel tud a történet szövetébe új szálakat fonni, a cselekvény útján új ösvényekre vezetni és ezekkel az érdeklődést felcsigázni. Bármily egyszerűnek látszó történetet választ, a problémáknak, a helyzeteknek, a fordulatoknak olyan új, meglepő bőséget nyújtja, hogy elbeszélésekben az ilyen meseszöveg a kis terjedelem miatt egészen szokatlanul hat. Képzletének ereje és mesélő készsége szinte felülmúlhatatlan. előadásának módja pedig az öntudatlan művészet mindig hatást keltő megnyilatkozása. Igazi elbeszélő, akinek egy magra vagy egy szálra van szüksége, és ezekből a termésnek és a szövedékeknek oly bőséget hozza létre, amilyent a pihent televényföldnél vagy a selyemhernyónál lehet tapasztalni. Képzeteinek működése mindig a valóságra támaszkodik, nem ragadja valószínűtlen viszonyok rajzolására, se üres fecsegésbe. A mód azonban, ahogyan mesél, amint a történet szálait újak és újak közbeiktatásával tovább vezeti, s amint a kifejtet előkészíti: az Isten-adta alkotótehetségnek érdekes jelentkezése. Alig fordul elő túlzás, felületes bemutatás vagy mese-törés. Bartóky az elbeszélésben éppúgy mértéket tart, mint amilyen szigorúan fogja össze az egybetartozó részeket.

Elbeszéléseinek egyik jellemző vonása a korszerűség. Történeti elbeszélései mellett legtöbb eseményét a háborús vagy az azt közvetlenül követő időből veszi. E miatt sok hivatkozás történik ama mozzanatokra, amelyek vagy a háborút vagy az összeomlást követő eseteket idézik fel. Amott a hősiesség, az önfeláldozás, a jót akaró ámtás, itt az erkölcsök megbomlása, a féktelen vagyonszerzés, az élvezetek korlátlan hajszája tűnik elő az eseménysorozatokból. Azokban teljes a lelki-teszt szenvedés, ezekben a becsületesség hiánya éli ki magát. Amilyen emelkedett felfogással rajzolja a kötelességtudás rokkantjait, oly elítélően mutat rá a fékevesztett szenvedélyek megnyilatkozásaira. Eljárásában a tárgyilagosság álláspontján marad. Amint a történetek szemünk előtt folynak, ezeknek tartalma és bonyolítása, a szereplők szavai és cselekedetei hordozzák magukon és magukban az erkölcsnek olyan jelentkezését, hogy az olvasóban együttérzés vagy pedig elítélő állásfoglalás keletkezik. Bartókyknál művészbiben alig lehet szolgálni az örök értékeket.

A lélek költője elsősorban és főképen. Az ember jobbik énjének feltüntetése oly nagy számmal fordul elő elbeszéléseiben, hogy azt más novellaírónál nem tapasztaljuk. Ezzel függ össze moralista volta. Azt lehet mondani, hogy elbeszélései csaknem mind valami erkölcsi igazságot tartalmaznak, vagy példának. De ne gondolja senki, hogy történetei e miatt náfak, valószínűtlenek.

vagy kiütözik belőlük az erkölcsi tanulság mesterkedése. Nem! Legyenek szereplői művelt emberek vagy a föld egyszerű népe, mindig egyéniségüknek és életkörülményeiknek megfelelően képviselik az író célját: az erkölcsre utaló jóindulatú tanulságot. Bartóky egyénisége valóban lírikus. Mint elbeszélő-író iparkodik megőrizni tárgyilagosságát, de ennek ellenére alig van elbeszélése, amely egyéni érzéseinek színezetét ne viselné magán. Ezt belső tulajdonságokra kell vonatkoztatnunk. Minden történet mögött ott van Bartóky, a komoly, szilárd világnézetű, kiegyensúlyozott, bölcs, aki mint író elbeszéléseiben önmaga lelkivilágát vetíti ki. Az objektíven kezelt szubjektívizmusnak szerfölött érdekes példái az elbeszélések, mert lényegüket tekintve írójuk lírai megnyilatkozásai. Ilyenné főleg az író erkölcstől áthattott és ebből nem engedő egyénisége teszi őket. Bartóky kialakult és szilárd világnézete a lélek uralmának bizonyítéka az elbeszélések eseménysorozatában. Ezt oly sok és különféle helyzetben iparkodik bemutatni a művészet eszközeivel, hogy e téren egészen új irodalmunkban. (*Zsákmányolás. A legnagyobb csoda. A test és a lélek.*)

Bámulatos Bartóknál az a beleélés, amellyel minden szereplőjét megjeleníti, okoskodtatja, beszélteti. Az egyszerű és bonyolult léleknek olyan távlatát tudja láttatni, a lélek mélyébe úgy tud bevilágítani, a vágyak, törekvések, gyakran az indulatok és gonosz szándékok olyan szövedékét tudja az olvasók szeme elé állítani, hogy kivételes tehetségének ez kétségtelen bizonyítéka. Néha bizonyos okoskodó naivság jelentkezik szereplőinél; ez azonban mindig a tudatos, szükséges és művészi hatást szolgálja. Így vagyunk az erkölcsi tanulságokkal is. Alig van olyan elbeszélése, amely az olvasó lelkének visszhangját ne szólaltatná meg. A cselekvény olyan természetű, a beszélgetések menete olyan jellegű, az egész meseszöveg olyan kicsendülő, hogy a tudomásulvevő feltétlenül rabja lesz az elbeszélésekből kiáradó hangulatnak. Ez Bartóky elbeszéléseinek legegényibb és maradandó becsű tulajdonsága. A tanítás-célzat önkéntelen tudatosságát ez enyhíti igen nagy mértékben. *Tanulság és hangulat: ezek a legértékesebb Bartóky-elbeszéléseknek elmaradhatatlan jellemzői.* Egyik megerősíti a másikat; annak célzatosságát enyhíti emennek művészi jelentkezése, s mind a kettő áthatja és finomítja egymást.

E tulajdonságokat az író egyéniségének egyik legjellemzőbb vonása: az erős erkölcsi érzék cseppet sem gyöngíti. Ez választatja vele témáit, ez segíti a cselekvény bonyolításában, emberei e miatt gondolkodnak, beszélnek és cselekszenek gyakran úgy, hogy az erkölcsi tanulság elválaszthatatlan az eseménysorozattól. Ezen a téren Bartóky felülmulhatatlan, mint ember és mint író-művész. Kétségtelen, hogy az erkölcsi örök elvek forrása az író egyénisége, és elbeszélései ezeknek az értékes elemeknek történetek alakjában való jelentkezései. Bartóky lelke mélyén az erkölcsi értékeknek sokáig meg nem bolygatott roppant tömegű kincse szunnyadt; ez a szépirodalomban egészen szokatlan módon és nagy erővel keresett érvényesülést. Mikor azután felszínre került, mindamaz értékes tapasztalatokkal gazdagodva történt ez, melyeket az író egy életen át szerzett. Az egyéniségében rejlő költői anyag és a megfigyelésekkel csiszolt tehetség teszik lehetővé, hogy az alapján szórakoztató elbeszélések közül oly sok egyúttal okulásul is szolgál. Történeteiben az erkölcsi vonatkozás úgy hozzátartozik az eseményekhez, mint a borhoz a zamat. *Nincs még trónk, akinek elbeszéléseiben oly jellemző jelenség lenne az*

erkölcs szolgálata, mint nála. Ez költői egyéniségének egyik fő uralkodó vonása, gondolkodásának jellemző tünete, akaratának nemes megnyilatkozása. Minden feltünéstől mentesen, egyenesen a történetek vezetésével és a szereplők beszédeivel hat moralista módjára, mintha ez nem is volna szándékában. Elbeszélései azonban belső erőktől kényszerítve olyan menetűek, hogy az erkölcs irányában való haladás és a tanulságos hatás elmaradhatatlan. Amint a fény nemcsak világít, hanem melegít is, ilyen Bartóknak csaknem minden elbeszélése. Gyönyörködtet, és e mellett jobbra, belátóbbá, türelmesebbé, felebarátainkat jobban szeretővé, vagy hibáinkat és gyöngeségeinket elhagyóvá alkalmas tenni. Elmésen, könnyedén, finoman, a mese szövevényébe rejtetten húzódik meg az erkölcsi tanulság, de ott van; az elbeszélés folyamán kihajít, sudárba szökik, és termést hoz. Bartóky elbeszélései a nemes értelemben vett és nem erőszakolt ember-javításnak mintaszerű példái. S ami különösen emeli írtéküket: rövidek, érdekesek és könnyen megjegyezhetők. Belőlük úgy sugárzik a hangulat, mint sok virágból az illat, és oly gyönyörűséget okoz, hogy alig akad olvasó, aki hatásuk alól ki tudná magát vonni.

Egészen egyszerű eseményeket tartalmazó elbeszéléseinek is van különleges, megindító hatása. A kék ég derűjét, a mezők természetes üdeségét, az este csendes közeledését lehelik egyes történetei. A béke, az ember jobb természeté, a költői átérzés a szép legmagasabb fokát éri el az ilyen elbeszélésekben, és az olvasó érzésének nagy mélységeibe tudnak hatolni. Nincs ezekben semmi keresettség, külsőség, kiszámítottság; egy-egy nem is jelentős esemény perog le szemünk előtt, és a szép varázsának különös hatalmát érezteti. Ezekkel kapcsolatban az egyszerűségnek a fenségessel határos jelentkezése kapja meg elménket, és kelt bennünk hullámzó érzelmeket. A történetek mindennapisága talán nem érne el olyan mély hatást, ha nem járulna hozzá az a közvellenség és gyöngéd báj, melyet az előadás visel magán. Az esemény a szavak és a mondatok sodrában úgy folydogál, mint szűk medrében a kristályos hegyi patak. Minden átlátszó és érzékelhető ezekben a történetekben, s fölöttük az emberiség úgy lebeg, mint a nyugodt tó vize felett a hajnali köd. A lélektől áthatott írásművészet példái a kis alkotások (*Béke a háborúban, Címerfordítás*).

Bármiféle történetet választ feldolgozásul, ebben mindig finom érzék és ízlés vezet. A szép és a rút feltüntetése sok történetében szerepel, de inkább erkölcsi vonatkozásban. A természetes rút felől éppúgy elfordítja tekintetét, mint ahogyan nem használja fel motívumul az érzékiséget. Az élet szennyes oldalát nem mellőzheti, de amikor mutogatni kénytelen, jóízűsége mindig igazítja, és kellő mértéket tartat vele. Ábrázolja az állapotbent, amint rámutat erkölctől nem vezetett és korlátozott felebarátaira is, de ahogyan ez történik, abból mindig elítélés származik a történet megismerőjében. Tudomásul adja, hogy ilyesmi is van az életben, az emberek lehetnek különféle gyöngeségek, hibák és vétkek rabjai, de ezzel számol, és nem rendül meg hiába az ember fennsőbbiségében. A hitványság, a komizság és az erkölcsi rút különféle fajtái úgy jelennek meg elbeszéléseiben, hogy feltétlen elítélést vonnak maguk után. A minden kézzel nem fogható megtagadó agitátor, az élvezeteket hajhászó nő, a pénzszomjas ember éppúgy ellenszenvesek nála, mint a törtető bankárok, a követelődző és megbízhatatlan házi alkalmazottak és a becsülettel

ellentétbe kerülő intelligens emberek. Bartóky elbeszéléseinek világát ezek a szereplők elmélyítővé, változatosabbá és teljessé teszik.

Amint nem kerüli az erkölcsi rút feltüntetését, annál tudatosabban vagy inkább ösztönösen szolgálja a szépet. Aki egy-egy Bartóky-elbeszélést elolvas, annak lehetetlen meg nem állapítania, hogy a szereplők megjeleltése, beszéde, cselekedetei olyan természetűek, hogy látásuk, tudomásulvételük s ezek alapján a megfigyelőben támadt érzés a művészi tehetség megragadó és eredeti jelentkezése. Bármily tárgyat válasszon, egyéniségének varázsa olyan könnyed érzelmi légkörrel veszi körül, hogy ez a költőiségnek magas fokát érzékelteti. Nem törekszik észrevehetően, hogy a szépet tüntesse fel, avagy szolgálja, de történetei úgy indulnak, s főleg alakulnak, hogy a költői szépség elválaszthatatlan jellemzőjük lesz. Bartóky-nál ez az az égi adomány, amely csupán a legnagyobb tehetségeknél tapasztalható: megnyerővé, széppé, költőivé alakul minden téma, amihez hozzányul. Ezt a költőiséget még fokozza a hangulatosság és az, hogy mindig magas álláspontból nézi az embereket és az eseményeket, s bántó realitás nélkül tudja rajzolni az élet sokféle mozzanatát. Elbeszélései e miatt alig kivételül kis költői remek.

Az erények közül a szeretetet, a vétkek közül a rágalmat érzékíti meg legtöbbször történeteiben. A Szentírás hatása Bartókyra különösen feltűnő. Míg az ószövetségi részből inkább csak témákat vesz, az újszövetségből a felebaráti szeretetnek tanát ismételi több elbeszélésében. (*Új élt. Feltámadás. A szent tűz. Piros rózsák.*) Feltétlen meggyőződése, hogy a világ menten és előnyösen megváltoznék, ha az emberek megvalósítanák a felebaráti szeretetet. Szébbnél szebb történetet eszel ki, hogy e meggyőződését hirdesse. Fenntartás nélkül hirdeti, sürgeti, példázza ennek az emberek megjavítására alkalmas hatását, és elbeszéléseinek erkölcsi foglalatoként mindig a szeretetet emeli ki. Az első kötettől kezdve az utolsóig ez a téma állandóan visszatér, és költőien és ellenállhatatlanul hirdeti, hogy a világot csak a krisztusi szeretet válthatja meg. (*Egy este.*) Hasonlóan gyakran foglalkoztatja a magyar hibák közül nem a pártoskodás és a széthúzás, nem a szórakozásvágy és a szalmaláng, hanem a rágalom. Ez minden időben és minden viszonyok között felüti a fejét. Emberi könnyelműség és rosszakarat egyaránt résztvesz kitermelésében. Szellemi mótely, amely ellen nehéz védekezni. Egyik kötetének címét is ez szolgáltatja: *Semper idem*. Katonák, poharazás közben egyszerű és művelt emberek, a politikában földhözragadtak és főurak, egyaránt rabjai ennek a lelki elferdülésnek. S ha valaki nem hajlandó ordítani velük, a farkasokkal, menten kész a rágalom, hogy miért nem. Az elbeszélések befejezése azonban mindig erkölcsi és költői igazságban csendül ki és méltó alkotójuk nemes egyéniségéhez. (*Korvin János. A fekete kutya. A temetőig együtt megyünk.*)

Aki így gondolkodik, annál különöse, ha alkotásaiban a magasságokat keresi, és a lélek mélységeibe értékek felszínre hozatala miatt száll alá. Kevés írónk van, akinek szereplői annyit okoskodnának, mint Bartóky alakjai. Egyszerű emberek is sokat foglalkoznak magukkal, elemzik gondolataikat, és meghányják-vetik a világ folyását vagy az élet értelmét. A lét nagy kérdései gyakran foglalkoztatják őket, de nem a honnan? és a miért?, hanem kizárólagosan a hová? Az író korával együtt járó tulajdonság ez. Miképpen történik a léleknek a testtől való elválása, mi lesz az elszakadás után, hol lel tanyára a földről elszállt lélek?... Bartóky-nak újra, meg újra visszatérő

nagy témája: a halál. Tiszteletreméltó optimizmusa mindig vigasztaló képet festet ve'e a léleknek a túlvilágon való életéről. Nincs írónk, aki szereplőivel annyiszor megjártná a mennyországot, mint ő. Az ott megfordulók gyakran még visszatérnek az életbe, és a halálszerű állapotban szerzett tapasztalatok szerint iparkodnak azután intézni ügyes-bajos dolgaikat. Kivétel nélkül minden ott járóra javító hatással van ez a mennyekbe való kirándulás. (*Különös történet. Fehér világ.*) Szó van ezenkívül az elbeszélésekben az egyéniség kettéhasadásáról (*Mundus vult decipi*), a reinkarnációról (*Visszajönnek*), a lélek és a test külön életéről (*A test és a lélek*), és más, nem mindennapi lelki jelenségekről, de olyan feltűnést kerülő, józan előadásban és kellő mértéktartással, hogy az érdeklődésen túl az értelem kielégítése hiánytalanul történik meg. Az olvasó gondolkodik, és okul, s gyönyörködés közben alig veszi észre, mily rejtelmes kérdéseket fejtett meg könnyedén az író művésze.

Ilyen témák mellett természetes, hogy háttérbe szorul nála a férfi és nő egymáshoz való viszonyát feltüntető elbeszélés. Az érzéki élet kevés témát szolgáltat Bartóknak. Eltkorán kívül gondolkodásának mélysege és komolysága okozza ezt. Pedig tudja méltányolni jelentőségét, mint a *Bertalan vitéz története* és a *Caelia rózsái* c. elbeszélések tanusítják. Nála ez az érzés fenkölt valami, amit így határoz meg: „A szerelem nem a porból vett emberek vágyakozása, hanem az Isten lehelletéből lett léleknek szent kívánczósága egy másik lélek után“. Amit ennek az érzésnek magasztosságáról elmond egyik elbeszélésében (*Szerelem*), az nagy művészetének megható megnyilatkozása. Legterjedelmesebb elbeszélését e témának szánja. A szereplők lelkében lejátszódó értelmi és érzelmi elemeknek megvilágítása, feltüntetése, szétszedése úgy történik, hogy az olvasó, mint az üvegfalú kaptárban a méhek munkáját, itt figyelemmel kísérheti a gondolatok és érzelmek, nemkülönben az elhatározások keletkezését, alakulását, megjelenést kereső formáját és a kifejeletet. (*Két szerelem.*) Az élet titkait fürkészni és boncolgatni szerető írónak e történet keretében nagy lelki szakadékokba van alkalma bevilágítani, és ezeket mások előtt feltárni. És ez a művészet legfinomabb eszközeivel történik. Nem is marad el történeteinek a hatása.

Elbeszélései általában nem mind mélyek. Sok közel áll ahhoz a műfajhoz, amit rajznak szoktunk nevezni. Gyakran egy-egy szereplőt vagy kisebb eseményt választ, és ezeket mintázza meg, bizonyos adott helyzetben a maga céljának megfelelően, lehetőleg sokoldalúan, de kivétel nélkül mindig művészién. A főalak mellett levő mellékszereplők fölé úgy emelkedik a rajz hőse, és annyira a történések előterében van, hogy figyelmünk egy pillanatra sem sikklik le róla. Bármily témát választ, ez az érdeklődés középpontjába való állítás bámulatos szoborszerűséget és eleven élethűséget biztosít szereplőinek. Mikor pedig beszélni kezdenek, viszonyainknak, a körülményeknek, esetleg foglalkozásuknak vagy törekvésüknek megfelelően úgy találják meg mondanivalóikhoz a szavakat, amint az legjellegzetesebben illik hozzájuk. Valóban hűsből és vérből való emberek, s csak nagyon figyelmes olvasó veszi észre, hogy maga az író rejtőzik bennük, és a maga felfogását, gondolkodását, érzéseit vetíti ki általuk és velük. Ez a portré-ábrázolás és rajzszerűség nem válik sem a szereplők, sem az elbeszélések hátrányára. Az író minden hőse és története iránt érdeklődést tud kelteni, és ezt az itt-ott előforduló bölcsekedésével sem rontja le. (*Parecz halála. Sós János.*)

Leggyakrabban szerepeltetett alakjai kismemberek: földművesek, kocsisok, irodatisztek, bár szép számmal fordulnak elő katonák, tisztviselők s más magasabb társadalmi osztályúak is. A magyar ember földszeretetét, munkára való készségét, vagyon utáni vágyódását élethíven és találóan rajzolja. Milyen pompásan tudja kiemelni az igáskocsis és a parádés kocsis között levő különbséget! (*Egyenlőség*). Meghatódást ér el minden elbeszélésével, ahol a szerény-jövedelmű kishivatalnokok életét festi. (*Hajótöröttek*). A katonák, közemberek és tiszttek, mind meggyerőek, áldozatosan lemondóak, jóhiszeműen hazudók, csak hogy jót tegyenek. (*Zsuzsi. Jövendülés*.) A hivatalnokok kiöregedtek a munkából, de sok keserves tapasztalat ellenére megőrizték illuzióikat az étellel és az emberekkel szemben. (*A fekete kutya*). Nem is távoznak az ételtől addig, amíg valami vigasztalásban nem részesülnek. (*Az öreg úr és a halál*). A bankárok későn veszik észre, hogy életüket feláldozták a pénz-bálványnak, de hajszában tönkretetett szívük nem tudja sokáig vinni az élet terhét. (*Leó életrajza*). Annál kedvesebbek, derűsebbek, meggyerőbbek gyermektörténetei. Szívesen számol be Bartóky unokáiról és a velük kapcsolatban történt többnyire vidám és korszerű esetekről. (*Nem lesz vízözön. Falusi kislány Pesten. A fránya madár*).

Legmeghatóbbak azok a történetei, amelyek a léleknek belső gyötrődését festik; ezt az író művészete páratlanul szemléletesen tudja bemutatni. (*A Szepi anyja, Erzsébet*). Az ilyeneket felváltják az élet nagy kérdéseit bámulatos könnyedséggel és mégis mélyen fejtegető elmefuttatások, amelyek elbeszélések alakjába öntve sokszorosán hatásosabbak minden filozófiai műnél. Ezek a történetek különösen jellemzők Bartóky mindent megjeleníteni tudó művészetére. (*Életbölcséleti kérdések. A zöld sóhaj*). Bár értelme nem tud feleletet adni sok kérdésre, hite felülemeli a valóságon és a magasságokba jutva nagyon megszívlelésreméltó tanácsokat ad a földi élet irányítására. (*Bodanics. Semmi fájdalom sem leszen többé*). Ne gondoljuk azonban, hogy csak nagy kérdéseket feszeget az író. Szép számmal vannak tisztán szórakoztató, sőt egyenesen vidám történetei. Ezekben oly bőségesen ömlik a humor, hogy a jókedvnek igen magas fokát képviselik. (*Demák halhatatlansága. A céh macskája*). Hangulat tekintetében éppoly változatosak az elbeszélések, amint tárgyak más és más. A megállapodott egyéniségű íróművész lelki derűjének sugárzása valamennyi.

Rendkívül fejlett szociális érzés nyilvánul meg az elbeszélésekben. Az író mindig a gyöngék, szegények, elesettek, lelki és testi segítségre szorulóknak pártján áll. Így elpanaszolja, hogy a cselédféle egy életen át nem tud annyit keresni, amiből öreg napjaira valahol meghúzódva fenn tudná tartani magát. (*Bodanics*). Ez a közösségi érzés főleg azokban az elbeszélésekben nyilvánul meg, ahol az előbb kedvező anyagi viszonyok között élők nehéz sorsra jutottak, vagy egyszerű emberek szerepelnek. (*Piros rózsák. Erzsébet*). A jó szívnek és a kímélő értelemnek művészi ecsettel festett megnyilatkozásai ezekben az elbeszélésekben a beszédek és a bánásmód.

Mivel Bartóky a szerencsétlenekkel együttérez, elítéli a korviszonyokból következő vagy általános eltévelyedéseket. Így a mohó pénzvágyat, a másnak ártó történetet, a mértéktelen szórakozást. Amint tanítómeséit jellemzi bizonyos szelíd irónia, egyes elbeszélésekben már nemcsak a gúny, hanem a szatira eszközeit is igénybeveszi. Az örök, jótakaró tanítómeister tör ki belőle

ilyenkor; stílusa megelevenedik, mondatai tüzet lövellnek, jellemzése velőig hat. Előkelő nyugalma csaknem cserbenhagyja. Az ízlés határát azonban sohasem lépi át. A végső kihangzás méla akkordban szűnik meg: a gyöngye vagy vétke ember is felebarátunk. A gúnynak és csipkelődésnek minden kínálkozó helyen érvényesülést enged, találón mutat rá az egyéni fonákságokra és a társadalom kóros tüneteire. Emberek és viszonyok egyaránt kihívják gúnyolódásának fulánkjait, s ezeket nagyon a maguk helyén veszi igénybe. Míg humorával kedélyes mesemondó módjára kellemes derűt áraszt, addig gúnyos jellemzése és főleg megjegyzései kétségtől nagymértékben szolgálják az elítélés tőle szándékolt célját. Ez némely elbeszélésekben a művészi eszközök használata mellett a tudatos és kiszámított hatásnak olyan megvalósítása hogy feltétlen elismerést kelt az író iránt. (*Noé leánya. Soronkívül.*)

Ez az érzelmi színezet azonban az elbeszéléseknek nem állandóan ismétlődő jellemző vonása. Bartóky sokkal inkább a mérsékelt érzelmek és az egyszerű s közvetlen előadásnak a híve. De amint a szírmait bontó rózsabimbó bizonyos hamvas üdeséget és megnyerő bájt mutat, úgy jellemzi elbeszéléseit az érzelmességnek könnyed, gyöngéd, alig elemozheto jelentkezése. Ez a költőiség leheletszerűen finom zománcával vonja be csaknem valamennyi alkotását. Ez a művészi egyéni vonás néha olyan lélekbenyomuló, a hangulat olyan eláradó, a költői hatás oly eleven és mélyreható, hogy az olvasó a legmélyebb átérzéssel lesz tanuja az elbeszélésekben lefolyó történeteknek. Az élénk színezés, a kellemes hullámmás, a hangulatnak szokatlanul bőséges jelentkezése jellemzője csaknem minden elbeszülésnek. Bartóky nemcsak gyönyörködtető, hanem elsősorban meghatást keltő író. Mélységesen meleg megértés és hasonló érzésre való indítás elbeszélő művészetének egyik legfőbb vonása. Leírás éppen ezért alig fordul elő nála s az sem részletes. Természetfestése témáival kapcsolatban mindig a belső történet kiegészítése, aláfestése vagy előkészítője. Történeteket és eseményeket ad, és mesél változatosan, megnyerően, értelmet állandóan foglalkoztatón. Az elbeszélések e miatt külön-külön is magas fajtsúlyt képviselnek, összességükben pedig időt álló értékűek.

Megalkotásukban lényegében két vezető elv érvényesül: az optimizmus és a magyarság. Feltétlenül hisz az ember nagyrahitatóságában, nemes törekvései sikerében, bármily nehéz, de becsületesen folytatott élet után az Ég jutalmában. A legnagyobb között lejátsszó történetei is mindig megnyugtató befejezésűek: a bűnös élet büntetésbe torkollik, a derékség a csapások után rátalál élete útjára, és az igaz a halál után legalább is megnyugvást talál. Ez az optimizmus vezet, mikor a vallásnak és az erkölcsnek oly sok mozzanatát örökíti meg elbeszéléseiben. Derűt világnézetének ez a kettő a szilárd alapja és minden tekintetben kiváló alkotások ihletője. Ezekkel egyenlő jelentőségű magyarsága. Témáiban és gondolatfűzésében ez a magyaros érzés korszerű színezetet nyer. Irredenta elbeszélései nemcsak a földön játszódnak le, hanem a megcsontított hazájú magyarok számára megszerzi az égi hatalmak kegyét is, és a magyar ügyet lenn és fenn elsősorban eligazítandónak hirdeti. A magyar lélek úgy sugárzik történeteiből, mint az üvegkristályon átbocsátott napsugárból a szivárvány színei. Hogy magyar lelkiiséget árasztó elbeszélései közül melyik szebb, kedvesebb: az olvasó egyénisége szabja meg. Minden esetben azonban könnyű megállapítani, hogy a vallás-erköles és a hazafias érzés páratlanul finom megjelenítésre talál az elbeszélésekben.

A harmadik elv, amiben szilárdan veti meg világnézetét: a gyermek. Sok történetében mutat rá a világ ember ellenes folyására, festi a háború és a gonosz emberek rontását, az erkölcsök züllesztését, de ami reményének mindig biztos kikötőjéül szolgál, az a gyermek. Sötét ábrázolása színt kap, korholása megenyhül, kedélye felderül, ha az élet kellemetlen valóságairól a gyermek felé fordul a figyelme, hát még ha gyermekeket választ elbeszélései anyagául! Amott az emberiség jövőjébe vetett hitét iparkodik megmenteni, itt azonban a magyar nagyapa szeretete rajzol kedves, hazafias, emberies képeket. Amazok a hajótörött mentődeszkája gyanánt szerepelnek gondolkodásában, emezek a mindennapi élet idillikus báját sugározzák. Szívből fakadt alkotásai sorában a gyermek a virágbimbó, amely szirmai kibontva, szépséget hoz majd a világra. Örök ígérlet a gyermek, akinek láttára a gonosz is felderül, a jó pedig bízza bízik, hogy különbekké válnak az emberek (*Feltámadás*), más lesz az ország (*Jönnék a gyerekek*) és életrevalóbb a jövő magyarja (*Nem lesz özönvíz*).

Ilyen gondolkodás miatt az elmúlt idők dicsérőjének lehetne tartani Bartókyt. Pedig nem az. Sok elbeszéléseinek tárgyát választja ugyan a régmúltból, szereti felidézni a maga ifjú- és férfikorának megfigyeléseiből és élményeiből táplálkozó emlékeit, de még szívesebben vesz anyagot a napoknak előtte zajló életéből. Konzervatív író, ha ezen az igaz értékekhez való ragaszkodást és ezeknek történetek alakjában való megjelenítését értjük, de a modernségnek minden jellemző vonását magukon viselik alkotásai. Habár gyakran fordul a multhoz, témaválasztása, a felvetett probléma, a történetek folyása, az életet és a valóságot szolgáló szereplői, nemkülönben az előadás mikéntje minden tekintetben modern írók árul el. Csak gondolkodása utal konzervatívizmusra; minden más téren új, korszerű, színvonalon álló. Halad az élettel, s bár némileg sajnálkozik az elmúlt idők miatt, most is feltáálja magát, és kigúnyolja pl. azokat az írókat, akik régen elnyűtt alakokat szerepeltetnek elbeszéléseikben (*Meg nem írt novella*). Ez a csipkedés méltán származhatik tőle, mert minden írói alkotása megfelel kora művészi követelményének.

Tanulmányt tartalmazó történetei miatt sem korszerűtlen. Elbeszélései általában magukban és maguk miatt tanulmányosak. Bartóky csak elbeszél; hogy az olvasónak tanulmányt is kell merítenie az esemény megismeréséből, ez az író külön művészetének bizonyítéka. A történet folyamán ez a tanító célzat egyáltalán rejtetten marad, de maga a cselekvény olyan, hogy akarat és szándék nélkül is szolgáltat tanulmányt. Legtöbb ilyenfajta elbeszélésben olyan az alkotó, mint a tanítómesékben: nem annyira a tanulás kidomborítása a célja, mint inkább a mesélés. Vannak azonban olyan történetek, amelyeknek végén megjelenik a tanulás. (*Több nap, mint kolbász. Fejedelmi nász*). Ezekben az okulás kifejezése írói fogás. Valamiképpen úgy érzi Bartóky, hogy nem eléggé volt súlyos, tartalmas, értékes, amit elmondott. Hogy ezek hiányát pótolja, külön befejezést illeszt a történethez és ezzel okolja meg, hogy miért mondotta el mégis meséjét. Ezekben az elbeszélésekben a művészi egyensúly némileg megbillen, de fel sohasem borul.

Költői előadásának egy másfajta jellemző módja a szimbólumok kedvelése. De nem olyan elvontan történik ezek alkalmazása, mint a modern költészetben. Gyakran ismétlődő téma nála a halál és a mennyország megjeleni-

és. Elettől duzzadó fiatalok keveset szerepelnek elbeszéléseiben; fiatal lelkek egymáskeresését és összetalálkozását alig rajzolja; annál szívesebben mesél a meglétt korúak és az élemedettek, továbbá az életből távozni kényszerülők útrakészülésének egyes mozzanatairól. Változatos történetek keretében foglalkozik az elmúlással, és a halál nagy kérdésére adott felelet mindig megnyugtató kihangzásban végződik. Emberei megbékélve, csendesen, valami kellemes emléktől meghatottan távoznak az életből. Erre gyakran előkészíti őket valami jel. Hozzátartozóik jelennek meg (*Zsákmányolás*), angyal jön az elműléért (*Mennyből az angyal*), maga Krisztus urunk jelenik meg (*A legnagyobb csoda*), kutya jelzi a halált (*Mi lesz ezután?...*), a kis unoka vezeti könyörtelen nagyatyját az égi útra (*Hogy jutott az öreg Gedő a mennyországba?*) és mások. Hasonlóan szereti jelképesen ábrázolni a léleknek a testből való távozását.

Az elmúlást emlegető történetei mellett sokkal nagyobb számmal fordulnak elő az élet szépségét, értékét, változatos viszonyait élénk táró elbeszélések. Ezekben finom érzékkel, de élénken kiérezhetően hirdeti, hogy ez nagy, szent és komoly dolog. Oly sok oldalról és oly változatosan mutatja be az örök embert, hogy élet-igenlő történetei ennek szeretetét és szolgálatát nagyon elősegítik. Megtudjuk ez elbeszélésekből, hogy ezen a földön sokszor nem a szerény, munkás, feltűnést kerülő emberek számítanak, és születnek boldogságra, hanem a nagyhangúak, a maguk előtt harsonát hangoztatók, a körülmények kihasználói, a mindig mindenre kaphatók. Az elbeszélések széles körből véve adnak képet hol az egyik, hol a másik csoportba tartozókról, de mindig úgy, hogy az emberek megismerése a magunkét is elősegíti.

Bartóky, az ember, lényegében bölcselő s mint író, született elbeszélő. Ilyen tulajdonságok birtokában nem elégszik meg felszínes és sekélyes történetek elmondásával, hanem mindig eredetien friss és ötletes találékonysággal oly témákat választ, amelyek az élet lényegével, az ember vergődésével, a kifürkészhetetlen megközelítésével vannak kapcsolatban. Nem annyira az érzékek ellenőrzése alá tartozó külső élet érdekli, mint inkább a lélek titokzatos és nehezen megközelíthető világa. A létezők helyes magyarázatával az emberek javát szolgálja, és ezt teszi akkor is, mikor a valóság fölé emelkedik. Itt nem segít az érme, a találékonyság, a szellem lázadozása. Csak egy vezető van: a hit. Bartóky bátran ad ennek hangot. Egy életlen át szerzett tapasztalat és állandó gondolkodás csupán egy utat enged számára a művészi alkotás terén is, és ő erre bátran rálép. Hiszi, reméli, tudja, hogy aki itt a földön a rend, a munka, a becsületesség és hozzá lehet tenni: a szeretet embere volt, az méltó jutalomképpen jut el a menny boldogító régióiba. Filozófiája a moralista enyhe lendületével állandóan ott csillog, és melegít elbeszéléseiben, és igazítani kíván az élet útvesztőin. Mély meggyőződéstől áthatott értelme, nemesre és eszményire beállított akaratával az ihlet minden termékét a szeretet jegye alatt alkotja, és amikor a valóságon felülemelkedik, a hit útmutatásában talál egyetlen megoldást. Bartóky, a bölcselő, egyuttal feltétlen hívő.

Az elbeszélő bármiről mesél, előadása, szavai és gondolatfűzése, hasonlóképpen mondatalkotása egyénien színezett, és minden tekintetben a legmagasabb színvonalon álló. Nyelve megfinomodottan népies, és legkisebb ízében is fejlett, hajlékony, kifejező, közvetlen. Korábban az előadásnak ezzel az eszközzel azt lehet mondani, hogy egyedül áll. E nyelvi jelenség mellett józan

világosság árad ki elbeszéléseiből, de a fényt kellemesen mérsékli bizonyos különleges érzelmességnek frissen ható mutatkozása. Bár a költői hatás eszközeként szívesen fordul a nagyításhoz, ez sohasem esik a valóságosság rovására, hanem a történet hatásának fokozását szolgálja. Tudatos realizmusa főleg az előadás terén mutatkozik. Mintha valóságos alapja lenne történeteinek, a ő csak elmondásukra vállalkoznék, — annyira reális felfogás és ábrázolás vezet. Mérsékeltlen használja a szavakat és általában sohasem mond többet a kellenél. Elbeszéléseinek szerkezete e miatt zárt, kerek, teljes; ritkán fordulnak elő kitérések, oda nem való okoskodások, hegye elmefuttatások. Minden egyes elbeszélés rész az élet egészéből és pedig olyan, hogy méltó volt a kiemelésre, a megrögzítésre, az emberek figyelmének foglalkoztatására. Bennük a valóság egy-egy jelene, a lelki életnek valamely mozzanata, vagy az életben eligazodást kereső értelemnek irányutatása jut a művészi előadás eszközeivel kifejezésre. A stílus mindenütt alkalmazkodik a témákhoz, és azt a magyaros, megszilárdult és jellegzetessé vált közlésmódot alkalmazza, mely rejtett szépségeket tartogat az olvasó számára. Nem új ez az előadásmód és mégis újszerű; használójának hagyományokat megbecsülő, de az újabb eredményeket is magába olvasztó és felrészlítő tudatossága miatt a modernség minden értékes vívmányát pompásan tudja céljai szolgálatába állítani. Bartóky elbeszélései nyelvük szépsége és előadásuk zamatossága miatt is érdemesek az érdeklődésre. Ehhez járul bizonyos elevenség, amely az előadást valóságossá lüktetővé teszi; a zárt egység mellett ez a lendületes frissesség nem utolsó értéke elbeszéléseinek.

Bartóky nagyinak, felemelőnek és felelősséggel teljesnek érzi az író feladatát. Vezetőknek kell lenniök mások előtt, akik „világosság nélkül keresik az élet értelmét vagy földi kincsek után loholva, tépik és marják egymást, s eszeveszett dorbézolásokkal bódítják üres lelküket“. Egy másik jellemzése szerint: „Az igazi költő nem a löha lelkek mulattatója, hanem még tréfáiban is az élet fenkölt magyarázója s mély részvétű vizagztalója“. Ilyen felfogás miatt minden alkotása csillogóan tiszta, erkölcsrāja megnyerően komoly, művészeté hiány nélkül minden követelményt kielégít. Pedig tudatában van, hogy aki hajlandó az alacsony ösztönök irányában az engedményekre, az pillanatnyi sikereket könnyen szerezhethet. Ezt elbeszélés keretében is feltünteteti (*Délamerikai történet*), de maga megmarad gondolkodása mellett. Oly jelene teket lát meg, és ábrázol, amelyek célzatosság nélkül is szolgálják nemes egyéniségének törekvését: a jobbátévést. Bartóky modern erkölcsbölcseleként csaknem hitvitázó a hivatás minden külsősége nélkül. Érdeme éppen az, hogy az elsekélyesedő elbeszélésekbe új hangot, célt és előadást hozott. Mint fabuláiban a tanítómesét, elbeszéléseiben a XVI. és XVII. század moralista szépprózáját és széphistóriáit keltette eleven életre az alkotásnak olyan korszínvonalon álló tudatosságával és művészetével, hogy ez a legnagyobb elismerést válthatja ki.

Elbeszélései minden művészi igényt ki tudnak elégíteni. Sohasem üresek s főleg nem könnyű értékiek. Tartalmuk magvas, érdekes és elmét foglalkoztató s kedélyt nemesítő; története mélyen érző emberi és gyakran különleges magyar felfogásról tanúskodnak. Nem oly friss bájuak, mint a vadvirágokkal pompázó mezők, de nem is árulnak el olyan raffinált ízlést, mint a nyírott bokrokkal alakokat utánozó, mesterkélrt kertek. Minden mozzanat természetes, a maga helyén odaillő, a lélek és az élet viszonyait a valóságnak megfelelően

ábrázoló az elbeszélésekben. E miatt a környezet nála mindig összhangban van az emberekkel, a szavakkal, a cselekedetekkel. A lélek külső megnyilatkozása mindig tulajdonosa egyéni értéke és társadalmi állása után igazodik, és legyen bárki, a legnagyobb valószínűség nyilvánul a hozzáfűződő történetekben. Valóság és képzelet költői zománccal bevontan jelentkezik az elbeszélésekben és e miatt a legtöbb irodalmi értékű.

A megértő elme, az érző szív, a szerencsétlenek és a szenvedők iránt való emberi szánalom, a jó sorsban és a megpróbáltatások között egy felső hatalomra állandó utalás mélyen lélekbehatolóvá teszik Bartóky elbeszéléseit. De ez a mérlegnek inkább tartalmi és erkölcsi oldala. A másik részen ott van a művészet eszközeinek oly finom és bőséges használata, a színek és vonalak oly harmonikus kezelése, a lelkek vergődésének és alakulásának oly mélyből eredő feltüntetése, az érdeklődésnek oly maradék nélkül való kielégítése, hogy e tulajdonságok lenyomni alkalmasak amazokat. Elbeszélései oly zenéhez is hasonlíthatók, amelyekben a dallam főleg a befejezésben érvényesül. Nem szereti az erős hangszerelést, melódiai inkább elandalítóak, de hallásuk, olvasásuk után annál hosszabb ideig lehet rajtuk merengeni. Az életnek és a léleknek az elbeszélésekben élénk tárt rejtelmek, ezek fokozatos jelentkezése és megoldása elismerésreméltó művészi teljesítmény. Titkok és törekvések, vágyak és vergődések, diadalok és bukások részeitől tövődik össze bennük az élet és az író feltüntetésében úgy, hogy mindezeknek közvetlen szemléltői, tudomásul vevői és átélői az olvasók. A mindennapi, az esendő vagy küzdő ember levertsége vagy lángoló heve hasonló érzéseket támaszt másokban, és ezek az emberi lélek rejtelmek felől való gondolkodással veszik tudomásul a történeteket.

Bartóky az elbeszélésekben a lélek feltárója és a legváltozatosabb lelki jelenségeknek a maga nemében különálló magyarázója. Írói működését a lényeg iránt való fogékonyság, költői elgondolás, fáradhatatlan munkálkodás, gazdag termékenység és művészi kivitel éppúgy jellemzi, mint az ihlet közvetlensége, biztos lélekábrázolás, a szereplők iránt való rokonszenv, az igaz értékek szolgálata és a tökéletességre törekvés. Az elbeszélések olykor nem tartalmaznak aprólékos és részletes lélekrajzokat, de ilyeneket a műfaj terjedelme sem enged meg. Annál inkább találhatók bennük messze távlatokat mutató és sötét lelki mélységeket feltáró jelenetek. Ezek nem kevésbé hatásosak mintha nagyterjedelmű alkotások gazdag meseszövegét és mélyenszántó jellemzését ismertük volna meg. A novella tőle felállított követelményeinek maradék nélkül megfelelnek. Jó alkotásúak, erős lüktetésűek, hangulatosak, mélyek és fennkölték (*Meg nem írt novella*). Az elbeszéléseket eszményi gondolkodás és eredeti költői varázs hatja át, s ezért érték tekintetében sikerrel veszik fel a versenyt bármekkora szépprózai termékkel. Írójuk az elbeszélés és a rajz szűk keretében nagyot és maradandót művészi érzéssel hozott létre és nem is keveset. Mindehhez hozzá kell vennünk, hogy alkotásai nemcsak illúziót keltenek, tehát gyönyörködtetnek, hanem fölülte erősen hatnak akaratumkra a jócselekvés elismerésének és helyeslésének, sőt követésének irányában. Bartóky igazi jótévő, mert művészi eszközökkel, szórakoztató módon, elmét foglalkoztatóan, érzelmeket keltően tudja ábrázolni az élet valóságait. Nagy vesztesége irodalmunknak, hogy alkotóereje teljességében nem folytathatta tovább írói működését.

Tótfalusi vagy Misztótfalusi?

A címben szereplő kérdés megvizsgálására mindmáig senki sem gondolt, pedig a világhíres erdélyi nyomdász életét és működését jelentőségéhez méltóan sokszor idézik önálló esszék és néhány mondatos irodalmi utalások ugyanúgy, mint szakszerű nyomdászati és könyvtörténeti tanulmányok. Működését fokozatosan tisztázza a tudomány, de ugyanakkor, nevének használata körül ködös zűrzavar uralkodik. Egyszer *Misztótfalusinak* nevezik, máskor *Tótfalusi Kis Miklósnak*, sőt a második névforma elé, gyakran még az *M.* betűt is oda-biggyesztik: *M. Tótfalusi Kis Miklós*.¹ Nem egyszer fordult elő már az is, hogy egy és ugyanazon író egyik tanulmányában *Tótfalusinak*, a másikban pedig *Misztótfalusinak* emlegette. Régi műveltségünk történetében nem ritkák a kisebb és nagyobbmértvű névváltozatok, de a mi esetünktől eltérően, ezek között igyekeztek rendet teremteni, s e rendteremtéssel egy névhez kapcsolták az illető költő, művész vagy politikus életművét. Eljáróban még mindössze csak annyit: bármilyen gazdag is az erdélyi nyomdász életének és működésének irodalma, a bőséges irodalomban éppen azt nem kapta meg az olvasó, hogy milyen néven raktározza el emlékezetében a külföldön világhírt nyert, s idehaza tragikusan elbukott ember alakját.

A *Misztótfalusi* — *Tótfalusi*-kérdés megoldásához úgy juthatunk el legtermészetesebb úton, ha szétnézünk az emlékek között: miként nevezte magát a nyomdász maga? Az adatokat legbővebben nyomtatványai szolgáltatják. Negyvenhárom könnyebben hozzáférhető nyomtatványát vizsgáltunk át ebből a célból. E vizsgálat alapján összeállítható statisztika a következő eredményt mutatja: a címlapok impresszumában *huszonhat* esetben az *M. Tótfalusi Kis Miklós* név olvasható, latinnyelvű nyomtatványoknál ennek latin megfelelője, *Nicolai Kis de M. Tótfalu*. Tizenhét esetben, kétségtelenül a címlap kisebb méreteihez igazodva, tehát tipográfiai szempontból, lerövidíti a nyomdász az előbbi névalakot, ilymódon: *M. Tótfalusi K. Miklós*. A hátralévő esetekben még tovább kurtítja az előbb már lerövidített formát is, és *M. Tótfalusi Miklós*-t nyomtat; egy esetben pedig már az *M* et is elhagyva, egyszerűen *Tótfalusi Miklós*-t. A *Misztótfalusi* névalak mindössze egy latin impresszumban szerepel, a következőképen: *Nicolai Kis de Miszt-Tótfalu*. A nyomtatványokon túl, egyéb emlékeket is átnézve, mindössze még egyszer bukkantunk olyan adatra, amelyben a nyomdász *Misztótfalusinak* nevezte magát. Ez az adat egy nyugtáján olvasható. „En Miszt-Tótfalusi Kis Miklós...”

¹ A világhíres nyomdász 1650-ben született Alsó-Misztótfaluban. Magyarország földrajza Alsó-Misztótfalu mellett ismer egy Felső-Misztótfalut is. Az *alsó* és *felső* jelzővel megkülönböztetett helység lakosai azonban egyaránt misztótfalusiaknak nevezik magukat. Az *M.* betű ugyanúgy, mint feloldott formája, a *Misztótfalusi*, a nyomdász szülőhelyére utal.

— így kezdi a szöveget és ugyanígy írja alá, mindössze a kötőjelet hagyva el: „Miszt Tótfalusi Kis Miklós.”²

Ha fellebbezhetetlen tekintélye volna a statisztika bíraskodásának, az előzőek után félbe is szakíthatnánk fejtegetéseinket. Negyvennégy esetben a *Tótfalusi* nevet használta a tudós nyomdász és csupán kétszer a *Misztótfalusit*. A statisztikát azonban mégsem tekinthetjük döntőnek, hiszen az egymással vitatkozó adatok sorában bármilyen fölényrel jár is az élen a *Tótfalusi* névalak, számaránybeli fölénye ellenére sem diadalmaskodhatik feltétlenül a maga igaza mellett. Hiszen a statisztika felsorakoztatott adataival szemben jogjai felhozhatjuk: a *Tótfalusi* alakban használt név előtt legtöbbször ott áll az *M.* betű, melynek egyszerű feloldásával (hátha a közbeszéd felo'dva emlegette?) máris megfordul a statisztika aránya, és az imént még alig szerepelt *Misztótfalusi* névalak tüstént megelőzi a *Tótfalusi* változatot.

A statisztika tanulságos, de végeredményben vitatható igazsága helyett, végső fokon más fórumtól kell döntőbíráskodást kérnünk. Ez a fórum nem lehet más, mint a hagyomány. Körül kell néznünk, melyik névalak ment át a köztudatba a nyomdász halála után, meg kell állapítanunk, milyen néven emlegették az *amszterdami Bibliá*-nak és *Haller Hármas História*-jának ragyogó képességű könyvnyomtatóját és az erdélyi memoire-irodalom legkülönösebb alkotásának, a *Mentség*-nek íróját akkor, amidőn neve már átment a köztudatba. A kérdés végleges megoldása szempontjából a hagyomány ilyenképen megnyilatkozó szavát tekinthetjük egyedül döntőnek.

1702-ben a könyvnyomtató temetésén elhangzott halotti beszédek utóbb nyomtatásban is megjelentek.³ A beszédek minden egyes szerzője (*Csepregi T. Mihály, Szathmár-Némethi Mihály, Enycdi István*) az orációk címében, — ugyanúgy, mint maga a nyomdász is, legtöbb könyvének impresszumában — *M. Tótfalusi Kis Miklóst* ír. De a beszédek szövegében már csak *Tótfalusi Kis Miklóst* olvasunk. Mielőtt tovább mennénk, csak annyit állapítsunk meg, hogy a halála utáni első évszázad hagyományában a *Misztótfalusi* alak egyetlen egyszer sem fordul elő. A legkülönbözőbb forrásokban sem találunk más alakot, mint a *Tótfalusi* forma rövidebb és hosszabb változatát, mégpedig oly módon, hogy a nevet megelőző *M.* betű is lassan lekopik. — Idézünk néhány példát. — *Hermányi Dienes József* em'ékiratában: „... a mint nyomtatták... holmi halotti chártán a Tótfalusi Miklós typográphiájában”.⁴ Egy, a halála utáni keltezésű szerződés szavaival, mely szerint *Telekdi Pap Sámuel* haszonbérbe veszi nyomdáját: „Idvezült Tótfalusi Miklós atyánkfia...”.⁵ *Szatmári Pap Mihály*, midőn arról ír, hogy miért olyan ritka könyv a *Mentség*, így emlegeti: „... a szegény Tótfalusi...”.⁶ Az eddigiekből is világos, hogy nevének a közbeszédben a *Tótfalusi* rész volt az állandó eleme. A hagyományos használatban a *Tótfalusi Kis Miklós*, vagy a rövidebb *Tótfalusi Miklós* és a még rövidebb *Tótfalusi* járta. De kétségtelenül így aposztrofálták már életében.

² Jakab Elek: *Oklevéltár* Kolozsvár Története II. és III. kötetéhez. — Bp., 1888. II. kötet 459—460. l.

³ Szabó Károly: R. M. K. I. kötet 1654.

⁴ *Hermányi Dienes József Emlékirata*. — Kolozsvár, 1925. — Sajtó alá rendezte Kelemen Lajos. 10—11. l.

⁵ Jakab Elek: I. m. 460. l.

⁶ V. ö. Szabó: R. M. K. I. kötet 1528. jegyzeteit.

hiszen maga is így nevezi magát a *Mentség*-ben: „...és hogy én Tótfalusi Miklós nem lehetek, hanem mintegy más ember“.⁷ Csupán a hivatalos írásokban és a hivatalos írásokhoz hasonlóan komoly hangú impresszumokban szerepel aprólékos részletességgel az *M. Tótfalusi Kis Miklós*, vagy ritkán a *Misztótfalusi Kis Miklós*.

De az egyszerűsítésre törekvő közbeszéd névhasználata tekintélyt szerez magának lassan a hivatalos iratokban, az irodalomban, a reprezentatív jellegű megemlékezésekben, sőt a tudomány nyelvében is. A fiatalkori jóbarátának, *Pápai Páriz Ferenc*nek róla írott műve világosan példázza a névhasználat leegyszerűsödésének útját.⁸ A mű címében még *M. Tótfalusi Kis Miklóst* olvasunk, de a szövegben már egyszerűen *Tótfalusit*, vagy *Tótfalust Kis Miklóst*. *Pápai Páriz Ferenc* művének újra kiadója, *Bod Péter*, azonban, már a maga kiegészítő szövegében ugyanúgy, mint a címlapon, az *M*-nélküli alakot használja, egyszerűbb vagy bővebb formájában.⁹ Ilyen néven (*Tótfalusi Kis Miklós*) szerepelteti írói lexikonában, a *Magyar Athenasban*, ugyanígy *Horányi* a *Memoria Hungarorum*...-ban. És lassan ez lesz általánossá mindaddig, míg a tizenkilencedik századi irodalom tudóskodó „alaposággal“ újra elő nem veszi az *M*. betűt és *Misztótfalusira* feloldva, párhuzamosan el nem kezdi használni a régen hagyományossá lett *Tótfalusival*.

Számunkra azonban nem a tizenkilencedik század indokolatlan névhasználata, hanem egyedül a régi magyar hagyományban meggyökerezett forma lehet elfogadható. A rosszhangzású *Misztótfalusi* helyett nevezzük csak *Tótfalusi Kis Miklósnak*, vagy röviden *Tótfalusinak*, ahogy a tizennyolcadik században szokás volt.

Tolnai Gábor.

⁷ E sorok írójának kiadásában 63. l.

⁸ Szabó: R. M. K. I. kötet 1653.

⁹ *Erdélyi Féniks Tótfalusi Kis Miklós Avagy Profes. Pápai P. Ferentznek a Könyv-nyomatás Mesterségének Taldlásáról, és Folytatásáról, a Tótfalusi Kis Miklós Emlékezetére írott Versei*. Mellyeket az Magyar-Országai és Erdélyi Könyv-nyomatató Műhelyjekre, és Könyvnyomatókra; mind nevezetesen a Tótfalusi Kis Miklós életére s jó emlékezetére tartozó szükséges és emlékezetes Dolgokkal bővítvén Világ eleibe újabbban ki-botsátani kívánt F. Tsernátoni Bod Péter. Nyomtatott MDCCLXVII-dik Esztendőb.

Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés. VIII. kötet. A magyar irodalom a XX. század első harmadában. (I—II.) Budapest, 1941. (Dr. Pintér Jenőné Battlay Borbála kiadása) 4°. 1419 [1] l.

Toldy Ferenc alapvető munkássága óta irodalomtörténetírásunk szolgálatában senki annyit nem tett, mint Pintér Jenő. Nemcsak Toldy adatait kellett az utódnak megrostálva felrisszítani, de az ötvenes évek termésétől kezdve az irodalom határait is magának kellett kijelölnie, s az étellel, sőt anyaggal kitöltenie. Erre a munkára, irodalomtörténetünk eddig legnagyobb-szabású és legszélesebbkörű feldolgozására vállalkozott a fiatal jászberényi tanár, mikor páratlan szorgalmával és emberfeletti kitartásával felépítette azt az alkotást, mely mint Pintér Jenő életműve fogja hirdetni komoly hivatástudatát, mindaddig, míg a magyar szellem élete iránt érdeklődni fognak. 1909 és 1913 között jelent meg négy kötetben első, akadémiai pályadíjat nyert műve, *A magyar irodalom története*, melyben Kazinczy Ferenc haláláig dolgozta fel anyagát. Ez munkásságának első és legfontosabb pillére. Ennek az alapvető, gazdag jegyzetapparátussal készült munkának adatgyűjtésére támaszkodott későbbi könyveiben is. Így 1921-ben jelent meg két kötetben „tudományos rendszerezése“-e; ebben már a saját koráig tárgyalta irodalmunk történetét, E kézikönyvtől kezdve (első művétől eltérően) jegyzetanyagát már nem olvasttja szervesen a szöveg vonatkozó részeihez, hanem az egyes fejezetek végeihez illeszti. (E könyvének új feldolgozását 1938-ban ugyancsak két kötetben adta.) Irodalmunk történetét megírta még a középiskolák (1911 óta számtalan kiadásban) és a nagyközönség számára, kisebb (1924, 1926²) és nagyobb (képes) kiadásban (1928) is, abban kivonatosabban, emebben részletesebben. 1930 és 1934 között jelent meg irodalomtörténetírói munkásságának legkiemelkedőbb alkotása, hétkötetes nagy *Magyar Irodalomtörténete*, melyben 1900 ig tárta föl irodalmunk életének hatalmas és gazdag termését, a rávonatkozó kutatások minden eredményét felhasználva, a legkisebb jelenségekre, áramlatokra, írókra és művekre is felhíván a figyelmet. Műve így lett az irodalomtörténet legtágasabb, legtöbb lelket felölelő palotája, melynek egyes termeiben a látogató a vendéglátó egész sorsát azonnal áttekintheti, személteti. Pintér Jenő nem szorította anyagát szűk korlátok közé, hanem figyelemmel kísérte a politikai élet váltakozó hullámzásait s vizsgálta azok kutatóinak, megvilágítóinak, a historikusoknak működését is. Az irodalomtörténet és kritika művelői mellett nyelvünk bűvarainak eredményeit is arányosan illesztette a szellemi művelődés fejlődésébe. Érdeklődése kiterjedt a magyar stílusnak, az írásművészet mellett, más művészi ihletésű alkotóira: a politikai és egyházi szónokokra is. Sőt tanulmányozásának körébe vonta a hazai nem-magyar nyelvű irodalmat is.

Az utolsó, a VIII. kötet anyaggyűjtésén, alakításán, szövegezésén majdnem utolsó napjáig dolgozott, s az most hitvesének szeretetteljes gondozásá-

ban látott napvilágot. Ez a mű, hatalmas munkateljesítményének koronája, kortársainak irodalomtörténeti értékelése, egyúttal napjaink irodalmának első tudományos igényű bemutatása is. Beosztásában az első hét kötet csoportosítását és irányelveit követi, s azokon belül tárja föl az irodalmi szellem sokfelé ágazó életét, számtalan vonatkozását, rejtett kapcsolatát és mutatja be az érdekes írói pályafutásokat. Pintér Jenő itt, kortársairól írt irodalomtörténetében az irodalmi termést két főrésze oszta, s ezeken belül mutatja be a kiemelkedő egyéniségeket; a többieket viszont műfajok szerint tárgyalja. A bevezető részben a történelmi mozzanatokat foglalta össze, majd részletesen ismerteti a műveltség elemeit, az iskolák történetét, a nyomdászat, könyvkiadás, hírlap- és folyóiratirodalom, színesítő, irodalmi társaságok, írói törekvések jelentőségét, végül pedig külön körökben a közérdekű irodalom két, a kortársak főle emelkedő, képviselőjét mutatja be: Prohászka Ottokárt és Ravasz Lászlót, Mőgőjük helyezve, rövid pályaképeket ad a kor szónoki és publicisztikai szereplőiről. Még érdekesebb a mi számunkra az irodalomtörténet és kritika munkásainak számbavétele. Előbb a nevesebb irodalomtörténetírók munkásságát értékeli, lehetőleg irányok szerint elkülönítve, majd az ismertett tudósok és kritikusok életét, irodalmi munkásságát állította össze a nevek betűrendjében, műveik kronológikus felsorolásával. Azoknak az irodalomtörténetíróknak, akiket a bevezető fejezetekben nem tárgyalt, pár jellemző vonással itt emeli ki jelentőségét. A legnagyobb elismerés Négyesy Lászlónak, Katona Lajosnak, Horváth Jánosnak jut, a legmelegebben Vajthó Lászlóról, Várdai Béláról és Brisits Frigyesről szól. A történeti és nyelvészeti irányok művelőinek munkásságát is behatóan méltatja, erősen éreztetve a saját történetírói felfogásának szempontjait.

A XX. század irodalmában biztos szemmel látja meg az értékeket és a kiemelkedő nagyságokat. Herczeg Ferenc, Gárdonyi Géza, Ady Endre, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső és Móricz Zsigmond kiemeléssel bizonyosságot tett arról, hogy kortársairól vallott értékítéleteiben tudományos tárgyilagosságra törekedett. Ezt a három költőt és három regényírót tartotta a századnegyed legjelentősebb íróinak. Jellemző az előző harmadszázadhoz viszonyítva, ahol Jókai és Mikszáth uralkodó csillaga alatt a regény előretörését figyelhattuk meg, hogy Adyék lendülete a líra felé billentette író és közönség kölcsönös érdeklődésének egyensúlyát. Tárgyalása során az egyes művek tartalmát is adja (még a költeményekét is), többnyire megjelenésük sorrendjében. Ezzel a módszerrel elősegíti a könnyű tájékozódást; azonnal megtalálhatjuk még egy-egy kevésbé jelentős regény meséjét is; de Pintér megvilágítja még a műiratásának körülményeit, irodalomtörténeti jelentőségét, s ezzel helyét — a komoly kritika útmutatása alapján — kijelöli irodalmunk fejlődésében. Főleg azt kell még kiemelnünk, hogy anyaga páratlanul gazdag, a legapróbb részletkérdések már értékesítve vannak benne, elosztása világos és áttekinthető, az arányosításnak nemcsak határozottsága, de tárgyilagossága is megnyugtató.

Az irányító szellemek működését ismertető fejezetek közül már az anyag természeténél fogva is, az Adyó emelkedik ki, övé a legterjedelmesebb. Részletesen tárgyalja azonban a többieket is, vázolja életük útját, bemutatja munkásságukat, mintegy kritikai bibliográfia keretében és végül adja a rájuk vonatkozó gazdag és sokrétű irodalmat, meg is szólaltatván a legfontosabbnak érzett kritikai állásfoglalásokat. Az önálló fejezetekben bemutatott írói

egyénségek méltatását követi két nagy csoportban a költők és a regény-, ill. színműírók galériája. Előbbiben a hagyományörző költők, köztük a legnagyobb, Vargha Gyulával, az impresszionisták és szimbolisták, élükön Juhász Gyula és Tóth Árpád, a naturalisták, szocialisták, expresszionisták (csoportjukból Erdélyi József emelkedik ki), a katolikus irány Sík Sándor és Mécs László vezérletével, majd a zsidó lírikusok vonulnak el előttünk; a költőnközül a regényírásban is nagyjelentőségű Kaffka Margit az irányjelző. Ezek után a népköltészet termékeinek és azok irodalmának vizsgálata következik, végül a műfordítás törekvéseire világít rá, kiemelve a korszak legnagyobb magyar műfordítói teljesítményét: a Babits Mihályét. A regény- és színműirodalmat is hasonló módon, több irányra osztotta: így a hagyományörzők között különösen Tömörkény István értékeire mutat rá, az analitikus szépprózairóknak Ambrus Zoltán a mestere (ebben a részben tárgyalja, de külön csoportosítva, a háborús regény művelőit is), a naturalista regénynek Szabó Dezső a kiemelkedő csúcsa, a katolikus iránynak Andor József a hivatott szépirója, míg zsidó regényeket főleg Ujvári Péter írt. A színműirodalomból Molnár Ferenc és Szomory Dezső munkáit tartja jellemzőnek, az írónk sorából Kaffka Margit mellett Tormay Cecile jelentős, végül az ifjúsági irodalomra is kiterjeszti érdeklődését. A visszapillantás első felében összefogja a korjellemző eseményeket és fősorakoztatja a legnevezetesebb alkotásokat, majd ismerteti az idegen országok és az elcsatolt területek magyarnyelvű irodalmát, ezenkívül azt a hősies küzdelmet, melyet ezek a nemzeti irodalom fennmaradásáért évtizedeken át a legnagyobb elnyomás súlya alatt is folytattak. Végül a magyarországi német, szerb, tót, ruszin és román irodalom jelentősebb képviselőinek munkásságát vázolja. A nagy művet, mint az előző köteteket is, jól használható névmutató zárja.

Nagyjelentőségű Pintér Jenő utolsó művében a korszellem egy-egy megnyilvánulásának, különösen az irodalomra gyakorolt hatásának gondos vizsgálata. Így elsősorban a zsidóság szerepe és jelentősége a század irodalmi életében. Ennek a problémának is csakúgy a gyökeréig hatol, mint a másik fontos világnézeti kérdésnek, a szociális eszmék terjedésének. Mindkét áramlatot végigkíséri eredetétől kezdve, hatásukat fölbontja és szemléltető módon, a példák és idézetek jellemző világánál tárja elénk. Pintér itt is mestere az írók megszólaltatásának, az idézettel való ügyes ember- és korjellemzésnek.

A magyar irodalmi múlt bármely korszakának (most már napjaink irodalmát is beleértve) kutatásánál Pintér Jenő hatalmas *Magyar Irodalomtörténete* nélkül meg sem moccanhatunk. Művében minden eddigi valamirevaló részleteredményt egységbefoglalva együtt találunk: bibliográfiai összefoglalásai a magyar irodalomtörténet területén a legteljesebb, legértékesebb, a legelőbb források. E kötettel betetődött életműve a monumentális alkotókedv eredménye, melyből felénkírad ezeréves irodalmi műveltségünk kultúrkészletének minden sugara. A szigorúan tudományos apparátus és a kódexiró barát áldozatos hangyaszorgalma, a modern eszmék, az úttörő gondolatok és az örökké időszerű ízlésáramlatok szemmel tartása párosult munkásságában; a benne lévő hatalmas lexikális-adathalmaz pillanatok alatt áttekinthető, kritikailag teljesen megbízható. E nyolc kötetben megvan minden, amit a magyar irodalom multjáról és jelenéről a kutatás és értékelés megállapított. „Megvallom — említette egy alkalommal Pintér Jenő —, engem egész életemben semmi más nem

érdekelt, mint az írók és a könyvek világa." Irodalmunknak csak ezzel a rajongó szeretetével, az embernek e páratlan munkavállalásával, szellemének öber érdeklődésével teremthette meg művét: így tette a Pintér Jenő nevet örökre emlékezetes fogalomná, mely ott fog ragyogni mindenkor a Toldy Ferencé és a Beöthy Zsolté mellett. *Kozocsa Sándor*

Gulyás Pál: A bibliográfia kézikönyve. Bevezetés a könyvészetbe. I. köt. A leíró és rendszerező bibliográfia. Budapest, 1941. Orsz. Széchényi Könyvtár (4), 584 l.

Szimyei József halála után hosszú ideig paragon maradt a magyar bibliográfia. A századforduló körül megindult sorozatos könyvészeti munkák közül még egvideig folytatódott egyik-másik: Petrik *Magyar Könyvészet* 1910-ig jutott el, Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtárát* tetemes pótlásokkal fejlesztették tovább, de lassan-lassan ezek a vállalatok is ellankadtak és csak néhány év óta kezd ismét jogaiba lépni a bibliográfiai tudomány. A nagyarányú új feldolgozások központja hagyományaihoz méltóan az Orsz. Széchényi Könyvtár. Könyvészeti irodalmunk nem szegény, de termékei tervszerűtlenül, szétforgácsoltan születtek. A bibliográfia művelőit nem kevésbé kedvetlenítette el, hogy a tudósok egy része kiesinylő, vállvereggtő módon fogadja a bibliográfus munkáját. Főleg a régibbfajta, tisztára esztetizáló irodalomtörténészek szokták a bibliográfiát teljes megvetésükkel sújtani: pusztán szolgálónak tekintik, akár a középkori teológus a filozófiát. A könyvésztudomány azután akkor bosszulta meg magát a lebecsülésért, amikor régen megírt tényeket kellett fáradságos munkával újra „felfedezni“ vagy cáfolhatatlannak vélt eredményeket egy rosszul ismert könyvészeti adat miatt gyökeres revízió alá venni.

Ezek a megfontolások készítették Gulyás Pált a könyvészet nagyarányú elméleti alapvetésének megírására. A szerző nevét ismerik az irodalom és a magyar könyv történetírói, bibliográfusaink is olvassák és használják műveit. Könyve, melyben módszereiről számot ad — mintegy a bibliográfus lelkiismeretvizsgálata —, tömör tartalmasságában mégis meglepetés. Megjelenése előtt sejtelmünk sem lehetett arról, hogy volt magyar tudós, aki ilyen széleskörű irodalmi tájékozottsággal, ilyen iskolázott filozófiai ítélőképességgel, ennyire kitért módszerek szerint művelte évtizedekig ezt a hálátlannak látszó tudományágat.

A mű terjedelmes bevezetés után két részre oszlik: az első a leíró, a második a rendszerező könyvészetet öleli fel. A bevezetés a bibliográfia jelentőségét, fogalmát és felosztását tisztázza. Rámutat a katalógus és a bibliográfia különbözőségére; ez a különbség teszi érthetővé a bibliográfiai tudomány aránylag késői kialakulását: kéziratokról, amelyek mindegyike külön egyéniség s akkor is az, ha diktálásról, egyidejűleg készülő többes példányokról van szó, minden példányra érvényes leírásokat nem is készíthettek. A bibliográfiai leírásokban szokásos szakkifejezések lexikonszerű áttekintése zárja le a bevezetést.

A leíró bibliográfiának szentelt első főrészben Gulyás szellemesen egyeztet az elméleti megfontolásokat a gyakorlati útmutatásokkal. Szabályokat ad, hiszen kell is adnia és ezeknek a szabályoknak helyességéhez szó sem férhet. De józan bölcseséggel hangoztatja, hogy a címléírás általános törvényei kénytelenek a való élet követelményei előtt meghajolni: a bibliográfia az exigen-

ciák tudománya, akár a politika. Nem áthághatatlan kánonokat ad, hanem az összes lehetőségeket áttekinti, minden igényt figyelembe vesz és ezzel képessé teszi a bibliográfust — aki tudós, vagy az kellene, hogy legyen — az egyéni döntésre kényes problémái tömkelegében. A könyv e részének középpontjában a modern nyomtatványok leírása áll: a címfelvétel és az impresszum adatainak felvétele külön-külön részesül alapos megvilágításban. A leíráshoz szükséges összes segédesszközöket is kezébe adja a bibliográfusnak, így többek között a görög és szláv betűk átírásának, valamint a latin és görög rövidítéseknek táblázatát és feloldási módját is közli. Az ősnymtatványok, régi magyar könyvek, könyvritkaságok, zeneművek, térképek, metszetek, műlapok és aprónymtatványok leírásának különleges szabályait egyenkint is szemügyre veszi.

A rendszerező bibliográfiáról szóló második részben a tudományok filozófiai rendszerezéséből indul ki. Platontól és Aristotelestől kezdve Pauler Akosig áttekinti a tudományok felosztásának történeti kialakulását, majd a filozófiai rendszerezés állandó szemelőttartásával veszi sorra az ó-, közép- és újkor szakrendszereit Kallimachostól a legmodernebb amerikai, német és olasz osztályozásokig. A szakrendszerek bemutatásában teljes egészét ad: ilyen hiánytalan összcállítást ezidőszert tudunkkal nemcsak a magyar, de külföldi irodalom sem mutathat fel. A szakrendszerek fejlődéstörténetére jellemző, hogy amíg kezdetől fogva sok közös elem van az egymástól függetlenül kialakult rendszerek között — ezek a szisztematika valóságos közhelyei —, ugyanakkor az általános eszmetörténeti áramlatok is rányomják bélyegüket minden szakbeosztásra: így szorította le a francia forradalom a teológiát a középkorban elfoglalt első helyéről.

A filozófiai tudományfelosztás ideális mértékét a legmodernebb mechanikus rendszerek persze nem üthetik meg. Közöttük a Dewey-féle tizedes rendszert igen beható bírálatban részesíti Gulyás s különösen azt emeli ki, hogy — ezt a decimális-rendszer legmeggyőzőtöbb hívei is elismerik —, a nemzetközi egyöntetűség előnye csak látszólagos, hiszen máris többféle változatban alkalmazzák; megöli az egyöntetűséget, a nyelvek sokfélesége is, amelytől a tizedes-rendszer sem tudja magát függetlenné tenni. De legfőbb hibája, hogy a tudományok összességére való tekintet nélkül egyenrangú tudományágakat egymás alá vagy fölé rendel. Így foglalhatjuk össze Gulyás nézeteit: a decimális a részletekre nagyobb gondot fordít, mint az egészre, hiányzik belőle minden filozófiai rendszeresség, a tudományok összefüggése benne nem a koordináció vagy szubordináció reális viszonyait, hanem csak a rendszerezés mechanikus igényeit veszi figyelembe. A decimális-rendszer nyújtotta számos gyakorlati előnyt azonban, úgy hisszük, értékesíthetjük anélkül is, hogy alkalmazói a kétségtelenül szükséges filozófiai alapiskolától elszakadnának. Erre éppen Gulyás könyve nyújthat útmutatást.

Valamennyi szakrendszer eredendő hibája különben, hogy előre s önkényesen megszabott kereteket állít fel, amelyek csakhamar javításokra szorulnak. A szakrendszerek tudományos szempontból is hihetetlenül gyorsan avulnak el. Sok bajt okoznak a politikai változások is. Ezért részesíti Gulyás elsőrendű figyelemben a szakrendszerek teljes tagadását kifejező rendsző- és szótárkatalógust. Ez-e a jövő útja? Ki tudja? Gulyás nem jósol, hanem rendszerez, hagyományokat, módszereket tisztáz és ad tovább, az elveket az élet-

tel egyeztetni; nem általánosít, hanem tudatosít, így válik a keze alatt igazi tudománnyá az, amit a büszke szaktudós gondolatlanul szolgálójának hitt.

A kézikönyv remélhetőleg mihamarabb kiadásra kerülő második kötete Gulyás saját szakcsoportosításában fogja felölelni a magyar bibliográfiai irodalom összességét, valamennyi tudománynak ezen legnélkülözhetetlenebb alapvetését. A teljes mű a magyar szakirodalomnak olyan tekintélyes nyeresége, amellyel ezentúl minden bibliográfusnak, de az anyaggyűjtő irodalomtörténésznek és a rendszerező filozófusnak is számolnia kell.

Dezsényi Béla.

Pukánszky Kádár Jolán: A Nemzeti Színház százéves története. I. köt. Bp., 1941. Kiadja a Magy. Történelmi Társulat. IX, 581 [3] l.

A Nemzeti Színház centenáriuma alkalmából a Magyar Történelmi Társulat olyan tudományos munka tervét vetette fel, amelyben nemsokára a színház történeti fejlődésének filológiai pontosságú rajza, hanem a bizonyító anyag nagy része is napvilágot lásson. Ennek a rendkívül nehéz feladatnak a megoldására vállalkozott Pukánszky Kádár Jolán *A Nemzeti Színház százéves története* első két kötetének kidolgozásában. Az első kötet a történeti rész folyamatos elbeszélését adja, a második kötet, amely néhány éve jelent meg, a Nemzeti Színház fontosabb iratait tartalmazza. A harmadik, befejező kötet, a Nemzeti Színház százéves műsora, Hajdu László munkája, a közeljövőben jelenik meg. Pukánszky Kádár Jolán munkája a modern színház-történeti kutatás eredményeinek felhasználásával készült. Több mint harmincezer előadás, több mint százezer akta és félszázezer kritika végtelen adattömegből egységes és áttekinthető bontakozik ki előttünk a színház története. A művet színház-tudományi önelvűség, történetírói hűség és páratlan ökonómia jellemzi. A szerző nem idegen tudományok módszerével közeledik az anyaghoz, hanem a mű külső beosztását, belső tagolását és a jelenségek magyarázatát az anyag belső természetének megfelelően fejti ki.

A történeti feldolgozás gerincét a színházpolitikai és műsorpolitikai mozzanatok adják, mivel ezekben jut leginkább kifejezésre a Nemzeti Színháznak, mint nemzeti intézménynek a hivatása. A tárgyalás nemcsak a szorosán vett művészi teljesítményre szorítkozik, hanem megvillannak előttünk a közvélemény és a színházkritika visszahatásai és a színház sorsát sokszor döntően befolyásoló gazdasági kapcsolatok is.

Legnehezebb volt megrögzíteni azt a múlt benyomást, amely röpké hangulatszerűsége ellenére mégis csak a színház szellemi lényege és amelyben minden művészi, gazdasági, személyi, politikai és kulturális erő végső fokon nyilatkozik meg: az előadást. A nélkül, hogy a szerző túlságosan belemerülne egy-egy művészi produkció részletes elemzésébe, a megvillantott képekből híven bontakozik ki előttünk egy-egy rendezői elgondolás, színészi alakítás, vagy az együttes összjátéka.

A legérdekesebb és legizgalmasabb az a fejezet, amely *Aranykor* címen 1873–1894-ig Szigligeti Ede és Paulay Ede igazgatóságát tárgyalja. Szigligeti itt egészen új megvilágításba kerül. Nem a darabgyáros, hanem a nemzeti kultúra öntudatos képviselője lép elénk. Paulay nagyszabású művészi elképzelése sohasem valósulhatott volna meg Szigligeti Ede kezdeményezése nélkül. Két hivatott ember, akiknek művészi programja, igazgatói céltudatos-

sága és a nemzeti kultúrába vetett hite valóban szorosan kapcsolódik össze az „Aranykor“-ban.

Az utolsó fejezetben, amely a legújabb kor történetét tárgyalja, a részletes adatszerűség és filológiai pontosság ellenére is bizonyos elfogultságot érzünk.

Egyébként a szerzőnek egyik fő gondja, hogy kimutassa a színház művészi hagyomány-vonalát. Minden fejezetet szervesen kapcsol egybe a neves színészek és színésznők működése, az egymástól átvett szerepek művészi vonala, az alakítások további fejlődése. Ugyanígy bővül meg az igazgató kezén a drámai műsor, amely a *Bánk bán*, *Az ember tragédiája* és a *Csongor és Tünde* köré kristályosodik. A szép magyar nyelv és a művészi színjátszás, mint színészi hagyomány, a magyar irodalom értékeinek ébrentartása, mint irodalmi hagyomány és a nagy külföldi drámaírók alkotásai, mint európaiságunk hagyománykincse, tartják fenn személyi változások, politikai rázkódtatások és gazdasági válságok között is az Örök Nemzeti Színházat. *Staud Géza.*

Vörösmarty Mihály művei regékben. Írta: *Vajda Ernő.* Halhatatlan Írók Regéi. I. Szerkeszti: *Kozocsa Sándor.* Budapest, 1941. Rózsavölgyi és Társa kiadása. 328 l.

Szerzőnk munkájának célja az, hogy — hasonló külföldi irodalmi törekvések mintájára — „a könnyebben folyó mese köntösében“ vigye közelebb Vörösmarty Mihály legjellegzetesebb eposzait és drámáit az olvasó kedvéhez. Őszintén megvalljuk, hogy a mű olvasása előtt sok-sok esztétikai nyugtalanság támadt bennünk. Vajjon a mese köntösének költői szóttese elbírja-e minden belső sérülés avagy felbomlás nélkül a prózai áttétel kényes és finom igényű munkáját? Vajjon, ha a költői mesét elszakítom vele együtt született formájától, nem fosztom-e meg az irodalmi művet attól az egységétől, amelytől függ az alkotás létformájának egész jellege? S ha szétválasztom egymástól a mesét és a formát, a pusztá prózai megjelenítésből mind fog-e majd hiányozni az élet bája és varázsa, az a mindig jelenlevő és ható, teremtő lehelet, mely állandóan ingerli és alakítja a mese-anyag idomait, továbbá kifejezést és ábrázolást szolgáló hajlékonyságát s képességeit? S aztán hogy fogom majd viszontlátni a Vörösmarty-szót? Milyen lesz majd ez a nyelv, ha kiép vers élete ritmus-pompájából, hangvonalatainak fölséges viharzásából és omló ragyogásából, hangzaskörét maga körül ünnepélyesen megárasztó páthoszából? Nem hat majd bágyadtan, erőtllenül, szegényesen és színtelenül?

A szerző azzal az eljárásával, hogy Vörösmarty kiszemelt darabjait nem nyers prózai áttételen nyújtja, eloszlalt minden nyugtalanságot. Az eredeti szöveget színes és hajlékony stílusával szemléltetően oldja fel, részletezően bontja ki s amennyire a tárgy természete megengedi avagy kívánja, igyekszik az elbeszélés közvetlenségére átváltani. Esztétikai és lélektani kényességgel és fegyelemmel ügyel arra, hogy benmaradjon Vörösmarty világában. Nem is tér el tőle, legfeljebb ott, ahol annak szükségét érzi, több teret ad a leírás avagy az elbeszélés részletezésének, hogy így enyhítsen az eredeti szövegnek esetleges, műfajiságából magyarázható szűkszávúságán, avagy gyorított tömörségén. A cselekvény szerkezeti alapjait, a kifejlesztett menetét és módját, a lelkiség változatait, története belső útvonalaikat meghagyja, nem veszi le róluk s nem is másítja meg rajtuk a Vörösmarty-alkotásomódnak sem

jelegét, sem hangulatát, de még egyoldalúságát sem. Egyáltalában nem szé-
píti, nem javítja, nem dolgozza át őket. Még a nyelvben is szerzőnk gondtal-
törekszik arra, hogy Vörösmarty hasonlatainak inkább hangulati hatású, mint
szemléltető világozottságú jellegét. továbbá kifejezéseinek nagy távolságú és
merész asszociációs kisugárzását érzékeltesse. Itt azonban a szerző néha ki-
esik stílus-fegyelméből. Egy-két helyen túlon-túl stilizálja anyagát, fogal-
mazása néhol meglazul, a szövegbe mai stílus-fordulattal járó, éppen ezért
idegen érzet-elemű szót csúsztat, avagy egy kissé anakronisztikus hangulatot
ébreszt benne. Viszont az az eljárása, hogy idézetekkel többször megszólal-
tatja az eredeti Vörösmarty-nyelvet, csak teljessé fokozza a tárgyi érdek-
eltetés mellett a formai megismerés lehetőségét is.

A munka — bevezetéscél szolgáló értékes tanulmányával — minden-
képen gazdag élményeket nyújtó olvasmány. Kétségtelen hogy friss törekvés-
arra, hogy felfedje Vörösmarty költészetének már-már elfelejtett szépségeit.
Mindamellett nem tudjuk eltitkolni aggodalmunkat azt illetőleg, hogy vajjon
a könyv — pusztán csak igazsága esztétikai erejével — rá tudja-e majd han-
golni s visszahódítja-e a közönség érdeklődését az eredeti Vörösmarty-munkák
olvasására. Félünk, hogy — nem. Azonkívül még mindig megmarad az az
éni kétségünk, hogy tárgyilag nyertünk-e azzal, ha Vörösmartyt *így* mutat-
juk be az olvasónak. Nem vosszett-e el valami belőle azáltal, hogy — bár a
legfinomabb ízléssel és műgonddal tettük is azt — más, egyszerű
műforma keretébe és módjába állítottuk belő alkotásait, melyeknek aránya
és igénye alig bírja el a maga eredeti alak-határait is? Egyáltalában bár-
mely műalkotásnak lehet, avagy van más egyenértéke, mint ő maga? Ha
elismerjük is Vajda Ernő munkájának érdemét, mégis nem szolgálná a Vörös-
marty-irodalmat egészebben az az út, amely műveinek egy-egy részletét nyuj-
taná? Igaz, hogy így talán nem kapnánk teljes tárgyi képet. De részleteiben
is közvetlenül tudnók értékelni és érzékelni magát az író. Úgy, mint egy
csepp tenger-vízben az egész tenger ízét.

Hankiss János: Liszt Ferenc az író. Bp., 1941. (Rózsavölgyi és tsa.)
284 l. 8 t.

Régóta nélkülözzük már „hírhedt” zenészünk írói művének bemutatá-
sát nyelvünkön. Aki nem ismerte eddig német és francia eredetiben, annak most
meglepetve kell megállapítania, hogy Liszt Ferenc, az író, majdnem olyan
érdekes és becses, mint a zeneköltő. A romantikus irodalom egyik el nem hanyag-
olható munkása, írói megnyilvánulásában a romanticizmus túlzásaival, de
erényeivel is. Bevezetésében Hankiss szemléletesen érzékelteti, hogyan jut el
Liszt az írói toll megragadásáig, hogyan lesz író a lánglelkű zenész, a látó és
tanuló ember. Lisztnek egyetemes kitekintése van kora irodalmára éppenúgy,
mint az örökkévaló művekre. S bár az irodalom ismerete egymagában még nem
avatja íróvá az embert, a lángész a halhatatlan szövegek izlelgetése közben
akaratlanul is kedvet kap az írásra. Így lesz Liszt számára az irodalom
művelése „makacsul visszatérő, óriási kaland”.

Cikkeinek, könyveinek természetesen változatlanul a zene a főtémája, de
ugyanilyen magától értetődő, hogy a romantikus képzelet a vezérmotívumon
keresztül minden iránt érdeklődik, ami valamiféle vonatkozásban állhat a zené-
vel. Ezért olyan gazdag a tárgyválasztása. Ezért ír könnyűhangú útleveleket

a Como mellől és elmélyült esztétikai fejtegetéseket a programzeneről és nagyvonalú fejtegetéseket a nemzeti époszról. A szalonokban éppúgy otthonos, mint a filozófia hegycsúcsain. Van ereje ahhoz, hogy a legellentétebb nyelveken is szólni tudjon. Hangja, stílusa, jellemzése, gondolatainak menete, sőt egész gondolkodása romantikus. Mindent felnagyít, „ami elbírja a nagyítást, jelentőséget adva mindennek, amiben a legkisebb jelentőség csírája lappanghat“.

Liszt írói műve irodalomtörténeti kutatásunkat közelről érdekli, hiszen a magyar romantikának Vörösmarty és Petőfi mellett Liszt a harmadik vezéregyénisége. Három idegen nyelven — németül, franciául és a zene nemzeteken felül álló nyelven —, de az írói megnyilvánulás magyar formáiban, elsősorban magyar lényegét fejezett ki ez a nagy „dinamikus“. S e magyar lényeg megmutatásán kívül is Hankiss Jánosnak komoly gondja van arra, hogy bőséges jegyzeteiben mindig rámutasson a Liszt-szövegekben lelhető magyar — főképpen irodalomtörténeti — vonatkozásokra. Sohasem feledkezik meg az irodalmi párhuzamok megvonásáról.

Dénes Tibor.

Ortutay Gyula: Fedics Mihály mesél. Új magyar Népköltési Gyűjtemény. I. Bp., 1940. Az Egyetemi Magyarságtudományi Intézet kiadása. 410 l.

A könyv bevezetőjében olvashatjuk azt a megjegyzést, hogy Fedics Mihály meséinek kiadása s az ezt megelőző tanulmány „merőben más célokat tűz maga elé, mint aminőket általában megszoktunk a magyar népmesei kiadványokban“. Az öntudatos megjegyzés teljesen indokolt. Ortutay Gyula kutatásainak középpontjába ugyanis a mesélő egyéniségét, helyesebben a mesemondó és a mesei hagyomány közötti összefüggések vizsgálatát állította s így határozottan szembehelyezkedett azzal a közkeletű felfogással, mely a népi kultúra megnyilatkozásaiban kizárólag csak a romantika által divatba hozott közösségi lélek kifejeződését látja. A paraszti kultúra zárt rendjének hatását természetesen Ortutay sem tagadja, tanulmányának jelentős része azonban Fedics Mihály mesemondói egyéniségének bemutatásával foglalkozik. Fedics Mihálynak, a rokonszenves népi mesélőnek az élmény melegtől átszinesített szavakkal történő bemutatása (Ortutay Gyula a mesélő utolsó éveinek eleve szerű tanúja volt) „fró-portrénak“ is kitűnő lenne. Az egyszerű vonások finom elemzése után a paraszti élet személytelen rendjének kötöttségeibe helyezi át mesemondóját. Közben a magyar népmese bonyolult problémáinak egész légiójára tér ki. Felvetett problémáinak részletes ismertetése és bírálata azonban messzire vezetne bennünket, elégedjünk meg azzal, hogy néhány, az irodalomtudomány szempontjából is érdekes eredményre utaljunk. Ilyen maga a bevezetés: az alkotó egyéniség és a társadalmi kötöttség összefüggéseinek keresése. A továbbiakból a finn földrajzi iskola kritikáját, a mesék stflusrétegeinek vizsgálatát és nem utolsósorban magukat az ízes meséket — köztük egy Csokonairól-szólót — emelhetjük ki. Az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény értékesebb kötetével alig indulhatott volna.

K. Baróti Dezső.

Bertha Zoltán: Justh Zsigmond. Bp., 1941. Szerző kiadása. 86 l.

Justh Zsigmond azok közé az írók közé tartozik, kiket időnként fölfedeznek, azután megint elfelednek. Halála után körülbelül negyedszázaddal (1918) én írtam róla az első összefoglaló nagyobb tanulmányt. Tizenöt évvel később Gálos Magda ismertette értékes francianyelvű értekezésében Justh

párizsi kapcsolatait. Újabbán ismét feléje fordul a figyelem: Kozocsa Sándor kiadta *Adám* c. eddig ismeretlen első regényét, Halász Gábor pedig naplóját; leveleinek kiadása is készül.

Ennek az új Justh-renezánszának figyelemreméltó terméke Bertha Zoltán monográfiája, mely majdnem egy negyedszázaddal az én írói arcképem után ismét megkísérli, hogy Justh életéről és munkásságáról összefoglaló képet rajzoljon.

Életrajzi vázlata eddig a legteljesebb Justh-életrajz, de szeretttük volna, ha nem fukarkodik annyira az évszámokkal s más adatokkal („Budapesten reáliskolába iratták“ — hová?, mikor? „gimnáziumba lépett át“ — melyikbe?; egyetemi tanulmányait is csak futólag érinti stb.). A pontos adatok nem ártnak az életrajz művészi formájának.

A tanulmányairól szóló összefoglalás új és sikerült, csak azt a megállapítást nem fogadhatjuk el, hogy Justh tulajdonképpen „tanulmányíró“ volt. Bizony novella- és regényíró volt, annak is tartotta magát. Könnyű tollal írt, de gyakran felszínes tanulmányai nem vetekedhetnek jelentőség dolgában elbeszélő műveivel. Amit ezekről ír az eddigi kutatások s a maga megfigyelései alapján, egészben véve helytálló. Helyes, hogy eddig ismeretlen s nem méltatott *Adám*-jával részletesebben foglalkozik. *A pénz legendáját* „esztétikai és műfaji szempontból“, legjobb regényének tartja (68.), viszont a *Fuismusról* azt írja, hogy „anyagi mélység és gazdagság“ dolgában „legnagyobb szerű és legértékesebb“ munkája (73.). Az igazság az, hogy az előbbi részlet-szépségei ellenére gyöngö regény, a *Fuimus* ellenben Justh legérettebb alkotása.

Naplójáról Halász Gábor kitűnő bevezető tanulmányai után nem igen tud újat mondani. Justh munkáinak időrendi felsorolása s a rá vonatkozó könyvészet zárja be az értékes füzetet. *Szinnyei Ferenc.*

Bóka László: *Vajda János.* Bp., 1941. (Franklin.) (Magyar Írók.) 158 l.

A könyvhöz csatolt kiadói értesítés ezt mondja: „A kitűnően megírt könyv tömören elmond mindent, ami Vajda Jánosról elmondani való“. A könyv valóban jól van megírva, de maga a szerző egyébként más nézetet van. Ő nem akart új monográfiát írni, mert célja nem irodalomtörténeti. Ő új tanulmányt írt a nagy pesszimista költőről, mert véleménye szerint az érdeklődő azt, ami tudni való, megtalálja a költőről szóló újabb megbízható termékekben: Kerekes György, Rubinyi Mózes, Kéky Lajos, Schöpflin Aladár, Sik Sándor műveiben és cikkeiben. Tanulmánya valóban új és eredeti alkotás. Életrajzi adatai, jellemzései, esszéi célokat követnek: az író beállításának korába, megmagyarázni szíve és lelke szélsőséges hullámzásait, Arany-ellenes érzéseit visszavezetni sorsának bajaihoz, szerelmi líráját bizonyos szerepjátszásra vinni vissza, melyben a való élmény (a Ginával való kapcsolat) jelentéktelenné törpül egy magára vet, inkább elképzelt, mint átélt élmény ismételtetése mellett (a szerepjátszánál jó minta jut az ember eszébe: Horváth János *Petőfije*, amely valószínűleg hatott is Bóka elgondolására), s végül kora történelmi eseményeibe beállítani egy szegény család rosszkedvű, de nagyon tehetséges ivadékát. Mind ezt egy igen művelt és bár fiatal, máris kitűnő tollú író élénk stílusán át kapjuk. Külön ki kell emelnünk azt az alaposágot, amellyel a szerző Vajda minden sorát áttanulmányozta, főleg prózáját, különösen röpiratait, mindezt úgyelve az alkotások kronológiájára, s azt a gondos szeretetet, amellyel

a vonatkozó irodalmat s az egykorú hírlapokat átvette. Nagyon érdekesek kortörténeti adatai. Néhol az esszé követelményének megfelelően csak elnagyolva fejteget. Néha viszont túlságosan aprólékos, így pl. a költő betegségének és gyógyításának fejtegetésénél. Bizonyos szépségszisztemet jellemzi fejtegetéseit. Mindent megnéz és újraértékel, néha erőltetetten és alig elfogadhatóan, de sohasem unalmasan. Mikor arról van szó, hogy Vajda Jánosnak élete végén a miniszter kegydíjat utal ki, Bóka nem rest, kikeresi a minisztériumban azt az aktát, amelyben a kiutalás történt, gondosan közli az akta számát is, s ebből az világlik ki, hogy Vajda azt a kiutalást már nem élvezhette, kevéssel előbb elhunyt 70 éves korában. Ezt az adatot annak illusztrálására emeltük ki, hogy Bóka László a sokszor felszínes esszémódszert nem úgy fogja fel, hogy megelégedhetik a vonatkozó kutatások, mások munkájának eredményeivel. Némi egyenetlenség és aránytalanság a műfaj velejárója. Egészben Bóka László Vajda-könyve jól kiegészíti az eddigi irodalmat, s megírásával jó szolgálatot tett azoknak, kik szeretik ezt a nagy, de boldogtalan életű magyar költőt. J.

Berczik Árpád: Betlehemes játékok. Bp., 1941. 103 (1) l. (Balassa Bálint-Könyvtár. 4. sz.)

Feledésbe merülő karácsonyi népi énekeink és játékaik megmentésére napjainkban az Americana ejtett viszehangratalált szót. A Balassa Bálint-Könyvtár szerencsésen kapcsolódott bele ebbe a mozgalomba, amikor szétosztott kiadott népi szövegeinkből ezt a jó ízléssel és értékeléssel összeválogatott gazdag gyűjteményt kiadta. Igen figyelemreméltó és tanulságos Berczik Árpád bevezetése, amelyben kifejti a játékok és mondókák stb. irodalom- és népiségtörténeti elemeit és jelentőségét. Ugyanakkor természetesen hangsúlyozza gyűjteménye gyakorlati célkitűzését, tudniillik azt, hogy a közzétett darabok alkalmasak előadásra, s így arra, hogy végre felszítsuk a még mindig hátrahagyott ősi népi játékosztont.

Németh Zoltán: Kis János szerepe kora irodalmi életében. Győr, 1941. (Szorzó) 82 (2) l.

A több mint félszázados (1790—1846) írói működés tükörképe mindnyájunk előtt ismert „emlékezései”-ből. Szerző új pályaképpel kísérletezik, s eltekintve néhány ollemondástól, az sikerül is neki. Gondosan felkutatta az író pályáját alakító tényezők egész sorát, de mintha Kis egyéniségével keletlenül mostohábban bánt volna. Megjegyezzük azt is, hogy újabban az értekezések szerzői mintha csak a tárgyalt író munkáiba merülnek, s a vonatkozó irodalomtörténeti kutatások eredményeitől elzárkóznak.

Eötvös Márta: Debrecen irodalma a reformkorszakban (1825—67). Debrecen, 1941. Szerző. 62 l.

A nagy szeretettel és buzgalommal megírt értekezés sok érdekes adatot tartalmaz Debrecen életének ebből az irodalmivá váló korszakából. Különösen Péczeli Józsefről és a két debreceni évkönyvről írt fejezetek figyelemreméltóak. (*Pallas Debrecina* és *Lant*.) A reformkor 1867-ig való kiterjesztése eléggé önkényes. Ugyancsak az önkényes értékelés hibája az, hogy Eötvös Márta a *Lant* ifjú munkatársainak írásából az általános magyar irodalmi ízlésre következtet.

Batizi László.

Budapesti Szemle. — 1941. október, 767. sz. Kornis Gyula: *Az örök Széchenyi*. „Azok a kérdések, amelyeknek tervszerű megoldásán annyi lelki vívódás közt törte fejét, valóban a magyarság örök problémái; ezek keretét elsősorban a maga korára szabta ugyan, de minden magyar történeti korszakra — multa, jelenre, és jövőre — egyaránt ráillenek. Széchenyi az örök jelen.” — Gesztelyi Nagy László: *Gróf Széchenyi István és a népszerűség*. Korszzerű adatokkal gazdagon felszerelt tanulmány arról, hogy Széchenyi „a maga korában sokak részéről irigységből, féltékenységből, félreismerésből, rosszindulatból, gyanúsításból s a régi feudális előjogok féltéséből kifolyólag az ország nagyrésze előtt sokszor annyira népszerűtlen volt, hogy szinte elképzelhetetlen”. — Balogh Károly: *Bérczy Károly életéből*. Bérczy Károly otthonának, családi életének, irodalmi kapcsolatainak, a múlt század hatvanas évek Pestjének és a Sváb-hegységnek érdekes adatokban bővelkedő, eleven rajza. — 1941. november, 768. sz. Balogh Jenő: *A legnagyobb magyar*. (1.) A M. Tud. Akadémiának 1941. szeptember 22-én tartott ünnepi ülésén elhangzott ünnepi beszéd, Széchenyi István történelmi küldetésének elemzése és magasztaló méltatása. — Kornis Gyula: *Az aradi vértanúk*. Beszéd az Aradi Szövetségnek 1941. október 6-án tartott gyászemlékünnepeén. Az aradi vértanúk példájának két idők fölött álló tanulsága van. Az egyik az, „hogy a nemzet, bár eredetileg valóban vérbeli közösséget, egy törzsből nemzettséget jelent (erre utal a *natio*, nemzet szó), a történelmi fejlődés és vérkeveredés nyomán mégsem merő biológiai fogalom, hanem *szellemi principium: a hagyományos történelmi sors- és érték-közösség tudata*“. A második tanulság pedig az, „hogy az esztelen erőszak és bosszú, a rémes igazságtalanság és megtorlás az elnyomott s porba tiport nemzet lelkéből a közvetlen megfélemlítés és a tragédiák-okozta fájdalom nyomán mindig csak a dacot, az önértetet, a szívós ellenállást, a hősiesség magatartás fokozását váltja ki, míg csak a nemzet teljes erejében föl nem támad“. — Varga József: *Gróf Széchenyi István, a nemzet tanácsadó mérnöke*. Széchenyi nagyságának bizonyosságai: alkotásai. A tanulmány ezek ismertetésével és méltatásával foglalkozik. — Rédey Tivadar: *Egy év magyar drámatermése*. Kritikai szemle az elmúlt színházi év darabjairól. Irodalmi szempontból a legkiválóbb értéket Márai Sándor *Kaland* című színműve mutatja. — 1941. december, 769. sz. Balogh Jenő: *A legnagyobb magyar*. (2.) Az előző számban megkezdett méltató tanulmány befejezése. „A XIX. század elejétől fogva sok nagy magyar dolgozott nemzetért, de senkitem fáradozott egy időben részben párhuzamosan egymás mellett, részben egymást követőleg annyi téren és senkinek sem volt olyan mély. övtizedekre kiható. sőt máig fennmaradó hatása, mint Széchenyinek.“ — Rédey Tivadar: *Az örök Arany János*. Serlegbeszéd a Kisfaludy-Társaság Arany-émlékvaucsoráján. „Arany János jelentőségének a hazafiúi ihlet és nemzet-örkölési érzékenysége is kétségtelenül alapja, de csak a művészi tökéletesség

lehet valódi mértéke. Mit ér a prófétálás legdörömbölőbb vágya is a megváltó forma hódító varázsa nélkül? A világ javáért kiontatott vének is a Grál-edény kell, hogy szent szimbólumná magasztosuljon."

Egyetemes Philológiai Közlöny. — 1941. 3. sz. Petró Sándor: *A magyar nyelvű egyházi ének középkori emlékei*. Régi egyházi népénekeink és drámai emlékeink számos formái és tartalmi eleme középkori eredetre vall és valószínűvé teszi, hogy már a reformáció előtt voltak magyar nyelvű liturgikus népénekeink. — Turóczi-Trostler József: *A Balassi-versszak német rokonága*. A versszak őstípusának különböző variánsai a német Minnesangban a XIII. századtól fogva szerepelnek. A négyperiódusú Balassi-versszak őstét is megtaláljuk a német „Leich“-ek között s mindkét forma a reformáció korában a cseh-morva testvérközösség vallásos énekszerzőinél lesz népszerű. — Waldapfel József: *Balassi lengyel kapcsolataihoz*. Szerző több értékes adalékkal gazdagítja Balassi lengyelországi tartózkodására, összeköttetéseire és lengyel mintáira vonatkozó ismereteinket.

Erdélyi Helikon. — 1941. 12. sz. A *Reményik Sándor emlékszám*ból kiemeljük Tavasz Sándor, Tompa László, Molter Károly tanulmányait, Jékely Zoltán, Kovács László, Wass Albert, Karácsony Benő és Makkai Sándor visszaemlékezéseit: különösen a Reményik tépelődő leveleiből (1917—1939) összeállított szemelvényeket.

Irodalomtörténeti Közlemények. — 1941. 4. sz. *Ötven esztendő*. A három szerkesztő jellemzése: *Ballagi Aladár*: „harcokra mindig készen áll, szerkesztői üzenetek, „nyílt-tér“, a Philológiai Társasággal folytatott viták tarkítják az első két kötetet“. *Szilády Aron*: „mint szerkesztő jól megválogatta a közlésre szánt cikkeket, de amit elfogadott, abban teljesen meghagyta a munkatárs függetlenségét és önállóságát, a cikkeken (sem mondanivalóin, sem a stílusán) egy sort sem változtatott“. *Császár Elemér*: „páratlan munkaszeretete, serény-sége és gondossága a folyóiratban bizonyos belső rendet teremtett, egységes szellemet, amelynek veleje az ő kiváló képzettsége és szilárd tudományos meggyőződése volt“. — *Gálos Rezső*: *Jókai Rab Rábyja*. Jókai élete utolsó korszakában kezdte a kalandor-történeteket kedvelni, bár Trenck Frigyes történetét már serdülő korában a Rajzolatokban (1838) olvashatta. A Rab Rábyban Ráby Mátyás önéletrajza ihlette. A regény először az Üstökösben (1879) mint folytatásos melléklet jelent meg. A regényhős életét és szenvedéseit önmaga írta meg és ez az 1797—98-ban Strassburgban megjelent könyv volt a Rab Ráby forrása. Ezenkívül még két forrása mutat rá: Benvenuto Cellini önéletrajzára és Kazinczy Pályám emlékezetére. Előbbi valószínűleg, utóbbi kétség-telenül hatással volt rá. — *Ballai Mihály*: *A Csongor és Tünde szimbólizmusa*. (3) A „színjáték“-ban Vörösmarty a szerelem tragédiáját szimbolizálta. „A dráma befejezésének szimbólikája szerint a lázongó Prometheust meg kell láncolni önmagunkban, égi vágyainkat pedig összebékíteni földiségünkkel.“ — *A Kegylene vázlata és első kidolgozása*. (4) Szövegközlés: IV. felv. 5—6. jel. V. felv. — *Adalék gr. Teleki Lászlónak, a „Kegylene“ írójának élettörténetéhez*. Eröss Sándor (Teleki László nevelője) önéletrajza (1851?), nevelői szerződése (1817), Teleki József és Teleki László hat levele Eröss Sándorhoz (1825—1840). — *Tévedések a Drégelypalánki Jánosról szóló adatokban*. Helyesbítések. — *A Rákóczi Lászlóról szóló ének egy ismeretlen kézírata* P. Horváth Endre

énekeskönyvében található. — *Nem Verseghy Ferenc költeményei.* Négy Verseghynek tulajdonított vers hitelességének cáfolata. — *Szász Károly ref. püspök bibliája.* Értékes családi bejegyzések 1851 és 1900 között. A bejegyzések két-félék: a biblia első lapjára s a boríték első belső oldalára jegyezte a családi eseményeket, a legutolsó s a boríték utolsó oldalára hivatalos pályájának fordulatait. — *Könyvismertetések.* — *Repertórium.*

Koszorú. — 1941. 8. köt. 1. sz. Kornis Gyula—Voinovich Géza—Gáspár Jenő: *Petőfi állítólagos szibériai fogsága és halála.* 1849 nyaratól kezdve napjainkig tart a Petőfi rejtélyes eltűnésével és halálával kapcsolatos mondanévképződés. Már Ferenczi Zoltán (Petőfi eltűnésének irodalma) rámutatott ennek okaira: a mondák mindig olyankor bukkantak föl, amikor valami évforduló vagy ünnep megbolygatja a népi fantáziát és így az egyik legenda szüli a másikat. A világháború alatt kezdődő és napjainkban legmagasabbra felduzzadt mondanévkör szállítói egytől-egyig hadifoglyok. Legújabban Svigel Ferenc és Sándor József hoztak haza Petőfi szibériai tartózkodásáról (az iliszunski állítólagos sírról) kétségtelen „bizonyítékokat“, ezek azonban a tudományos kutatás világánál mind legendává foszlottak.

Libanon. — 1941. 2.—3. sz. Sós Endre: *Makai Emil* „az Istenhit, a szülői szeretet, az őszinte bűnbánat költője volt olyan korban, amikor nem volt divat Isten-verseket írni, vallásosságot hirdetni és lelki megtisztulást hangoztatni“.

Magyar Nyelv. — 1941. október, 4. sz. Horváth János: *Gyöngyösi és Arany sormetszete.* Alapvető kritika, egyben tanulmány a magyar vers-tan köréből. Cáfolja Gábor Ignácnak a Nyugat-ban megjelent *Az alexandrinus átalakulása Gyöngyösitől Arany Jánosig c. értekezése* alaptételét: Gyöngyösi és Arany közötti különbség abban áll, hogy a sorfaj jellemző, Gyöngyösinél még korlátlan érvényű közép-metszete Arany verselésében már elgyengült s ezzel a ritmusjellege is egészen megváltozott. A szerző ezután sorra veszi Gábor Ignác állításait és számos példa meggyőző erejével mutat rá tévedéseire. 1. Nem állja meg helyét Gábor azon tétele, hogy ritmikai és mondattani tagolódásnak, formának és gondolatnak az az eszményi egybevétele, melyet Gábor idézete illusztrál, Gyöngyösi verselésének jellemző, uralkodó, sőt talán rendszerinti tulajdona. Gyöngyösi gyakorlatában amaz eszményi változat jó hatását bizony sokszor lerontja ritmikai és mondattani tagolódás bántó huzavonája, diszharmóniája. Egy-egy mondata nemhogy a sormetszetet, hanem a bizonyára még tilalmasabb sorvégi árkot sem respektálja, hanem átugrik rajta a következő sorba. 2. Tévedés az az állítása is, hogy Gyöngyösi cezurája *sohasem* szakít el egymástól bizonyos, mondattanilag összetartozó szavakat. Számos példa szolgál erre cáfolatul. Nyilvánvaló ezek után, hogy Gábor Arany János verselését nem az igazi Gyöngyösi-félével, hanem a Gyöngyösi verselésére csak reaképzelt, de abban való-sággal meg nem levő egyoldalú szabályossággal, a versmondattani tökély netovábbjával hasonlította össze, nem véve tudomást a Gyöngyösiben való-sággal meglevő másnemű szerkezetekről. 3. Gábor elhamarkodott és felületlen állítással beszél arról, hogy Arany-nál a tizenkettős ritmusában változás. illetőleg organikus átalakulás következett be. Abból ugyanis, hogy Arany-nál is előfordulnak szerinte „tucatszám, mindenütt“ a sormetszettől sértet-

lenül hagyott vagy szétszakított sorok, Gábor azt következteti, hogy Arany-nál Gyöngyösi erős sornetszete már el volt gyengülve. Ezzel szemben Horváth János súlyos statisztikai adatokkal bizonyítja, hogy — pl. a névelő elhelyezkedésének változatát véve alapul — Arany tizenkettősei között „átalakult“ (Arany János-féle!) típusú hatodannyi síncs, mint át nem alakult (Gyöngyösiesnek hirdetett). Az igazság tehát az, hogy Arany János a verselésben alkalmilag jelentkező körülmények szerint *rétogat* a két lehetőség szerint, mert mind a kettőt jónak találja. 4. Amiket Gábor a sorfaj Gyöngyösi utáni átalakulására s Gyöngyösi előtti kifejlődésére vonatkozólag állít, a történeti adatok világánál nem bizonyulnak elfogadhatónak. A felező tizenkettős sorfaji határozmányait nem Gyöngyösi állapította meg; e sorfaj már Mohács körüli emlékeink között, s tovább a XVI. század folyamán minden lényeges határozmányaival együtt, mint minden más sorfajtól világosan különböz s kifogástalan példányok százaival képviselt kötött soroképlet tűnik fel kész kialakultságban. Másfelől azok versmondattani jelenségek, melyek alapján Gábor lényegbe vágó különbséget vélt felfedezni e sorfaj Gyöngyösi- és Arany-féle ritmusa között, s organikus átalakulást a sorfaj Gyöngyösi utáni, főképp XIX. századi történetében: megvannak, nemcsak a végponton (Arany-nál, Petőfinél), nemcsak a kezdetnek megtett s olyanokat egyáltalán nem ismerőnek hirdetett Gyöngyösínél, hanem a Gyöngyösi előtti, XVI. századi, legrégebb tizenkettősökben: a sorfaj valódi kezdeteiben is, világos jelölés annak, hogy a sorfaj organizmusa kezdettől fogva megtúrta őket s nem kellett miattuk átalakulnia. 5. Ezek után Horváth János arra a kérdésre felel, hogy a versmondattani alakzatoknak, tehát a névelőnek, a tagadósóznak, a vonatkozó névmásnak, a kötősóznak, az igekötőnek a sornetszet-okozta elszakítása nem zavarta-e ritmusérzékünket. Itt két csoportot különböztet meg. A névelő-típus nem bontotta meg a sorfaj organizmusát, sőt önként beleilleszkedett a sorfaj ritmikái szerkezetébe. A tagadószó-típusú azonban megakadályozta a metszet érvényesülését, éppen ezért nem is vált gyakorivá. Arany és Petőfi lehetőleg kerültek is. Arany gyakorlatára vívén át az így megállapítottakat, Arany korántsem azért szakít el hajdani elődeinél talán sűrűbben névelőt, kötősót, mintha a cezurát félvállról venné, s ritmusa Gyöngyösiéhez képest megváltozott volna, sőt ellenkezőleg: azért, mert így „csaknem helyesbnek“ érzi a ritmust, hangsúlyt tehetvén a metszet után, hangsúllyal hangsúlyozhatván a metszet mélységét, szélességét, valódiságát. Aranynak ebben a verselési gyakorlatában a zeneiség felé törekvés, azaz a beszéd tulajdon zenei elemeinek az addiginál tervszerűbb kiaknázása mutat-ható ki. 6. Horváth János eljut végső következtetéséhez: *Nem átalakult a felező tizenkettős, hanem teljesebben megalóstitotta a dallamban adva volt zenei ideált.* Mi most már ez a zenei ideál? Egy tizenkét mozzanatú hanghuzam kettéosztása két egyenlő időtartamú, magáról kezdőnyomatékkal jeltadó, egymástól szünettel elválasztott hangszakaszra. És mi szolgál a verssorok, vagy félsorok felmondásának alapjául? Horváth János erre így felel: *En Aranyt is úgy mondom fel, mint Gyöngyösit, s általában mindenféle verset egy elv, egy lelki szándék szerint mondok fel: úgy, hogy ahol a vers lehetővé teszi ritmusát szépen kizendítsem, ahol viszont alkalmi tökéletlensége nem teszi lehetővé, ritmusos hangoztatását ne erőltessem. Sem Arany, sem Gyöngyösi, sem más költő tizenkettősei nem mind tökéletesek. Verstech-*

nikájuk a felől elsőrendű lehet. Aranyt fonákul tisztelnék meg, ha maga által tökéletlennek tartott sorait is verstechnikája dicsőítésére idézgetnék, mivelhogy mi azt is el tudjuk ritmizálni, — csak „másképp“. A ritmika feladata nem az, hogy (mint Gábor hirdeti) oly magyarázatot keressen, mely „kifogástalannak igazolja a nagy költő verselését“, hanem, hogy ritmikai tényeket állapítson és magyarázzon meg tudományos tárgyilagosással.

Magyar Szemle. — 1941. 41. köt. 6. sz. Makay Gusztáv: *Reményik Sándor*. Kevés költő kísérte tudatosabb figyelemmel költői alkatát és alkotásának folyamatát, és senki sem árult el annyit a költő műhelytitkaiból, mint ő. — Keresztury Dezső: *Katona József*. A Bánk bán „cselekvényét, drámai problémáit, alakjait minden művelt magyar embernek ismernie kell. S mégis, ha a dolog mélyére nézünk, azt kell látunk, hogy nemcsak írója volt magános ember egész életében: az egvedülálló remekmű is az maradt“.

Magyar Csillag. — 1941. 3. sz. Németh László: *Széchenyi Döblingben*. A legnagyobb magyar lelki vívódásainak finom analízissel készült kórképe a Nap'ó, a kortársak feljegyzései és az „őrült“ Széchenyi utolsó írott vallomásai alapján. — Bóka László: *Katona József*. „Bánk bán azért nemzeti műalkotás, mert a magyar nyelv egyik legnagyobb diadala zeng dialógusaiban“. — Vas István: *Eötvös József öregkora*. Br. Eötvös József Naplójegyzeteinek részletekbe mélyedő ismertetése. — Kerecsényi Dezső: *Irodalomtörténeti jelenségek*. Elvi jelentőségű tanulmány a magyar irodalomtörténetírás legújabb korszakának néhány „jelenségéről“. Az irodalomtörténet a vádlottak padján ül. A régi vád az, hogy az új irodalmat nem akarta bevenni a nemzeti irodalom körébe és „amikor magyaráznia, megértenie kellett volna, hallgatott, amikor pedig megszólalt, szavában az elítélés és a kiáltás mennydörgött“. A másik vád újabbkeletű, mégpedig: „múltismertető és értelmező feladatának nem tett eleget, vagy nem úgy tett eleget, ahogyan kellett volna“, tehát „nem úgy végezte el tudományos feladatát, amint kellett volna“. Helyesen állapítja meg Kerecsényi, hogy „a tudománynak e panaszokra még csak mentegetőznie sem kell. Hogy mit nem végzett el, ő tudja legjobban, sőt a hiányérzetet éppen ő keltette fel azzal, hogy kitűzött feladataiból nem is egyet immár megvalósított“. Az elvi kérdések tisztázásával a helyes irányt megvilágító tanulmány záró gondolata is nagyon megszívlelendő: „Támadhatnak harcok és viták, de reméljük, hogy ezekből sem egyikünk, sem másikunk, hanem egyesegyedül a magyar irodalomismeret fog győztesen kikerülni“. — Tolnai Gábor: *Reményik Sándor*. A kiváló erdélyi poéta új szempontokban gazdag értékelése.

Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. — 1941. 2. sz. Imre Sándor: *Széchenyi és jövők*. „Széchenyinek az adott olyan nagy erőt, hogy nem hirtelen fogott a munkájához, hanem tudta, hogy mit akar s előbb mindent áttanulmányozott, mindent kiszámított, mielőtt az első lépését megtette volna“.

Soproni Szemle. — 1941. 3. sz. Németh Sámuel: *Hajnóci Dániel (1690—1747)*. A soproni gimnázium tanárának életrajza és munkásságának jellemzése. — Berecz Dezső: *Frankenburg Adolf harmadik felesége*. Frankenburg Adolf háromszor házasodott. 1835-ben vette feleségül Vilt Ninát, 1851-ben br. Urraka alezredes leányát, 1881-ben Carina Annát, korának híres operaénekes-

nőjét. — Hamar Gyula: *Gamauf Teofil jeljegyzései Kis Jánosról.* — Némethi Sámuel: *Ribiny János* (1722—1758). A soproni ev. gimnázium rektora a magyar nyelv nemzeti jelentőségét az elsők között ismertte fel. — Csatkai Endre: *Színészettörténeti adatok*, melyek soproni anyakönyvekben találhatóak.

Südst-Forschungen. — 1941. 1—2. sz. Császár Elemér: *Deutsche Elemente in der ungarischen Dichtung des 18. Jahrhunderts.* „A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században“ című munka újabb kutatások eredményeivel bővített átdolgozásának fordítása.

Sorsunk. — 1941. 4. sz. Makay Gusztáv: *Babits Mihály, a szellem költője.* „A mű majd kijelöli méltó helyét a magyar költők, elbeszélők és esszéírók sorában. A költőt is: sajátos lélekalkata, gazdag szelleme, plaszticitás és elvontság eredeti összeszövődése, érzéseinek és eszméinek finom kiműveltsége és ragyogó nyelvművészete szerint.“

Tükör. — 1941. 8. sz. Gróf Zichy Rafae'né: *Gróf Pekry Lőrincné Petróczy Kata Szidónia.* Az első magyar költőnő életének és lírájának kapcsolata. — Lukács József: *Madách Imre ismeretlen kézírata.* Madách ifjúkori, 1840. okt. 22-én kelt tervezete „egy népszerű újság lehető alapításáról“. — Schöpflin Aladár: *Babits Mihály halálára.* „Mélyen katolikus lélek volt, nem a külsőségekben, nem is annyira a jámborkodásban, hanem — mondjuk így — szelleme halmazállapotában. A magyar katolikusság örök köszönettel tartozik azért a fejedelmi ajándékért, amit tőle kapott. Költészete olyan értelemben dunántúli, mint Vörösmartyé, nemcsak a dunántúli táj képei teszik azzá, hanem méginkább a dunántúli magyar nyelv nemes ízei. Ez a hangszer Vörösmartyé óta néma volt irodalmunkban, ő szólaltatta meg újra méltó művészettel.“

Vigilia. — 1941. 12. sz. Fényi András: *Reményik Sándor.* „Költészete szerencsés szintézise az új magyar líra hangulati fogantatású stílusának és a nemzeti klasszicizmus gondolati a belső formát mindig megőrző tisztaságnak.“

Zlinszky Aladár ravatalánál.

A M. Tud. Akadémia és Szent István Akadémia nevében, melynek rendes tagja voltál, és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság nevében, mely alelnöklet között tisztelt, lépek ravatalodhoz, hogy fájó szívvel letegyem a tisztelet és becsülés koszorúját földi maradványaidra. Hosszú tudományos múlt van mögötted, hosszú nevelői tevékenység, melynek szikrái még a gyakorlógimnázium légkörében kaptak tüzet, Kármán Mór egyéniségének ihlető környezetében. A tudományos munkálkodás és a nevelés még ott oladt össze életed célkitűzésében, s azóta nem is vált el egyetlen munkaterjedben sem. De annak, hogy ily egységbe került a kettő, egyéniségedben volt meg az oka és alapja. Egyéniségedben, melynek legjellegzetesebb vonása a szépség kultusza volt. A szépség, melyet a természet, a képzőművészet és a költészet tárt bőkezűen elődbe. Szomjas lélekkel merültél el mindenben, ami szép volt, és megittasulva annak gyönyörétől, lelked csak azt szomjazta, hogy mentől több embertársadat vezess a megismert szépség megértéséhez. A költői alkotás magyar kincseit két generáció ifjúsága a Te könyveidből ismerte, szerette meg; a magyar irodalomtörténet is azokért a dolgozataidért érzi a legnagyobb hálát, melyekben Arany János költői dolgozasmódjának titkait tártad elénk. Előbb a forrás és mű viszonya, a művészi alkotás lélektana foglalkoztatott, később az a lelki folyamat, amely a kimondott vagy lért szó és beszéd egyéni és alkalmi jellegét adja meg. A költői stílus finomságainak és törvényszerűségeinek voltál kutatója, s ezzel tanítványaid gazdag sorát nevelted a költői szépség megértésére. Legelső tanulmányaid egyike Tóth Kálmánról szólt, a legutolsó Tóth Kálmán mesterről, Petőfi Sándorról; ezek is, a közbeesők is mind a művészetet feltáró megfigyelések. Mert az emberiség legnagyobb áldásának a művészetet vallottad, az emberiség legnagyobb értékeinek a költőket. Láttad az élet nyomorúságait, de láttad a szépségeket is, és a nyomorúságok ködét a szépség napjával akartad elűzni. Hittél a szépség erejében, ezt mindennél hatalmasabbnak érezted. Fájt szívednek a ma borzalmas pusztítása, amely sem emberi, sem művészi szépséget nem tud megkímélni. De ha ez a látvány könnyűvé tette távozásodat, nekünk viszont épp az nehezíti meg búcsúkat, hogy a szépségek pusztulása idején kell elvesztenünk a szépségeknek rajongó feltáróját. Fájó szomorúsággal hajlunk meg koporsód felett: Isten veled!

Alsóeghy Zsolt.

Feddőének a XVII. század elejéről.

A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi-Könyvtára Quart Hung. 311 jelzettel őrzi Pápay János klagenfurti magyar jezsuitának mindedig teljesen figyelemre nem méltatott kéziratot munkáját; címe: AZ OLTARI SZEN | TSEGBEN A CHRISTUS | IELENLETENEG IGASaA | GAROL

| A SZENT ALDOZATROL | ES MISEROL | ES AZ EGY SZIN ALAT
| valo Elegendő Keresztyeni Comuniorol. | Harom kiseded könyweczek. Niolez
niluan ualo | hitünk erősetesenek cziköliuel. A munka első fe'et még 1607 ben
írta [v. ö. 104a levélen: 30. Decz 607] és 1608 ban fejezte be [221b levé-
len *Finit. ad glori. Dei 1608 14 Junij*]. Az olvasóhoz intézett előljáró beszé-
dében olvassuk [7a levél] a következő verset: „... es a mint amaz ének
mondgia.

Czak nielufinkel pattogattiuk:
vagon Isten azt kialtiuk:
hogi meg itel aztis tudgiuk:
hogi meg büntet aztis ualliuk:
De azonban sült pogannal:
mind Töröknel s mind Tatarnai.
Gonozb magyar Belialnal.
minden erdei olahnal.
Mert nem nezi iat, fiat;
Attiat, anniat, rokonsugat,
öly, uagia attiafiát,
nem kimelli széphazaiat.
Chak kaphasson, kesz mindenre.
czigazasra, óldózesre,
szüzek, uenek, ueztesere;
Varos falu, egetesre.
Az ű hiti, tarka barka,
mint parduznre az ű nyaka.
Valtoztattia niaratsaka,
Hitit; mert fel teleczaka
Handa banda ű Credoia:
Hozza hozza miaticnkia
Veddel ueddel praeceptomia.
Vsd uagd. salutatioia.“

A sorokra tagolás tőlünk származik.

Sárkány Oszkár.

Egy állítólagos Amadé-versről.

Négyesy László kitűnő Amadé-kiadása Amadé László istenes énekei között IX. szám alatt közli a *Bűzgő szívnek énekes Johászokodási* 1755. évi kiadásából az *Oh, Szent János, én héjános bűnös hozzád fordulok* kezdetű éneket. Ez azonban nem lehet Amadé verse, mert már 1716-ban megjelent nyomtatásban. Ekkor adta ki Gáál Friderik Nagyszombatban az Akadémia betüivel ezt az imakönyvet: *Nepomuczeni Szent Jánosnak Elete, haldla, tisztelete és a veszedlemben forgó jó hír, s név. megtartójának, és a Gyónás titkos Szentségben szorgalmatos, és búskodó Lélcnek hívséges Vigasztalójának Solosmája, Litániája, és kilencz Szerdára rendelt Aitatossága*, Mellyet Deákbul édes Nemzete vigasztalására Tekéntetes, és Nagyságos MEREI MIHALY, Viglei Püspök, Szekszárdi Apátúr, Sz. Györgyi Praepost, Esztergami Cathedrális Fő Esperest, és Kánonok, Kegyelmes Urunk ő Felsége Tanácsa, Magyar nyelvre fordított, és maga költségen kibocsátott.

Az imakönyv 154—155. lapján ott találjuk az Amadénak tulajdonított éneket *Más Hymnus Ugyan azon Szent Jánosról* címen. Szövegváltozat is csak a 7. versszakban akad: *megmocskolni* helyén a Négyesy-féle közlésben *konzol-
tatni, harácsolni* helyén *mocskoltatni*.

Ezt az éneket tehát törölni kell. Amadé László verseinek sorából; kérdés, hogy a másik Szent János-ének, amelynek megindulása ezzel azonos, megmarad-e ott. A. Zs.

Petőfi és Gyulai Pál.

Még ma sincs teljesen felderítve annak az elemi hatásnak terjedelme és mértéke, amelyet Petőfi kora költészetének műnyelvére tett. E hatás történetének első korai fejezetéből való a következő, tudtommal ismeretlen adat.

A *Felhők* legjellemzőbb darabjai közé tartozik a *Főnséges éj*:

Főnséges éj!
Az égen tündökölve ballag
A nagy hold s a kis esti csillag.
Főnséges éj!
A harmat csillog a gyepek bársonyán,
Bokor sátrában zeng a csalogány.
Főnséges éj!
Az ifjú mostan megy szeretője után ...
S most megy gyilkolni a zsvány.
Főnséges éj!

Még a *Felhők* megjelenésének esztendőjében, 1846-ban, írta Gyulai Pál *Az éjről* c. versét (*Költemények*. 1846—1881, [1882²]):

Csodás vagy éj!	Kegyves vagy éj!
Ruhád sötét, de búbajos lepel,	Homályodban kiléphet a leány,
Nyugalmat, enyhét és gyönyört lehel:	S boldog lehet várt ifja hű karán;
A kunyhóban altatsz könnyet, sóhajt,	Homályodban magát elrejtethi
A gazdagnál költesz tivornya-zajt.	A nő, ha részeg férje kergeti.
Csodás vagy éj!	Kegyves vagy éj!

Tréfás vagy éj!
Szép álmot adsz, örömben gazdagot,
Fénypalotát, pénzt és nagy birtokot;
De míg bájol e tündérlátomány,
Szekrényünkben kutat, lop a zsvány.
Tréfás vagy éj!

Az első pillantásra nyilvánvaló: itt nem lehet véletlen, két egyező alaphelyzettel adódó találkozásról szó. Az alaphelyzet azonosságán kívül főleg a két vers felépítésének belső rokonsága, a visszatérő sor „vezető-motívum“-szerű, áthidaló s összefoglaló szerepe, egy-két kifejezés, fordulat (zsvány!) bizonyítja, hogy Petőfi „ősölménye“ az éj, a Gyulaié viszont inkább a Petőfi-vers volt. S ez a lényegét érintő különbség a részletekben is megmutatkozik. Petőfi verse egyetlen zárt, meggyőző lírai látomás, amelyben együttelekzik természet, nyelv, ritmus, együtt szolgálja a „főnséges éj“-képzetet, míg az utolsó előtti ironikus és hangulatromboló sor visszájára nem fordítja a „főnséget“. Gyulai viszont mintegy „exegézisét“ adja Petőfi látomásának, megfosztja főnséges jellegétől, démoniájától s józanabb síkban három változatban mutatja be az éj ellenőrizhető szerepét. Az ő zsványja veszélytelenebb, tréfás ellenalakja a Petőfi gyilkos zsványának, s ez már magában véve hasonlata lehetne az egyébként összemérhetetlen két világ és két költői vérmérséklet különbségének.

Turóczi-Trostler József.

Hírek.

Szily Kálmán-emléktábla. A Magyar Természettudományi Társulat nagynevű „halhatatlan újjászervezőjének“ emlékére Eszterházy-utcai székházának homlokzatára ízléses márványtáblát helyezett el.

Katona József-emlékkiállítás az Orsz. Széchényi Könyvtárban. Katona születésének 150 éves fordulója alkalmából a Nemzeti Múzeum Könyvtára közszemlére tette az író életével és műveivel kapcsolatos kézirat-, könyv- és színlapanyagát. Az első tárlóban csoportosították a Katona egyéniségét jellemző műzális anyagot: kortársak, költők, színészek róla szóló írásait; ezek között foglal helyet egy Katonáról készült régi metszet, melyet a *Magyar Thália* játékszíni almanach (1853) közölt, ezt követik a különböző *Bánk bán*-kiadások és egy eredeti, a költő bejegyzéseivel tarkított *Bánk bán*-kézirat. A harmadik tárló színlapokkal, metszetekkel, könyvekkel a *Bánk* színpadi sorsát mutatja be. Itt állították ki a rendezők Laborfalvy Róza (Gertrudis) és Lendvay Márton (*Bánk bán*) jelmezes, körrajzú képeit is. A drámai mű kritikai útját szemléltetik többek között: Bárány Boldizsár „Rostája“ (1814). Kulcsár István (1820), Gyulai Pál (1860), Jókai Mór stb. dolgozatai. Új fejezetet nyitnak meg a nagy költő egyéb művei, különböző színdarabok (*Lucza széke*, *Istrán, a magyarok első királya*, stb.), költeményei, történeti munkák, főügyési működése. A kiállítás Erkel operájáig halad, amit az utolsó tárlóban elhelyezett eredeti *Bánk bán*-partitúra mutat be. A kiállítást *Dezsényi Béla* és *Szemző Piroska* rendezték.

Írók a szépirodalom tükrében. Újabban *Vörösmarty* regényes életrajzát néhány vonással vázolta föl Balassa Imre *Itt élned, halnod kell c.*, a Petőfi-Társaság sorozatában megjelent művében. Legnagyobb romantikus költőnk életét megkísérelte úgy építeni föl, ahogy alakja a kortársak szemében tükröződött. Egy ilyen belső és külső eseményekben mély sodrású és színes rétegeződésű pálya rajza természeténél fogva sem lehet teljes, vázlatosnak érezzük, ami majd minden biographie romancé-nak a rovására írható. — *Kuthy Lajos* sorsának szálait Tabéry Géza fűzte össze *Frimont-kastély c.* regényében. Elsősorban a politikus Kuthy áll előttünk, a nagy Beöthy Ödön oldalán fellépő fiatal váradi megye-tisztviselő. — *Bécsi tinta, magyar toll* a címe Szira Béla ifjúsági regényének. Hőse: Bessenyei György. A regény 1765 nyarán kezdődik azzal, hogy Bessenyei a testőrségbe kerül. Bécsben új élet, új kultúra várja; Mária Terézia udvarában ébred műveletlenségére és hivatására. Elhatározza, hogy íróvá lesz és nemzetének ügyét fogja szolgálni. A könyvet a Kisfaludy-Társaság Szilasi Nelly-díjával jutalmazta. Különösen a korrajz (még vázlatosan is) értékes része mindkét regénynek. — *Pósa Lajosnak*, a magyar gyermekirodalom megalapítójának életét Gárdonyi József, a nagy író fia foglalta össze, *Az élő Gárdonyi* és a *Dankó Pista* életképek szerzője. *A mesélő toll* címen apró képekben megírta Pósa regényes életrajzát. Érdekes könyv, amely elsősorban Gyöngyössy László (*Pósa Lajos*, Irodalomtörténet, 1919), Lőrinczy György (*A Pósa-asztal*, 1922) és Rubinyi Mózes (1926) munkáinak felhasználásával készült. Új anyaga is jelentékeny, különösen az eddigi kiadatlan levelezés kiaknázása értékes. — Tápay-Szabó László *Csokonáról* írt „regényes életrajzot“. A szerző a legsokoldalúbb magyar hírlap-

írók egyike volt. Annak idején Jókai nemzeti kiadásához ő rendezte sajtó alá a hagyatéki köteteket és akkor gyűjtötte össze *Jókai élete és művei* c. könyvének anyagát (1904), melyet Mikszáth is felhasznál't remek Jókai életrajzában. Poszthumus munkájának: Csokonai könyvének is ugyanazok az előnyei, mint a Jókairól szólónak. A költő minden sorát és a rávonatkozó irodalmat gondosan feldolgozta, hangja tárgyilagos, szinte szenvtelen.

Elhunytak.

BARABAS (1900-ig Blau) LÓRÁND, v. színigazgató, szül. Budapesten 1884. február 12-én, megh. u. o. 1941. november 19-én. — Izs. Szülők: Blau Miksa, Schönfeld Gizella. Középkölkait a bpi ev., a pozsonyi kir. kat. és a bpi V. ker. áll. gimnáziumkóban elvégezvén, 1902-ben tett érettségét. Ezután hírlapíró lett s a *Függetl. Morsz., Déli Hírl., Az Est, Morsz., P. Napló, Szính. Élet* és a *Szính. Magazin* kötelékében dolgozott. Közben az 1920-as évek végén egy ideig az Andrásy-úti Szính. dramaturg-igazgatója volt. — Kéziratban maradt színművei: *Orkán*, dráma 3 felv. Földes Imrével; *Rasputin*, dráma 3 felv. Laczkó Géza- és Csontos Gyulával (bemut. M. Szính. 1929. IV. 27.); — Munkái: *Hagulatok*. Bp. (?), 1907. — *A Vlasz-gyerek*. Reg. Írta Oszip Dümov. Ford. u. o., 1921.

FARKAS ISTVÁN m. k. kormányfőtan., ref. püspök, felsőházi tag, szül. Tiszabercen 1879. augusztus 3-án, megh. Miskolcon, 1941. november 8-án éjjel. — Tanulmányait Sárospatakon végezte s u. o. rövid ideig mint s. tanár is működött. Ezután Kún Bertalan püsp. titkára volt Miskolcon. 1932-ben megválasztották a tiszáninneni ref. egyhker. püspökévé. — Írásai 1903 óta jeleték meg főleg ref. egyh. lapokban. — Munkái: *Te vagy a Krisztus* Miskolc, 1930. — *A m. fajta védelme*. Spatak, 1934. — *István király*. (Kálvin-Ktár. 13) Bp., 1937. (Többekkel). — *Isten dicsősége a házban*. Imádságok. U. o., 1938. — *A m. március örömnépe*. (Rádió-Prédikációk. 155). Bp., 1938. (és Spataki Kis Füzetek. 4. Spatak, 1938). — *Akarsz meggyógyulni? Imádkozzál!* Kórházban szenvedő testvérei vígasztalására. Miskolc, 1939.

FÜGEL JÓZSEF dr. phli., egyet. ny. r. tanár, a M. Tud. Akad. I. tagja, szül. Szatmárnémetiben 1884. március 10-én, megh. 1941. októberében. — R. k. Előbb középisk. tanár volt Bpsten, majd a M. Tud. Akad. könyvtárának tisztviselője s mint ilyen 1920-ban a bpi egyetemen a XV. és XVI. századi m. művelődéstört. magántanára, 1926-ban pedig a szegedi egyetemen az egyetemes történet ny. r. tanára lett. Művelődéstört. dolgozataival két ízben nyerte el a M. Tud. Akad. Gorove-díját. A bécsi Nemz. Könyvtárban egész sereg kéziratról derítette ki, hogy azok Mátyás királyéi voltak. Ezekről írt beszámolója: *M. Bibliofil Szle.* (1924). — Szakunkat is közelebről érdeklő munkája: *Mátyás király budai könyvtára*. Bp., 1927. (Többekkel. Olaszul is!)

HUSZÁR KAROLY, m. k. titkos tanácsos, az OTI ny. elnöke, szül. Nussdorfbán (az Attersee mellett) 1882. szeptember 10-én, megh. Budapesten. 1941. október 27-én, epeműtét következtében beállott szívgyöngeségben. — R. k. Szülők: Schorn Károly, Eder Karola. Az esztergomi érseki tanítóképző elvégzése után egy ideig Bajnán tanítóskodott. majd beállt hírlapírónak. 1902.

IX. a *Néppárt* c. lap szerkesztője s egyik megindítója lett a morsz. keresztényszocialista mozgalomnak. Ő szervezte meg e párt valamennyi vidéki egyesületét, majd résztvett a Kat. Népszövetség megalapításában mint közp. szervező titkár. Munkatársa volt az *Alkotmány, Igaz Szó* és *Új Lap* c. lapoknak és fel. szerkesztője a *Népújáság* c. pol. hetilapnak. 1906 ban néppárti programmal föllépett a szakcsi választókerületben, de kisebbségben maradt. Az 1910. é. ált. választások alkalmával három ellenjelölttel szemben a sárvári kerület néppárti képviselője lett. Az 1914/8. iki háború kitörésekor mint őrmester ment ki a frontra s Románia beavatkozásakor az Erdélyben operáló ném. hadsereghez osztották be, melynek politikai és hírszerző osztályában szolgált. E mellett a pol. életben is élénken résztvett s 1918. októberében többször volt kihallgatáson IV. Károly királynál. A Károlyi-forradalom alatt nem vett részt az aktív politikában s kizárólag hírlapírással és a Kat. Népszövets. ügyeivel foglalkozott. A proletárdiktatúra idején lapját beszüntették s mint túszt egy ideig fogva tartották. Végre is Bécsbe menekült, ahol bekapcsolódott az ellenforradalmi szervezkedésbe. A diktatúra bukása után visszatért Bpestre. 1919. aug. 15.-én elvált a vall.- és közokt. tárcát, melyet nov. 29.-éig vezetett. Néhány nappal előbb, nov. 15.-én Sir George Clark megbízta egy koncentrációs kabinet alakításával, s az ő miniszternöksége alatt választották meg Horthy Miklóst Morsz. kormányzójává s ejtették meg az első nemzetgyűlés képviselőválasztásait. Programjának végrehajtása után Huszár kormánya 1920. márc. 15.-én beadta lemondását, hogy átadja helyét egy olyan kormánynak, mely most már parlamentáris alapon alakulhatott meg. Lemondása után kiutazott az Északamerikai Egyesült Államokba s itt többek közt nagy propagandát fejtett ki az Oroszorsz.-ban rekedt m. hadifoglyok hazahozatala érdekében. Mint a sárvári kerület képviselője, tagja volt úgy az I., mint a II. nemzetgyűlésnek, valamint az 1927. újjáalakult képviselőháznak, melynek egyik alelnöke lett. 1928. kinevezték az Orsz. Társadalombiztosító Intézet elnökéé, mire lemondott mandátumáról. Új tisztségének tartama alatt tagja volt a felsőháznak. Az OTI elnökségről 1934. mondott le s ekkor megkapta a m. érdemrend nagykeresztjét. 1936. cnyerte a m. k. titk. tanácsosi címet. 1930 ban ő rendezte a Sz. Imre-évet s ezért megkapta a N. Sz. Gergely-r. nagykeresztjét. Élete utolsó éveiben az Actio Catholica egyik alelnöke volt. — Két legfontosabb publicisztikai munkája: *A proletárdiktatúra Magyarországon*. Bp., 1920. — *Az égő Oroszország*. U. o., 1926. (Utóbbit Amerikában, Hollandiában és Németországban is kiadták.)

JANKULOV VLADISZLAV, g. kel. főesperes, megh. Újvidéken 1941. november 8-án. — A *P. Hirl.* szerint lefordította szerbre több m. kiíteményen kívül Madách Imre: *Az ember tagétiáját*. — A M. N. Múzeum katalógusa ekként írja le ezt a Madách-fordítást: *Tragedia coveka*. Preveo Klearch. Predgovor od Borislava Jankulova. Szabadka, 1937.

LENGYEL (1904-ig Lövy) ERNŐ, dr. jur., ügyvéd, hírlapíró, szül. Temesvárt 1885-ben, megh. Budapesten 1941 november 25-én. — R. k. konvertita. Atyja: dr. Lövy Mór temesvári főrabbi. Középkisiskoláit a temesvári főreálban, a jogot Kolozsvárt és Bpsten elvégezvén, 1920. ügyvédi irodát nyitott a fővárosban. Hírlapírói pályáját 1911-ben mint *A Hét* főmunkatársa kezdette; utóbb a *P. Hirl.* vezércikkírója, majd az *Est*-lapok s végül a *Friss*

Ujs. b. munkatársa volt. — Eredeti és fordított versei, tárcái és cikkei: *Dél-morsz. Közl.* (1905/8, 10), *B. Napló* (1907), *A Hét* (1911/4), *Az Ujs.* (1912/4). *Egyenlőség* (1912/3), *M. Figyelő* (1913, 15), *Mult és Jövő* (1913/4), *P. Hírl.* (1913/6), stb. — Alneve: Polonius (A. Hót).

MADERSPACH VIKTOR, a Szamos-Berettyói ltt. főmérnöke, szül. Petrozsényben 1875-ben, megh. Mátyásfüdön (?) 1941. október 4-én. — R. kat. Egyetemi hallgató korában résztvett a torinói nemzetközi vívóversenyen. Vadászati rajzai és egyéb tárcái: *A Természet, Búvár, Magyarország, Nimród, Világ*, stb. — Munkái: *Kalandok a Keleten*. Regényes korrajz. (A Magyarország Könyve 7.) Bp., 1928. — *A nádszajándék*. Reg. Szeged, (1936). — *Páreng—Rettyedt*. Vadászataim a déli Kárpátokban. Bp., [1936]. — *Harasi vadászataim*. U. o. (1942), [1941.]

MAGYARY MIHALY (szentháromsági), volt hírlapíró, megh. Budapesten 1941. október 21-én (tem. n.) 86 éves korában. — Unit. A *P. Hírl.* szerint a kolozsv. *Ellenzék* egykori munkatársa volt. Valószínűleg azonos a Szinyeyinél életrajz nélkül szereplő hasonló nevű nyomdással, aki 1881. IV. 2.-ától XII. 24.-éig szerkesztette Kolozsvárt a *Kossuth-Világ* c. pol. hetilapot és 1882. I. 1.-étől XI. 14.-éig a *Kolozsvári Sajtó*-t. 1888-ban pedig az *Ellenzék* kiadótulajdonosa lett.

MALCSINER EMIL, hírlapíró, szül. Magyarpécskán (Arad vm.) 1882. május 24-én, megh. Budapest 1941. december 7-én délben. — R. k. Szülők: M. Sándor, Járossy Aranka. Középiskoláit Temesvárt, a teológiát Esztergomban végezte, de felszentelés előtt pályát változtatott, 1904 októberében belépett a *M. Allam* szerkesztőségébe, majd az *Egyh. Közl.* b. munkatársa lett s ebben az időben több eredeti tárcája és regényfordítása is megjelent kat. lapokban. 1909-ben a *Kat. Tudósttó*, majd 1911-ben ennek jogutódja, a *M. Kurír* c. hírlaptudósító újság (könyvomatós) felelős, utóbb főszerkesztője lett. Egy ideig a Közp. Sajtó Vállalat igazgatója, majd a Papírközpont, illetve a Papírelosztó Bizottság elnöke is volt. — Könyvalakban megjelent regényfordítása: *A szeretet boldogít*. Irta Johann Eschlbach. Bp. 1906.

MEDNYANSZKY LÁSZLÓ (aranyos-medgyesi), v. főispán, szül. Mednén (Trencsén vm.) 1872. október 6-án, megh. u. o. 1941. december 9-én. — R. k. Középiskoláit Trencsénben s a jogot Bpsten elvégezvén, Trencsén vm. szolgálatába lépett s 1901-ben a puchói járás főbírája volt, amikor ellenzéki érzelmei következtében lemondott állásáról. 1904-ben nyolcadmagával megalapította a *Trencsénmegyei Lapok*-at, mely az 1905/6. é. nemz. küzdelem idején erős támasza volt a megyei ellenzéknek. Az 1906. ált. választásokon néppárti programmal elnyerte a puchó-illavai kerület mandátumát. 1910-ben kimaradt a parlamentből. 1917 őszén Trencsén vm. főispánja lett s e tisztét az összefoglalásig viselte.

MIKÓ PAL, dr. phil., ny. áll. reálímn. tanár, szül. Losoncon (Nógrád vm.) 1870. január 13-án, megh. Balassagyarmaton 1941 októberében. — Ref. Szülők: M. Péter vincellér, Lakatos Terézia. M.-lat. szakos tanár volt előbb Székelyudvarhelyen, majd Bártfán és 1907/31. Balassagyarmaton. — Cikkvei: *M. Nyr* (1893/4), bártfai és balassagyarmati helyi lapok. — Munkája: *Nőt m. stílus a 17. sz.-ban*. Klny. a székelyudvarhelyi áll. reálisk. értes.-ből. Székelyudvarhely, 1896.

RACZ KALMAN, lic. theol., ny. ref. gimn. vallástanár, szül. Mádon (Zemplén vm.) 1867. május 1-én, megh. Pápán 1941. október 7. előtt. — Középiskoláit és a teológiát Sárospatakon elvégezvén, két évig s-tanár volt u. o. 1892-ben külföldre ment s egy évet a bécsi és zürichi egyetemeken töltött. Hazatérve, egy évig nevelősködött, majd 1894-ben nyiregyházi s., 1896-ban balsai r. lelkész lett, 1901/31. a pápai ref. gimn. vallástanára volt. — Cikkei 1891 óta kül. ref. egyh. lapokban. — Minket is érdeklő munkái: *A Károli Gáspár és Káldy György bibliafordítása és a Károli-biblia védelme*. Spatak, 1892. — *Fáy András mint protestáns*. Klny. a Prot. Széleből. Bp., 1893. — *Egyh. beszédek közöns. és ünnepi alkalmakra*. I. köt. Nyiregyh., 1896; II. köt. Pápa, 1910 (ezt is Nyiregyházán nyomtatták). — *Kocsi Csergő Bálint*. Pápa. 1906. (Mint a Prot. Ifj. és Népkvár. 84. füz. is, Debr., é. n.). — *Jézus a János evangélioma fényben*. Debr., 1914. — Nyolc évig szerk. a *Szörétnék* c. ifj. lapot.

REMÉNYIK SANDOR, lapszerkesztő, a Korvin-lánc tulajdonosa, Végvári néven a Kisfaludy- és Petőfi-Társ. r. tagja, szül. Kolozsvárt, 1890. augusztus 30-án, megh. u. o. 1941. október 24-én reggel félégységkor tüdőgyulladásban. — Ev. A gimnáziumot a kolozsvári ref. kollégiumban, a jogot az u. o. egyetemen végezte, de nem lépett jogi pályára, hanem kizárólag az irodalomnak élt. Hosszabb ideig munkatársa volt a *Dobsina és Vidékének*, majd a kolozsv. *Ellenzék. Ujs.* és *Kolozsv. Hírl.* c. lapoknak. 1918-tól állandó munkatársa volt az *Erdélyi Szemlének* s 1921-ben az ő szerkesztésében indult meg a kolozsv. *Pásztorújság* c. folyóirat, melyet 1923 nyaráig, majd 1934-től 1940 júliusáig szerkesztett, 1938-tól mint laptulajdonos. A lapnak közben is főmunkatársa s az elszakított Erdély irodalmi életének egyik irányítója volt. — Első verse 1916-ban jelent meg a bpi *Uj Időkben*, még pedig a segédszerkesztő Balla Ignác önkényéből Reményi Sándor álnéven. R. ez ellen, mint Balla előszóbeli közléséből tudom, élénken tiltakozott s a ráerőszakolt álnevet sohasem használta. Csonkamagyarországi nagy népszerűségét azokkal az irrodenta versekkel alapozta meg, amelyek névtelenül kerültek Bpestre „1919 nyarán és őszén rejtett utakon, rongydarabokra írva, némelyik több példányban, itt-ott eltérő szöveggel. Egyes verseket menekülő erdélyiek emlékezetből írtak le, mint ott-hon saájról-szájra terjedő szövegeket. A bpi napilapok (*B. Hírl. Nemz. Ujs., Szózat, Uj Nemzed.*) 1919 őszén kezdték közölni a névtelen költő verseit *Bujdosó versek* felírással, vagy Végvári Lantos aláírással. . . . Hosszú időn keresztül nem volt olyan összejövetel, ünnepélyes alkalom, melyen Végvári-verseket nem szavaltak.“ (Ványi *Magyar Irodalmi Lexikon.* s. v. Végvári). E versek közül többet angolra és finnre is lefordítottak. Temetése országos jellegű volt. — Munkái: *Fagyöngyök*. Versek. Kolozsv., 1918. — *Rainer Maria Rilke versei*. Műford. U. o., 1919. — *Segítsetek!* Hangok a végokról. 1918/9. Bp., 1919. (A Területvédő Liga kiad. Végvári néven, többször. Németül: *Zu Hilfe!* Ford. dr. Jekel Péter. U. o., 1922) — *Mindhaldíg*. Versek. U. o., 1921. (Végvári néven). — *Végvári versek*. Hangok a végokról. 1918/21. (A két előző füzet együttes kiadása). — *Csak így...* Versek. Kolozsv., 1921. — *Vadvizek zúgása*. Versek. U. o., 1921. — *A műhelyből*. Versek. Bp., 1924. — *Egy eszme indul*. Versek. Kolozsv., 1925. — *Atlantisz harangoz*. Versek. U. o., 1926. — *Gondolatok a költészetéről*. Arad, 1926. — *Két fény között*. Versek. Kolozsv.,

1927. — *Szemben az örök méccsel.* Versek. Bp., 1930. — *Kenyér helyett.* Versek. U. o., 1933. — *Romon virág.* Versek. 1930/5. U. o., 1936. — *Összes versei.* U. o., 1941.

SZENT-IVANYI JÓZSEF, földbirtokos, országgyűlési képviselő, szül. Liptózsáron 1884. november 15-én, megh. 1941. november végén. — Ev. Szülők: Sz. József, a csorbai tó megtelepítője, Klimó Anna; felesége br. Wlassics Gyula v. b. t. t. leánya, Margit. Középiskoláit a pozsonyi és késmárki ev. liceumban elvégezvén, beiratkozott a bpesti egyetem jogi karára, de tanulmányait nem végezhette be, mert koros atyjának kívánságára Mezőhegyesen, Magyaróvárt és külföldön gazdasági gyakornokként szerzett ismereteivel nagy-kiterjedésű családi birtokai kezelését kellett átvennie s emellett alig húsz éves korában meg is nősült. Ugyanakkor (1904) megválasztották a Gömői Gazd. Egyesület elnökévé, melyet rendkívül megerősített és kifejezett, úgy, hogy az egyesület az 1918-as forradalom alkalmával a baloldali eszmeáramlatokkal szemben nagy ellenállóképességről tett tanúságot. Erre az egyesületre támaszkodva alakította meg a csehek uralomrajtása után az Orsz. M. Kisgazda Pártot, mely később a M. Nemzeti Párt néven a felvidéki elszakított magyarság egyik vezető pártja lett. Az 1920. évi első csehszlovák választások alkalmával mint a párt listavezetőjét megválasztották képviselőnek s Csehszlovákia összeomlásáig tagja maradt a csehszlovák nemzetgyűlés képviselőházának. A párt vezetéséről megrongált egészségére való tekintettel 1933-ban lemondott, de továbbra is egyik lelke volt a magyarságnak. Bátor állásfoglalásáért a csehek részéről sok üldöztetésnek volt kitéve. Így 1936 áprilisában egy a *P. Lloyd*-ba írt cikke miatt államellenes izgatás címén háromhavi fogházra ítélte a kassai cseh felsőbbíróság. A Felvidék egy részének visszacsatolása után meghívott tagja lett a magyar képviselőháznak. — Szépirodalmi munkája: *Egy tőnek három fakadása.* Elbk. Tornallya, (ny. Pozsony), 1934. (Nyiresi Tichy Kálmán illusztrációival és Zerdahelyi József álnevéen). — Éveken át szerkesztette a *M. Írás* c. folyóiratot.

TOCSEK HELEN (Ilona), (pacséri), ny. főiskolai tanár, szül. Vicsápátiban (Nyitra vm.) 1867-ben, megh. Budapest 1941. november 16 án. — R. k. Tanulmányait a bpesti Zirzen-intézetben, a csalogány-u. isk. tanítónőképzőben és a tanítónőképzői és f. leányisk. tanfolyamon elvégezvén, hosszabb időt töltött Párisban. Pályáját a Zirzen Janka-féle áll. f. leányiskolában kezdte; 1907/27. az Erzsébet Nőiskola ném. tanára volt. — A *Vas. Ujs.*-ban, *Nemz. Nőnevelés*-ben és más ped. folyóiratokban megjelent cikkein kívül egy irod. tanulmányt is írt: *M. Bazár.* (1899. Bessenyei lelki életéből.) — Szépirod. jellegű munkája: *A bujdosó fiú.* Az érettebb ifj. sz. Bp., 1892.

ZLINSZKY ALADÁR (gyóni), dr. phil., egyet. c. ny. rk. tanár, ny. középisk. igazgató, a M. Tud. Akadémia és a Sz. István Akad. r. tagja, a M. Irodalomtört. Társ. alelnöke, szül. Cegléden 1864. június 5-én, megh. Veszprémben 1941. december 2-án. — Szülők: Z. Imre, kir. táblai bíró, Ferencsik Eleonóra. Tanulmányait a bpi gyakorló főgimnáziumban és a Pázmány-Egyetemen elvégezvén, 1887/96. Baján, Pancsován és Zomborban tanárkodott. 1896—1921. egy évi megszakítással (1907/8), melyet a gyakorló gimnáziumhoz beosztva töltött, a VIII. ker. áll. Zrínyi-főgimn. m.-lat. szakos tanára volt. 1921. mint középiskolai igazgatót a bpi tanárképzőintézet előadó

tanárává nevezték ki s ezt a tisztét 1934. történt nyugdíjaztatása után is még évekig ellátta. 1941 nyarán Balatonfüredre ment, ahonnan súlyos betegen a veszprémi kórházba szállították. Budapesten temették el a kerepesiúti temetőben a székesfehérváros által adományozott díszsírhelyre. Ravatalánál a M. Tud. és a Sz. István Akad., valamint a Tud.-Egyetem és a M. Irod. Társ. nevében Alszegehy Zsolt búcsúztatta. — Irodalomtört. és esztétikai tanulmányai és cikkei: *EPhK.* (1888. Gyöngyösi echói; 1889. Idegen elemek Orczy Lőrinc költeményeiben; Heitai egy meséjének eredetéhez; 1894. Vörösmarty Főti dalának egy vitás helye; 1896. A m. irodalmi tanítás fokai; 1900. Berzsenyi és Schiller viszonyához; 1907. To'ldi, a természetes ember; 1913. Arany Jóka ördögének forrásai), *Főv. Lpok.* (1888. Buffon: A stífusról. Ford.), *zombori áll. főgimn. értes.* (1889. Szondi két apródja az iskolában), *M. Nyr.* (1890, 93, 95, 97/8, 912), *Tóth Kálmán-alb.* (Baja, 1894. Petőfi és Tóth Kálmán), *Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl.* (1895. A tanárképzés reformja; 1897. A gyakorlóisk. jubileumára; 1907. Rákóczi kora és az iskola; 1934. Balogh Péter; 1938. „Az új év és a nagyszerű halál“ c. forgácshoz.) *Kármán-émlékv.* (Bp., 1897. A tört. fokozatok az irod. oktatásban), *IK* (1899. A gonosz asszony meséje és Arany Jóka ördöge; 1900. Arany balladaforrásai; 1901. Arany kisebb tört. költeményei; 1929. Allegória-e a Ledölt diófa?), *a bpi VIII. ker. áll. főgimn. értes.* (1911. A szóképekről; 1913. A kifejezés stílusa; 1918. Demkó Kálmán; 1920. Péterfi Lajos; 1924. Posch Jenő), *M. Nyelv* (1915, 17, 22, 24, 26/23, 30, 32/3), *Heinrich-émlékv.* (Bp., 1912. A bajmóci fürdős mondája), *Szilv-émlékv.* (Bp., 1918. Szemléleti és hangulati elemek a metaforában), *Akad. Értes.* (1924. Előadói jelentés a Farkas-Raskó irod. pályázatáról; 1925. U. a. a Vojnits-jutalomról; 1932. Jelent. az akad. nagyjutalom- és a Marczibányi mellékjutalomról; 1937. Egy év drámairodalma), *Minerva* (19.6. Érzelemkifejezés a lírában), *Napkel.* (1926. A m. hünmondák kordésének mai állása; 1927. Nyelv és lélektan), *Nyeltud. Közlem.* (1926. Lehr Albert), *Irod.* (1930. Lenore-motívum Ady Endre egyik költeményében; 1931. Négyesy, a tankönyvíró; 1935. Rákóczi alakja a századok megvilágításában; 1940. Elnöki megnyitó.), *Magyarosan* (1933. Szlovák vagy tót?; 1938. Műkedvelő nyelvészkedés), Dézsi-féle *Világírod. lex.* (Bp., 1932/3), *A magyarság néprajza* (Bp., 1935. A népi előadás stílusa), *B. Szle* (1936. Egy év m. drámairodalma; 1937. Művészi hangfestés és hangutánzás), *Pap Károly-émlékv.* (Debr., 1939. Miért írta Petőfi a He'ység kalapácsát?). Könyvismertetései és bírálatai: *Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl.* (1888, 1904, 08/10, 12, 14, 22, 34, 37), *EPhK.* (1894/8, 14/5, 18/8, 35), *M. Kritika* (1897, 99), *M. Nyr* (1897), *Irod.* (1912, 32, 34, 36), *IK* (1917, 22, 24, 26/7, 29, 31, 36, 39), *Napkel.* (1925/7); *Széphalom* (1929), *M. Nyelv* (1935/6). — Munkái, a különnyomatokat nem tekintve: *Heliodoros a m. irodalomban.* Bp., 1887. — *Szemelvények a m. nemz. lyra köréből.* (Jel. Írók Isk. Tára.) U. o., 1893. (2. kiad. U. o., 1904): — *Ünnepi beszéd Jókai Mór ötven éves írói jubileumán.* Zombor, 1894. — *Virág-Benedek vál. költeményei.* Bev. és jegyz. ell. (M. Kvtár. 115) Bp., [1899]. — *Vál. részek Jókai Mór Az új földesúr c. regényéből.* (M. Kvtár 260/1) U. o., [1901]. — *Rhetorika.* A középisk. sz. U. o., 1900. — *Stilisztika.* A középisk. sz. U. o., 1914. (Pintér Jenő átdolgozásában 2. és 3. kiadást is ért.) — *Klasszicizmus és romanticizmus.* U. o., 1924. (R. tagsági székfoglaló a Sz. István Akad.-ban) — *M. költők.* Szemelvények 700 esztendő dalterméséből. U.

o., 1928. — *Az eufémizmus*. U. o., 1931. (1923. tartott i. tagsági székfoglaló). — *Bánóczy József i. t. emlékezete*. (M. Tud. Akad. Emlékezés, 21 : 6.) U. o., 1932. — *Bevezetés a poétikába* U. o., 1935. (Könyomás). — *Poétika*. I. Epika. U. o., 1937. (Könyomás). — *Petőfi és a zseni-elmélet*. (Ertekezések a Nyelv- és széptud. kör. 26 : 1.) U. o., 1941. (R. tagsági székfoglaló). G. P.

Titkári jelentés.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság az elmúlt évben is hagyományainak tiszteletérzésével és a korszerű feladatok szolgálatával végezte munkáját. Visszatekintve a lefolyt esztendő teljesítményeire, legjelentősebb tényként azt a zavartalan folytonosságot emelhetjük ki bennük, amellyel az irodalomtudomány a maga munkagondolatának élhetett, ezt méltóságához híven művelhette. Akár társasági életünk keretein belül, akár ezeken kívül szemléljük is tudományunk megmunkált területeit, felkutatott anyagát, elért céljait és kijelölt irányait, a szellemi lét magasabbrendű örömeinek érzéseivel gondolhatunk arra, hogy a magyar irodalomtudomány — az egyéni, a nemzeti és az általános emberi élet ihletelő és kedviankaszító körülményei ellenére is — megtartotta, sőt még tovább is fejlesztette munkaképessége és eredményei színvonalát. Az irodalomtudománynak újabban megnövekedett és más-más irány-sugarakkal megrajzolt köre majdnem minden részletében megkapta a maga különös hivatású munkását és feldolgozását. Kutatás és anyaggyűjtés, felfrissülő, mélyebb szilárdságú tárgyismeret és éles finomsággal elemző filológia, szövegkiadás, a magyar írók életének és munkáinak teljes igényt kiszolgáló, nagyszabású összegyűjtése, új kilátásokat nyújtó esszék és értéktelű tanulmányok, összetettebb módszerekkel és probléma-látásokkal kidolgozott életrajzok, rendszerező törekvésű irodalomtörténet — mind élő tanúságtétele annak a szinte szervesnek mondható egységnek, amelyben összetalálkozik az irodalomtudományi munkásságnak ez a sokfelé lüktető és nyüzsgő szétágazása. Ezt az anyagi természetű egybetartozást szellemileg még belsőben is egységbe vonja össze az irodalomtörténeti módszerek eddigi kiáltó túlzásainak lassú megosztulása és kitisztuló megnyugvása. Az a művelődéstörténeti és esztétikai zártság, mely irodalomtörténetírásunk egy részének hagyománya volt, kibővült. Új, részint az irodalom természetéből felismert, részint idegenből igazolatlanul és gyökértelenül átmásolt, részint helyes és szükséges kiegészítésű, de sokszor túlzott irányzatossággal végigerőltetett módszer-irányok léptek helyükbe. A módszer-váltás zajában és küzdelmében eltűnt a tények értéke, az adat fontossága és megbecsülése, és a szellem tisztelete. A módszer öncélú törekvéssé vált, ennek következtében megrendült az irodalmi megismerés igazságának és bizonyosságának hitele, avagy lehetősége. A tudományból mithosz lett. Az újítás szakító és társtalanító láza azonban már kihűlt, ami érték és valóság-erő volt benne, hűvös tárgyiaszággal igazolja bizonyosságtévő képességét. Fogalmi világossága tisztultabb, gyakorlati elzártága engedékenyebb és belátóbb lett. Azóta kitűnt, hogy a pozitívizmusnak van egy magasabbfokú, szellemibb értelme és jelentősége is. Az is kiviláglott, hogy a szellemtörténet nemcsak a csillagok földjén jár, van e világi anyaga is, mely nélkül vak és tehetetlen. És a legnagyobb tanulság az

lett, hogy a módszer nem minden. Adhat láttató szempontokat, az anyag- elrendezésben jobban keltheti az élet illúzióját, de sohasem juthat el az érték- egyenlőség ama fokára, hogy pótolni tudja az írói alkotás s mindenek előtt tárgyi tudás mindig első vonalú feltételét és munkáját.

Amikor az irodalomtudomány eredményeinek ezt a harmonizálódó és egységbe kiegészülő tényét megállapítjuk, nem hallgathatjuk el ugyanakkor azt a hiányt sem, melynek meglétét fájdalmasan érezzük. Az irodalomtudomány önállósított életének kerete és alapszabásai megvannak ugyan, de nincsenek részleteiben kitöltve és kidolgozva. Nélkülözzük e tudomány alapelveinek, az esztétikával szomszédos határterületeinek, a stilisztikai és poétikai jelenségek ismereteinek, a műalkotás korszerű lélektanának mai értelmű jelentőségének továbbvezetését, időszerűsítését, külföldi irodalmának közvetítését. E nemű munkálataink — a szorosan vett irodalmiakéhoz viszonyítva — feltűnő elmaradást mutatnak. A műfajoknak, vagy ha másként akarjuk nevezni őket: az irodalmi kifejezések, kategóriák elváltozásának, átalakulásának ténye úgyszólván a szemünk előtt folyt le, ezek megmagyarázására azonban korábbi irodalomesztétikai tudománykészletünk nem mindig elégséges és kielégítő. Hiányzik egy újabb alapvetésű és lélektanibb felszerelésű stílustan, nyelv- és mondatesztétika és költészetelméletet nyújtó ars poetica.

Társaságunk életének történeti teljességéhez tartozik az is, hogy irodalomtudományunk általános helyzeti képének keretébe foglaljuk néhai való elnökünk: *Pintér Jenő* hatalmas munkája befejezésének jelentését is. Az ifjú évek páratlan lelkesedésével elkezdett, s egy egész életet csodálatos tudományrajongással kitöltő munka tehát készen áll. Ami e kötetekben az alkotás ereje, az a magyar irodalomtudomány tisztessége és büszkesége; ami bennük a munka hősi vállalása és teljesítménye, az a literális magyarság tehetségének nagyszerű bizonyágtevése; ami bennük a tett nagysága és erkölcsi értéke, az a magyar léleknek a szellem szolgálatától önmagát beragyogó eszményisége; s ami bennük örömgazdagodás, az irodalom-tudomány szeretetének ihlető és világító lánggyújtása, az a miénk, kegyeletünké, mindig élő emlékezetünké.

Hivatásunknak az a jellege, amellyel a történeti emlékezés őrei és fenntartói vagyunk, teszi kötelességünké, hogy e beszámoló kapcsán — a hálaadás érzületének kifejezésére — gondoljunk vissza elhunyt alelnökünknek: *Zlinszky Aladárnak* értékes munkásságára. Csendes, magányos, szerény életét folytonos, magát mindig mélyítő, eredeti feladatokra készítő működés kísérte. Ő volt az első, aki a stilisztikában érvényesítette a modern lélektani kutatás eredményeit. A nyelvésztétika különben mindvégig érdeklődési körében maradt. Talán az így kifinomult nyelvérzéke tette lehetővé azt, hogy költemények avatott magyarázója, versek lelkének oly kitűnő szemléltetője lett. Elméleti készültségét, általános irodalmi otthonosságát, kritikai és filológiai világosságát több, nagy gondú és széles tárgyismeretű tanulmánya és forráskutatása dicséri. Emlékét, munkáinak érdemeivel együtt, kegyeletos tisztelettel őrizzük. Eppen így hálás emlékezetünk virraszt többi elhunyt tagtársunknak: a középkor kitűnő tudósának: *Horváth Cyrillnek*, *Enekes Istrámnak* és *Sebestyén Jánosnak* működése felett.

Társaságunk életének menetéről és munkásságáról folyóiratunk és felolvasóüléseink nyújtanak tájékoztatót.

Folyóiratunk szerkesztésében változás történt. Miután a Társaság bizalma az eddigi szerkesztőt, *Alszeghy Zsoltot* az elnöki tisztséggel tisztelte meg, utóda *Kozocsa Sándor* lett. Az új szerkesztő — elődjei hagyományainak örökségét szemelött tartva — kényes és gondos munkával törekedett arra, hogy folyóiratunkat: az *Irodalomtörténetet*, eleven és változatos, régi és újabb tárgyerületen eligazító, az irodalom jelenéről átfogó összefoglalást nyújtó s a kritikai nyíltságot is biztosító színvonalon tartsa és vezesse.

Felolvasóüléseinken, melyeket mindig szép érdeklődés kísért, a következő változatos tárgykörű előadások hangzottak el: *Földessy Gyula*: Az ismeretlen Ady, *Rubinyi Mózes*: Pókainé tárgytörténete, *Gulyás Pál*: Az írói álnevekről és *Kristóf György*: Kritika és irodalomtörténetírás Erdélyben 1919—1940.

Kötelességemnek tartom, hogy a közgyűlés jelenlétében hálás köszönettel emlékezzem a *nm. VKM* nek Társulatunk részére nyújtott évi támogatásáról s megköszönjem *Voinovich Géza* főtitkár úrnak előzékenységét, melyl az Akadémia heti ülésstermét felolvasásaink számára mindig a legnagyobb lényességgel volt szíves átengedni.

Tisztelettel kérem jelentésem tudomásulvételét.

Brisits Frigyes.

Társasági ügyek.

Jegyzőkönyv

a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1941. március 8-án a M. Tud. Akadémia termében tartott választmányi üléséről.

Elnök: *Alszeghy Zsolt*.

Titkár: *Brisits Frigyes*.

Az elnök az ülést megnyitja, megállapítja a határozatképességet s átadja a szót *Brisits Frigyes* titkárnak. A titkár bejelenti, hogy a Társaság még a nyári hónapok előtt a main kívül 2 felolvasó ülést tart.

A titkár szavai után a pénztáros megnyugtató jelentést tesz a Társaság anyagi ügyeiről. Kiemeli, hogy a folyóiratban is közölt évvégi zárlattól lényeges eltérés nincs sem a bevételek, sem a kiadások terén.

A pénztáros jelentése után *Keményfy János* választmányi tag indítványozza, hogy a Társaság egy emlékkönyv kiadásával áldozzon volt elnöke, *Pintér Jenő* emlékének. Az elnök a tervet helyesli, de meggondolandónak tartja, hogy mi legyen a könyv tartalma? *Pintér Jenő*ről szóló tanulmányok, vagy inkább *Pintér Jenő* még meg nem jelent tanulmányai? Ez utóbbi esetben a könyvet egy *Pintér Jenő*ről a tudósról szóló tanulmány vezetné be.

A választmány egyhangúlag úgy határoz, hogy *Pintér Jenő* emléke iránt úgy rója le háláját, hogy 10—12 ívnyi terjedelemben kiadja *Pintér Jenő* meg nem jelent tanulmányait s ahhoz méltó bevezető tanulmányt írat. A választmány ennek a munkának a gondozásával *Kerecsényi Dezsőt*, a Társaság jegyzőjét bízta meg. Egyébként a terv megvalósítását minden tekintetben az elnökségre bízta s egyben felkéri az elnököt, hogy annakidején tájékoztassa a választmányt a könyvre vonatkozó intézkedéseiről.

Ezek után az elnök megköszöni a választmány munkáját s az ülést bezárja.

Jegyzőkönyv

a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1941. március 8 án a M. Tud. Akadémia üléstermében tartott felolvasó-üléséről.

Elnök: Alszeghy Zsolt.

Titkár: Brisits Frigyes.

Tárgy: Földessy Gyula: Az ismeretlen Ady.

Jegyzőkönyv

a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1941. május hó 10-én a Magyar Tudományos Akadémia termében tartott választmányi és felolvasó-üléséről.

Elnök: Alszeghy Zsolt.

Titkár: Brisits Frigyes.

Az elnök az ülést megnyitja s a pénztáros megnyugtató jelentése után azt berekeszti.

A felolvasó-ülés tárgya: Rubinyi Mózes: Pókainé tárgytörténete.

Jegyzőkönyv

a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1941. október 11-én a Magyar Tudományos Akadémia termében tartott választmányi és felolvasó-üléséről.

Elnök: Alszeghy Zsolt.

Titkár: Brisits Frigyes.

A felolvasó-ülést megelőző választmányi ülésen az elnök a szót a Társaság pénztárosának adja át. A pénztáros jelenti, hogy a tagdíjak s az előfizetési díjak nagyrészt már befolytak s a folyóirat megjelenésének biztosítása mellett az évvégi zárlat előreláthatólag 1800 P körül lesz.

A választmányi ülés után az elnök megnyitja a felolvasó-ülést. Ennek tárgya: Gulyás Pál: Az írói álnevekről.

Jegyzőkönyv

a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1941. december 13-án a Magyar Tudományos Akadémia termében tartotta választmányi üléséről.

Elnök: Alszeghy Zsolt.

Titkár: Brisits Frigyes.

Az elnök megnyitó szavai után a titkár bejelenti, hogy Pintér Jenő sírját halálának évfordulóján a Társaság kegyelete jeléül megkoszorúzta. Nagy veszteség érte a Társaságot Zlinszky Aladár halálával. Temetésén a Társaság megjelent s sírjára koszorút helyezett. Erdemeinek méltatása a közgyűlés egyik tárgya lesz. Az elnök felkérésére a választmány a közgyűlést előkészítő bizottság tagjaiul egyhangúlag a Társaság elnökét, titkárát és a folyóirat szerkesztőjét küldi ki. Ezután a pénztáros jelenti, hogy az évről már csak pár nap van hátra s mivel a Társaság minden kötelezettségének eleget tett, a zárlat előreláthatólag 1800 P aktívát fog mutatni.

Horváth János vál. tag megemlékezik arról, hogy Pintér Jenő nagy művének befejező kötetei megjelentek s azért a magyar tudomány a szerző özvegyének tartozik hálával. Özv. Pintér Jenónét ezért az áldozatkésztségéért a Társaság köszöntése és üdvözlése is méltán megilleti. Szász Károly alelnök indítványára a Társaság folyóirata is hirdetni fogja a befejező kötetek megjelenését.

Ezután az elnök az ülést bezárja.

Jegyzőkönyv

a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1941. december 13-án a Magyar Tudományos Akadémia üléstermében tartott felolvasó-ülésről.

Elnök: Alszeghy Zsolt.

Titkár: Brisits Frigyes.

Tárgy: Kristóf György: Kritika és irodalomtörténetírás Erdélyben 1919-től 1940-ig.

Jegyzőkönyv

a Magyar Irodalomtörténeti Társaság választmányának 1942. február 14-én a Magyar Tudományos Akadémia termében tartott üléséről.

Elnök: Alszeghy Zsolt.

Titkár: Brisits Frigyes.

Az elnök bejelenti, hogy a választmányi ülés egyetlen tárgya a közgyűlés előkészítése. Bejelenti, hogy az előző ülésen kiküldött 3 tagú jelölti bizottság (Alszeghy Zsolt elnök, Brisits Frigyes titkár, Kozocsa Sándor szerkesztő) az alelnöki tisztségre György Lajost, Sík Sándort és Vargha Damján-t jelölte. A választmányt megharmadoló névsort is felolvassa, a 30 javaslatba hozott közül újak: Barta János, Berczik Árpád és Várkonyi Nándor.

A választmány a javaslatot egyhangúlag elfogadja. Ezután az elnök az ülést bezárja.

Jegyzőkönyv

a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak 1942. február 14-én a Magyar Tudományos Akadémia üléstermében tartott közgyűléséről.

Elnök: Alszeghy Zsolt.

Titkár: Brisits Frigyes.

Jelen vannak: a Társaság teljes tisztikara, 119 tagja és nagyszámú közönség.

Alszeghy Zsolt elnöki megnyitójában a „nemzetietlen kor“ nevérol és szelleméről értekezik. Megállapítja, hogy az elnevezés nem fedi a valóságot, mert a kor, bár latinnyelvű, de erősen nemzeti magyar szellemű, a magyar történelmet magasztalja és a magyar nyelv érvényesüléséért küzd. (Alszeghy Zsolt elnöki megnyitóját a Társaság folyóirata teljes egészében közli.) Ezután az elnök bejelenti, hogy a közgyűlés előadója, Birkás Géza szegedi egy. tanár nem tudott Budapestre jönni, felkéri Kerecsényi Dezsőt Birkás Géza értekezésének felolvasására. „Az Ember Tragédiája és a franciák“ c. előadás azokkal a francia és magyar írókkal foglalkozik, akik Madách művét a francia

köztudattal megismertetni igyekeztek. Foglalkozik azokkal az okokkal, melyekre az aránylag csekély eredmény visszavezethető. (Birkás Géza értékelését a Társaság folyóirata közli.)

Az elnök elismerő szavakkal méltatja s a Társaság nevében megköszöni Birkás Géza munkáját s Brisits Frigyes titkárt jelentéstételre kéri fel.

Brisits Frigyes titkári jelentésében bőven foglalkozik az elmúlt év irodalmi életével s kiemeli Pintér Jenő nagy irodalomtörténeti munkájának befejező köteteit. Megemlékezik a Társaság halottairól. Különösen meleg szavakkal búcsúztatja Zlinszky Aladárt és Horváth Cyrillt s elismeréssel adózik munkásságuknak. Ismerteti a Társaság 1941. évi munkásságát. Indítványára a közgyűlés egyhangúlag elhatározza, hogy jegyzőkönyvi köszönetet mond a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak a folyóirat céljaira adott segélyért s Voinovich Géza úrnak, a M. T. Akadémia főtitkárnak az akadémiai ülésterem átengedéséért. (A titkári jelentést a folyóirat közli.)

Az elnök megköszöni a titkár értékes jelentését, majd az ellenőrt kéri fel jelentéstételre.

Oberle József ellenőr előterjeszti az ellenőr és számvizsgáló bizottság jelentését az 1941. évről és az 1942. évi költségvetési előirányzatot. (Folyóiratunk mindkettőt közli.)

Javaslatára alapján a közgyűlés Regényi Sándor pénztárosnak az 1941. évre a felmentést megadja, az 1942. évi költségvetést elfogadja s egyúttal az egész tisztikarnak elismerését és köszönetét fejezi ki.

Ezután az elnök bejelenti, hogy Zlinszky Aladár elhunytával megüresedett az egyik alelnöki tisztség s a választmány megharmadozása is esedékes. Kiosztja a 3 tagú előkészítő bizottság jelöléseit. A szavazólapok begyűjtése és összeolvasása után közli a következő eredményt:

A leadott szavazatok 72%-ával alelnök: Sík Sándor szegedi egy. ny. r. tanár. Egyhangú választás alapján az egyharmadában megújított választmány tagjai: Agárdi László, Baránszky Jób László, Barta János (új), Bencze István, Berczik Árpád (új), Birkás Géza, Clauser Mihály, Edes Jenő, Fóris Miklós, Gulyás József, Gyulay Ágost, Havas István, Kardos Albert Klemm Antal, Kovács Kálmán, Lám Frigyes, Lengyel Miklós, Merényi Oszkár, Nedező Jenő, Petri Mór, Pitroff Pál, Prónai Lajos, Sík Sándor, Solt Andor, Szabó Richárd, Szemkő Aladár, Szira Béla, Ványi Ferenc, Várkonyi Nándor (új), Vikár Béla.

Az eredmény kihirdetése után köszönti az új alelnököt s a választmány új tagjait. Köszönetet mond a tisztikar odaadó munkájáért, a tagok és a közönség érdeklődéséért. A jegyzőkönyv hitelesítésére Szemkő Aladár és Lám Frigyes rendes tagokat kéri fel s az ülést bezárja.

Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Budapest. Ellenőri jelentés az 1941. évről.

I. Alulírt napon megvizsgáltuk a Magyar Irodalomtörténeti Társaság számadásait az 1941. január hó 1-től 1941. december hó 31-ig terjedő időszakról. (A Pénztári Könyvet, a Zárószámadást, a Vagyonmérleget, a tartalék tőke könyvét és a költségvetési előirányzatot az 1942. évre.) Azt találtuk, hogy 1941. december 31-én a bevételek összege 7240 pengő 18 fillér, a ki-

adások összege 5424 pengő 33 fillér s így 1941. december hó 31-én a készpénzmaradvány 1815 pengő 85 fillér.

II. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság vagyona 1941. december hó 31-én 3931 pengő 39 fillér. (Ebből készpénzmaradvány 1815 pengő 85 fillér; törzsvagyon 1909 pengő 54 fillér; egy irattári szekrény 143.— P; hadikölcsönkötvények árfolyamértéke 23 pengő 30 fillér. Magyar Tudományos Társulatok Sajtóvállalata Részvénytársaság 13.959 és 13.960. számú részvényeinek névértéke 40 pengő.)

III. A számadások részletes megvizsgálásából meggyőződünk arról, hogy a pénztár kezelése rendben van. Javasoljuk, hogy a közgyűlés Regényi Sándor pénztáros úrnak, az 1941. január hó 1-től december hó 31-ig terjedő időre a felmentést adja meg és működéséért fejezze ki köszönetét.

Budapest, 1942. január 13 án.

Elekes István s. k.
a számv. biz. tagja.

Oberle József s. k.
ellenőr.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság költségvetési előirányzata az 1942-ik évre.

Várható bevételek:

Athozat 1941-ről	1815-85 P
Tagdíjakból	1200— „
Előfizetésekből	3500— „
Allamsegélyből	500— „
	<hr/>
	összesen: 7015-85 P

Várható kiadások:

A folyóirat nyomdaköltsége	2300— P
A folyóirat írói díjaira	1500— „
A folyóirat szerkesztői díjára	400— „
Tisztviselők tiszteletdíjaira	500— „
Segédszemélyzet jutalomdíjaira	140— „
Sajtókamarai díjakra	180— „
Egyéb kiadások	600— „
Várható átvitel 1942. XII. 31-én	1795-85 „
	<hr/>
	összesen: 7015-85 P

Budapest, 1942. január 1-én.

Oberle József s. k.
ellenőr.

Regényi Sándor s. k.
pénztáros.

Hibaigazítás. — Folyóiratunk 1941. évfolyamának 187. lapján a 28. sorban Szilágyi Sándor *lányához* helyett *unokahúghoz* értendő.

Felelős szerkesztő és kiadó: Kozocsa Sándor, Budapest, VIII. Rákóczi-út 19. 39.553. — K. M. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1941. (F.: Thiering Richárd.)

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG.

I. Tisztviselők.

Elnök: Alszeghy Zsolt. — Alelnökök: Gulyás Pál, Sík Sándor, Szász Károly, Sziunyei Ferenc. — Titkár: Brisits Frigyes. — Szerkesztő: Kozocsa Sándor. — Jegyző: Kerecsényi Dezső. — Pénztáros: Regényi Sándor. — Ellenőr: Oberle József.

II. Választmányi tagok.

Agárdi László. — Angyal Dávid. — Agner Lajos. — Baranyai Zoltán. — Baránszky-Jób László. — Barta János. — Bán Aladár. — Bánhegyi Jób. — Bencze István. — Berczik Árpád. — Biczó Ferenc. — Birkás Géza. — Biró Imre. — Bodor Aladár. — Clauser Mihály. — Császárné Ernő. — Dénes Tibor. — Édes Jenő. — Fábrián István. — Farkas Gyula. Fest Sándor. — Fóris Miklós. Galamb Sándor. — Gálos Rezső. — Gulyás József. — Gyomlay László. — György Lajos. — Gyulay Ágost. — Hajnóczy Iván. — Halász László. — Hankiss János. — Havas István. — Helle Ferenc. — Horváth Béla. — Horváth János. — Imre Sándor. — Kardeván Károly. — Kardos Albert. — Kardos Tibor. — Keményfy János. — Kékyl Lajos. — Klemm Antal. — Kocsis Lénárd. — Korpás Ferenc. — Kovács Kálmán. — Kömives Kolos. — Kristóf György. — Kürti Menyhért. — Lám Frigyes. — Lengyel Miklós. — Madzsar Imre. — Marczinkó Ferenc. — Melich János. — Merényi Oszkár. — Mitrovics Gyula. — Mixics Lajos. — Nagy Sándor. — Nedeczey Jenő. — Pais Dezső. — Pap Károly. — Papp Ferenc. — Petri Mór. — Pitroff Pál. — Prónai Lajos. — Radó Antal. — Radványi Kálmán. — Solt Andor. — Solymossy Sándor. — Staud Géza. — Szabó István Andor. — Szabó Richard. — Szemkő Aladár. — Szira Béla. — Szomolányi József. — Thienemann Tivadar. — Timár Kálmán. — Vajthó László. — Vargha Damján. — Varjas Béla. — Ványi Ferenc. — Várdai Béla. — Várkonyi Nándor. — Vikár Béla. — Voinovich Géza. — Zolnai Béla. — Zsigmond Ferenc.

IRODALOMTÖRTÉNET.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóirata, az Irodalomtörténet, beható tájékoztatást nyújt a magyar irodalom és irodalomtörténet haladásának minden fontosabb mozzanatáról. Ara egy évre 8 pengő. Iskolák, könyvtárak, társaskörök és könyvkereskedők számára az előfizetés 16 pengő. Külföldi megrendelés egy évre 16 pengő.

A jelzett összegek a Magyar Irodalomtörténeti Társaság pénztárosának, Regényi Sándornak küldendők be postautalványon (Budapest VII, Barcsay-u. 5), vagy a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 30.309. számú postatakarékpénztári csekk-számlájára fizetendők be.

A társasági ügyeket Brisits Frigyes titkár intézi (Budapest XI, Ibrahim-utca 14).

Az ismertetésre szánt könyvek és folyóiratok Kozocsa Sándor szerkesztő címére küldendők (Budapest VIII, Rákóczi út 19).

A folyóirat szétküldésére vonatkozó kérelmek és panaszok Regényi Sándor pénztárosnál jelentendők. (Bp. VII, Barcsay-utca 5.)

Az Irodalomtörténet Füzetei.

Szerkesztő: Kozocsa Sándor.

	P.
1. Fábíán István: Az irodalomtörténetírás módszereiről	2--
2. Varjas Béla: Ferenczfi Lőrinc és az első Balassa-kiadás	2--
3. Lovass Gyula: Török Gyula	2--
4. Dezsényi Béla: Kovacsóczy Mihály és az első magyar napilap terve	2--
5. Brisits Frigyes: Babits Mihály	2--
6. Alszeghy Zsolt: Nemzetietlen-e irodalmunknak ú. n. „nemzetietlen kora“?	2--
7. Agárdi László: Bartóky József az elbeszélő	2--

A füzetek a szerkesztőségben kaphatók!

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA.

MEGINDÍTOTTA

PINTÉR JENŐ

SZERKESZTI

KOZOCSA SÁNDOR

HARMINCEGYEDIK ÉVFOLYAM.

KIADJA A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

BUDAPEST, 1942.

TARTALOM.

TANULMÁNYOK.

Birkás Géza : Az Ember Tragédiája és a franciák.....	Oldal 65
Pap Károly : A Debreceni Csokonai Kör történetéhez.....	77

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Alszeghy Zsolt : A magyar-nyelvű jezsuita-drámák forrásaihoz. . .	87
Cs. Gárdonyi Klára : Farsangi játék a XVIII. századból.	89

BÍRÁLATOK.

Papp Ferenc : Gyulai Pál. II. kötet. — Eckhardt Sándor : Balassi Bálint. — Thurzó Gábor : Ködlovagok. — Dugonics András : Téténynek ékessége. — Gerlótei Jenő : Verhaeren. — Görzsönyi Vargha Zoltán : A budapesti Kálvin-téri kriptá lakói. — Szemző Piroska : A „Pester Zeitung“.....	94
---	----

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

Folyóiratok	103
-------------------	-----

FIGYELŐ.

Kézíratos gyűjteményeink bibliográfiájához. — Tóth Béla levele Kalmár Endréhez. — Hírek. — Elhúnytak.	106
--	-----

Az Ember Tragédiája és a franciák.

Írta: BIRKAS GÉZA.

Nyolc évtizede annak, hogy *Az Ember Tragédiája* nyomtatásban napvilágot látott. Madách egyéb művei azóta feledésbe mentek, ennek az alkotásának azonban olyan dicsőséges sors jutott osztályrészül, amilyenről a költő sohasem álmodott. Nemesak a magyarság sorozta be irodalmának soha el nem évülő remekművei közé, hanem egyúttal világirodalmi hírnévre és jelentőségre tett szert. Elsősorban a széleskörű irodalmi érdeklődésükkel mindenkor kiváló németek hajtották meg előtte az elismerés zászlaját, de olyan népek körében is, mint a csehek, tótok, szerbek, oláhok, melyektől politikai és nemzetiségi ellentétek választanak el bennünket, a magyar drámának megértő fordítói, olvasói és hallgatói akadtak.

Európai hódító körútján *Az Ember Tragédiája* Franciaországba is eljutott, ott is visszhangot keltett. Aki a franciák szellemi sovinizmusát, a külföldi irodalmak iránt tanúsított közönyét s bizalmatlanságát ismeri, arra nézve nem lehet meglepő, hogy azok a kísérletek, melyek francia s magyar részről Madách drámájának Franciaországban való megismertetésére irányultak, még eddig nem jártak valami nagy eredménnyel. Mindössze annyi történt, hogy bizonyos számú francia író, irodalomtörténész, színházi kritikus vagy rendező elolvasta Madách művét s róla többé-kevésbé elismerő, udvarias formában nyilatkozott. A művelt francia közönség körében, amely ismeri Shakespeare, Goethe, Ibsen, Strindberg, Hauptmann nevét, esetleg egypár darabját, egyelőre elenyésző csekély számban vannak olyanok, akik *Az Ember Tragédiája* létezéséről tudomással bírnak. Mindamellett nem lesz talán érdektelen, ha Madách drámájának Franciaországban való fogadtatásáról beszámolunk és ismertetjük azoknak a lelkes franciáknak és magyaroknak munkásságát, akik arra egy vagy más módon a figyelmet felhívni, azt az irodalmi köztudatba belevinni igyekeztek.

*

Az Ember Tragédiájának első, nem teljes francia fordítása egy budapesti francia folyóiratban, a Gazette de Hongrie-ban jelent meg 1881—82-ben. Ugyanitt látott napvilágot 1882-ben Madách drámájának első, francianyelvű méltatása is. Ezt a folyóiratot egy provençai származású francia hírlapíró, Amédée Saissy adta ki, aki több évig élt Budapesten; ott magyar írói társaságokba járt; az egyetemen francia irodalomtörténeti előadásokat tartott és magyar költői műveket fordított franciára. Több mint valószínű, hogy ő volt a szerzője a Gazette de Hongrie-ban névtelenül megjelent prózai Madách-fordításnak és tanulmánynak is. A fordító nyolc színt teljes egészében lefordított, a többieket kivonatossan adja tartalmi összefoglalásokkal és áthidalásokkal, a X. színt pedig teljesen mellözi. Ez a fordítás tehát elég hiányos,

tökéletlen képet nyújt az eredeti műről és megjelenési módját s helyét nem is tekintve, nem volt alkalmas arra, hogy a magyar dráma iránt a franciák körében nagyobb érdeklődést ébressen. Értékesebb a fordítást követő Madách-tanulmány, amely a szerzőnek a magyar irodalomban s a modern nyugat-európai irodalmakban való jártasságáról tanúskodik. Saissy elmondja benne a dráma keletkezését, a szerző életével és egyniségével való kapcsolatait, idéz Madách és Arany leveleiből, Greguss Agost és Szász Károly munkáiból, Madách művének részletes elemzésével igyekszik annak alap gondolatát megtalálni s azt Milton, Goethe, Lessing, Hugo, Quinet, Flaubert, Balzac munkáival egybevetve eredetiségét és értékét megállapítani. Ime végső megállapítása: „toutes nos critiques n'empêcheront pas la Tragédie de l'homme de rester une tentative grandiose où se trouvent des pages sublimes“.

1883. szeptember 21-én volt Madách művének bemutató előadása a budapesti Nemzeti Színházban, a Paulay-féle színrealkalmazásban, amellyel *Az Ember Tragédiájának* színpadi pályája megindult s amely négy évtizeden át a műsoron maradt. Adám szerepét Nagy Imre, Éváét Jászai Mari, Luciferét Gyenes László játszotta. A magyar irodalom és színjátszás e nagy eseményéről francia nyelven Wohl Janka számolt be egy párizsi szemlenc, a Revue Internationalenak hasábjain (Lettre de Budapesth, 1884. jan. 31.), ahová külföldi barátainak felhívására a magyar főváros társadalmi, művészeti és irodalmi eseményeiről „budapesti leveleket“ írogatott.

Ugyanebben az esztendőben, 1883-ban *Az Ember Tragédiájának* francia fordításával Somló Sándorné sz. Vadnay Viima¹ próbálkozott meg, amiről Mme Adamnak Magyarországról szóló munkája tesz bizonyosságot. Ez a francia írónő, mint ismeretes, 1883-ban néhány hónapot töltött hazánkban. Ez alkalommal fővárosunkban többek közt a magyar színpad és dráma iránt is érdeklődött. Könyvében magasztalja Erkel Ferenc *Hunyadi Lászlóját* és *Bánk bánját*, elismeréssel emlékezik meg Blaha Lujzáról és Helvei Lauráról, majd így ír: „A legjobb magyar tragédiák egyike „Bánk bán“, melyet Glaser Manó fordított le nekem, s melyben shakespeare-i szépségek vannak... Itt van azon felül az „Ember tragédiája“ Madách Imrétől, melyben az emberiség végig halad szemünk előtt az egész történelmen napjainkig, átmenve a francia forradalmon is. Ha kivonatot adnék belőle, honfitársaim mosolyognának, pedig az egyes képek fölségesek, a jelenetek megkapóak. Irálya zavaros, tárgyának roppant mérvénél fogva duzzadt, de gyakran gyönyörű. Vadnay kisasszony, egy kiválóan művelt és értelmes fiatal leány lefordította és szép kezével lemásolta a nagyszerű költemény fő fejezeteit. Köszönet érte.“² E szerint Vadnay Vilma a francia vendég hölgy számára lefordította és neki kéziratban átadta Madách művének fontosabb jeleneteit.

Alvinczy Sándor szerint, aki hosszabb ideig lakott Párizsban és szintén kísérletezett a magyar irodalomnak a franciák körében való ismertetésével, „mi-

¹ Vadnay (Stépan) Vilma kiváló drámai színésznő és énekesnő volt, akit Rákosi Jenő 1880-ban egészen fiatalon, 18 éves korában felléptetett a Népszínházban egy operetben. Később vidékre került, ott nagy sikerei voltak, Somló Sándor vette nőül s mikor az a Nemzeti Színház igazgatója lett, neje visszavonult a színpadtól.

² Adam Edmondné (Lambert Juliette): *A magyarok hazája*. Bp., 1885, 48. l.

kor Claretie intendánssá lett,³ tervbevette, hogy a Théâtre-Français előkelő közönségével megismertesse a külföldi drámairodalom remekeit. Én figyelmébe ajánlottam Madách művét. Paulay megnyirbálta e célra az Ember Tragédiáját és Podhorszky Lajos lefordította versben franciára. De Claretie visszariadt a nagy nehézségtől s bár azóta egy évtized telt el, de sem ezt, sem más idegen darabot nem mert játszani.⁴ Podhorszky, akiről Alvinczey könyvében szó van, nagytudományú, de helytelen utakra tévedt, külön tevékenységű magyar nyelvész volt, aki nyelvészeti munkássága mellett műfordításokkal is foglalkozott. Hogy Madách művét valóban lefordította, arra mutat a Szinnyei-féle írói lexikonban közölt életrajza, melynek adatai kétségtelenül tőle származnak s melyben a Madách-fordítás munkái sorában meg van említve. E fordítás időpontjára és eredetére nézve Podhorszky Vilmos, nyug. miniszteri tanácsos hozzám intézett levelében a következő felvilágosításokat közölte: „Lajos nagybátyám 1878. évben feleségével és Jeannette leánykájával egy nyarat töltött édesatyám házában, néhai gr. Lónyay Menyhért birtokán. Abban az időben még magam is fiatal, 11 éves gyermek voltam, s nem sokat érdeklődtem aziránt, hogy a tudós nagybácsi miért tölti minden idejét íróasztala mellett, miért nem keres szórakozást, s miért nem vesz részt a társasági életben. Láttam, hogy mindennap előszedi Madách „Ember Tragédiájának“ díszkiadását, azt olvasgatja, majd ír, ismét olvas és tovább ír. Midőn egy alkalommal a gróf meglátogatott minket a Szabolcs-megyei, Ibrány község melletti Nagyerdő-pusztán, a gróf örömmel üdvözölte nagybátyámat, mint régi barátját s megkérdezte tőle, mivel foglalkozik. Megütötte fületem, midőn azt mondta, hogy „Az Ember Tragédiáját fordítom franciára, mert azt szeretném, hogy ezt a világraszóló remekművet a franciák a színpadon is megismerhessék.“ Tudom, a feketekávéjánál sokáig ültek ketten együtt, s nagybátyám felolvasott a már kész fordításból... hogy mi lett e fordítás sorsa, azt nem tudom.“

Podhorszky tehát kétségkívül lefordította franciára Madách drámáját és pedig a fent idézett levél szerint ő volt az első, aki Saissyt és Vadnay Vil mátt megelőzve a fordításra gondolt. Mivel állandóan Párizsban lakott s bejáratos volt író- és tudóstársaságokba, úgy látszik, bízott abban, hogy egy párizsi színházzal sikerül neki a magyar darabot előadatnia. Terve dugába dőlt: a fordítás sem nyomtatásban nem jelent meg, sem színpadra nem került. A kéziratot kerestettem a Comédie-Française irattárában és az avignoni Calvet-múzeumban, ahová az öreg magyar tudós hátrahagyott könyvei és iratai egy része került. Nem akadtam nyomára, elveszett vagy Franciaországban lappang valahol. Podhorszky francia levelei, amelyek kezeim között voltak, különben arra engednek következtetni, hogy a fordítás, ha tartalmilag talán hű volt is, francia stílus tekintetében nem igen üthette meg a mértéket.

Gergely István, a Nemzeti Ujságban megjelent *Madách és az exportdráma* c. cikkében (1930. ápr. 4.) említi, hogy jóval a világháború előtt Karagyor-

³ Jules Claretie 1885-ben lett a Comédie-Française igazgatója. Párizsi magyar emigránsok felkeltették érdeklődését hazánk iránt; ennek eredménye *Le Prince Zilah* (1884) c. regénye. Szindarabot is csinált belőle, amely 1885-ben került színpadra.

⁴ *A szellemi élet Párisban*. Miskolc, 1896. 257. l.

gyevics Bozsidár, Péter szerb király unokaöccse is lefordította Madách művét. Egyik párizsi színházban már „biztosította is előadását... de a párizsi előadás szép terve elmerült a háború vértengerében“. Ha nem csalódom, ebben az esetben nem új fordításról, hanem a Podhorszky-féle fordításról van szó. Podhorszky ugyanis szoros viszonyban állott a Karagyorgyevecics-családdal, mert mint emigráns éveken át Karagyorgyevecics Sándor fiainak: Péternek és Arzénak házi tanítója volt. Karagyorgyevecics Bozsidár K. Eleknek, K. Sándor fivérének fia (1861—1908), Párizsban született, ott élte le élete java részét, írakkal s művészekkel barátkozott, regényeket, novellákat, útirajzokat, kritikákat adott ki.⁵ Valószínű, hogy Podhorszky, aki K. Bozsidárt mint tanítványainak unokatestvérét ismerte, a párizsi bohémvilágban kedvelt szerb herceget kérte fel arra, hogy a magyar darabot valamelyik párizsi színházban adassa elő, ami azonban neki sem sikerült. Az is lehetséges, hogy K. Bozsidár átdolgozta Podhorszky Madách-fordítását, annál inkább, mert úgy látszik, többek között a magyar nyelvet is ismerte. Erre vall az, hogy egy kötet Jókai-fordítást adott ki 1894-ben Párizsban *Réve et vie* [Petki Farkas leányai. Erdélyi képek] címmel. Mindez azonban jóval a világháború előtt történt, mert a Madách-dráma párizsi színrehozatalát nem a világháború, hanem egyéb nehézségek tették lehetetlenné.

Podhorszky és Karagyorgyevecics Bozsidár kísérleteivel vannak talán kapcsolatban azok a hírek is, melyek a múlt század utolsó tizedében budapesti napilapokban felbukkantak s amelyek *Az Ember Tragédiájának* Párizsban tervbevetett előadására vonatkoznak.⁶ A Fővárosi Lapok 1892. jún. 26. száma a következő hírt közli: „... a Figaro értesülése szerint Porel párizsi színházigazgató hallva az *Ember Tragédiájának* bécsi nagy sikerét, lépéseket tett, hogy azt Párizs számára megszerezze“. A Budapesti Hírlap 1898. szept. 29. száma pedig arról értesíti olvasóit, hogy a párizsi Porte-Saint Martin-színház készül Madách művének előadására, már folynak az előkészületek és a színház igazgatósága a darab fényes kiállítására különös gondot akar fordítani. Ez a hír valószínűleg Malonyai Dezsőtől való, aki ebben az időben a Budapesti Hírlap párizsi levelezője volt. Szomorú Dezső, aki ekkortájt majdnem két évtizeden át Párizsban élt és a párizsi színházi s irodalmi élet iránt nagyon érdeklődött, egy hozzám intézett levelében ezt írja: „Halványan emlékszem valamelyik Eszterházy gróf akciójára, talán 1891-ben, aki a Tragédiát színre akarta hozni Párizsban magyarul, a Nemzeti Színház együttesével, de ez elmaradt.“⁷ Szomorú egyébként úgy gondolja, hogy tekintettel az akkori francia közönség ízlésére, a színrehozatal és a fordítás nehézségére s egyéb politikai és pénzügyi természetű akadályokra, Madách művének Párizsban való francianyelvű előadására ez időben komolyan nem is lehetett gondolni.

1894-ben Edouard Sayous, az ismert magyarbarát francia történetíró írt egy cikket *Madách poète hongrois et la Tragédie humaine* címmel a Revue

⁵ *Narodna Enciklopedija*. II. k., 261. l.

⁶ Németh Antal: *Az Ember Tragédiája a színpadon*. Bp., 1933.

⁷ Szomorú valószínűleg *Az Ember Tragédiájának* 1892. június 8-i bécsi bemutatójára gondolt, melynek költségeit gr. Eszterházy Miklós fedezte. A darab a Práterben épített kiállítási színházban 16 előadást ért meg. A fogadtatás kedvező volt. Az előadást talán valami párizsi színházigazgató vagy rendező is látta, így merülhetett fel a párizsi színrehozatal terve.

Chrétienne című folyóiratba. Sayous felfogása szerint Madách „un poète des illusions perdues“, akinek művét a történetíró és keresztény böleselő szempontjából elemzi. „En ouvrant ce long drame — írja többek közt — on se croirait d'abord dans un Paradis perdu ou une Messiede, mais on s'aperçoit bien vite que le but de l'auteur est différent... Une série de tableaux saisissants montrent l'humanité éprise d'idéal à toutes les époques de l'histoire, mais pour retomber toujours dans l'impuissance et la désillusion.“ — „Que signifie ce songe dramatique en neuf tableaux? — kérdi a szerző dolgozata végén — L'intention de Madách semble bien claire: il a voulu illustrer des théories célèbres, ce que Zola appelle la grande poésie noire de Schopenhauer.“

Az *Ember Tragédiája* első teljes, nyomtatásban megjelent francia fordításának érdeme Kont Ignác nevéhez fűződik. Kont a múlt század 90-es éveitől 1912-ben bekövetkezett haláláig, több mint két évtizeden át Párizsban mint tanár és író lankadatlan buzgósággal törekedett a franciák érdeklődését a magyar irodalom és tudomány iránt felébreszteni. Habár az elért eredmény nem volt arányban a kifejtett nagy munkával, mégis sikerült Kontnak a magyar irodalom számára egypár barátot szerezni. Ezek egyike volt „le bon magyarisant“⁸ Bigault de Casanove, nantesi liceumi tanár és műfordító, aki Ibsen és Strindberg egy-egy darabját fordította franciára. Magyarul is megtanult; amikor nyugdíjba vonult és Párizsba költözött, szorgalmasan eljárt Kontnak a Sorbonne-on és a keleti nyelvek főiskoláján tartott óráira és résztvett a fordítási gyakorlatokon. Fordított Petőfi-költeményeket, lefordította az *Ember Tragédiáját*, a *Bánk bánt*. Rákosi Jenő *Endre és Johannáját*, azonkívül kisebb-nagyobb cikkeket írt magyar dolgokról francia folyóiratokba.⁹

Bigault de Casanove Madách-fordítását először 1896-ban egy, akkor virágzása tetőpontján levő tekintélyes szemle, a *Mercure de France* közölte, amely ez időben a legtöbbit tette abban az irányban, hogy a franciákat a külföldi irodalmakkal megismertesse. A *Mercure*-be a Madách-fordításhoz Louis Dumur írt előszót. Dumur (1863—1933) jónévű regény- és drámaíró volt, egyik alapítója s három évtizeden át munkatársa a *Mercure de France*-nak.¹⁰ Előszavában Dumur csodálkozásának ad kifejezést a miatt, hogy ez a végtelen messzeségbe szárnyaló és emelkedett gondolatokban gazdag filozófiai dráma, a romantika e kései, de értékes terméke a franciák figyelmét mindaddig elkerülte. A magyar dráma szerinte sohasem veszti el jelentőségét, mert a benne kifejezésre jutó gondolatok általános érvényűek és mindenkor időszerűek lesznek. Előszavát így fejezi be: „Belle œuvre, qu'il faut lire et que l'on mettra ensuite dans le bon coin de la bibliothèque où sont les Manfred, les Tentations de Saint Antoine et où sera bientôt aussi, on l'espère, le Peer Gynt et le Brand d'Ibsen.“ 1896-ban a fordítás a *Mercure de France* kiadásában könyvalakban is megjelent¹¹ és magyar s francia szemlékben és újságok-

⁸ H. Tronchon, *Revue des Etudes Hongroises*, 1933, 86. l.

⁹ Kont Ignác: *Emlékezés Charles Bigault de Casanove külső tagról*. Kisfaludy-Társaság Évlapjai, 1911. — *Nécrologie de Bigault de Casanove*. *Revue de Hongrie*, 1910.

¹⁰ H. de Ziegler: *Louis Dumur*. (L'homme et l'œuvre.) Genève, 1934.

¹¹ Emerich Madách: *La Tragédie de l'Homme*, traduit du hongrois par Charles Bigault de Casanove. Paris, *Mercure de France*, 1896.

ban több ismertetése látott napvilágot.¹² Ezt a kiadást a fordító értékes előszava vezeti be, amely Madách életrajzát és a tragédia jellemzését tartalmazza. Ime egy részlet belőle: „Jamais, croyons-nous, l'éternelle plainte humaine n'a retenti en accents plus poignants que sous la forme impersonnelle de l'œuvre dont nous donnons ci-après la traduction. On sent que l'auteur l'a écrite avec ses larmes et le sang de son cœur. Par contre, le cri d'angoisse qui s'échappe sans interruption de ces deux cents pages résonnent d'autant plus profondément en nous que le poète y fait une plus complète abstraction de son individualité, dissimule au plus intime de son être ses douleurs égoïstes et nationales: par quoi l'œuvre pessimiste de Madách est unique dans la littérature hongroise, et peut-être aussi dans la littérature universelle.“

Három évvel később a *Mercure*-ben *Az Ember Tragédiájáról* Raoul Chélard emlékezik meg, aki abban az időben Zrínyi János néven írt a magyar irodalmat ismertető cikkeket a folyóiratba. Chélard, aki tudott magyarul, hosszú időt töltött hazánkban, egy ideig magyar állampolgár volt, több könyvet és számos cikket írt Magyarországról s a magyar irodalomról, míg a világháború után a cseh propaganda szolgálatába lépett.¹³ *Sur le caractère national de la littérature hongroise* c. cikkében azt fejtegeti, hogy a magyar irodalom nemzeti, hazafias és lokális jellege miatt nem érdekli a franciákat; csak úgy tudnák megérteni és élvezni, ha alaposan ismernék a magyar történelmet. Kivétel *Az Ember Tragédiája*, amely túllépi a szűk nemzeti keretet s egyetemes emberi problémákat vet fel.

A magyar-francia irodalmi kapcsolatok kiépítése tekintetében Justh Zsigmondnak voltak messzemenő tervei, amelyeknek megvalósításában korai halála akadályozta meg. Többek közt tervbevette a magyar irodalom kiváló alkotásainak francia fordításban való kiadását. E törekvéseinek volt gyümölcse két anthologia. Az egyik egy magyar nevű, de osztrák származású párizsi ismerősének, Némethy Emmának, írói álnéven Jean de Néthy-nek *Ballades et chansons populaires*, Souvenir de Poustá Szt. Tornya című 1891-ben megjelent kötete, a másik, barátjának, Melchior de Polignac grófnak *Poésies magyares* c. kötete, mely Coppée előszavával 1896-ban látott napvilágot és Petőfi, Arany, Tompa, Szaboleska, Czóbel Minka stb. válogatott költeményeit tartalmazza. Mind a két verskötet Justh irányítása mellett és részben az ő magyarországi birtokán készült. Justhot *Az Ember Tragédiája* franciára fordításának és Párizsban leendő előadásának eszméje is foglalkoztatta. A fordításra egy francia barátját, Guillaume Vautiert kérte fel, aki *A puszta könyve* című munkáját fordította franciára. A fordításra Vautier annál szívesebben vállalkozott, mert jól tudott magyarul. Ő ugyanis, mint az ifjú Révay Simon báró játszótársa és francia tanítója gyermekkorában egy részét hazánkban töltötte, Budapesten végezte a kereskedelmi iskolát, majd ugyanitt hosszabb ideig francia kon-

¹² Morvay Győző, Budapesti Szemle, 1897; Huszár Vilmos, Magyar Nemzet, 1896, 333. sz.; I. Kont, Revue Critique, 1897; L'Etranger, 1897, 6—8. sz.

¹³ Szigethy Jolán: *A Mercure de France és a magyarság. Raoul Chélard*. Pécs, 1940.

zulátusi tisztviselő volt.¹⁴ Madách-fordítása már 1888-ban elkészült.¹⁵ Justh-nak korán bekövetkezett halála miatt azonban akkor nem jelenhetett meg, éppúgy füstbe ment a francia fővárosban való előadásának terve is, melyet Justh előkelő és befolyásos francia ismerősei útján remélt megvalósítani. Vautier fordítása csak 1931-ben látott napvilágot s ebben a formájában több évtizedes munka eredménye.¹⁶ A fordító újra meg újra elővette, folyton csiszolta és tökéletesítette s vele kétségekívül érdemes szolgálatot tett a magyar irodalomnak. A pár évvel ezelőtt elhunyt Vautier fordítása felülmúlja Bigault de Casanove fordítását, azonban ennek is a tartalmi hűség a fő érdeme és költői szempontból sok kívánnivalót hagy hátra maga után.¹⁷

Madách francia tisztelői sorában időzhetjük Claude Farrère nevét is, aki 1926 decemberében Budapesten tartott előadást. Ez alkalommal több budapesti újságíró közöl tőle interviút. A Pesti Hírlap munkatársa előtt *Az Ember Tragédiájáról* így nyilatkozott: „... Még úton is magamnál hordom ezt a fenséges, páratlan költeményt. Egy francia diplomata, aki tökéletesen beszél magyarul, G. Vautier úr fordította és adta át nekem elolvasásra. Elolvastam kétszer-háromszor. Ma éjjel újra átolvasom, — nem tudok betelni a szépségével, mélyeséges filozófiájával. Büszkének kell lenniök erre az írójukra. Egyszer, kevésbbé nyugtalan időkben kiadatom az önök *Tragédie de l'homme*-ját. Előbb azonban cikket írok róla. Felfedezem a világirodalomnak ezt a rejtett kincsét.”¹⁸ Egy pozsonyi újság szerint¹⁹ Claude Farrère lelkesedésében még tovább ment: kijelentette, hogy öt éven belül színrohozatja Párizsban *Az Ember Tragédiáját*. Párizsba visszatérve, ígéreteiről megfelekezett, minthogy tudomásom szerint sem cikket nem írt Madách művéről, sem annak kiadásában vagy színrehozatalában nem működött közre.

Madách drámájának Franciaországban való megismertetését szolgálták azok az előadások is, melyeket francia egyetemeken és főiskolákon Hankiss János és Molnos Lipót tartott.²⁰ Közülük jelentőségével az előbbinek 1934. ápr. 23-án a Sorbonne-on tartott előadása válik ki. Az előadást vetített képek: Zichy Mihály Madách-illusztrációi, Németh Antal színpadi tervei kísérték, utána pedig Grall, a Théâtre Universitaire tagja francia fordításban elszavalta a

¹⁴ Birkás Géza: *Guillaume Vautier*, Irodalomtörténet, 1938.

¹⁵ A fordítást Justh bemutatta párizsi barátainak. Erről tanuskodik újabban kiadott naplójának következő része: „Az Odeonból a De Gérardokhoz. Attila igen-igen szíves. Főleg a magyar művek francia fordításáról van szó, miután Vautier, ki Révayéknál volt sok évig francia fiú, ráadta a fejét. A bökkenő csak az, hogy Vautiernak absolute nincs a modern francia nyelvről notionja”. *Justh Zsigmond naplója*, 187. l.

¹⁶ Emerie Madách: *La Tragédie de l'Homme*, poème dramatique hongrois. Traduction de Guillaume Vautier. Bp., Librairie Française, 1931.

¹⁷ Ism.: A. Szegő: Un chef-d'œuvre hongrois „La tragédie de l'homme” de Madách. Nouvelle Revue de Hongrie, 1932; S.: Az Ember Tragédiája franciául. Nemzeti Újság, 1931, 140. sz.; Literatura, 1931; M. Hírl., 1931, 150. sz.; P. Hírl., 1931, 185. sz.; Szegő Endre: Az Ember Tragédiája franciául. Debreceni Szenle, 1932; Marcel Brion: Marseille-Matin, 25 oct. 1933; Tronchon: Revue des Etudes Hongroises, 1933.

¹⁸ Pesti Hírlap, 1926. december 5.

¹⁹ Krepelka Elek: *Az „Ember Tragédiája” szlovák bemutatója a pozsonyi színházban*. Híradó, Pozsony, 1926, 275. sz.

²⁰ Emerich Madách et la „Tragédie de l'homme” dans les Universités françaises. Revue des Etudes Hongroises, 1934, 151. l.

falanszter-jelenetet. A Pesti Hírlap párizsi tudósítója szerint²¹ a terem zsúfolásig megtelt közönséggel, közte egyetemi tanárok: Cohen, Villat, Van Tieghem, Sauvageot és Baty színházi rendező. Hankiss több vidéki francia egyetemen, valamint Brüsszelen az École des hautes Etudes-on is tartott Madáchról vetítettkepes előadást. Molnos az 1933–34. tanévben a párizsi École des Langues Orientales Vivantes-on magyar drámairodalmi előadásai keretében foglalkozott több órán át a magyar drámával és költőjével.

Belgiumban Léo Lederer író, aki egy Dél-Magyarországról külföldre került katonacsatládból származik, igyekszik *Az Ember Tragédiájának* híveket szerezni. Egy kiváló brüsszeli irodalmi társaságban, a Thyrse-ben 1938. dec. 13-án tartott előadásáról, mely után Germaine La Vallée szavalt a drámából egy jelenetet, a brüsszeli lapok nagy elismeréssel számoltak be s vele kapcsolatban Madáchról is rokonszenves hangon emlékeztek meg.²²

Az Ember Tragédiája iránt érdeklődő francia irodalomtörténészek sorába tartozik Fernand Baldensperger. Ő előkölt Hankissnak a Sorbonne-on tartott fennemlített előadásán és 1934-ben érdekes cikket közölt a Revue des Études Hongroises-ban *La „Tragédie de l'homme“ et les prévisions positivistes* címmel. Ebben a cikkben, amely valószínűleg azonos a Sorbonne-on tartott megnyitójával, Baldensperger rámutat arra, hogy Madách nem osztozik Goethének és a XIX. századi gondolkodóknak az emberiség történetére és fejlődésére vonatkozó optimizmusában. Madách felfogása körülbelül az, ami Comte-é és a pozitivistáké, akik nem hisznek az emberiség fokozatos haladásában. Elismerik, hogy vannak kiváltságos lelkek, melyek koruk s embertársaik fölé tudnak emelkedni, eszményeik és terveik azonban megvalósíthatatlanok maradnak, illetve, amennyiben megvalósulnak, torzformát öltének. Comte gondolt is arra, hogy akad majd egyszer költő, aki egy, Dante művére emlékeztető Poème de l'humanitében megírja az emberiség tragikus sorsát. Ez a pesszimista felfogás, amelyet az 1848–49-i események-okozta kiábrándulás is táplált, fejeződött ki Baldensperger szerint Madách drámájában. „Madách rejoignait ainsi — írja a francia tudós — les salubres pessimistes occidentaux. Non point ceux qui recommandent l'inertie à cause de la nécessité de recommencer l'effort, ni ceux qui préparent les reculades en décriant les résultats obtenus, mais les vrais constructeurs de la conscience occidentale, de cet *audax Iapheti genus* qui ne disparaît point sans laisser son étincelle à ses héritiers.“

Nyilatkozott *Az Ember Tragédiájáról* Baldensperger abban az interwiew-ban is, melyet Hankiss párizsi előadásával kapcsolatban egy magyar újságíró-nak adott.²³ Ami a drámának francia színpadon való előadását illeti, annak fő akadályát Baldensperger a francia közönség sajátos lelki alkatában látja. Á franciák ugyanis még ma, másfél század után is csak olyan irodalmi termékeket tudnak méltányolni, amelyek az ő világtörténelmi jelentőségű forradalmukat igazolják s ezért értetlenül állnak olyan irodalmakkal szemben, mint a közép- és keleteurópai irodalmak, tehát a magyar irodalom is, melyekben a faji probléma döntő szerepet játszik s melyek ma is többé-kevésbé feudális

²¹ Gál László: *Madách a Sorbonne-on*. P. Hírl., 1934. máj. 3.

²² Gazette, 15 déc.; Le Soir, 16 déc.; L'Indépendance belge, 17 déc.; Aujourd'hui, 18 déc.; La Nation belge 18 déc.

²³ Gonda Jenő: *Filmre kell vinni a Madách-dramát — mondja a Sorbonne világhírű irodalomprofesszora*. Esti Kurir, 1934. máj. 6.

jellegűek. Elismeri azonban, hogy a Madách-drámának számos részlete valósággal kívánczik előadói pódiumra, ezért ajánlja „Madách-recitátumok” rendezését. A beszélgetést Baldensperger így fejezte be: „Mindenesetre szeretnék egy tanácsot adni a magyar irodalmároknak, azt, hogy irodalmi módon, de a modernség és a technikai haladás teljes felhasználásával vigyék filmre a Madách-drámát. Mint ahogy a nyelvvel sokkal érthetőbb zenén át, pl. Liszt Ferencen át, bepillantatható a világ a magyar nép művészi lelkébe, úgy lehetne Madáchot kiszabadítani nagyszerű börtönéből a mozgóképfelhasználásával.” Nem tudjuk, hogy a fenti cikk milyen híven és pontosan tolmácsolta a francia tudós az *Az Ember Tragédiájáról* s a magyar irodalomról való nézetét, de az intervióknak a magyar irodalom „feudális jellegére” vonatkozó részlete visszhangra talált a magyar sajtóban. Szász Zoltán szerint²⁴ Baldensperger a magyar irodalmat alaptalanul vádolta feudalizmussal, hiszen azt éppen ellenkezőleg a testőrök óta a feudalizmus-ellenesség, a liberálisizmus jellemzi. Különösen nem feudális mű *Az Ember Tragédiája*, mely éppen arról tanuskodik, hogy Madách a francia forradalmat, ha nem is megvalósult eredményeiben, de szellemi és erkölcsi gyökereiben nagyinak és dicsőnek érezte.

Henri Bidou író és színikritikus, aki járt Magyarországon és írt rólunk cikkeket, a Temps-ban (1934. márc. 7.) *Le Faust Hongrois* címmel közölt egy tanulmányt; mellet a Revue des Études Hongroises szerkesztősége némi túlzással „un ouvrage très documenté et très pénétrant”-nak nevez és Sayous-ról s Bigault de Casanove-ról megfellebbezve, Bidou cikkéről, mely alig egyébé, mint a Madách-dráma bő tartalmi összefoglalása, azt állítja, hogy az „la première étude française de fond sur la Tragédie et... un document de haute valeur” és közli a Revue 1934-i évfolyamában *Un cri de détresse: La Tragédie de l'homme* címmel.²⁵

Az Ember Tragédiájáról francia nyelven megjelent dolgozatok között figyelemre méltó Bencze Jenőnek *La Tragédie de l'homme est-elle le „Faust” hongrois?* cím alatt a Revue de Littérature comparée-ban 1934-ben megjelent tanulmánya is. Ebben a szerző összehasonlítja Madách művét Goethe *Faustjával* és az egybevetésből azt a következtetést vonja le, hogy *Az Ember Tragédiája* nem a magyar „Faust”, mert a két költői alkotás felfogás, irányzat és befejezés tekintetében egyaránt különbözik egymástól. Madách drámája tehát sem a *Faust* utánzatának, sem pesszimista pendantjának nem tekinthető, hanem egy olyan költő eredeti művének, aki sokat tanult és az emberiség történetéről sokat elmélkedett. „Peut-être — írja a szerző — si le hongrois était une langue plus répandue, le Théâtre-National de Budapest eût-il pu se transformer en un des lieux de pèlerinage artistique qui, tels que Stratford, Bayreuth et Oberammergau attirent tout les ans des milliers de curieux; à Budapest, ces curieux iraient entendre les accents profonds de la Tragédie de l'Homme.”

1937-ben a párizsi világkiállítás alkalmával egy Párizsban élő magyar festőművésznek, Blattner Gézáknak, az Arc-en-ciel marionette-színház igazgatójának az az ötlete támadt, hogy Madách művét bábjáték formájában mutattja be a franciáknak.²⁶ A színpad, a díszletek és a bábok elkészítése mintegy húsz

²⁴ *Az Ember Tragédiája és a franciák*. P. Napló, 1934. máj. 8.

²⁵ H. A.: *Madách francia kritikusa*. Bp. Hírl., 1934. márc. 9.

²⁶ Reggel, 1937. febr. 22; Esti Kurír, 1937. márc. 23; Pesti Napló, 1937. júl. 18.

Párizsban élő magyar művész közös munkája volt, a prózai szövegkönyvet Fernand Pignatel és Cselényi-Walleshause (De Walles) Zsigmond írta. A szöveget francia színészek szavalták, akiknek előadását és a kísérő zenét Blattner lemezekre is felvettette. A vállalkozás iránt állítólag Paul Valéry is érdeklődött és a bábjáték az ő védnöksége alatt került színre és pedig a párizsi világiállítás egyik pavillonjában. Ott a „misztériumot“ egy hétig játszották. Előadása mintegy két óráig tartott. A szöveg az eredetinek nemcsak megrövidítésével, de lényeges módosításával készült, s a második Kepler-jelenet kivételével minden színt magában foglalt. A bábjáték szerzői előtt az a cél is lebegett, hogy darabjuk felkelti valami francia színházigazgató vagy rendező figyelmét, s így *Az Ember Tragédiája* egy párizsi színházban is esetleg előadásra kerül. Bárminő elismerésre méltó volt is Blattnerék vállalkozása — ez volt a Tragédia első francia nyelvű és francia földön történt színpadi bemutatója —, kétségtelen, hogy bábjátékukban a dráma lényege, az eszmei tartalom teljesen háttérbe szorult.

A magyar irodalom mai legalaposabb francia ismerője, Aurélien Sauvageot Madách drámájában az emberi sorsnak a középkori misztériumokra emlékeztető komor, sötét tragédiáját látja, amely ma is időszerű, mert összhangban van a mai magyarság jó részének lelkét eltöltő pesszimizmussal és a jövő miatt való aggódásával. Többek között így ír róla: „Jusque et y compris la scène finale, chaque vers de cette langue rude et violente du poète dénonce la vanité du progrès, la servitude matérielle et morale de l'homme que sa volonté n'arrive pas à libérer d'un déterminisme dont il ne peut même pas deviner l'orientation... Nous avons beau vivre, notre histoire ne nous renseigne pas sur notre destinée, sur le pourquoi de notre existence. Ce refus héroïque de voir dans le cours du monde le résultat d'une finalité quelconque suffit à opposer Madách à Goethe. Aussi, tandis que le second Faust se termine sur un tableau sinon optimiste, du moins empreint d'une résignation sereine, l'Homme de Madách, arraché malgré lui à la négation suprême qui le conduisait au suicide, ne se résigne qu'en se refusant désormais à penser davantage à son destin... Son pessimisme s'accorde avec l'amertume qui empoisonne bien des âmes hongroises d'aujourd'hui. Lutter, rester à vivre dans un monde sans finalité, en se fiant à l'instinct vital plus fort que la raison pour conserver les nations en péril, telle est la leçon que les spectateurs viennent puiser dans ce chef d'œuvre du théâtre hongrois.“²⁷

A második világháború kitörését közvetlenül megelőző években a párizsi *Centre d'Études Hongroises* igazgatója, Molnos Lipót igyekezett *Az Ember Tragédiája* iránt a franciák érdeklődését felkeltetni. Ebben az időben Molnos s francia, meg magyar barátai a Comédie-Française s más párizsi színházak igazgatóival tárgyalásokat folytattak a dráma színrehozatala ügyében. A darabot a Vautier-féle fordításban mindenütt elolvasták, nagy tetszéssel és elismeréssel nyilatkoztak róla, azonban előadására csak úgy vállalkoztak volna, ha egy mecénás a díszletek és kosztümök nagy költségeit fedezte volna, s ha valaki a darabot a francia közönség ízlésének megfelelően átdolgozta és színes, erőteljes, modern francia nyelven lefordította volna. Magyar és francia írók

²⁷ *Découverte de la Hongrie*. Paris, 1937. 158. l.

közreműködésével meg is indult a fordítói munka, állítólag el is készült több fordítás, kiadásukra azonban nem került rá a sor. E fordítások közt van egy különleges vállalkozás, a Karinthy Frigyes öccse által készített fordítás, mely a párizsi tömegnyelv és gondolkodás eszközüvel igyekszik Madách művét az átlag-francia számára érthetővé tenni.²⁸

*

A fenti adatok alapján igyekeztem vázolni *Az Ember Tragédiájának* franciaországi sorsát, illetve azokat a törekvéseket, melyeknek az volt a célja, hogy Madách drámáját Franciaországban megismertessék. E törekvéseket az a meggyőződés vezette, hogy *Az Ember Tragédiája*, ha egy²⁹ kis, elszigetelt középeurópai nép nyelvén írta is a szerzője, a benne rejlő egyetemes költői és filozófiai értékek alapján megérdemli, hogy a franciák is tudomást szerezzenek róla és besorozzák a világirodalom hasonló tárgyú remekművei közé. E cél megvalósítására több mód kínálkozott: francia folyóiratokban, napilapokban és egyebütt közölt ismertetések, tanulmányok és nyilatkozatok, azután francia nyelvű fordítások s végül színpadon, főiskolákon, irodalmi egyesületekben stb. elhangzott előadások és felolvasások. Mint láttuk, nem egy tekintetben figyelemre és elismerésre méltó próbálkozások történtek. A magyarokon kívül több számottevő francia írónak és tudósnak ismertettük Madách művéről való fel fogását, mely arról tanuskodik, hogy azt nemcsak ismerik, de értékelni is tudják. Megállapítottuk azt is, hogy a részleges és a kéziratban maradt fordításokon kívül a tragédiának két teljes fordítása jelent meg francia nyelven nyomtatásban. Mind a kettő magyarul tudó francia író munkája, s éppen azért, mert nem versben, hanem prózában készültek, tartalmi hűség és szabatoság dolgában a külföldi fordítások jelentékeny részét fölülmulják. Francia egyetemi katedrákon is elhangzott néhány esetben Madách dícsérete. Mindazok a kísérletek azonban, melyek arra irányultak, hogy Madách drámáját Hamburg (1892, 1937), Bécs (1892, 1934), Prága (1892, 1904), Berlin (1893, 1939), Zágráb (1914), Pozsony (1926) és Frankfurt (1940) példájára valamely párizsi színház is előadja, eredménytelenek maradtak.²⁹ Mindeddig a francia rádióállomások sem közvetítették *Az Ember Tragédiáját*, ahogy ez Bécsben (1930), Prágában (1931), Münchenben (1931) és Belgrádban (1940) történt.

Mindent összevéve tehát nem kétséges, hogy öt évtized óta mind francia, mind magyar részről akadtak Madáchnak lelkes tisztelői, akik a tragédiára a franciák figyelmét fel akarták hívni s nem az ő buzgóságukon és jószándékukon mult, hogy törekvéseiket megfelelő siker nem koronázta. Nagy akadályok álltak útjukban. Ilyen akadály volt elsősorban a francia olvasó és színházba járó közönség sovinizmusa és zárkózottsága. Igaz, hogy maga a francia irodalom majdnem ezeréves léte alatt mindenkor vett fel, s olvasztott magába idegen hatásokat, azonban a francia nép zöme, még a művelt társadalom is,

²⁸ Molnos Lipót értesítése.

²⁹ Komolyan készült Madách drámájának színrehozatalára a berni Stadttheater s a ljubljanaui színház is. Ezek az előadások a háborús események miatt nem valósultak meg. A dráma szerb és szlovén fordítása 1940-ben jelent meg. az első Svetislav Stefanovič, a második Vilko Novak és Tine Debeljak munkája.

külföldi nyelvek és irodalmak iránt mindenkor aránylag csekély érdeklődést mutatott. Újabb időben, különösen a két világháború közti időszakban, a helyzet némileg megváltozott, ekkor az angol, amerikai, olasz, német, orosz stb. irodalmi művek és színdarabok már több megértésre találtak Párizsban, a kis közép- és keleteurópai népek irodalmáról azonban a franciák ekkor sem igen vettek tudomást, különösen nem azokéről, melyek előttük politikai szempontból közönyösek vagy ellenszenvesek voltak. Annak, hogy Madách drámája Franciaországban nem keltett szélesebb körben visszhangot, magában a műben rejlt egyéb akadályai is vannak. *Az Ember Tragédiája* ugyanis nem könnyű, szórakoztató olvasmány. Bizonyos történeti és filozófiai műveltséget kíván, a költő szándékai nem elég világosak, el kell mélyedni művében, ha meg akarjuk érteni. Az átlag-olvasó pedig, különösen ha francia, olvasmányain nem szeret elmélkedni, nem akarja problémákon törni a fejét és óvatosan kerüli a homályt és kétértelműséget. A műveltebb francia olvasó pedig hajlandó Madách drámáját úgy tekinteni, mint a romantika egy kései és elavult termékét, egy Goethe-, Milton-, Lamartine-utánzatot, egy zavaros filozófiaj és szimbolikus költeményt, amilyennel ezelőtt 100 évvel Soumet, Quinet s mások kísérleteztek. Színpadi sikerének, nem tekintve előadása igen költséges voltát, nagy akadálya a francia közönség sajátos ízlése.³⁰ Ez a közönség ma sem tudja igazán méltányolni sem Shakespeare drámáit, sem Goethe *Faustját*, s annak idején nem nagy megértést tanúsított Ibsen, Björnson, Hauptmann s a többi „északi” drámaíró iránt sem. *Az Ember Tragédiája* is bárminő kitérő előadásban kerül színre valaha valamelyik párizsi színházban, nem számíthat nagy közönségre és tömegsikerre.

S mégis úgy gondoljuk, hogy *Az Ember Tragédiájának* franciaországi pályafutása még nem ért véget. A háború befejezése után, reméljük, Európaszerte megint fellendül majd az irodalmi élet, ledőlnek azok a kínai falak, melyek ma szellemi tőren a népeket elválasztják, újraszövődnek a nemzetközi művelődési kapcsolatok, megindul az irodalmi értékek kicseserlődésének folyamata az egyes országok között. Akkor talán ismét időszerűek lesznek azok a tervek, amelyek a Madách-drámának Franciaországban való megismertetését célozzák. Akkor legfontosabb teendő lesz a tragédiának egy, minden igényt kielégítő francia fordítását valami jónevű francia kiadóval kiadni. E fordításnak nemcsak hűnek és szabatosnak, de költői szempontból is tökéletesnek kellene lennie és kívánatos volna, ha eléje az előszó írására egy tekintélyes francia író vállalkoznék. A megfelelő fordító, kiadó és előszóíró megtalálása mindenestre nehéz, de talán mégis megvalósítható feladat lesz. Még nehezebb és bonyolultabb a tragédia színrehozatalának kérdése, de mégis akad esetleg előbb-utóbb egy színházigazgató vagy rendező, aki az ügyet magáévá teszi s a darabot a francia közönség ízlésének megfelelő átdolgozásban színrehozza. Ezt a reményünket, bármily csalékonynak tetszik is, nem szabad feladnunk, sőt nem szabad eljtenünk a tragédia megfilmesítésének tervét sem, hiszen a film terén beláthatatlan távlatok nyílnak és egy zseniális filmrendező csodát művelhet. Ragaszkodjunk szilárdan ahhoz a meggyőződésünkhöz: *Az Ember Tragédiája* örökké időszerű, soha el nem évülő értékeinél fogva megérdemli, hogy az egész művelt emberiség közkincsévé legyen.

³⁰ Hevesi Sándor: *Az Ember Tragédiájának külföldi szerencséje*. Bp. Hírl., 1931. 132. sz.

Adalékok a Debreceni Csokonai Kör történetéhez.

(Fennállásának félszázados jubileuma alkalmából.)

Írta: PÁP KÁROLY.

Vidéki irodalmi társaságaink mindig jótékony szerepet játszottak a hazai művelődés szolgálatában. A XVIII. század végén Kassa, Komárom, Sopron, a kiegyezés után meg csaknem minden nagyobb városunk alakít egy-egy ilyen lelkes kört, hogy felolvasások tartása és pályázatok hirdetése, írók és művek támogatása által mozdítsák elő a magyarság és művelődés ügyét tőlük telhetőleg. Majd hozzáfűzik még ehhez névadó nagyjaik (Bessenyei, Kazinezy, Vörösmarty, Kemény, Jókai, Arany stb.) kultuszát, miáltal a nemzeti kegyelet ápolásának is meleg tűzhelyeivé válnak országszerite.¹ E társaságok egyik legérdemesebbike a *Debreceni Csokonai Kör*, amelyet szintén rokon eszményekért hevülő hívek serege hozott létre és a kegyelet. Kegyelet Debrecennek nagy költő fia, Csokonai iránt, aki amíg boldogtalan sorsával mélyen megillet, lángesze, hite és egyetemesége révén a múlt és a jövő gondolatát együtt öleli át lelkünkben.

*

Érdekes, hogy jóval előtte, már a hatvanas években is volt Debrecenben egy ú. n. *Emlékkert-társulat*, amelynek a célja még arra irányult, hogy „a nagy férfiak emlékszobrainak elhelyezésére szolgáló kerteket kijelölje, s azokat megfelelő dísznövényekkel beültesse és állandóan gondozza“. Ennek a nyomába lépett a 80-as években a *Felolvasó Kör*, hogy oktató és szórakoztató előadások tartásával gyűjtse maga köré Debrecen művelt társadalmát. S amikor ez sem bizonyult megfelelőnek, mert nem volt határozott iránya s talán hanyatlott a buzgalma, lett mind általánosabbá a vágy egy olyan irodalmi társaság után, amely törekvéseit a közönség szívében folyton élő Csokonai-kultusszal kapcsolja együvé. Elsőnek most is a Kollégium és a ref. Egyház állnak a törekvés élére, mire a munka gyorsan halad s 1889 decemberében megkezdik az alapszabálytervezet tárgyalását. A helyi lapok, a Debreceni, Debreceni Hírlap, Debreceni Ellonör, Debreceni Híradó, Debrecen-nagyváradai Értésítő, lelkes vezércikkekben köszöntik a mozgalmat s nem győzik hangsúlyozni, hogy „az új Társaság voltaképp akkor fog megfelelni hivatásának, ha nem pusztán irodalmi, hanem művelődési tekintetben is irányítója lesz Debrecennek“. Az alakulás további mozzanatait itt nem részletezve, elég

¹ Számuk ma már a félszázat is meghaladja és bár felsorolásukat itt mellőznöm kell, hivatásuknak pontos méltatását koronként annál kívánatosabbnak tartanám. Velük eddigelé behatóbban talán csak egy doktori értekezés foglalkozott, a Hofbauer Lászlóé, *Vidéki irodalmi társaságaink története a XVIII. sz. végétől a XIX. sz. elejéig*. Bp., 1930. 103. l.

ha röviden megemlítjük,² hogy benne különösen két akadémiai tanár játszott főszerepet: *Géresi Kálmán* és *Csiky Lajos* s mellettük a Kollégium már akkor ünnepelt poétája és szeniora, az ifjú *Szabolcska Mihály*. Azáltal, hogy a Kör Csokonairól nevezi el magát, már programjába vette a költő kultuszát, amikor pedig a választmányát is csaknem mind literátus emberekből válogatja össze,³ olyan magasabbrangú egyesülésre vágyik, amelynek akkor az ország csaknem minden nagyobb városában divatban voltak. Természetes, hogy a Kör egyelőre nem szakíthatott a régi hagyományokkal s még mindig feladatának tekinti a városszépítés (az Emlékkert s a Csokonai-szobor ápolásának) gonáolátát. E szerint oszlott két szakosztályra is: egy szorosabb értelemben vett *irodalmira* és egy ú. n. *szépítésire*, külön elnököt és titkárt állítván mind a kettő élére. Így lettek a kör első elnökévé: *Vértesi Arnold*, a jeles író, a Kisfaludy és Petőfi Társaság tagja, az irodalmi szakosztályban meg *Géresi Kálmán* tanár, a szépítésiben: *Komlóssy Arthur* ügyvéd, városi főjegyző. Főtítkárokká: *Bakonyi Samu*, a Debrecen c. ellenzéki lap főmunkatársa, titkárokká pedig *Tüdős János* ügyvéd (irodalmi) és *Zoltai Lajos* író (szépítési o.).

Miként előbb a kör megalakulását, hasonló meleg tüntetéssel kísérték annak bemutatkozó ülését is 1890. június 1-én. Szinte az egész város ünnepelt. Dél előtt a színházban matinéval, este ugyanott egy nagyszabású hangverseny keretében. A matinén már mint alapító tagok *Eötvös Károly* és *Teleki Sándor* gróf (Petőfi barátja) is megjelentek. Ez utóbbin meg *Komócsy József* és *Abrányi Emil* olvastak fel verseikből. Egy dalárda Csokonai dalokat énekelt, *Abrányiné-Wein Margit*, az operaház primadonnája pedig a *Sevillai borbély*ből adott elő, „nehány gyönyörű áriát, frenetikus tapsok kíséretében“, újságolja az egyik helyi lap...

A Kör célja, a miniszterileg is megerősített alapszabályok értelmében az lett, hogy „szellemi központot létesítsen Debrecen város művelt elemei részére. ápolja a magyar irodalmat, tudományt és művészetet, buzdítólag hasson a kiváló irodalmi termékek közlése és terjesztése által az írói tehetségekre, elősegítse azok műveinek megjelenését, előmozdítsa a művelődést általában, de különösen fejlessze a szép iránti érzéket s közreműködjék Debrecen közterei, utcái és környéke szépítésében. Végül Debrecen nagy költőjének életére és költői működésére vonatkozó adatok beszerzése, a homályban feledett adatok felderítése, kiadatlan és ismeretlen munkáinak felkutatása, kéziratainak és minden rávonatkozó tárgyakkal, emlékeknek gyűjtése által — a Csokonai-kultusz művelése.“ A 6. §. alapján a kör tagja lehet minden nő és férfi, aki ellen a választmányának kifogása nincs. A tagok háromféle kategóriába különülnek, ú. n. tiszteletbeli, alapító és rendes tagokra. A 8. §. — mint emlí-

² 1890 január 16-án mondták ki határozatilag a Csokonai Kör megalapítását. Február 26-án röppentek ki az első aláírási ívek s pár hét alatt 25 frt-tal mintegy 30, évi 2 forint tagsági díjjal több mint 300 tag jelentkezett. Amellett, hogy a régi Emlékkert-társaságnak mintegy 9000, a Felolvasó Körnek kb. 1000 frt-nyi vagyonát is a Csokonai Kör örökölte.

³ Az ülés nagy érdeklődés mellett a Városház tanácstermében folyt le s minden tisztséget egyhangú választással töltöttek be, még a választmányi tagsági helyeket is (30 t.). Az is érdekes, hogy ez utóbbiak közt aránylag sok volt a hírlapíró, akik bármely politikai pártállású lapnál dolgoztak, mindig nagy egyetértéssel emeltek szót a Kör alapítása érdekében.

tettük — két szakosztályt különböztet meg: irodalmi és szépészeti, amely azonban már a 90-es évek derekán eggyé olvadt s ügyeit egy 30, majd 45 tagból álló választmány intézte. Amikor Vértesi Arnold 1893-ban Pestre költözött, helyét *Szell Farkas* táblai tanácselnök foglalta el, alelnökké viszont *Géresi Kálmán* tankerületi főigazgató, és *Dobieczyky Sándor* MAV üzletvezető lesznek, míg a főtikári székét Tüdös Jánossal, a titkárit pedig Benedek Jánossal töltik be. Együttal elhatározzák, hogy a felolvasások sorát minden év november 17-én, Csokonai születésnapján kezdik meg. 1899-ben végre Géresi Kálmán lép az elnöki székbe, akinek hosszas működése (1900—1921) új és nevezetes korszakot nyit meg a Csokonai Kör életében.⁴

*

Valóban, a Kör először *Géresi Kálmán* vezetése alatt ült komolyabb irodalmi jellegű s emelkedik sokágú tevékenysége révén a vidéki rokon társaságok legjobbjai közé. Munkakörének illusztrálására álljon itt legalább ez a pár szűkszavú adalék. A Kör választmánya hathatósan tevékenykedett a város „szépítő törekvéseiben“; még jobban elmélyíti a Csokonai-kultuszt. Szobra környékét parkíroztatja, talapzatára a költő születése és halála évfordulóján koszorút helyez, sírhalmát a Hatvan-utcai temetőben különös gonddal óvja és ápolja. S miután megjelölte a Hatvan-utca 23-ik szám alatt levő szülőházát, (szabatosabban csak a helyét), könyveinek és a rávonatkozó irodalomnak rendszeres gyűjtéséhez fog, személyes emlékei (kéziratai, képei, relikviái stb.) számára pedig külön ereklyetárat létesít (1906). Végül halála százados évfordulóját — 1905. május 20—21. napjain — országos ünnep keretében üli meg, melyen a M. T. Akadémia, a Kisfaludy és Petőfi Társaságok is színpad számmal képviseltetik magukat. Hasonlóképpen megindítja Debrecen irodalmi és történelmi nevezetességű helyeinek megjelölését. Emléktáblával látja el a szatmári békekötésben szerepet játszott Komáromy-féle kúriát (1911. Kossuth-utca 12.); Fazekas Mihály egykori tusculanumát (Piac-utca 58.); a mult század eleji magyar színészet egyik játszó helyét;⁵ Petőfi lakóhelyeit: az Erzsébet téren, (akkor a Várad-utcai Új-soron) fekvő igénytelen házacskát⁶ és a Batthyány-utcai házat (16. sz.), ahol 48 decemberében a fia született. Sőt megkezdte a régi nagy tanárok, papok, költők (Nagy Imre), művészek (Boka Károly), és kegyes jótévedők sírjának a felkutatását. 1908 őszén, a *Magyar Fűrészkönyv* megjelenésének százados évfordulóján Diószeghy és Fazekas szim-

⁴ A kör alelnökei voltak az ő idejében: *Kenézy Gyula*, Debrecen nagy műveltségű főorvosa, később egyetemi tanár és *Komlóssy Arthur*. Utánuk *Pap Károly* egyetemi tanár és a költői vénáju ügyvéd, *Körössy Kálmán*. Főtikár 1900 óta *Szávay Gyula*, a Petőfi Társaság tagja, az Iparkamara főtikára, titkár, majd főtikár 1902—1923-ig, az akkor már neves irodalomhistorikus: *Kardos Albert*, főreáliskolai tanár.

⁵ Ezeknek a helyén ma már más épület emelkedik. A Fazekas-féle portán egy hatalmas bérház (Ferenc József, másként Piac-utca 58. sz.), a Színházszékház meg a Vármegyeháza (Ferenc József-út 54).

⁶ Hol az 1843—44-iki szomorú telet töltötte. Kevés különbséggel ma is olyan a képe, mint amilyen Petőfi idejében lehetett. Mellette egy szélesen terpeszkedő nagy épület: az egykori róm. kath. kórház. Itt születtek a *Temetésre szól az ének*, a *Sikos a hó, szalad a szél*, *A virágnak megtiltani nem lehet* stb. kezdetű szép költeményei.

bolikus emlékét avatja fel a mai Déri-múzeum, egykor Botanikus-kert Baltázár Dezső-utcai bejáratánál.⁷

Egy másik figyelemreméltó törekvés volt az Elnökségnek az, hogy lehetőleg pályázatok hirdetése által is növelje a Kör publicitását. A díjakat hozzá hol a maga, hol egyes jótevők adományvaiból gyűjtötte össze. Közülök itt csupán kettőt emelünk ki: a *Kazinczy nevére* alapítottat és a *Telegdy-Koldes Jászló-féle* alapítványt. Mindkettő szépirodalmi munkák jutalmazására. Amazt a helybeli Üri Kaszinó, emezt egy derék tagtársunk tűzte ki, éveken át száz aranyat téve le „egy estét betöltő, vidám énekes játék vagy életkép jutalmazására, amelynek tárgya a magyar népeletből vagy népi hagyományokból vétessék“. E mellett készséggel támogatott a Kör minden ifjabb író, akinek buzgalma, tehetsége komoly reménnyel biztatott. Így bontogatták szárnyaikat nálunk Szaboleska Mihály, Farkas Imre, Oláh Gábor, Kuthi Sándor, Vályi Nagy Gusztáv, Szombati Szabó István, Móricz Pál, Szathmáry Zoltán, Pálffy József hírlapíró, Dóczy József és Kardos István dal- és zeneköltők. Saját költségén adta ki 1905-i jubileuma alkalmából *Csokonai válogatott munkáit* és *Három irodalmi ünnep* című emlékkönyvét⁸ (1909). Őt debreceni diák az ú. n. *Bokréta kör* verses kötetét (1905) s Oláh Gábor *Petőfi képzeletéről* írt tanulmányát (1909) stb. Felolvasó ülésein meg egyre gyakrabban szerepeltetett országos nevű írókat és költőket, nem egyszer művészeket, aminthogy maga is szívesen vett részt a fővárosban és a vidéken rendezett ünnepeken. Közelebről: a budapesti Vörösmarty-, a nagyszalontai és nagykőrösi Arany-, az érsemjéni Kazinczy-szobor, s a Bessenyei bercei emléktáblájának stb. leleplezésén. Aztán Gyöngyösi István radvánci, Ferenczi István, az első magyar szobrász rimaszombati, Greguss Ágost eperjesi, Diószeghy Sámuel fővárosi, Dayka Gábor ungvári, Egressy Gábor miskolci emlékünnepe; Balassi Bálint hamvainak a hibber, Petőfi családjának a Kerepesi-feltemetőben történt új sírba helyezését. Nemkülönbön jeles írók (Ábrányi Emil, Mikszáth Kálmán, Lévy József, Kiss József, Beöthy Zsolt stb.) pályájának egy-egy nevezetesebb fordulóján tartott ünnepeken. Többször a Kisfaludy Társaság díszülésein, amelynek vezetőségével, főként Beöthy Zsolt elnöksége alatt még bensőbb kapcsolatot tartott fenn a Kör, hiszen Géresi Kálmán egykor tanára, Kardos Albert pedig tanítványa volt a jeles tudósnak.

*

Elképzelhető, hogy milyen bénítólag hatottak a mi szépen fejlődő intézményünkre is előbb a világháborúnak, majd a kommunizmusnak és az oláh megszállásnak örökös izgalmai;⁹ 1921. január 23-án nagyérdemű elnökének,

⁷ Bár az emlékmű költségeiben többet (város, ref. egyház, kollégium, s a Diószeghy-rokonok is) résztvettek, a gondolat felvetése és megérlelése mégis a Csokonai Kör érdeme.

⁸ Mindkettőt Kardos Albert titkár avatott gondozásában.

⁹ Mivel a gyanakvó népbiztos, majd az oláh megszállók, hallva a Kör erős nacionalista irányjáról, a mi működésünket is befiltotta, „Arany János Társaság“ cím alatt kértünk és kaptunk engedélyt nyilvános ülések tartására, s mert némi ellenforradalmi törekvések hevítettek, a hét bizonyos napjain, esténként a Kollégium más-más termében gyülekeztünk össze, s nem kis részünk volt Debrecen hazafias szellemének ébrentartásában.

Géresi Kálmánnak halála, akinek közismert bölcsesége és nagy személyi kapcsolatai, főtítkárnak, Kardos Albertnek mindenre kiterjedő gondja pár évtized alatt egész virágzó társasággá formálták a Csokonai Kört. Utánuk még a megállás is hanyatlás lett volna, amikor már-már az ébredés jelei mutatkoztak mindenfelé a Csonka-hazában. Nálunk elsősorban az *Egyetem* falai között, az egyes klinikák és szemináriumok működésében, amintohy belőlük sarjadt ki nemsokára (1922) a *Tisza István Tudományos Társaság*, majd a *Nyári Egyetem* és *Népszerű Főiskola*, egyre nagyobb érdeklődéssel kísért előadásaikkal. A Városi Múzeum is *Déri-múzeummá* fejlődik s újabb lendületet nyer Debrecen színházi, zene- és képzőművészeti élete. Végre a nálunk is erőteljesen jelentkező új költői irányok tüzhelyeként megalakult (1927) az *Ady Társaság*, a helybeli és vidéki művészi törekvések összefogására pedig a *Tiszántúli Szépművés Céh*. Mindezeket csak futtában érintve, jelölül annak, hogy mennyi tényező hatott már közre a Csokonai Kör céljainak és eszközeinek megvalogatásában is.

Ilyen viszonyok közt bizony csak fokozott felelősséggel vállalhatta magára Géresi örökét a Kör és új tisztkara (1922. május), amelynek elnökévé *e sorok írója*, alelnökeivé szentpéteri *Kún Béla*, egyetemi tanár és *Oláh Gábor*, a jeles író lettek, míg a főtítkári tisztre — Kardos Albert visszalépése után — *Csobán Endre* városi főleváltárost emelte a Társaság bizalma. Ugyanekkor töltötte be a választmány összes megürült helyeit s folytatta nagy buzgalommal a tagok gyűjtését, valamint a Kör anyagi ügyeinek gyökeres rendbehozatalát. Mert annakidején mi is hadikötvénybe fektettük minden készpénzüket (több, mint 30.000 aranykoronát), s most olyan nehéz helyzetbe kerültünk miatta, hogyha a nemes város nem jön segítségünkre, pusztán a tagsági díjakból nem fedezhettük volna legegyszerűbb szükségleteinket sem.¹⁰ A gazdasági helyzet pedig nemhogy nem enyhült, hanem még jobban súlyosbodott. Így le kellett mondanunk — s talán ez esett a legfájdalmasabban — még az *Evkönyveink* kiadásáról is, ami meg egyik oka lett annak, (hiszen a napilapok sem közöltek semmit díjazás nélkül), hogy az irodalmi köztudat nem kísérhette munkánkat annyi és olyan méltánnyal, mint ahogy sikereink révén joggal megérdemeltük volna... Csak egyről nem mondhattunk le semmiáron, hogy fiatal tehetségek kibontakozását továbbra is ne támogassuk, amint erre alább részletesebben is rá fogunk mutatni.

Felolvasó üléseinket, a hagyományokhoz híven, mi is minden év november 17-én kezdtük meg, délelőtt megkoszorúzva Csokonai szobrát és síremlékét, délután meg a Kollégium aulájában gyűlvén össze, hogy Debrecen művelt társadalmával és iskoláival együtt ünnepeljünk. Havonta, májusig, átlag egy-egy ülésünk volt, de kivételes esetekben néha több is. Műsorunkat ének- és zencszámok, szavالاتok és felolvasások (versek, novellák, tanulmányok, stb.) alkották,¹¹ figyelemmel kísérve bennük irodalmunk minden nevezte-

¹⁰ Pedig a főtítkári is lemondott mindennemű honoráriumáról, ami Géresi idejében kb. évi 800 aranykoronának felelt meg. Az elnökség meg akárhány-szor a sajtójából fedezte az útszámlákat, részben a Társaság adminisztratív költségeit is.

¹¹ Üléseinket eleinte a Kollégium aulájában, később, ünnepi alkalmakkor, a Városházán és Megyeházán, amikor pedig a Déri-múzeum megnyílt (1935), annak pompás dísztermében tartottuk. Szavالاتokkal az egyetemi ifjak

tesebb hullámverését, amelyről elsősorban az elnöki megnyitók emlékeztek meg. Vezető elvünk: a haladás és fejlődés gondolata, hogy a múltból semmi se menjen veszendőbe, ami becses vagy élő erőnek érzett hatalom, viszont a fejlődésben is ápolásra találjon minden, ami valóban értékgyarapodást jelent. Így mérsékeltük néha a harc túlzásait, védelmeztük az innen és túl veszélyben forgó értékeket s a kiegyenlítő fejlődés folytonosságát, javát és igazát — a köztudatban. Mert ha van szükség a harcra, melyben az eszmék ereje a világ elé áll, bizonyára szükség van erre a kiegyenlítő munkára is, mely amíg a multat tiszteli, a jövőnek sem engedi útját állani semmi téren.¹²

Ily úton haladva ünnepeltük meg 1927 januárjában *Petőfi összes költeményei* első kiadásának nyolcvanadik, 32 öszén *Arany haldának* ötvenedik évfordulóját. Majd megemlékeztünk: *Kazinczy Ferenc*, *Berzsenyi Dániel*, *Kölcsey Ferenc*, *Kisfaludy Károly*, *Katona József*, *Fazekas Mihály*, *Madách Imre*, *Gyóni Géza*, *Szabolcska Mihály*, *Herczeg Ferenc*, *Babits Mihály* és *Oláh Gábor*¹³ életének vagy írói működésének egy-egy nevezetesebb fordulójáról. Külön, hódoló ülésen áldoztunk *Báthory István* lengyel király (1933), *II. Rákóczi Ferenc* fejedelem (1935), *Mátyás király* (1940. nov.) és *gr. Széchenyi István* (1941. nov.) halhatatlan emlékének, aminthogy kifejeztük örömmünket a megszállt országrezek visszacsatolása alkalmával mindannyiszor. Fogadtuk több alkalommal az *Erdélyi Írók Székely Csoportjának*, később a *Gárdonyi Társaságnak*, a *Kelet-Magyarországi Írók Szövetségének*, a nagyvárad *Szigligeti* és a nyíregyházi *Bessenyei Körnek* baráti látogatását. Köszöntöttük a Tisza István Tudományos Társasággal és az Ady Társasággal egyetemben a *Városok Kulturális Szövetségét* (1935), valamint a gr. Zichy János vezetésével érkező *Alföldi Magyar Közművelődési Egyesületet*. Viszont minket tiszteltek meg látogatásukkal a *Kisfaludy és Petőfi Társaság* (amaz 1929, emez 1937 tavaszán), akiket a város és megye hivatalos képviselőivel s együttes ülés keretében fogadtunk és üdvözlöttünk. Nagyrődemű elnökeik, *Berzeviczy Albert* és *Pekár Gyula* kíséretében lejöttek hozzánk: Angyal Dávid, Csathó Kálmán,

és a helybeli színház művészei, ének- és zeneszámaikkal a városi dalárdák tették színesebbé műsorunkat. Köztük is elsősorban a Kollégiumi Kántus Csokonai-nótái, mint a Kör alapítása óta elmaradhatatlan praeludiumai évadnyitó üléseinknek.

¹² E program voltaképp a Kisfaludy Társaság programja, amelyet mi is igyekeztünk követni legjobb tudásunk szerint. (Lásd Beöthy Zsolt elnöki beszédei a Kisfaludy Társaság ünnepi közgyűlésein.)

¹³ *Oláh Gábor*, amióta rendkívüli költői és írói talentumai kibontakoztak, mindig lelkes barátja és méltó díszje volt Társaságunknak. Nagyobb ünnepélyeinket el sem bírtuk volna képzelni az ő becses tanulmányai s egy-egy gyönyörű költeménye nélkül. Egyáltalán, amit visszavonuló szerénységre, később betegeskedése miatt a magasabb irodalmi fórumok vele szemben elmulasztottak, annál inkább siettünk pótolni mi, testvéri melegséggel, támogatással és elismeréssel, — minden irányban. Ha Isten engedi — mert költőbarátunk nagy beteg —, születése hatvanadik évfordulóját külön ülés keretében fogjuk megünnepelni. — Ezt azóta, március 1-én tartott díszülésünkön meg is tettük. A költő érdemeinek méltatásán, a tőle írt és róla szóló költemények szava latán kívül, barátai és tisztelői ajándékából egy hatalmas *ezüstkoszorút* nyújtottunk át neki. Az átadás azonban, mivel az Ünnepelt az ülésre már nem jöhetett ei: a belgyógyászati klinika egyik betegszobájában történt.

Herczeg Ferenc,¹⁴ Kéky Lajos, Sajó Sándor, Sik Sándor, Szabolcska Mihály és Zilahy Lajos (Kisf. T.); József Ferenc kir. herceg, Császár Elemér, Koroda Pál, Lampérth Géza, Szathmáry István (Petőfi T.). Sőt nálunk ünnepelte meg 1928 őszén, írói pályájának félszázados jubileumát a mi jeles székely mese-mondó barátunk, az *ősz Benedek Elek*. Ugyanotját mi kerestük föl szíves meghívásukra a miskolci *Lévay Egyesületet*, a nagykőrösi *Arany Társaságot* és a nyiregyházi *Bessenyei Kört*. Ez utóbbit több ízben is: a Kör negyvenéves jubileumán, az Alföldkutató Társaság vándorgyűlése alkalmából s amikor a nagy nemzetébresztő Pusztakovácsiban nyugvó hamvait végre szülőmegyéje földjében helyezték el örök pihenőre (1940 okt.). Aztán bejártuk felolvasó gárdánkkal a tavaszi könyvnapokon, valamint a Néprajzi Társaság irányította folklórkutatások kapcsán a szomszéd hajdúvárosokat. Hajdúböszörményt, Nánást, Szoboszlót és Dorogot, hol vagy a gimnáziumokban, vagy a városházán tartott előadásokban hirdettük népünk nyelvének, hagyományainak és művészetének fokozottabb megbecsülését az összegyűlt közönség előtt.

Ahová testületileg nem mehettünk el, vagy képviseltettük magunkat, vagy levélben fejeztük ki hódoló együttérzésünket irodalmi nagyjaink ünnepein. 1925-ben pl. *Jókai születésének* százados évfordulóján, Komáromban. *Rákosi Jenő* szobrának leleplezésén Budapesten, *Katona József* hamvainak új sírba tételén Kecskeméten, *Kazinczy halálának* százados emlékünnepeén Érsemyenben és Széphalmon, a *sárospataki főiskola* 400 éves jubileumán, a nagykőrösi *Arany János Társaság* alakuló ülésén (1925), Csokonai emléktáblájának leleplezésén Csurgón, a Szabolcskának Okécskén, a *Kisfaludy* és *Petőfi Társaságok* évi díszülésein évről-évre, kivétel nélkül. Táviratilag köszöntöttük a győri Kisfaludy, a soproni Frankenburg, a kassai Kazinczy, a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond és a pozsonyi Toldy Kört ünnepi üléseik alkalmából, stb.

Amde, amíg nemzeti nagyjaink kultuszát ápoltuk, kész szívvel fogadtuk magunkba a világirodalom klasszikusainak sugalmait is. Így idéztük föl 1921 decemberében halálának 600. évfordulóján *Dante*, külön ülés vagy színielőadás keretében a *Shakespeare*, *Goethe*, *Molière*, *Lafontaine* és *Byron* szellemét. Napjaink jelesei közül meg *Gerhardt Hauptmann*, *D'Annunziót* és *Pirandellót*, amikor jeles szakelőadók — fővárosiak és helybeliek — ajkán méltattuk a nevezett nagyok költői értékeit s a magyar irodalomra gyakorolt ihlető hatásukat. 1925 novemberében *Van Szaich von der Bohn*, egy lelkes magyarbarát holland írónő és *Kállay Kálmán* egyetemi tanár közreműködésével holland délutánt rendeztünk. 1937 májusában pedig *Edmond Poupé*, a francia Dragignan

¹⁴ Jölesik följegyeznünk, hogy *Herczeg Ferenchez*, mint Debrecen díszpolgárához és Körünk kitűnő barátjához, azután is több ízben volt szerencsénk, valahányszor jölesett felfrissülnie „a legmagyarabb város levegőjében s szét-szóródnia a Hortobágy gazdag, keleties képein“. Ilyenkor mindig meg-meglátogatta a helybeli nagyobb kultúrintézményeket: a Kollégiumot és könyvtárát, a Déri-múzeumot, az Egyetem híres klinikai telepét és Központi Épületét. Érdeklődött még irodalmi szemináriumunk munkássága iránt is s elismerése jeléül dedikált arcképével ajándékozta meg dolgozótermiünket... Mint egykor *Beőthy Zsolt*, aki rendszerint Balogh Jenő és Kozma Andor társaságában szokott lejönni hozzánk, ahol annyi hű tanítványa és tisztelője vette körül. Talán a legnagyobb öröme mégis abban telt, ha a főiskolai Kántus szép nőtáin (A reményhez, a Tihanyi echóhoz, a Csikóbőrös kulacsához) elmerenghetett. Utána nem győzött hálálkodni a derék fiúknak s magasztalni a hányatott-életű költő lángeszének nemmúló varázsát.

városka főlevéltárosa keresett fel bennünket s tartott igen érdekes, részben ismeretlen adatokkal színezett előadást Kisfaludy Sándor provencei fogságiról és Desclapon Karolina koráról és egyéniségéről. Milyen jólesett hallanunk, hogy a magyar katona-költő emléke még ma is él odakint nemcsak a levéltárak poros aktái közt, hanem a vele ismeretségben állott úri családok hagyományában. Végül hadd említsük meg, hogy 1926 októberében egy magyarul is jól tudó tokiói tanár, Imaoka Dzsucsiro, szereplésével *japán-estet*, 36 márciusában pedig *hindu irodalmi délutánt* rendeztünk, amelyen Molnár István bőszőrményi kartársunk s e sorok írója ismertették a dúsgazdag keleti irodalom remekeit, magyar tolmácsolóikkal egyetemben.

E kétévűzede, buzgó munkásság alatt itt köszönthettük körünkben a közelmúltak és a mai magyar irodalomnak egész sereg kiválóságát. A már említettekön kívül: Rákosi Jenőt, Voinovich Gézát, Jakab Ödönt, Ferenczi Zoltánt, Aprily Lajost, Benedek Marcellt, Nadányi Zoltánt, Komáromi Jánost, Harsányi Zsoltot, Móricz Zsigmondot, Hankiss Jánost, Csúry Bálintot, Zsigmond Ferencet, Maday Gyulát, Juhász Gézát, Vályi Nagy Gézát, Gulácsy Irént, Sz. Szabó Máriaát, Berde Máriaát és Szabó Lőrincet. Az *Erdélyi Írók Székely Csoportjában*: Nyirő Józsefet, Tamási Aront, Tabéry Gézát, György Dénest, Reményik Sándort, Molter Károlyt, Wass Albert grófot, Tompa Lászlót és Asztalos Imrét. Kiemelvén, hogy ez a névsor korántsem törekedett teljességre, hiszen mellettük hányszor fordultak meg felolvasó asztalunknál tudományegyetemünk, középiskolánk és városunk kiválóbb tudósai, írói, zene-, ének- és szavalóművészei, együtt az Ady Társasággal, melynek üléseit mi is gyakorta látogattuk, vezető férfiai választmányi tagjaink sorába iktattuk. A körünk s körjük csoportosuló ifjabb generáció zsengéiből pedig a múlt év folyamán is bemutattunk egy egész csokorra valót.

Az öreg Kollégiummal való benső kapcsolataink kifejezőeként helyeztük el 1935-ben az épület nyugati homlokzatán azt a három művészi reliefet, mellyel az iskola legnagyobb tanítványainak: *Csokonainak*, *Kölcseynek* és *Arany*nak kívántunk maradandó emléket állítani. Aminthogy követni fogja őket nemsokára (a keleti félen) *Kormányzó Urunk*, *Tisza István* és *Szabolcska Mihály* bronzképmása... De rendbehoztuk Kölcsey Sándor polgármester nemes támogatásával Csokonainak több mint 100 éves és az idők folyamán nagyon megviselt síremlékét. Régóta fájt látni, hogy e pompás kivitelű, hatalmas piramis eresztékei hogy lazulnak meg, finom ornamentikái hogy kopnak és hullanak lefelé, a sír kerítése pedig a hozzá túl közel ültetett fák feszítő ereje következtében évről-évre hogy vetemedik egyre széjjelebb. Ma már minden ízében kijavítva (akár végkép ott maradnak a drága hantvak, akár a központi temetőbe költöznek idővel), évtizedeken át bizton dacolhat az idővel. Végre 1939 őszen nagyobbszabású ünnep keretében márványtáblával láttuk el azt a Fűvészkert- (ma Balthazár Dezső-) utcai házacskát, melyben egykor a magyar reformkor fenköltleklű férfiai, *Kölcsey Ferenc* lakott testvéreivel együtt, diákkorában.¹⁵

¹⁵ A ház felkutatása volt kedves tagtársunknak, Debrecen egykori jeles archeológusának, Zoltai Lajosnak érdeme. Fölvatásán résztvevő nemcsak a Kölcsey-család, hanem a közel s távoli vidék intelligenciája is. Az ünnepi beszédet Lázár Andor ny. igazságügyi miniszter, városunk akkori képviselője tartotta.

Amint már fentebb érintettük, legyen szabad itt pontosabban is felsorolni, hogy nehéz viszonyaink ellenére is közzétettük *Oldh Gábor Újabb költeményeit*, *Zsigmond Ferenc* essayjét; *Herczeg Ferenc*ről, *Sz. Szabó Mária* novelláit, a régi, ú. n. *Bokrétának* immár harmadik kiadását,¹⁶ a Debreceni írók *Anthológiáját* és *Tóth Endre* verseskötetét. A választmány erkölcsi támogatásával szintén munkába vettük *Csokonai összes műveinek* kritikai kiadását, ami a patakiak edíciója után, úgy hisszük, természetes kötelességünk. Ezt követné, ha megfelelő fedezetet tudunk rá találni: a költő *Válogatott műveinek* díszkiadása, *Haranghy Jenő* kongeniális rajzaival szépítve. Ez a hivatott művész, mint maga is Debrecen szülötte, mindig hő bámulattal csüggött a város nagy fián, s annyi kitűnő alkotása után készséggel vállalkozott Csokonai illusztrálására is. Így támadtak esete alatt már a harmincas évek elején a *Béka-egérharcból* vett finom és szellemes akvarelljei. Később az itteni „Angolkirálynő Szálló“ Ady-szobájának freskói (a *Dorottya*ból és *Szegény Zsuzsi a táborozáskor*). Úgy, hogyha a tervbevett ciklus elkészül, képes, klaszszikus edícióinknak bizonyára egyik legszebb, legsikerültebb terméke fog lenni.

*

A változó idők követelményeinek megfelelően hova-tovább szűkegessé vált a Kör alapszabályainak módosítása is, amelyet több rokon intézmény szervezetének áttanulmányozása után, 1933 őszén cjtettünk meg. Elgondolásainkban főként az vezetett, hogy *a kör eddig inkább társadalmi és egyesületi színezetét kifejezetten irodalmi jellegűvé avassuk*. Ezt pedig azáltal véltük elérni, ha 1. a hazai és külföldi irodalom, tudomány és művészet eredményeit behatódabb figyelemmel kísérjük, tanúságait a magunk számára gyümölcsözödbbé tesszük. 2. Ha anyagi erőinkhez mérten eredeti vagy fordított, szép-irodalmi, esztétikai és művészettörténeti munkákat adunk ki, vagy ilyenek megjelenését tőlünk telhetően elősegítjük. 3. Ha Csokonai, Debrecen és a Tiszántúl megismerését célzó minden komolyabb vállalkozásnak továbbra is az élen maradunk, a Csokonai-ereklyék gyűjtésére, a költő kultuszának ápolására fokozott gondot fordítunk. 4. Ha Csonka-Magyarországon belül és kívül működő (magyar) rokon-társaságokkal, köztük a mintakul tekintett Kislaludy és Petőfi Társasággal még bensödb érintkezést keresünk, a megszálított országrészekben működöket törekvéseikben támogatjuk, a szótszórtan élő magyarság kulturális egységének fenntartásáért minden lehetőét megteszünk. 5. Ha a most felsorolt célok megvalósítása érdekében felolvasásokat, előadásokat, értekezleteket tartunk, ünnepegeket rendezünk és pályadíjakat tűzünk ki stb. 6. Ha a Körünkben eddig is meglévö rendes (most pártó) alapító és tiszteleti tagság mellett egy új minöségüt, az „örökös tagságít“ létesítjük, és pedig olyformán, hogy ettölfogva ezek az örökös tagok alkotják a Kör gerincét. Újabb választás alá ezek tödbé nem esnek, hanem a „nekik juttatott megtiszteltetést élethossziglan viselik“. Egyben belölük alakítjuk

¹⁶ Öt poétalelkü debreceni diák verskötete viselte először ezt a nevet, amelyet még egyetemi hallgató korukban tettek közzé (1896): Baja Mihály, Gulyás József, Gyökössy Endre, Maday Gyula, Oláh Gábor. Akkor is a Csokonai Kör adta ki, most is készséggel vállalta annak erkölcsi és anyagi támogatását.

a két különálló „irodalmi“ és „tudományos és közművelődési“ osztályt. Mind-egyiket 24—24 taggal, melyek a város szellemi életének minden számottevő értékét magukba ölelik. (A Kör intéző szervei: a közgyűlés, a választmány, az elnöki tanács, a szakosztályok, a bizottságok és tisztviselők, ú. m. az elnök, a két szakosztályi elnök, akik egyúttal a Kör alelnökei, a főtitkár, a titkár, a két szakosztályi titkár, az ereklyetári őr, a jogtanácsos, pénztáros, ellenőr. Mellékesen jegyzem meg, hogy a ciklusok lejártával a régi tisztikart a közgyűlés ismét egyhangulag megválasztotta.) Hogy célunkat mennyire sikerült megközelíteni, a felsorolt eredmények komoly tartalma eléggé bizonyítja. De egyúttal jelzi azt a szellemet is, mely a Csokonai Kör vezetőségét folyton áthatotta: használni, haladni, a magvarság és művelődés gondolatát ezeken a tájakon mentől hathatósabban előmozdítani. Talán szerénytelenség nélkül mondhatjuk, hogy minden lépés, amelyet Debrecen irodalmi élete ez irányban immár öt évtized óta tett, vagy a mi Körünkől indult ki, vagy legalább is velünk összeköttetésben és összhangban történt. E jegyben, egyúttal búcsúzva a multtól, szilárd bizalommal tekintünk az újabb félszázad elé.¹⁷

Peragit tranquilla potestas, quae violentia nequit.

¹⁷ Utolsó szómmal hadd tolmácsoljam itt is Körünk halálját *szentpéteri Kun Béla* és *Oláh Gábor* nagyérdemű elnöktársainknak, *Csobán Endre* főtitkárunknak, a helybeli kulturális élet lelkes, százkezü mindeneseének, *Révész Imre*, *Kardos Albert*, *Baja Mihály*, *Erdős Károly*, *tunyogi Szücs Géza*, *Péterffy László* és *Zivuska Andor* választmányi tagjainknak, akik eszményeink szolgálatában annyit fáradoztak, sikerei körül maradaudó érdemeket szereztek.

A magyar-nyelvű jezsuita-drámák forrásaihoz.

A nyomtatásban is megjelent magyar jezsuita-drámák forrásainak meghatározása Lázár Béla tanulmánya óta (EPhK. 1891—92) nem sokat haladt.

1. Pintér Jenő nagy összefoglalása (IV. k. 764. l.) még az első magyar nyelven megjelent jezsuita-drámának *Kunics Ferenc Szedeциását* (1753) mondja: ezzel szemben Takács József is (*A jezsuita iskoladráma*, 1937. 91. l.) figyelmeztet arra, hogy a Szent Jánosról szóló *Megsértődött Artatlanság* 1749-ben magyar nyelven is megjelent. Ez a darab azért is nagyon érdekes, mert alapjában verses operaszöveg. Ugyanakkor latin szövege is nyomtatás alá került: *Innocentia laesa*. Ez az eredeti. A fordítás hűségének szemléltetésére közlöm Porphirius áriáját:

<p>Satis est irarum, minarum, magnorum laborum Per te, Rex, sacco paupatorum. Joannem dimitte et ex aula mitte; Credas, avolabit, Felix properabit Ad regna Coelorum, Sedem Beatorum, quam ei merito Sors paravit.</p>	<p>Már elég bosszúság, gonoszság elmédben, fejedben Forgott te szivedben ekkoráig. Jánost mének tartod, s annyira zaklatod? Higgyed, majd elröpül, Boldogságban készül Istennek házában, Mennyegek országában. Ott vigad örökké Boldogságban.</p>
--	---

2. Ugyancsak Pintér (u. o. 766. l.) *Kereskényi* Adámnak 1767-ben megjelent *Cyrus* c. drámáját Metastasio-fordításnak mondja. Pedig Zambra Alajos gondos összeállítása (EPhK. 1919. 27. l.) világosan megkülönbözteti Kereskényi darabját a Metastasio-féleltől; Kereskényi forrását Naményi Lajos utalása alapján Zambra: Scipio Scambata darabjában jelöli meg. Zambrát Naményi félrevezette; Kereskényi Adám pontosan *Friz* András jezsuita poeta *Cyrus*át fordította le, teljes hűségre törekedve. A darab menete pontosan követi Friz latin művét. A fordítás igyekezetét szemléltesse ez a kis részlet:

Friz: „Hoc pastores inter et cives interest: in feras armentis noxias exerimus vires: si quis vicinus ausit primus invadere pascua, fide et virtute juncti repellimus hostem; ceterum tela gerimus amicis innoxia. Cives contra, urbes et regum manus non semper jus, non aequum, sed ambitio saepe, invidia, cupiditas ad arma movet; si commodi spes affulgeat, aut damni metus.“

Kereskényi: „A pásztorok és városbeliek között ez a különbség: mi, a nyájunknak ártalmas fenevadakon mutatjuk erőnket: ha, ki közelgetvén meri első a mezőket háborgatni, egyes erővel s hűséggel visszakergetjük az ellen-

séget; mind az által a mi fegyverünk soha nem ártalmas a barátinknak. Ellenben a városbéliék, városok, királyok kezeit nem mindenkor az igazság, az illendőség, hanem gyakran a nagyravágyódás, az irigység, a telhetetlen kívánság fegyverhez ragadja; kivált, midőn némely haszonnak reménysége vagy kárvallásnak félelme villámlik előttük.“

3. Pintér ugyanott *Kereskényi* másik darabját, a *Mauritius*-t is *Metastasio*-fordításnak jelzi. *Zambra* említett cikke erről sem tud. *Metastasio*nak ilyen című darabja nincs is gyűjteményes kiadásaiban. Sajnos, ennek a *Kereskényi*-darabnak forrását nem sikerült eddig megtalálnom. *Masenius* darabja: *Mauritius Orientis Imperator* teljesen más. *Carolus Porée* *Mauritius*-a is más-ként szövi a meséjét. Két mozzanat azonban arra vall, hogy *Kereskényi* ismerte ennek az ünnepelt francia jezsuita költőnek *Mauritius*-át: az egyik a gyermek-csere motívumának egyezése, a másik néhány — apróbb és elszórt — szövegegyezés. Az utóbbinak egyik példája:

Porée: „Vidi egomet atra nocte, cum madidos levis Imbueret oculos somnus, affundi toro Tristes catervas compe de attritas gravi, Artusque laceros, unde stillaret cruor, Nudare manibus, vindicem et tacite deum Vocare: vidi, fronte direptum mea Diadema sacrum, cingere alterius caput: Quin et satelles barbarus jugulum impio Reclusit ense; sanguis implevit sinum, Triplicique fixus vulnere haud perii semel; Ter cadere visus, morte tergemina mori.“

Kereskényi: „Láttam önnönmagam csendes éjjel, midőn az álom bezárá egy pár szemeimet, a királyi székem előtt leboruló katonáim szomorú seregeit, láncokkal, nehéz bilincsekkel megnyűgözve. Láttam scbes tagjaikat vérrel beburítva: ég felé felemelt kezeiket, melyekkel az Istent kérték, hívták, hogy bosszút rajtam álljon. Láttam, hogy fejemről leittetett a fejedelmi korona és másnak fejére tétettetett. Láttam, miként egyik nekidühösödött katona elüti kegyetlenül fejemet, a vér elfolyja testemet, és hármias sebekkel általverettetve, nem egyszer haltam meg.“

Mint említettem, *Kereskényi* drámájának meséje nem azonos *Porée* darabjával. Nem vette a mesét *Antonius Claus* darabjából sem (*Secunda ad coelum via per poenitentiam*). Csak egyben emlékeztet reá, abban, hogy *Mauritius* itt is szívesen emlegeti: „Igaz vagy Uram, és egyenes s igaz a te ítéleted“, mint *Claus*-nál: „Justus es Domine, et rectum iudicium tuum.“

Kereskényi darabjában a legkülönösebb *Phocas* fiának túlzott ragaszkodása *Mauritius* gyermekeihez. A dráma folyamán az egyik szereplő, *Agrippa* ezt így magyarázza: „A szerelem, annak bünit, akit szeret, magára vádolja.“ Az emberben gyanú támad, hogy ez a *Camillus* a magyar darab forrásában *Camilla* volt, és az iskolai cél tette a leány-szereplő helyébe a fiút, a szerelem helyébe a barátságot. A forrás pontos meghatározása azonban még kutatóra vár.

4. *Kereskényi* *Adám* harmadik darabját (*Agostonnak megtérése*, Nagyszombat, 1758) *Pintér* nem is említi. Pedig ez is iskoladráma. *Kereskényi* ezt *Neumayr*: *Theatrum asceticum sive meditationes sacrae* című darabjából fordította. *Neumayr* *Szent Agoston* megtérését 5 elmólkedésben dolgozta fel; ezek: *Conversionis principium*, *Obstaculum seu procrastinatio*, *Lucta*, *Victoria*, *Fructus victoriae*. *Kereskényi*-nél csak 1. Az hitről való vetélkedésnek

alkalmatossága, Az hitről való vetélkedésnek haszna, 2. A napról napra való halogatásnak oka, A napról napra való halogatás mire juttatta Ágostont, 3. Ágostonnak küszködése és pedig az értelmével való küszködése, Ágostonnak az akaratjával való küszködése, 4. Ágoston akaratjának eltekéltet jeles végezése, Ágostonnak magáról való győzedelme, tehát az első négy meditáció két-két punctuma van meg, az utolsó kettő elmaradt. A fordítás hű, de a verses szöveg poézise nincs meg benne.

5. E forrásfelsoroláshoz még egy helyesbítést kell fűznöm. A Nemzeti Múzeum könyvtárának kéziratok között van egy iskoladráma ezzel a címmel: *Egyiptomi Josef azaz Meunyországnak uttya, melyet nyitt az ártatlanság*. A végére későbbi kéz ezt jegyezte: „Ex latino Patris Leyai SJ in Hungaricam linguam convertit anno 1753 Tyrnaviae P. Moyses Lestyán SJ scholasticus tertii anni theologus, natione Siculus Transylv.“

Nagy Sándor hívta fel rá a figyelmet (MKSzle 1883), s azóta forrásának a bibliai Józsefről egész drámatrilógiát nyújtó Le Jay-t vallják. Pedig a darabnak semmi köze Le Jay darabjaihoz; pontos fordítása ez Ant. Claus művének: *Prima ad coelum via per innocentiam*. Lestyán hűséges ragaszkodással tolmácsolja Claus drámáját. Gálos Rezső figyelmét (IK. 1937. 297. l.) elkerülte, hogy Lestyán darabjáról a Hyross-levél ismerete előtt is tudtunk, hogy a darabot Nagy Sándor iskoladráma-könyvészete számontartotta; most forrása is tisztázódott.

6. A M. Tud. Akadémia könyvtárának kéziratjai között van egy ezen a címen: *Tornyos Péter*. A címlapnak a másolótól különböző kézből eredő jegyzése azt vallja, hogy ez azonos Illei János ismert darabjával, mely 1791-ben Landernernél megjelent. Illei vígjátéka Komáromban 1789-ben látott napvilágot; arról, hogy Landernernél a jelzett évben megjelent volna, nem tudunk. Maga a kézirat Tornyos Péter, Tornyos Pál és Petymeges Mihály nevén kívül semmiben sem egyezik meg Illei kiadott művével. Forrása is más. Meséje emlékeztet Porée vígjátékára: *Pater amore vel odio erga liberos excaecatus*. De a kézirat mégsem ennek a fordítása. Motivumai annyira sablonosak, hogy darabunk alighanem eredeti.

Alszegehly Zsolt.

Farsangi játék a XVIII. századból.

Az 1790—91-i országgyűlés kimondta, hogy „... a magyar anyanyelv inkább terjedjen és csinosodjék, a gymnasiumokban, akadémiákon és az egyetemen külön tanárát kell alkalmazni a magyar nyelvnek és stílusnak, hogy azok, kik azt nem bírják és megtanulni akarják, valamint azok is, kik már ismerik, de nagyobb tökéletességre akarnak eljutni benne, alkalmat nyerjenek erre“. E rendelkezés értelmében a helytartótanács pályázatot hirdetett a négy magyar akadémián betöltendő magyar nyelvi és irodalmi tanszékekre. A pályázatra beküldte kérvényét *Gubernáth Antal*, korponai jegyző is, aki a pozsonyi magyar tanszéket szerette volna elnyerni. Ezt a pályázati kérvényt összes mellékleteivel együtt az Országos Levéltár helytartótanácsi osztálya őrzi („Litterario Politicum 1791. fons 52. pos. 29.“ jelzet alatt). Gazdag forrásanyagot találunk ezekben az iratokban Gubernáth Antal életére és iro-

dalmi munkásságára vonatkozólag. Mellékelt művei közül irodalomtörténeti érdekességgé egy Gubernáth által a nagyváradi konviktus növendékei számára írt iskoladráma első felvonása, címe: *Naggrahéjazó Ordas Demeter*. Ez az erősen magyaros, népies hangú farsangi játék a ritkábban előforduló darabok közé tartozik, s ezért érdemesnek tartjuk arra, hogy behatóbban foglalkozzunk vele. Előbb azonban a forrásanyagunkban található iratok adatai alapján ismertetjük Gubernáth Antal életét, mert sok tekintetben kiegészíthetjük Sziunyei *Magyar Irók* c. életrajzi lexikonának idevágó részét.

Gubernáth Antal 1757-ben született a mosonmgyeői Rajka községben. Atyja G. Márton 1738 táján költözött el Trencsén megyéből, egyes főuraknál volt szolgálatban, majd a győrmegyei Koronczó községben telepedett le.¹ Anyjának csak keresztnevét (Katalin) ismerjük.² — Iskoláit a győri jezsuitáknál végezte kitűnő eredménnyel. 1775 augusztusában a győri püspöki akadémián nyilvános vitatkozáson vett részt Nagy Mihállyal, mint másodéves filozófiai hallgató.³ Bécsben jogot is hallgatott, s azután Nagyváradra ment gyakorlatra az országbíró házához. 1776—78-ig a nagyváradi kerületi királyi konviktusban volt instruktor, s a konviktus akkori igazgatójának, Fináthy Ignátnak bizonyítványa szerint minden tekintetben kiválónak bizonyult.⁴ A következő évben „repetens Humaniorum Litterarum“ Budán,⁵ majd Bécsben elvégezte a házitánítók számára előírt tanfolyamot.⁶ s ugyanezen idő alatt (1781—83) Úrményi József gyermekeinek nevelője volt.⁷ Innen a besztekerbányai főgimnáziumhoz került, s itt három évig (1783—86) tanította tejes megelégedésre a grammatikai osztályokat.⁸ 1786-ban Korpona városa hívta meg jegyzőnek, minthogy az egész városban nem akadt ember, aki a II. József-fele rendelet értelmében képes lett volna *németül* ellátni a hivatali teendőket.⁹ A jegyzőség azonban aligha lehetett szívügye Gubernáthnak, mert mihelyt tudomást szerzett a helytartótanács pályázataról, sietve elbocsátását kérte a korponai hatóságtól.¹⁰ Nem szívesen bocsátották el az itteni szolgálatból, de azért meglehangú ajánlólevelet adtak neki,¹¹ mert nem akarták útját állni azon a pályán, amely kezdettől fogva életének főcélja volt.

Gubernáth Antalnak a helytartótanácsához intézett kérvénye némi bepillantást nyújt azokba az eszmékbe és gondolatokba, amelyek írójuk életét irányították: „... tsekély erejemet megfontolván, arra szántam további életemet, hogy azok seregekbe és számokba jelentsem magamat, a kik mint a Közjónak javát, mint pedig a magánosságoknak hasznát és ides magyar Hazájoknak ezen Anyai Nyelvnek szépet osztandó sugárjaival meg szerzendő fényét tekintvén, ugyan azon ides hazabeli magyar nyelvek nyilván való tanítására felj áldozzák magokat“.

Vezérfonálként vonul végig életén a magyar nyelv iránti forró szeretete, ezt vallja ő maga is, s ezt látjuk iskoladrámájából és többi munkáiból. S ebben a törekvésében nem különbözött kortársaitól. A XVIII. században a magyar társadalom egy rétegében mozgalom indult meg a nemzeti nyelv művelése érdekében, s ennek a mozgalomnak kevésbé ismert, de annál lelkesebb hívére ismerünk Gubernáth Antalban.

^{1—11} szám alatt közölt adatok forrásai mind az Országos Levéltárban találhatóak a fenti jelzet alatt.

Gubernáth Antalt a helytartótanács előterjesztésére a kancellária első helyen jelölte a pozsonyi akadémiai szék betöltésére¹² s csakugyan 1792. január 6-án őt nevezték ki a magyar nyelv és irodalom tanárává. 1811-ig tanított Pozsonyban. Közben fegyverrel is védte a hazát (1797-ben és 1805-ben mint kapitány a pozsonyi felkeléseregben), amit a Magyar Kurir különös érdemképpen említt meg.¹³ 1812-ben betegeskedni kezdett s nyugdíjba ment, „azonközben az ifjakkal magános tanításától meg nem szűnt”.¹⁴ 1814 november 2-án halt meg Pozsonyban, az irgalmas barátok házában. Három gyermeke maradt: fia Elek, aki főhadnagy volt a császári hadseregben s két leánya, kik „némely úri házakban a kisasszonyok nevelésében és tanításokban foglalatoskodnak”.¹⁵

Gubernáth Antal egész élete a pusztá levéltári adatokon keresztül is egy nemes, önzetlen egyéniség képét idézi elénk, aki nem anyagi javak, hanem mindig ideális célok felé tört. Megérdemli, hogy az utókor megjegyezze a nevét, ha másért nem, a magyar nyelv iránt tanusított lelkes szeretetért, amely tetteinek mindenkor legmélyebb rugója és irányítója volt.

*

Gubernáth Antal iskoladrámájának, a *Nagyrahéjazó Ordas Demeternek* kézirata nyolc quart levélből áll. Valószínűleg Gubernáth sajátkezű írása, mert kézvonása azonos a kérvényével. A külső borítólapon felirata: „Hungarico idiomate elaborata Comedia producta per Ierulus Convictus M. Varadini 778.” Gubernáth Antal tehát a nagyváradai konviktus tanulói számára készítette ezt a komédiát, amelyet azok elő is adtak. Sajnos, nem tartotta fontosnak, hogy az egész darabot mellékelje kérvényéhez, mert a kézirat így fejeződik be: „Restant Scenae 4 et Cantus Valedictorius”, s ismét „Producta M. Waradini”. A darab elején felsorolt személyek sem szerepelnek mind a szövegben, ami szintén azt mutatja, hogy töredékkal állunk szemben. Az azonban bizonyos, hogy olyan iskoladrámával, illetőleg komédiával van dolgunk, amelyet a nagyváradai királyi tankerületi konviktus növendékei számára írt Gubernáth Antal, aki ebben az időben ott instruktor volt, mint ahogy rendszerint a többi iskoladrámát is a tanárok írták a tanulók számára.

Nagyrahéjazó Ordas Demeter meséje a következő: Ordas Demeter megúnta az „alacsony rendet” és szeretne nemes ember lenni, szolgálival szemben azonban fukar és kialakodott bérüket sem fizeti meg rendszeren. A két szolga ismerve Ordas nagyravágását, úgy áll bosszút, hogy azt az álhírt hozzák, mintha a piacon gazdájukat éljeneznék és látni kívánnák. A szűk látókörű Ordas rövid habozás után elhisi ezt a teljesen valószínűtlen hírt, s nem érzi a szolgák hizelgésében rejlő gúnyt. Díszesen felöltözik, hogy résztvegyen a vélt ünnepeltetésben, de mielőtt elindulna, a két szolga kioktatja őt a „politiára”, azaz a divatos viselkedésre és társalgásra, természetesen kifigurázva annak ferdeségeit. Ordas végül is elindul. A szolgák már előre elbújnak előle, mert félnek haragjától, de már is újabb tervet kóholnak, amivel mostani furfangjukat mentsék és gazdájukat újra becsapják. Ordas Demeter csakugyan rettentő

¹² Szekfű: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez.* 233. l.

¹³ *Magyar Kurir* 1814. II. 41. sz. melléklet.

¹⁴ U. o.

¹⁵ U. o.

dühösen érkezik vissza, meg akarja ölni szolgáit, majd elmondja, hogy mindenki csak csúfot üzött belőle, kinevette. Még fiát is, aki a szomszéd fiával szemben pártját fogta, jól elverték. Mindez azonban nem téríti őt észre. Eddig tart az első felvonás s csak sejteni lehet, hogy a következő négy felvonásban még néhányszor sikerül a becsapás és nevetségessé tétel.

E farsangi játék tárgya tehát röviden a sorsával meg nem elégedő, nagravágyó embernek kigúnyolása. Honnan vette Gubernáth Antal komédiájának tárgyát, mik voltak forrásai? Következtetéseink körét szűkre szabja az a tény, hogy csupán az első felvonást ismerjük.

Gubernáth Antal jezsuita tanítvány volt s azt is tudjuk, hogy a jezsuiták összes iskoláiban, tehát Győrött is tartottak iskolai színelőadásokat. Kétségtelen, hogy már ekkor megismerkedett Gubernáth a jezsuita iskoladrámával, művének gyökereit tehát végső fokon itt kell keresnünk. Azonban azt, hogy Győrött milyen tárgyú darabokat adtak elő abban az időben, mikor Gubernáth ottjárt, nem tudjuk. De ezt a XVIII. században különösen kedvelt témát megtalálhatjuk más, egykorú iskoladrámákban. Az egyik valószínűleg hasonló tárgyú darab, a csak cím szerint ismert *Homo gloriosus*. Erről csak annyit tudunk, hogy a nagyváradi jezsuita iskola növendékei adták elő 1759-ben, de még azt sem tudjuk bizonyosan, hogy magyar nyelvű darab volt-e ez.

Ugyancsak hasonló tárgyú darab Hagymási Imre iskoladrámája: „*Szemtelen nagravágyódnak nevetséges megcsúfolása*“. Nagy filit-falatra vágyódó Menyhárd nagy tudósnak és kiváló embernek tartja magát... s ezzel a nevetséges alakkal ismerősei sikerült farsangi tréfát űznek.¹⁶ Ennek a darabnak is, mint az *Ordas Demeternek*, legfőbb érdeme népies nyelve.

Az 1769-ben Egerben előadott *Fennhéjázó* című darabnak viszont teljes szövegét ismerjük (néhány irodalomtörténész ezt a darabot azonosította a *Homo gloriosusszal*, ez a föltevés azonban teljesen bizonytalan), három kézírata is maradt fenn.¹⁷ Ez a mű az iskoladráma szellemének megfelelő szabad átdolgozása Molière *Bourgeois gentilhomme*jának s „summája“ a következő. „Közönséges ugyan, de gazdag polgár vala, ki a nemes és főrendű állapotra igyekeztén emelkedni, haszontalan költséggel nem egyebet végtére, hanem nevetséget szorzott magának.“ A főszereplő jellemében és bizonyos motívumokban sok hasonlóság van az *Ordas Demeterrel*, azonban a két darab cselekvővonyé teljesen eltérő. Fennhéjázó Jórdán polgár is nagravágyásból akar művelődni, szorepel az átöltözés, a kivezetés és a nevetségessé tétel motívuma; Ordas Demeter is a politia oktan majmolásával teszi nevetségessé magát, mindketten együgyűen viselkednek. A főkülönség azonban, hogy míg a *Fennhéjázónál* a cselekvény akörül forog, hogy hogyan adják hozzá furfanggal Jórdán leányát Jórdán akarata ellenére annak választottjához (anélkül azonban, hogy a női szereplő valóságban a színpadra lépne), addig az *Ordas Demeternél* ez a motívum egyáltalán nem szerepel, valószínűleg a darab ismeretlen felvonásaiban sem.

¹⁶ Beöthy-Badics: *Képes Magyar Irodalomtörténet* I. k. 590. l. Idézi Alszeghy Zsolt: *Illei János: Tornyos Péter*. (Régi Magyar Könyvtár 33. sz.) Bp., 1914. 23. l. — Közzétette Perényi József: *Két népies bohózat a XVIII. századból*. Vác, 1936.

¹⁷ Gragger: *Molière a magyar irodalomban, s a Fennhéjázó szövege*. IK. 1909. évf., valamint Alszeghy id. m.

A *Fennhéjázónak* rokon, de erősen megrontott változata a *Stolander* című darab is. Ezt 1774-ben adták elő a kantai minorita kolostorban.¹⁸ Argumentumában szintén találunk hasonló vonásokat az *Ordas Demeterrel*, különösen a furfangos szolga alakjának szerepeltetésében. Ugyancsak Molière darabjának egyik iskoladráma változata Illei János: *Tornyos Pétere*. Ennek főhőse is „egy magasra törő, társaságba, előkelők körébe igyekvő, a vele egyenrangúakat mint elmaradottakat megvető polgár”.¹⁹ A beugrató személye itt Ventifax garabonciás diák, *Ordas Demeternél* viszont két szolga, de mindkét esetben a hizelgés az eszköz, amellyel a főszereplő kegyébe jutnak s a cél a neveltségessé tétel mellett mindkettőnél a pénzszerzés. A *Tornyos Péternek* és az *Ordas Demeternek* legközelebbi rokonvonása azonban mégis az, hogy a két darab alakjainak magyarsága „elsősorban sokszor a durvaságig népies magyar nyelvük”-ben²⁰ nyilatkozik meg, s ennyiben talán az *Ordas Demeter* legközelebbi rokonát *Tornyos Péterben* kereshetjük.

Gubernáth darabja tehát közismert tárgyat és motívumokat dolgoz fel, a cselekvény fölépítése és a párbeszédetek azonban az író eredeti leleményének látszanak. Az is kétségtelen, hogy *Ordas Demeter* is Molière darabjának egyik közvetett hatáson alapuló, távoli változata. Meg kell még említenünk a darab befejezésének egy oda nem illő motívumát. Mikor ugyanis a dühtől tajtékozó *Ordas Demeter* visszatér, hogy szolgáljain, akik becsapták, bosszút álljon, egyszerűen csak elfelejti tulajdonképeni haragjának okát és fiát szidja össze, aki alig három hete jár német iskolába s máris rossz magyarsággal beszél, s megfenyegeti fiát, hogy többet ne merjen német iskolába menni. Ennek a naiv s nagyon is átlátszó célzatosságának nyilván az volt a hivatása, hogy a kérvény bírálói előtt kiemelje Gubernáth megfelelő érdemeit s nagyon valószínűnek tartjuk, hogy ez a nem ideillő rész a darabban eredetileg egyáltalában nem szerepelt.

Cs. Gárdonyi Klára.

¹⁸ Alszeghy id. m. 14. sk 1.

¹⁹ U. o. 9. 1.

²⁰ U. o. 20. 1.

Papp Ferenc: Gyulai Pál. II. kötet. Bp., 1941. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 728 [2] l.

Papp Ferenc régi és kiváló művelője irodalmunk történetének. Minden alkotását az adatok páratlan gazdagsága, a szigorú műgond mellett a beleélés és a szerkesztés művészi arányossága emelik tudományunk értékei közé. Eletművének két kiemelkedő hőse: *Kemény Zsigmond báró* és *Gyulai Pál*, mindkettő Erdélyhez fűzte. Finoman ötvözött tanulmányainak egész sora e nagy szellemek életadatainak felkutatásához és működésük rejtett szépségeinek feltárásához vezetett. *Rákosi Jenő, a hírlapíró* (1925) alakja is főleg azért foglalkoztatta, mert publicisztikai pályáját Kemény Zsigmond körében, az ő ösztönző hatása alatt kezdte meg. Így készült el *Báró Kemény Zsigmond*-ról szóló kétkötetes hatalmas monográfiája (1922—23), melyben a magyar történelmi regény legmélyebbre hatoló pszichológusának merészen ívelő pályáját és tragikus hanyatlását mutatta be, nemesak az új adatok fényében, de a lelki vonásokra és a műalkotások belső törvényszerűségére is erősen rávilágító módszerrel. Kemény mellett magátóladóóan fordult érdeklődése a nemzeti klasszicizmus másik kiemelkedő elvi kodifikálójára: *Gyulai Pál* alakja felé. Tanulmányai során végigjárta mindazokat a helyeket, ahol a nagy kritikus megfordult; még Berlinben is Gyulai- emlékek után nyomozva, felkutatatta mindazt, amit róla elrejtett levelesládák vagy sárguló naplók őrizhetnek. Ilyen előkészületek mellett látott napvilágot a nagyszabású könyv első fele 1935-ben. Ebben az első kötetben Gyulai életét a hatvanas évek elejéig kísérte nyomon, azt a korszakát, melyet bátran lehet, még az ő józan, befelé is kritikus élete romantikus korának nevezni. Erre az időre esik küzdelmes ifjúsága, lüngölése és csalódása a szép dési leányban: Pataki Emiliában, külföldi vándorlása tanítványa: Bethlen Miklós gróf társaságában, majd irodalmi pályájának kezdete, mely majdnem egybeesik a szabadságharc mozgalmaival, és végül megismerkedése feleségével, Petőfiné hűgával, Szendrey Marival. A kolozsvári tanári évekkel zárul Gyulai életének regényes korszaka.

A második kötetben kezdődik Pestre költözésével (1862. máj.) pályájának értékesebb, irodalomtörténeti szempontból termékenyebb második fele. Élete ettől kezdve szakadatlan munkában telt el. A boldog családi kör felüldíti a megélhetésért kemény harcot folytató férfit, később azonban feleségének szenvedése és halála után, mindjobban csak a munka enyhületében talál nyugalmat. Feleségének halála mélyen, lelkének alapjaiban rendítette meg, de gyásza kötelességérzetét és munkakedvét egy percre sem bénítja. Kezdetben az írók segélygyvületében kap alkalmaztatást. E helyét is mások terheinek megkönnyítésére használja, így 1866-ban a súlyosan beteg Tompának juttat nagyobb segílyt. A pesti ref. gimnázium tanári állása sem jelentett tehetségének megfelelő pozíciót, bár sok gyönyörűséget talált oly kiváló és lelkes tanítvány ragaszkodásában, mint Beöthy Zsolt. 1864 nyara új munkakörbe állította: a színésztanoda élére kerül. Alkotókedvét azonban az egyre sza-

porodó gondok és elfoglaltságok sem törik le: erre az időszakra esik Vörösmarty munkáinak kiadása, a Szépirodalmi Figyelő (Arany betegsége akadályozta) szerkesztése. Irodalmi és közéleti tevékenysége mellett másik üdítő forrása az az emelkedett szellemű baráti társaság, melynek körében találta fel férfikora legkiválóbb ihletőit: Arany mellett Kemény Zsigmond bárót. Deák Ferencet, Csengery Antalt, Salamon Ferencet és valamivel később Görgey Artúrt.

Papp Ferenc a fejlődés során finoman fejt föl azokat a szálakat, melyek Gyulai költészetét életéhez fűzik. Magunk előtt látjuk a férfit, de ugyanakkor az érzelmes hangulatokra oly mély érzéssel reagáló fiatal embert is, kinek egyetlen vágya és öröme, hitvesének mosolyában gyönyörködni. Hogy mennyire mély és egész életére kiható élmény volt számára Szendrey Mari iránt érzett szerelme, misem bizonyítja jobban, mint azok, az átélt érzelmek tüzeiben fogant elégiák, melyekben korán elhúnyt nejének emelt emléket. A belsőséges hangú lírikus mellett azonban egyre nagyobb teret foglal el a tudományos élet szervezőjének, az irodalmi világ irányítójának alakja. A M. T. Akadémia és a Kisfaludy Társaság munkásságában olyan arányú szervező tevékenységet vállal és végez, hogy tudományosságunknak ezeket az évtizedeit bátran a Gyulai Pál korának lehet nevezni. (Akadémiai működésének rajzához Papp Ferenc, az I. osztály irattárának rávonatkozó adatait is teljes egészében felhasználta.) 1872-től a Budapesti Szemle szerkesztésének átvételétől Gyulai életének új korszaka kezdődik. Az irodalom irányítása teljesen kezébe kerül. Tekintélye és hatalma addig nem sejtett méreteket ölt. Rendkívül széleskörű munkásságának betetőzése a Toldy Ferenc halálával megüresedett egyetemi katedra. Ezt a hivatást is tökéletesen töltötte be.

Ilyen sokfelő ágazó tevékenység közben is talált pihenő időt magának arra, hogy költői álmait megvalósíthassa: ekkor készült *Romhányija*, ez a töredékessége ellenére is klasszikus értékű modern versesregény, mely éppen befejezetlensége miatt a problémák eldönthetetlen forrása. A kérdést már többen felvetették s megkísérelték Gyulai művészi alakító tehetségének fogvatékoságával (Eötvös Károly), a mű nehezen megoldható problematikájával (Angyal Dávid) magyarázni, a valóságot Papp Ferenc érvei közelítik meg a legjobban: „A nagyarányú költői tervre 1873-ban a Budapesti Szemle megindítása mért közvetlenül végleges csapást. Gyulai a folyóiratnak korszakos jelentőségéhez mérten oly lelkiismeretes, szinte gyötrő gonddal végezte szerkesztői munkáját, hogy költői hőseinek küzdelme mind kevesebb visszhangra talált lelkében. Méginkább háttérbe szorultak költői tervezései később az egyetemi tanárnak s a Kisfaludy Társaság elnökének munkaköre mellett. Idővel pedig a szigorú önbírálat, melyet a közvélemény gúnyja is sugalmazott, annyira elvette a költő alkotásvágját, hogy inkább hagyta művét művészi torzónak, mintsem megelégedett volna valamely művészietlen befejezéssel.“ Ugyanilyen határozottan rajzolja meg Papp Ferenc Gyulai egyik legszebb elbeszélő-remekének: *A nők a tükör előtt* című keretes rajzának vonásait. Kiemeli a lélekrajz összhangját, az ábrázolás realizmusának az alkotó kedélyéből fakadó alanyiségét, találóan vonja meg Thackeray irányával való kapcsolát és eltérő vonásait, amikor kiemeli, hogy „az a szigorú erkölcsbírói szerep, melyre Thackeray vállalkozott regényeiben, őt nem csábította; gúnyját sem annyira a bűn, mint inkább a tévedés hívta ki. Több szeretetet

tanúsított az emberi lélek iránt, mint Thackeray, sőt egy-egy helyzet- vagy jellemvonás annyira meghatotta, hogy lírai egyéniségének varázsa szinte elárasztotta novellájának egy-egy részletét“.

Gyulai igazi nagysága kritikusi minőségében érte el tetőpontját. Ő nemcsak a legnagyobb magyar kritikus, de elvi jelentőségű működésével több mint félszázadra kijelölte a magyar kritika fejlődésének útját és irányát is. Lehetek nála mélyebben gondolkozó kritikusi elmék (Salamon Ferenc is az volt!), de az igazságnak, a műelvek tisztázásának senki sem volt se előtte, se utána művészibb ihletésű és súlyosabb hatású képviselője, mint ő. Ebben a nagyságában látja Papp Ferenc is legelévülhetlenebb érdemeit. Ezzel a kritikai szigorral, elvi következetességgel és tudományos becsületességgel teremtett iskolát magának s tanítványai sorából kerültek ki a korszak legkiválóbb kritikusi és irodalomtörténetírói. Műbírálnói munkássága mellett szerkesztői működése keltette a legnagyobb ellenzéklet kortársai között. Kezdetben még Riedl Frigyes is, habár elvi alapon, de szigorú hangon írt a Budapesti Szemle szerkesztési módjáról, később már ő is megtiszteltetésnek vette, hogy Gyulai folyóiratába dolgozhatott. Gyulai jelentősége abban is megnyilatkozott, hogy az utána következő nemzedék tagjai közül felismerte Péterfy Jenő és Riedl Frigyes kritikai tehetségét, hiszen már Angyal Dávid megállapította, hogy Péterfy előadasmódja alig fejlődhetett volna Gyulai nélkül.

Gyulai Pálnál termékenyítőbb szelleme alig volt irodalmunk történetének. S az a kép, melyet egyik leghűségesebb és legkiválóbb tanítványa: Papp Ferenc rajzolt róla, nemcsak igaz, de jellemző is. Olyan alapossággal van elének tárva egy nagyszabású életpálya külső és belső fejlődése, hogy azt majdnem napról-napra kísérhetjük figyelemmel s mégis az új adatok rendkívüli gazdagságából és tömegéből töretlen nagyságában áll előttünk a múlt század második felének legbátrabb és éppen ezért legrokonszenvesebb magyarja: Gyulai Pál.

Papp Ferenc *Gyulai Pálja* egyaránt méltó a mesterhez és a tanítványhoz.

Kozoca Sándor.

Eckhardt Sándor: Balassi Bálint. (Magyar Írók. Szerkeszti: *Eckhardt Sándor.*) Bp., [1941.] Franklin-Társulat kiadása. 224 l.

Balassi Bálint érdekes, sok részletében homályos, ellenmondásokban gazdag egyénisége mindig vonzotta a kutatókat és írókat. Irodalomtörténetünk legtöbbet emlegetett alakjai közé tartozik. Ennek köszönheti nemcsak azt, hogy ma már annyi adatot ismerünk róla, amennyi elég a hű kép rajzolásához, hanem azt, hogy fel is díszítették idegen tollakkal. Eckhardt Sándor tudományos munkásságának talán legismertebb értéke a fejlett kritikai érzék. Ennek nagy szerepe volt a könyv keletkezésekor is. Csak a keletkezésekor, mert magában a könyvben inkább csak néhány utalást találunk az adatok megrostálásának munkájára. Az előszóban még rezegnek a kritikai munka utóhullámai, de aztán a költő egyénisége és műve foglal el minden helyet.

A nagyközönség számára készült a könyv, talán ezért is szorultak a szárazabb, csak a szakembereket érdeklő részletmunkálatok a sorok közé, illetve mögé. A szerző első célja az, „hogy ezt a világosan látszó, de a valóságban rendkívül bonyolult, belső ellentmondásokkal terhelt életet közelebb hozza a mai magyarhoz“... Ez azonban nem azt jelenti, hogy olcsó eszközökkel nép-

szerűsíteni igyekszik hőstét, hanem azt, hogy a mai magyar szellemi élet problémáira Balassiban is keres feleletet. A magyar kultúra eleven erejének, rugalmasságának, a nemzet életével való összefonódtságának egyik bizonyítéka, hogy az utóbbi években annyit foglalkozik multunknak és jelenünknek sajátosan magyar vonásaival.

Józsansága, eleven önkritikája megőrzi a szerzőt a túlzásoktól. Nem hajlása minden áron a magyar különlegességeket, hanem ahol megleti, alaposan, biztosan aknázza ki. Balassi szerelmi költészetét összehasonlítja az olasz és francia humanistákéval. Megállapítja, hogy a minták minden platonizmusuk ellenére is érzékiek. Balassit azonban nyelve (t. i. az a tény, hogy magyarul írt, nem latinul) és közönsége — a szép leányok, prédikátorokat hallgató asszonyok — arra utalta, hogy ne lépje át a magyar társaságot jellemző szemérem korlátait. S itt szabad legyen újra emlékeztetnem Maffei Rafael megfigyelésére és Melancthon megjegyzésére; az olasz pap és a svájci reformátor egyaránt csodálkozott azon, hogy a magyar ifjúság milyen tiszta életet él. Alaposságára jellemző, hogy megfigyelését nemcsak az idegen és magyar költő összehasonlításával, hanem két külföldi Balassi-kortárs véleményével is bizonyítja. Magyar különlegességet talál a Balassi-dalok záradékában, amelyet magyar epigrammának nevez, a magyar táj és végbéli élet hatásában és általában Balassi egyéniségének érvényesülésében. Ez a gondolat vezeti akkor is, amikor a magyar irodalmi hagyományt keresi a nagy lírikus költészetében. „Harminc évvel ezelőtt — írja Eckhardt Sándor — izgatott már az a homály, amely akkor még Balassi Bálint írói egyéniségét körülvette. Akkor igyekeztem egy tanulmányban megjelölni a költő helyét a XVI. századi európai költészet szövevényében (*Balassi Bálint irodalmi mintái*. IK. 1913.), de adós maradtam a magyar hagyományok munkájának felkutatásával.“ Az érintett probléma irodalomtörténetírásunk egyik érdekes feladata. A századforduló éveiben szinte az egész magyar irodalomtudomány arra rendezkedett be, hogy felkutassa íróink külföldi eredetű ihletanyagát. A túlzások és tévedések ellenére is bizonyos, hogy ezt a munkát el kellett végeznünk, sőt ma is folytatnunk kell (ebben a könyvben is új Volaterranus hatásának kimutatása Balassi költészetében). De azt is be kell látnunk, hogy ez az irány egyoldalú volt. Különösen Horváth János munkássága hívta fel a figyelmet arra, hogy bármilyen erős szálak fűzik is irodalmunkat az európai szellemi élethez, elvégre az is feltételezhető, hogy a magyar írók egymásra is hatottak. Már olyan hangok is hallatszottak, hogy irodalmunk semmi más, mint az európai irodalmak jól-rosszul sikerült visszhangja, vagy hogy irodalmunk a nagy nekilendülések és nyom nélkül elhamvadó nagy törekvések sorozata, irodalmunkban nincs meg a fejlődés folyamatossága, csak töréseket és ugrásokat találunk. Az alaposabb vizsgálódás aztán kiderítette, hogy még Mátyás király humanista udvara is, — amelyet pedig még ma is szívesen emlegetnek az eszizigetelt magas kultúra mintaképeként — hosszú fejlődés eredménye és a legalaesonyabb néprétegekig leszálló újítások forrása.

Balassinál a sokat emlegetett virágének-hatás egyetlen dalra (*A darvaknak szól*) csökken Eckhardt Sándor kutatása után. Viszont annál nagyobb lesz a Balassit megelőző irodalom befolyása. „A magyar nép dalával Balassi Bálintnak nincs több közönsége, mint amennyi a lantos énekmondók szerzésének van, ezek dallamain keresztül. Nótajelzései között egy sincs, mely valami

népének, ballada vagy más efféle emlékéit őrizte volna meg. Mintha már e korban is nagy fír választotta volna el a paraszti dalt az urak és vitézek énekétől.“ Viszont a magyar humanista irodalom hatását annál bőségesebben fejtegeti. Bornemisza Pétertől kezdve Tinódi, Ilosvai Selymes Péter és más kevésbé neves szerzők hatásával részletesen foglalkozik. Az összevetések eredménye az lesz, hogy Balassi „meteor“-jellege szöfzoszlik, viszont szinte benne élünk a XVI. század kezdetleges, de mégis eleven irodalmi életében. Megszabadulunk a mai szemlélet sablonjaitól, amelyek eddig Balassi arcképét eltorzították. Nem népköltő, s nem kortársaitól üldözött, félreismert zseni, hanem verselgető nagyrúr, aki szerelmi hódításaiban, vitézi életében felhasználja azt az eszközt is, amelyet a szép asszonyok éppen olyan sokra becsülnek, mint végbeli társai. A költészet legtöbbször még gyakorlati célt szolgál, de már él a humanista írói öntudat is nagy lírikusunkban: büszke alkotásaira, sőt néha már irodalmi szándék serkenti versírásra (a Júlia-ciklus sorozatjellege).

A könyv harmadik célja „az élet és mű összefüggései“-nek keresése. „Éreztem azt is — olvassuk az előszóban —, hogy még az irodalmi élményt is csak az életen keresztül lehet igazságosan értékelni. Azóta (1913 óta) sok újat mondtak a költőről — itt különösen Takáts Sándor, Dézsi Lajos, Zákonyi Mihály és Waldapfel József tanulmányaira gondolok —, úgy hogy a távolban ködlő nagy magyar mind világosabb körvonalakban rajzolódik ki szemünk előtt. Most úgy érzem, megjött az ideje annak, hogy ezeket a vonalakat erősebb kézzel utána rajzolva, elevenen és talán újszerűen ható arcképpé egyesítsük.“

Igazában életrajzot ír a szerző, azonban az életrajz legmodernebb és legtágabban értelmezett formájában. Az élet külső eseményein kívül nemcsak a költő egyéniségének alakulását kíséri figyelemmel, hanem egy-egy nagyobb élmény hatását kideríti későbbi költeményeiben is. Ha valaki nem mélyedt el Balassi kutatásában, csak annyira figyelte az újabb eredményeket, amennyire az irodalomtörténészek általában szemmel tartják szaktudományuk munkáját, meglepődik e könyv elolvasása után, hogy milyen összefüggő és a feltételezhető valóságnak megfelelő pályaképet lehetett rajzolni a valamikor oly hiányosan ismert Balassi Bálintról. Igaz, hogy az eddigi kutatást több helyen nemcsak megrostálja, a különféle feltevéseket nemcsak józanul a maga helyére állítja (Balassi platonizmusa), hanem invenciójával ki is egészíti.

Mesteri filológiai munka például ahogyan a Coelia-ciklus verseinek szövegéből és néhány történelmi adatból megállapítja, hogy a titokzatos Coelia a Lengyelországban élő Wesselényi Ferencnével lehet azonos. Költői fejlődésében is ez a ciklus jelenti a tetőpontot. „A legtökéletesebb rímelésű és ritmusú verseket itt olvassuk.“ Balassi legbájosabb versének azt tartja Eckhardt, amelyben a gyászoló Coeliát írja le: „Távol immár minden hódító szándék: ez a vers a tiszta szépségihletben fogant. Akármilyen kényes téma egy öccsét sirató asszonyt a gyönyörködés hangján leírni, mégis csupa gyengédség, finom tisztaság ez a vers... ime, a nőben is megtalálja a tiszta szépséget, áhitattal szemléli, mint valami szentképet, távol a hódítás leghalványabb gondolatától. A költészetben élte ki tisztábbik életét, a köznapi élet alakja és csömöre után. Ezt nevezhetjük, ha tetszik, platonizmusnak“.

Bár mentegetőzik, hogy formai elemzést nem kap az olvasó ebben a kötetben, mint látjuk, ad ebből is ízelítőt. Általában többet kapunk, mint

amennyit a szerző ígér: becsületes könyv. Nem enged a csábításoknak, amelyek az ilyen át nem kutatott területen merész elméletekre és színes felvevésekre esabítják a kutatót: józan könyv. Összegezi és megrostálja az eddigi kutatásokat, újabbakkal ki is egészíti: hasznos könyv. Az első Balassi-monografia, amely általában megnyugtató és összefüggő képet ad a magyar irodalom első nagy egyéniségéről.

Fábián Istrán.

Ködlövagok. Írói arcképek. Szerkesztette: Thurzó Gábor. Márai Sándor előszavával. Bp., [1941.] Szent István Társulat kiadása. 348 l.

Márai Sándor egyik sikerült műve a *Szindbád hazamegy* c. regény, amelyet különösen az irodalmi körök fogadtak lelkesen gondosan ötvözött stílusa, finom hangulatai és egy tovatúnt kor bájának megéreztetése miatt. A szecesszió „újraértékelése“ a képzőművészetben most kezd probléma lenni, nem meglepetés tehát, hogy a szecesszióval párhuzamos irodalmi ízlés szintén megtalálja a maga felfedezőit. A tanulmánykötet keletkezésének közvetlen oka a „Szindbád hazamegy“ — erre utal a Márai által írt előszó is —, a fordulat azonban „a levegőben volt“. A szellemi élet egyik törvényszerűsége, hogy minden korszak támadja az őt közvetlen megelőző korszakot, de becsüli a még előbbi ízlést. Olyanformán, mint a diplomácia örök elve: szöveteztem a szomszédom szomszédaival a szomszédom ellen. Ez áramlat kortörténeti érdekessége az, hogy a század első évtizedének irodalma már a „szomszédom szomszédja“ lett.

Márai Sándor az előszó szerint abban látja a kötetbe foglalt írók közös vonását, hogy korukban nem élvezték a népszerűség melegét, és „csak írók“ voltak, akiket jobban érdekelték a mesterség apró finomságai, mint a világnézetű, politikai harcok. A tanulmányok szerzői ezenkívül többször emlegetik, hogy állomvilágban éltek ezek az érdekes egyéniségek, s a valóság helyett ábrándjankban hittek. Világukból hiányzik a szilárd keret, de valami többre, magasabbra törnek: ködlövagok.

Tizennégy szerző írt tizenkilenc íróról. A szerkesztő Thurzó Gáboron kívül Vass László, Lovass Gyula, Rónay György és Szabó Zoltán vállalt két-két tanulmányt. Mint az ilyenféle gyűjteményekben legtöbbször, a szírvonal és módszer igen változatos. Egyesek krokiszzerű emlékezésben hódolnak az elhunyt íróknak, de akadnak komoly elmélyedő tanulmányok is. Az látszik az egyetlen módszertani követelménynek, hogy minden íróról a lehető legtöbb jót mondják el. *Zuboly* és *Szini Gyula* ugyanolyan adag elismerést kapnak, mint *Babits* vagy *Tormay Cecil*, sőt talán többet. Józan, mérlegelő hangot csak *Brisits Frigyes* (*Tormay Cecil*ről), *Sík Sándor* (*Harsányi Kálmán*ról), *Makay Gusztáv* (*Gárdonyi Géza*ról) és *Várkonyi Nándor* (*Andor József*ről) tanulmányaiban találunk. Feltűnő a fejlett kritikai érzékkel rendelkező *Lovass Gyula* tanulmánya *Cholnoky László*ról. Keményen, de igazságosan bírál, megfelelő helyre állítja íróját.

A kötet tanulmányainak nagyobb része — különösen a kiválóbb írókról szólók — hasznos tanulságot nyújt irodalmunk vizsgálóinak. Sok értékes, finom esztétikai és lélektani megfigyelést találunk az írói egyéniségek és műveik magyarázatában. Különösen feltűnik az eddig alig ismert *Kéry László* magvas, gondolatokban gazdag, kerek értekezése *Tóth Arpád*ról.

F. I.

Téténynek Ékessége, melyet versekbe foglalt **Dugonics András** s most az eredeti kézirat szerint nyomtatásban kibocsátott *Baróti Dezső*. — Szegeden, a Magyar Tudományos Akadémia segítségével kinyomatta a Dugonics Társaság. — (1941.) 59 l.

Régi irodalmunk kéziratban maradt emlékeinek újabbán sajtó alá rendezett kötetei között, örömmel kell, hogy üdvözölje irodalomtörténetírásunk ezt a nyomdai kivitelezésében is szép kis kötetet, amelyet névadója születésének 200-ik évfordulójára adott ki a szegedi *Dugonics Társaság*, *Téténynek Ékessége* a fiatal Dugonics írása, 26 éves korában írta, 1766-ban. Kezdő író műve, melyet szerzője, Gyöngyösi István *Charicliá* és *Kemény János* emlékezete c. munkájának verseiből *rótt össze*. „... ezzel azonban — ahogy Baróti Dezső írja bevezető tanulmányában —, egy, magyarul igen ritka eljárásra, a *centora* adott példát. A tehervivő állatok nyerge alá szánt különféle darabokból összevarrott posztót jelentő cento-elnevezés az irodalomban, ... egy költő különböző verseinek olyan összeállítását jelenti, melyből új értelem jön létre.“ (5. l.) De a *Téténynek Ékessége* nemcsak, mint cento érdemel figyelmet, hanem úgyis, mint a XVIII. század magyar kastélyépítéssel és kastélyélettel párhuzamosan — Seudéry, Mme Deshoulières, Metastasio és mások példájára — megszülető hazai kastélyleírás irodalmi maradványa. Azt a kastélyéletet örökíti meg, amely előzmények nélkül, idegen minták egyszerű átvételeként honosodott meg Magyarországon. „Idegen mintára épült kastélyaink más talajból szerzett ékességeikkel, maguk is mintegy centok voltak a kor művelődésében, magyarul ekkor még csak dadogva, nem egészen hozzájuk illő szavakkal lehet beszélni róluk.“ (10. l.) Éppen ezért nem véletlen, hogy Sztáray Mihály franciául írja meg kastélyleírását, s maguk a kastélyokat építő főurak is, a *pallérozott* nyugati nyelveket tartják csak alkalmasnak kifinomult életstílusuk ábrázolására. (Az *Esterházyak* még a század végén is. franciául és ugyanakkor német nyelven íratják le *Eszterháza* rokokó kastélyát, a *Magyar Verszáliát*.) Baróti tanulmányának nem lehetett célja, hogy kimerítő képet adjon a hazai kastélyirodalom idegennyelvű és magyar, prózai és verses maradványairól. Felvetett gondolatainak magyarázására elegendő volt számára Sztáray francia és Bessenyei György magyar nyelvű munkája. Az ezt követő kutatóknak azonban át kell majd vizsgálni a hazai kastélyokhoz fűződő teljes irodalmat, hogy ezáltal kibontakozhassék a műfaj magyar genezise és továbbalakulása. A jegyzetekkel és a jegyzetekben filológiai összevetésekkel ellátott példás kiadással kapcsolatban egyetlen, külsőséges kifogásunk van esupán. A címlap a Dugonics megfogalmazta cím mellett archaikusan hozza a modern kiadásra vonatkozó szövegrészeket is. Kifogást nem az archaizálás, hanem ennek tökéletlensége miatt teszünk. Ha már archaizálunk, a *kibocsájt* szót sem szabad mai helyesírás szerint *cs*-vel szedetni, a XVIII. században használt és Dugonicsnál is általános *ts* helyett.

Tolnai Gábor.

Gerlótei Jenő: Verhaeren. (Irodalomtudomány I., szerk.: Hankiss János.) Debrecen, 1941. A „*Helicon*“ kiadása. 165 l.

Gerlótei nagy alapossággal és elmélyüléssel írott műve nemcsak azért érdekes számunkra, mert a nagy belga költő századeleji irodalmi megújodásunk egyik nyugati mintaképe volt, hanem azért is, mert szerzőnk az irodalom-

történet módszereinek alkalmazása terén sok újat, figyelemreméltót ad. Mól-szertani szempontból igen tanulságos, mint egyeztetni össze a német szellem-történet szintetikus látásmódját a francia tudomány analitikus eszközeivel. Igen nagy érdeme, hogy állandóan figyelemmel kíséri a *művészettörténet* eredményeit. Nemesak a műkritikus Verhaeren, de a költő tárgyalásánál is újból meg újból szóhoz jutnak a művészettörténeti szempontok. Bizonyossága ez annak, hogy még a legnagyobb mértékben önelvű irodalomszemlélet sem nélkülözheti a művészettudomány ismeretét. Mélyenjáróan elemzi szerzőnk Verhaeren munkásságában a *költői teremtés lélektanát*, és ezzel kapcsolatban behatóan fejtegeti az alkotás általános, *esztétikai* alapjait is. Különösen szerencés a tájlátásban érvényesülő participáció, a költői alkotást meghatározó energetika és az elragadtatott látás elemzése. Gerlőtei valóban az európai tudományosság zenitjén jár, s biztos kézzel birtokolja összes eredményeit. Olyan helyzeti előny ez, amellyel elzárkózó irodalomtudományunkban elég kevesen rendelkeznek. Hatalmas tudományos arzenál birtokában írta meg könyvét, tanúságot téve hazánkban is az *átfogó, korszerű, európai igényű irodalomszemlélet* mellett. Hibái sem mások, mint ecényeinek túlzásbavitele. Oly szuverénül él hatalmas tudományos apparátusával, hogy ez gyakran kitérésekre, hosszadalmasságokra csábítja. Ez teszi stílusát is nehezen olvashatóvá. Néhol túlzásokra csábította a francia és német irodalomtudományban egyaránt jelentkező absztrakció. Nem ártott volna helytel-közzel több konkrétumot adni, lélektani és esztétikai elvek fejtegetése helyett a verhaereni mű részletesebb elemzését. Hisz Verhaeren drámáit jóformán csak a jegyzetben említi. *Vonatkozások* helyett többet kaphatunk volna az *alkotásokból*. Kissé negatívan ítéli meg szerzőnk az öregkor alkotói lehetőségeit is. Erdemes lett volna Verhaerent mint az *expresszionizmus* előhírnökét méltatni. Grünwald- és Greco-kultusza, „tragikus trilógiája“, mind ebbe az irányba mutatnak. Őt is az északi „szürrealizmus“ úttörőjének kell tekintenünk, mint a német Stadler, Trakl és Heymet (v. ö. E. Alker: *Deutscher Surrealismus*. Helicon, 1941; 111. ll.). A világhiállítás és a háború verhaereni problémaköre pedig alkalmas adhatott volna a századeleji irodalom *történet-filozófiai* szemléletére. Gerlőtei itt hasznosan kiegészíthette volna Ligeti Pálnak (*Der Weg aus dem Chaos*. München, 1931.) inkább művészeti alapú fejtegetéseit. Örölnénk, ha ezeket a szempontokat szerzőnk alkalomadtán hasznosítaná. Műve azonban így is a korszerű irodalomszemlélet kincsésbányája és ösztönző példaképe marad.

Angyal Endre.

Görzsönyi Vargha Zoltán: A budapesti Kálvin-téri kriptá lakói. Bp., 1941. Kálvin Szövetség kiadása. 48 l.

A Kálvin-téri református templom kriptájában a régi Pest és Buda 1823—1868. között meghalt előkelő református polgárai nyugsznak. Az 53 sírfelirattal ellátott kő esőndes lakóinak emlékét idézgeti kis művében szerzőnk, aki a magyar úri családok történetének egyik legjobb ismerője. A templom magamai formáját csak 1859-ben nyerte el. Azóta változatlanul áll helyén „a klasszicizmus empire-árnyalatának vagy pesti változatának, az úgynevezett palatinus-stílusnak példászerű történeti emléke“ (Schoen Arnold). A kriptá első, bár ideiglenes lakója József nádor felesége, Hermina, anhalti hercegnő volt. a második Bülske József, a derék, adakozó egyháztag. Itt nyugszik Wodiáner Sámuel József, zsidó származású pesti polgár, akit Bekes Sámuel gyomai refor-

mátus pap „nagytehetségű és igen becsületes izraelitának“ nevezett. Wodiáner annak látta legtöbb hasznát, hogy Napoleon szárazföldi zára következtében Pest a csempészet egyik középpontja lett. Wodiáner a 30-as években római katolikus lett és így érthetetlen, miért nyugszik a reformátusok kriptájában. Fáy András sírkövén csak ennyi olvasható: „Fáy András született Kohányban 1786 máj. 30, meghalt Pesten 1846 júl. 26.“ Többre valóban nincs is szükség. Péchy Imre alnádor sírja is itt borong; leszármazottai, Matolesy Tamás és Mátyás, nagy szerepet visznek közéletünkben. Szakácsi Csorba József, érdemes orvosdoktor, a kripta eszöndes lakója: nőági leszármazottja Nagy Emil képviselő, volt igazságügyminiszter. A szabolcsvármegyei gr. Vay-családnak három tagja pihe a kriptában: Gr. Vay Károly mint honvédörnagyz küzdötte végig a szabadságharcot, gr. Vay László pedig Bem szárnysegéde volt. Ez utóbbiak volt gyermeke gr. Vay Sarolta (Sándor). Szerzőnk nagy szeretettel megírt műve fővárosunk viharos történetének egy eszöndes, de értékes mozzanata. Hálásak lehetünk, amiért elmúlt idők derék magyarjainak emlékét annyi meghatottsággal idézgette könyvecskéjében.

Petrich Béla.

Szemző Piroska: A „Pester Zeitung“. Egy XIX. századbeli kormánylap története. Bp., 1941. Kiadja az Orsz. Széchényi Könyvtár. 40 l.

Viszota Gyula és Takáts Sándor több cikke tisztázta Kossuthnak a Posti Hírlap éléről 1844-ben történt eltávolítását. Landerer „érdeme“ volli. Landerer mögött pedig maga Metternich kormánya állott. Szemző tanulmánya most más oldalról s nem kevésbé jelentős anyag alapján vizsgálja meg, miképen kárpótolták Landerert a Kossuth eltávolításával hozott áldozatért. A jutalom a Pester Zeitung engedélyokirata volt; a díszes kiállítású okmány Landerernek, Heckenastnak és a hozzájuk csatlakozott Járy (Tretter) György pesti városbírónak hétévi kérvényezés fáradságos gyümölcsét hozta meg. Az engedélyokirat — ezt Szemző nem mondja — e korban egyetlen a maga nemében, hiszen új írapra a kormány elvből nem adott privilégiumot; sőt maga a Pester Zeitung is mint Saphir Zsigmond Pester Tageblattjának folytatása indult meg 1845-ben. Az engedélyezéssel kapcsolatos iratlavínát a bécsi és budapesti levéltárak őrizték meg; szerző éles szemmel értékesíti ezeket az adatokat; közülök főleg a Járy részére adott bizalmas utasítások érdemelnek figyelmet, amelyekből az 1840-es évek hivatalos sajtópolitikáját minden részletében megismerjük. Tanulmányának második részében a Pester Zeitung hétéves pályafutását tárja elénk; öncélú sajtótörténeti módszerrel az újság szerkesztésének, rovatainak, hírszolgálatának, munkatársainak kérdésein kívül a hírlapkiadás anyagi és műszaki körülményeire is kitér. Ezzel nemcsak az utolsó országos jelentőségű német hírlapnak magában véve is érdekes teljes életrajzát tárja fel, de az egész korszak hírlaptörténetének — tehát a magyar újságokénak is — eddig még eléggé nem ismert hátterét vetíti elénk. Különösen érdekes a Pester Zeitungnak az 1848-as és 1849-es időkben bekövetkezett többszörös politikai színváltása, amely világosan mutatja, hogy a kormánytámogatásnál is többet ért hosszú fennmaradása érdekében élelmes kiadójának alkalmazkodó magatartása. Helyesen mutat rá arra is, hogy a szerkesztés és a technikai előállítás bevált módszereit a kiegyezés után fellendülő magyar hírlapírás jórésztben a Pester Zeitung-típusú hírlapoknak köszönhetette.

Dezsényi Béla.

Budapesti Szemle. — 1942. február 771. sz. Csengery János: *Ars Poeticák a világirodalomban.* Műfaji ismertetés a magyar irodalomra gyakorolt hatások kimutatásával. — Március 772. sz. Keményfy János: *Mikszáth világa.* Tanulmány Mikszáth jellemző művészetéről és humoráról, melynek alapja a paradoxon. „Ötletei azért oly kedvesek és szellemesek, mert mindig van bennük egy csöpp életigazság, vagy valami általános emberi gyöngéséget jellemző vonás s ezt paradoxon formájában meglepő szabatosággal tudja kifejezni“. — Csathó Kálmán: *Az irodalom elparlagiasodása.* Könyvpiacra, filmre, színpadra egyre terjed a technika, túlteng az anyagiasság és fenyeget az elipariásodás veszedelme. — Rédey Tivadar: *Megemlékezés Csiky Gergelyről.* Méltató összefoglalás Csiky pályája időálló alkotásairól. — Április. 773. sz. Kornis Gyula: *Nietzsche és Petőfi.* Mélyen járó tanulmány Nietzsche és Petőfi egymáshoz való viszonyáról, a következő szempontok szerint: Nietzsche romantikája, Nietzsche Petőfi-dalai, pesszimizmus és optimizmus a zenében, az *Apostol* és a *Zarathustra.* A két próféta: hisztorizmus és futurizmus. A német romantikus szellemnek jelentékeny része van a népelet, a népi erkölcsök és szokások, a népköltészet és a népművészet iránt való érdeklődés fölébresztésében és vizsgálatában. Itt van egyik szellemi gyökere annak, hogy Nietzsche annyira megbecsüli Petőfi népdalait, néprománcait s népi generekéit. Ezek népi egyszerűsége, friss naivitása, érzelmi bensősége, hetkye elbizakodottsága, gazdagságában eredeti szépsége, belső gondolatrítmusa és zeneisége úgy megragadja, hogy Petőfit mindjárt a legmagasabb rendű költői mintaként értékeli. Nietzsche később a romantikától, — tehát a magyar romantikától is elfordul. Petőfit, akiért őszintén lelkesedett, később sohasem említi. — Kállay Miklós: *Az irodalom alkati betegségei.* Esmélgkedő értekezés arról, hogy ma a regényben és a drámában olyan irányzat kezd uralomra jutni, amely úgyszólván száműzi az irodalmat az irodalomból. A regényt és a drámát csak egy mentheti meg ebből az eltévelyedésből: az irodalom.

Corvina. — 1942. 2. sz. Cifalino, Giovanni: *La fortuna di Petőfi in Italia.* Petőfi az olasz irodalomban. Az olasznyelvű Petőfi-fordítások könyvészete (1868—1937) és 14 verse Teza, Maggi, Bolla, Pavolini, Sapienza, Sirola és Cassone fordításában. — Rigoli, Emiliano: *Alessandro Reményik.* Meleghangú megemlékezés.

Egyetemes Philologiai Közöny. — 1942. 1. sz. Alszegehy Zsolt: *Egy humanista haláltánc-vers magyar fordítása.* Az ismert halál-versek sorából kiemelkedik az a vers, amelyet Borosnyai Lukács Simeon idéz *Előknek könyve* című kiadványában (1771), Wesselényi Ferenc halálát sirató beszédében. Közli a XVI. század fordulóján élt humanistának, Jacobus *Wimpfeling*nek versét a halálról; az idézetet követi annak maga készítette magyar fordítása. — Angyal Endre: *Cseh humanizmus. német misztika, budai kancellária.* „A Jagelló-korszak kancelláriai humanizmusa lélekben távolabb került az új platonizmustól.

Célkitűzései már inkább etikaiak. szemben a Mátyás-kor esztétikai beállítottságával, s eszménye Erasmus, majd a lassan kibontakozó reformáció.“

Erdélyi Múzeum. — 1942. 1. sz. Janovics Jenő: *A Bánk bán nyomában* A tragédia sorsa és kolozsvári előadásainak kronológiája: ezek szerint Kolozsvárott az 1834-es második előadás óta számított száz év alatt 102 alkalommal került színre. — Gálos Rezső: *Bárcsáy Abrahám*. Emlékezés az erdélyi testőríró születésének kétszázados évfordulójára. arról, „amit Bárcsáy Abrahámról tudunk s megjelöltük azt, amit még nem tudunk“. — Kristóf György: *Tudományos intézetek Erdélyben 1919-ig*. 28 könyvtár és 10 egyesület, társulat vagy múzeum működésének áttekintése.

Irodalomtörténeti Közlemények. — 1942. 1. sz. Viszota Gyula: *Gróf Széchenyi István, mint katoná*. (1.) Részvétele az 1809-i francia háborúban. Szolgálat a 7. huszárezredben. (1810. jan. 1-től 1811. ápr. 30-ig.) — Radó Antal: *Arany és az olasz irodalom*. Arany olasz irodalmi kapcsolatai. (Tasso, Dante, Ariosto.) — Halasy-Nagy József: *Emlékezés Császár Elemérré*. Székfoglaló-émlékezés a Kisfaludy-Társaságban. „Pályájának külső sikerei belső harmóniának voltak az eredményei.“ — *Három levél Kazinczyhoz*. Az első magyar bibliográfus, Sándor István három tudakozó levele. (1811. szept. 25; 1812. febr. 24; 1813. május 5.) — *Vadnay Károly levelestárjából*. (1.) A Kisfaludy Társaság ereկletárjából közölt levelek. (Vadnay Károly adományozó levele Beöthy Zsolthoz, Kovács Pál, br. Jósika Miklós, Tompa Mihály, Szemere Miklós, Toldy Ferenc, Bernát Gazsi, Arany János és Vajda János levelei.) — *Szigligeti Ede levelei*. (2.) Családi levelezés 1861—1877 között. — *Az első dramaturg-kérdés a Nemzeti Színházban*. Hazucha Ferenc (Kelményi László) és Kuthy Lajos kérvénye és tervezete a Nemzeti Színházhoz a dramaturg-kérdésben (1839). — *Lévay József levele Gööz Józsefhez* (1879. okt. 24.). — *Bartók Lajos és gróf Festetics Andor levélráltása* Az örvény előadása ügyében. Bartók politikai szatirájára vonatkozó levelek (1895). — *Czuczor Gergeley ismeretlen levele*. (1838.) — Könyvismertetések.

Magyarságtudomány. — I. évf. 1942. 1. sz. Eckhardt Sándor: *Magyarságtudomány*. „A magyarságtudomány szó újabb szempontot, a nemzeti organizmus szempontját fedi, és nem valami új tudomány jelölésére szolgál.“ Furtó pillantást vet a magyar tudományosság történetére: „senki sem kicsinyelheti le a magyar tudományosság hősi, úttörő korszakát, mert akkor vetették meg a komoly tudományos alapokat, melyekre aztán a magyar épületet is emlíni lehetett... A XX. század elején mindjobban lehetett észlelni, hogy a magyar szellemi tudományok lassan-lassan a nemzeti célok szolgálata felé fordulnak... Az irodalomtörténet kutatói között a germanisták keresték először a magyar és német irodalom kapcsolatait, őket követték a francia, az olasz és a többi nyelvek és művelődéstörténetek művelői... Érezzük ma is, hogy kellenének emberek, akik a régi vonalban folytatnák a munkát, hogy ismereteink ne csak a partikuláris nemzeti szempontok irányában fejlődjenek, hogy megtartsuk azt a széles egyetemes távlatot, mely minden emberi tudásnak feltétele... A Magyarságtudományi Intézet egyik főfeladatának tekinti, hogy a közönséget nevelje, friss, eleven kontaktusban tartsa a tudomány eredményeivel... Külön feladatok várnak az intézetre a magyar irodalomtörténeti kutatás terén: így

különösen a régibb magyar irodalom hozzáférhetővé tétele körül van sok tenni-való.“ — Győry János: *P. mester franciaországi olvasmányai*. A források megállapítása és filológiai összevetése. — Posonyi Erzsébet: *A Tar Lőrinc-monda és a Szent Patrik purgatóriumi víziók keletkezése*. A Tinódi-féle Tar Lőrinc pokoljárásáról és Zsigmond király bűnhődéséről szóló hegedősének kapcsolata Szent Patrik purgatóriumi víziójával. E töredék történeti alapját az újabb kutatás is igazolta. A purgatóriumi víziók eredete feltehetőleg a történelemelőtti idők pogány hagyományaira nyúlik vissza és ennek a legenda-ciklusnak egyik lánczeme a Tar Lőrinc-monda. — Csorba Tibor: *Turcica a magyar végrák lengyel poétájának költészetében*. A költő neve: Czahrowski z Czahrowa (kb. 1560 — kb. 1599.) — Kardos Tibor: *Adatok a magyar irodalmi barokk keletkezéséhez*. A magyar irodalmi renaissance és barokk közötti átmenet folyamatosan alakult ki a magyarországi latin történetírásban Bouffinitól kezdve Forgách Ferencen, Istvánffi Miklóson, Szamosközy Istvánon át egészen addig, amíg a költő Zrínyi Miklós művében klasszikus megfogalmazást talált. A magyar barokk lényeges eleme a „hit és fegyelem“, valamint XVI. századi történetírásunk sajátos történetiszemlélete, mellyel a „világszínpad“ gondolatát készítete elő. — Ifj. Vayer Lajos: *Széchenyi képe*. A legnagyobb magyar képmásait, mint a kortársak és az utókor Széchenyi-fogalmának fejlődését szemléltető ikonográfiai emlékeket tárgyalja. E szempontból a hiteles és művészi képeken kívül a népszerű ábrázolások is jellemző dokumentumok a magyar mult közvélemény-kutatása számára. A tanulmányt a képek értékes katalógusa egészíti ki. — Vajkai Aurél: *Népi orvoslás a dunántúli búcsújáróhelyeken*. — Bierbauer Virgil: *A székelýföld templomairól*. — Tikári beszámoló a Magyarságtudományi Intézetben folyó munkákról.

Nevelésügyi Szemle. — 1942. 3—4. sz. Vándor Gyula: *Móra Ferenc pedagógiai művésze*. „Magyarságunk és emberségünk ama legnagyobb értékei. igazi humanista nevelői és tanítómesterei közé tartozik, akinek varázserejét még nem használták ki eléggé, s akit mindig újból és újból közkinccsé kell tennünk magunk és a világ javára.“

Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. — 1942. 7. sz. Hajdu János: *Arany János elmaradt tanári kitüntetés*. A nagykőrösi gimnázium 1858-ban kiváló tanárát, munkásságának jutalmazásául kitüntetésre terjeszti fel, de a helytartótanács a kérvényt az iratesomók tengerébe süllyeszti.

Soproni Szemle. — 1942. 1. sz. Östör József: *Széchenyi István és Sopron*. „Széchenyi veszesületett s az atyai házban táplált magyarságát Erdély és Debrecen acélozta meg. Nemzeti érzése az egekig lobogott, ma is világító fényoszlop, de politikai cselekedeteiben határozottan felismerhető a Dunántúl és ebben Sopron megyének, tehát Sopronnak is higgadt szemlélete. Innen az ellentétek is, amelyek a legnagyobb magyar egyéniségében, úgy, mint annyi sok más jó magyaróban is, egymással küzdenek.“ — Csatkai Endre: *Az első soproni magyar színielőadás* (1792) szereplőinek levéltárából.

Kézírtos gyűjteményeink bibliográfiájához.

Soraink megírására ösztönzést Otrókoci Nagy Gábor műve adott: *Református kollégiumi diákirodalom a felvilágosodás korában.* (Debrecen, 1941.) — Nagy Gábor e kis kötetének egyik jelentősége az, hogy a kézírtos gyűjteményirodalomnak regisztrálását szépszámú kötet leírásával gazdagította. E fontos kézírtos anyag számbavételét Szabó T. Attila művében (*Kézírtos énekeskönyveink és verses kézirataink a XVI—XIX. században.* Zilah, 1934.) nagy szorgalommal és gondossággal kezdte meg; és mindazok, akik e téren továbbdolgoznak, Szabó Attila könyvét veszik alapul. Mivel ez az első (újabb) összeállítás irodalomtörténeti kézikönyvvé lett, Nagy Gábor művének ismertetése előtt szükségesnek tartom itt röviden jelezni azt a megszerzést, amelyet maga Szabó Attila az *Erdélyi Múzeum* 1941. évf.-ának 51—70. lapján adott. Könyvének beosztását megtartva, a következő gyűjteményekről szól:

1. Bethlen Gábor graduálja. (Elpusztult.) Geleji Katona hivatkozása alapján.
2. Cationale Catholicum toldaléka az EM. 1676-os kiadásában. (R. M. Kt. 5818. sz.)
3. Csikfalvi T. János ima- és énekeskönyve. (1690.) Sz. N. M.
4. Dőri énekeskönyv. (1763—69.) Pannonhalma.
5. Halotti énekek. (1768.) Sz. R. K.
6. Herchl Antal énekeskönyve. (1765—67.) Pannonhalma.
7. Idvességes énekek. (XVIII. sz. vége.) Sz. R. K.
8. Kajári énekeskönyv. (XIX. sz. első fele.) Pannonhalma.
9. Kapuvári énekeskönyv. (1831.) Lappang.
10. Katolikus énekeskönyv. (1758.) Lappang.
11. Nagy Mihály: A zsoldároknak bassusa. (1753.) V. ö. Szabó A. 91. l., 114. sz. Sz. R. K.
12. Nagy Mihály zsoldárkönyve. (1753.) V. ö. Szabó A. 91. l., 114. sz. Sz. R. K.
13. Nagyöcsi énekeskönyv. (1725.) Pannonhalma.
14. Orbán Zsigmond énekeskönyve. (1766.) Sz. R. K. v. ö. Szabó A. 94. l., 123. sz.
15. Padalik Ferenc énekeskönyve. (1750 körül.) Lappang.
16. Pannonhalmi katolikus énekeskönyv. (XVIII. sz. vége v. a XIX. sz. eleje.) Pannonhalma.
17. Varsányi énekeskönyv. (XVIII. sz. vége.) Pannonhalma.
18. Vas János kézirata. (XVII. sz. közepe.) E. M.

Ezekhez kapcsolhatjuk (19.-nek) a Domokos Pál Péter ismertette kézírtót: *Zemlény János énekeskönyvét* (Erdélyi Tudományos Füzetek, 1939.

113. sz.) a XVII. századból; bár van benne néhány világi ének is, alapjában vallásos gyűjtemény.

- II. 1. Abafi-kézirat. (XVIII. sz. első fele.) V. ö. Figyelő XIV. és XV. k. Lappang.
2. Akadémiai verseskönyv. V. ö. Szabó A. 113. l. 8. sz. és I. K. 1935. 388—402.
3. Alkalmi versek. (Kora?) Sz. R. K.
4. Alkalmi versek. (XIX. sz. legeleje.) Sz. R. K.
5. Alkalmi versek. (XIX. sz. eleje.) Sz. R. K. (Lejegyző: Szigethy Mihály.)
6. Amadé László versei. V. ö. Figyelő XV. és XVI. Lappang. (Gálos Rezső közleményei után is?)
7. Aradi kézirat. (XIX. első fele.) Vásárhelyi János másolatai. V. ö. Figyelő, XV : 358. Arad.
8. Aranyosrákosi Székely Sándor kéziratai. V. ö. Figyelő XIII. Lappang.
9. Balassa-kézirat. V. ö. Figyelő I. Lappang.
10. Bálint Mihály énekeskönyve. (1814.) Sz. N. M.
11. Baróti Szabó Dávid verseinek kéziratai. V. ö. Figyelő XIII. Lappang. (NB. Baróti Szabó-kéziratok vannak Kozoesa Sándor birtokában.)
12. Bettfalvi János énekfüzete. (1686.) Akad. V. ö. It. 1915.
13. Consolationes Versuum. (1790.) Pannonhalma.
14. Diákversek, mondókák. (Kora?) Sz. R. K.
15. Egervári Justina kézirata. (XVIII. eleje.) M. N. M. V. ö. Figyelő IV. 151.
16. Érdekes verses apróságok. (Kora?) Sz. R. K. — Szigethy Sz. Mihály kéziratai között.
17. Esterházy-kézirat. V. ö. Erd. Múz. 1903 : 173—5. Lappang.
18. Fáy-kézirat. V. ö. Figyelő XIX : 74. Lappang.
19. Griszl Gábor versei. (XVIII.) Pannonhalma.
20. Gúnyvers. (1790.) V. ö. Hazánk III : 397—98. Lappang.
21. Gyürky Ödön kézirata. V. ö. Hazánk IX : 150—1. l. Lappang.
22. Hollósi Egyed verse. Pannonhalma.
23. P. Horváth Adám kézirata. V. ö. Figyelő XIX : 193. Lappang.
24. P. Horváth Adám Ötödfélszáz éneke. Akadémia. V. ö. Szabó A. 140. l. 116. sz.
25. Horváth Pál énekgyűjteménye. (XVIII.) Pannonhalma.
26. Jakubovich-kézirat. A gr. Zichy-család pélyi ltv.-ban. V. ö. Erd. Múz. 1936 : 62—69.
27. Kaszás Sándor kézirata. V. ö. Figyelő X : 229., XI : 69. Lappang.
28. Kornis-kézirat. (XVIII. sz. közepe.) E. M.
29. Kovács András énekeskönyve. (1767.) V. ö. Szabó A. 154. l. 163. sz.
30. Kovács Ferenc énekeskönyve. V. ö. Szabó A. 154. l. 164. sz.
31. Kulcsár melodiarium. S. P. V. ö. Bartha Dénes: Énekelt versek, 31—34. l.
32. Különböző panaszok. (XVIII.) Sz. R. K. Szigethy Sz. Mihály kézirata.

33. Meleg Dániel melodiariuma. (1797.) Debr. r. koll.
34. Miksa László gyűjteménye. (XIX. sz. eleje?) Sz. R. K.
35. Nagvági kézirat. (XIX. sz. eleje.) V. ö. Erd. Múz. 1904 : 477—8. Lappang.
36. Nemes Júlia imádságos- és énekeskönyve. (Kora?) Sz. R. K.
37. Novák-melodiarium. (1791.) S. P. F. V. ö. Bartha Dénes 44—46. l.
38. Nyitrai kézirat. (Kora?) V. ö. Figyelő XVIII : 233.
39. Országgyűlési gúnyvers kézírata. (1838.) Kolozsv. r. koll. V. ö. Genealogiai Füz. 1903 : 103.
40. Pataki-melodiarium. (1798.) S. P. F. V. ö. Bartha D.: 51—55.
41. Radványi-verse-könyv. V. ö. Figyelő V : 58
42. Rákóczi Borbála búcsúztatója. M. N. M. V. ö. Genealogiai Füz. 1905 : 50.
43. Rótey-kódex. Keesk. r. koll. V. ö. Szabó A. 181. l. 264. és 266. sz.
44. Sándor-énekeskönyv. (XVIII. sz. közepe.) V. ö. Erdély XVII : 21. és 58. l.
45. Sárospataki kézirat. (Kora?) S. P. F. V. ö. Figyelő IX : 77.
46. Sebes agynak késő sisak. V. ö. Szabó A. 183. l. 277. sz.
47. Sepsiszentgyörgyi énekeskönyv. (XIX. sz. eleje.) Sz. N. M.
48. Somogyi Kovács József versei. V. ö. Figyelő XIX : 392. Lappang.
49. Sovadi Péter toldaléka. (XVII. sz.) Kolozsv. r. koll. V. ö. Erd. Múz. 1901 : 119.
50. Szarka János melodiariuma. (1791.) S. P. F. V. ö. Bartha Dénes 46—48.
51. Szigethi Mihály jegyzetei a poesisről. (XIX. sz. fordulója.) Sz. R. K.
52. Szigethi Gy. Mihály jegyzetkönyve. Sz. R. K.
53. Szkárosi—Járdánházi melodiarium. (1787—92.) S. P. F. V. ö. Bartha Dénes 40—43.
54. Szoszna Demeter énekgyűjteménye. (XVIII. sz. eleje.) V. ö. Szabó A. 94. l. 125. sz. (NB. vallásos jellegű!)
55. Thesaurus Hungaricum. (1710.) Pannonhalma. V. ö. Szabó A. 196. l. 329. sz.
56. Tolvaj István jegyzetkönyve. M. N. M. V. ö. Szabó A. 197. l. 333. sz.
57. Tomori-kézirat. (XVIII. sz. vége?) V. ö. M. Nyr. VI : 408. Lappang.
58. Tóth Ferenc kézírata. M. N. M. V. ö. Erd. Múz. 1901 : 178.
59. Véghelyi Dezső kézírata. V. ö. Figyelő III : 148. Lappang.
60. Veress Márton daloskönyve. (1793.) M. N. M. V. ö. Bartha Dénes: 48—50.
61. Verseggy-kézirat. Pauer szfvári ppk. tulajdona volt. V. ö. Figyelő X : 155—6. Lappang.
62. Vutskits-énekeskönyv. (1798.) E. M. V. ö. Szabó A. 209. l. 373. sz.
63. Wathay Ferenc énekeskönyve. (1604.) M. T. A. V. ö. Szabó A. 209. l. 371. sz.
64. Zemplényi daloskönyv. (1775 körül.) V. ö. Szabó A. 210. l. 376. sz.
65. Zilahi kéziratok. M. Nagy Ottó tulajdona.
66. Zsoldos Xavér verseskönyve. Pannonhalma.

Szabó Attilának ezt a második, kiegészítő jegyzékét Otrókocsi Nagy Gábor a következőkkel gazdagítja:

1. Kovács Ferenc és Simon Pál gyűjteménye. M. T. A. V. ö. Szabó A. 154. l. 164. sz. és Erd. Múz. 30. sz.
2. Nagy István gyűjteménye. (XVIII. sz. vége.) Debr. koll. (V. ö. Szabó A. 127. l. 65. sz.)
3. Tolvaj István gyűjteménye. (XVIII. sz. vége.) M. N. M. (V. ö. Szabó A. 197. l. 333. sz. és Erd. Múz. II. 56.)
4. Vöröss Márton gyűjteménye. (XVIII. sz. vége.) M. N. M. (V. ö. Szabó A. az Erd. Múz. II. 60.)
5. Zilahy János gyűjteménye. (XIX. sz. eleje.) Debr. koll.
6. Alkalmi versek gyűjteménye. (XVIII. sz. vége.) Debr. koll.
7. Kovács József-gyűjtemény. (XIX. sz. eleje.) S. P. F. (V. ö. I. K. 1937 : 306.)
8. Battha Bálint gyűjteménye. (XIX. sz. eleje.) S. P. F. (V. ö. Szabó A. 117. l. 26. sz.)
9. Kiss Pál gyűjteménye. (1807.) Hódmezőv. r. koll.
10. Somosi Mihály gyűjteménye. (1808.) Debr. koll. (V. ö. I. K. 1906 : 103. l.)
11. Wass Benjamin gyűjteménye. (1809.) Debr. koll.
12. Sebestyén Gábor gyűjteménye. (XIX. sz. eleje.) M. N. M. (V. ö. Szabó A. 184. l. 280. sz.)
13. Hódmezővásárhelyi gyűjtemény. (XIX. sz. 2. tizede.) Hódmezőv. r. koll.
14. Rác József gyűjteménye. (1813.) S. P. F.
15. Farkas Károly gyűjteménye. (1814.) M. N. M. (V. ö. Szabó A. 134. l. 91. sz.)
16. Méhes István gyűjteménye. (1814.) Debr. Csokonai-kör. (V. ö. Szabó A. 126. l. 61. sz.)
17. Csokonai-gyűjtemény. (XIX. sz. első fele.) Bertók L. tulajd. Debr.
18. Steck János gyűjteménye (1820.) S. P. F.
19. Barla Szabó János gyűjteménye. (1824.) Lappang. (V. ö. Szabó A. 117. l. 25. sz.)
20. Győri Lajos gyűjteménye. (1824.) Bertók L. tulajd. Debr.
21. Jurátus-gyűjtemény. (1830-as évek?) Déri Múz.
22. Tömöri Pál gyűjteménye. Szeremley Béla tulajd. (Nem azonos a Szabó; Erd. Múz. II. 57. sz. alatt eml. Tomori-kézirattal?)
23. Váczy József gyűjteménye. (1826.) Debr. koll.
24. Tóth Dániel gyűjteménye. (1826.) Hódmezőv. r. koll.
25. Sárváry József gyűjteménye. (1831.) Debr. koll.
26. Baksai Dániel gyűjteménye. (1832 előtt.) S. P. F.
27. Debreceni gyűjtemény. (1833 előtt.) Debr. koll.
28. Túri Dániel gyűjteménye. (1834—37?) M. N. M. (V. ö. Szabó A. 200. l. 343. sz.)
29. Hatvani-gyűjtemény. (XIX. sz. első harmada.) Déri Múz.
30. Bódog István gyűjteménye. (1836.) Déri Múz.
31. Hajdunánási töredék. (V. ö. Debr. Szle 1939 : 276.)

32. Debreceni diákok verseskönyve. (1728—1840?) (Szabó A. 127. 1. 62. sz.)
33. Ágoston János gyűjteménye. (1820.) Lappang. (V. ö. Szabó A. 115. 1. 16. sz.)
34. Beregszászi Pál hagyatéka. (XVIII. sz. második harmada.) Debr. koll.
35. Idézetek gyűjteménye. (XVIII. sz. vége.) Debr. koll.
36. Cantiones funobres. (XVIII. sz. vége.) Debr. koll.
37. Halotti énekek. (1789.) Debr. koll.
38. Sárvári Pál kéziratos könyve. (XVIII. sz. vége.) Debr. koll.
39. Szatirikus versek. (1790.) Debr. koll.
40. Halotti búcsúztatók és sírfeliratok. Debr. koll.
41. Tasy Ferenc diariuma. (XIX. sz. második tizede.) Déri Múz.
42. Sárospataki melodiariumok. (1821—48.) S. P. F.
43. Beke János kézirata. (1833.) Déri Múz.
44. Doromb. (1834.) Debr. koll.
45. Barati János kézirata. (1831—32.) S. P. F.
46. Kiválogatott mondások. (1834.) S. P. F.
47. Sütő Károly kézirata. (1837.) S. P. F.
48. Nótáskönyvek. (1839—64.) Déri Múz.

Szabó Attila első összefoglaló jegyzőke tehát gazdag anyaggal gyarapodott. Az új, itt közölt felsorolásban a Szabó I. 11., 12., 14., II. 2., 24., 29., 30., 43., 46., 54., 55., 56., 62., 63., 64. száma, Otrókoci Nagy Gábor jegyzékének pedig 1., 2., 3., 4., 8., 12., 15., 16., 19., 28. 32., 33. száma — tehát 27 címszó — már Szabó Attila zilahi egybeállításában is szerepel, a gazdagodást mégis nagyon örvendetesnek ítéelhetjük. De éppen azért, mivel a számontartott kéziratok száma egyre növekszik, az anyag regisztrálásában bizonyos szempontok szerint elkülönítéssel kellene élnünk. A vallásos és a világi anyag szétválasztása helyeselhető, bár itt is nagyobb következetességre kellene törekednünk, — a Szoszna-énekgyűjteménynek pl. feltétlenül a vallásos tartalmúak között lenne a helye. De el kellene választanunk az egyes költők-írók kéziratait a verses gyűjteményektől. Nem ártana a felsorolásban bizonyos korhatárokhoz alkalmazkodni. A legfontosabb azonban az anyag számbavétele lenne: mi van a kéziratban, mikorra lehet tenni a keletkezését, mit tudnak rendeltetéséről?

Otrókoci Nagy Gábor nagyon helyes érzékkel érezte meg, hogy ma már a jegyzékbefoglaláson túl lehet haladni; ezt a gazdag anyagot tehát, amelyet értekezése számbavesz, fel is dolgozza. Megállapítja, hogy a gyűjteményekben fontosabb az összeírónak, mint az egyes darabok szerzőjének a szerepe; észreveszi az indítékot, ami a másolót a bejegyzésre bírta. Zárt időközt vesz fel (1780—1835), és ennek az időköznek a természetben világosan látja két, egymástól merőben különböző stílus életét. Megfigyelései egy öntudatlan népiesség jelentkezését kísérik nyomon; és tudós lelkiismeretességét és józan ítéletét az mutatja a legjobban, hogy nem téveszti össze a hagyományt a mondával, a népdal-hangú verset a népdallal. Az anyagismertetés kapcsán a századforduló diáktársadalmának ízlése formálódik elénk. Horváth János útjelző tanulmánya (*A magyar irodalmi népiesség*) után itt találunk először a holt-anyagban is

életet látó vizsgálódást. Legrészletesebben a Hatvani-hagyományt és a csökei-sárkányhúzást dolgozza fel, de nagyon érdekes és bő az asszonycsüfülő versek típusainak és szokincseinek áttekintése is. A kis munkának éppen az a jelentősége, hogy ösztönzést ad az egy-típusú kéziratok tudományos feldolgozására. Sok és hasznos eredményt várhatunk ez irányú további munkásságától.

A. Zs.

Tóth Béla levele Kalmár Endréhez.

A költőszülő, Tóth Kálmán és Majthényi Flóra fia, Tóth Béla író hét évig volt annakidején, 1868—1876 között, a pesti piarista gimnázium tanulója és a piarista rendház konviktusának növendéke. Az ötödik osztálytól kezdve tanára volt Kalmár Endre. Az ötödik osztályban magyar nyelvre és történelemre, később csak történelemre tanította. Kalmár Endre (1823—1910) kétízben működött a pesti gimnáziumban, először 1853—1858, másodszer 1861—1876 között. Komoly, méltóságos egyéniségével, erős nemzeti érzésével és vonzó, színes előadásával, főleg mint történelemtanán, igen nagy hatást tett tanítványaira. Költő és nagyhatású szónok is volt. Hírre jutott, előkelő szerepeket betöltő tanítványai, mint Berzeviczy Albert, Bereczik Árpád, Eötvös Loránd, Láng Lajos, Mihalovics Ödön, Meszlényi Pál, br. Müller Kálmán, Popovics Sándor, Tallián Béla, Wlassics Gyula, Rákosi Viktor, Tóth Béla és mások mindig a legnagyobb tisztelettel emlegették egykori tanárukat. Berzeviczy Albert *Régi emlékek* c. munkájában nagyon szépen emlékezik meg történelemtanáráról, Kalmár Endréről (267., 277. és 284. l.).

Vesei többnyire a Nagy Ignác Hölgyfutárában jelentek meg. Közölt költeményeket Arany János Koszorújában, a Mátyás Diákban, a Kath. Néplapban és a Veszprém c. lapban is. 30 évi tanári működés után 1876-ban rendfőnöki titkár, majd 1879-ben rendfőnök lett és ezt a tisztét 12 évig viselte. Nyugalmi éveiben kereste fel Tóth Béla alább közölt levelével, amikor 1895-ben megjelent „Szájru-l-szájra“ c. könyvöt küldte meg neki. Mint látható, két dolgot emel ki Kalmár Endrében. Nagyra értékeli benne a költőt. Mint tizennégyéves fiú elsősorban ezt látta benne mint tanárban is, és még 24 évvel később is eleven benne a költő iránt érzett tisztelete. Világosan utal másfelől arra, hogy Kalmár Endre nyitotta meg szemét annak meglátására, hogy milyen érték rejlik az anekdotákban, kuriózumokban. Ő nyitotta meg előtte, mint mondja, először „a magyarság fényes világát“.

Ezt a tanítványi ragaszkodásról és háláról tanuskodó, másfelől egy nagy tanári egyéniség hatásáról beszámoló, és egy neves író fejlődésére is jellemző levelet a kegyesrendi központi levéltárból adjuk nyilvánosságra, hogy ne lépje tovább a feledés pora.

Nagyságos és Főtisztelendő Uram! Fogadja, kérem, kegyesen régi tanítványának e művét. Megvallom, sokáig gondolkoztam, míg végre elhatároztam magamat arra, hogy Nagyságodnak könyvemmel tisztelkedjem. Rossz időket élünk. Mikor az irodalomnak egy csekély, névtelen munkása művet ajánl egy előkelő állású férfinak, önkéntelenül megszólal napjaink — talán jogos — logikája: „Ez az ember valamit akar“. De bennem a szívem hangja győzött. Kalmár Endre poéta. Nem illeti ilyen gyanúval a másik poéta fiát. És ime

én nagy tisztelettel, szeretettel és megilletődve küldöm könyvemet az Isten kegyelméből való professzornak, aki énelőttem először nyitotta meg a magyarság fényes világát. Tizennégyéves voltam. Az iskolai év elején egy méltóságos, komoly ember lépett a katedrára. Méltóságos, komoly, aminő a nemes magyar faj. És előadta nekünk, gyermekeknek, a poézist. Soha semmit sem hallgattam olyan nagy gyönyörűséggel, mint az ő beszédét. Először hallottam poétát beszélni. Az apám, poeta szintén, irtózott a gondolattól, hogy én valaha tollforgató legyek; mintegy titkolta előttem boldogtalan művészetét. Valami szép, csöndes, biztos carriéret szánt nekem. Hanem hát „naturam expellas furca...“ Kalmár Endre egy délután — úgy emlékszem rá, mintha tegnap lett volna, pedig huszonnégy éve annak — gyakorlatainkat vette sorra. Remegve lestem. Az enyimet hagyta legutolsóinak és azt mondta: „Legszöbben dolgozott Tóth Béla. Derék magyar ember. Az Isten éltesse.“ Voltak sikereim az életben. De a legédesebb ez volt. És a legfontosabb is. Hiába ellenezte apám: író lettem. Sajnos, ez írói velleitásaim okozták, hogy a felsőbb osztályokban már nem voltam a régi jó deák. De mikor benőtt a fejemlőgya, tanulni kezdtem és talán sikerült pótolnom egynémely mulasztást. Bocsánat a merész állításért, de én azt mondom, hogy e könyvemben, ha nem is mindenütt, a Kalmár Endre lelke van. Ő, a história nagy előadója, szakítva rideg hagyományokkal, nem ítélte a tudomány méltóságán alul valónak igen sűrűn anekdotákkal illusztrálni tárgyát. Mert nem német lélek. Ime, a franciák is mind élnek az anekdoták, kuriózumok eleven erejével; és igazuk van, mert egy-egy ilyen apróság mint fényugár világít be a korba és kidomborítja az alakokat. Többet tesz a mai örökös succus-szűrésnél, mely már igazi alkímiai műveletté vált némely historikusok műhelyében. „Colligite fragmenta, ut ne pereant.“ Nem tudom, elvállal-e az én mesterem tanítványának, — de sok, sok minden van e könyvben, amit tőle tanultam s ami Istenadta jó memóriám segedelmével megmaradt elmémben. Az újságírók dicsérére undorít. Főképen azért, mert olvasatlanul magasztalják e könyvet. (Mutatja kiválogatott citátumaik ügyetlensége, ostobasága.) Nekem az lenne a legnagyobb sikerem, ha az a férfiú, ki életem legmélyebb hatását tette rám, most is azt mondaná, amit arra a régi dolgozatra: „Derék magyar ember.“ Még arra is emlékszem, mit jegyzett ceruzával ama füzetbe: „Mindig ilyen szépen kell írni!“ Ó, soha vissza nem térő boldog napok, mikor az embernek a kalligrafiáját is dicsérik! Ez édes emlékek nagy szeretetével ajánlom Nagyságos Uramnak csekély könyvemet. És bocsánatot kérnék levelem könnyed hangjáért, ha eleve nem tudnám, hogy a költő úgysis megbocsátja, mikor a toll munkása — ünnepnapja lévén — igaz szíve szerint beszél és gyönyörűségét leli saját őszinteségében. — Nagyságos és Főtisztelendő Uramnak Budapesten, 1895. februárius 17-én, háládatos régi tanítványa, alázatos szolgálja:

Tóth Béla.

A boríték címezése:

Nagyságos és Főtisztelendő

Kalmár Endre

kir. tanácsos, kegyes-tanítórendi t. rendfőnök úrnak

Budapesten.

Közli: *Biró Imre.*

Hírek.

Oberle József halálával régi munkatársunkat és hűséges barátunkat veszítettük el. Évekig kezelte a Társaság vagyonát, mint pénztáros (1925—1935), majd az ellenőri teendőket látta el haláláig (1938—1942). Mindkét felősségteljes tisztségét kiváló gondnal és lelkiismeretességgel töltötte be. Emlékét kegyelettel őrizzük!

Pintér Jenő emlékéét idézte fel Halmi Bódog a Magyar Irónók Egyesületében tartott előadásában. Pintér Jenő pályája legjellemzőbb vonásaként élet és mű kölcsönhatásának páratlanul álló összhangját emelte ki.

Beöthy Zsolt halálának húszadik évfordulóján a tiszteletadás kegyeletével fordulunk társaságunk első elnökének (1911—1921) halhatatlan emléké felé. Beöthy Zsolt sokat tett a Magyar Irodalomtörténeti Társaság felvirágoztatása érdekében, amikor tekintélyével és tudásával megkönnyítette az indulás nehézségeit. Tanulmányai közül is nem egy folyóiratunkban látott napvilágot (*A Zrínyiász magyarázatához*, 1913).

Julius Petersen a kiváló német irodalomtörténétíró, a berlini egyetem professzora elhunyt. Ő képviselte a német irodalomtudományban a legtitztáiban a haladó pozitívizmus hagyományát. Jelentősége túlnőtt szaktudománya keretén, hiszen mint pedagógusnak is hatása igen mély és ösztönző volt. Az irodalomtörténetről, mint tudományról (1914), a német romantikáról (1926), az irodalmi nemzedékekről (a *Philosophie der Literaturwissenschaft* ban, 1930), majd legutóbb a történeti dráma és nemzeti mítosz kapcsolatáról (1940) írt művei, hogy csak a legkiválóbbakat említsük, korszakalkotó jelentőségűek.

Tömörkény Istvánnak, az elbeszélő-rajz egyik magyar klasszikusának emlékére halálának negyedszázados évfordulója alkalmából szobrot emel a Dugonics Társaság, melynek főtáka, majd elnöke volt. Az emlékművet Tömörkény szülővárosában, Szegeden, a Tisza partján akarják felállítani.

Petőfi ismeretlen arcképe címen számol be a Petőfi Társaság folyóiratában, a Koszorúban *Lázár Béla* a költő „Barabás 848” jelzésű képéről. Feltételezi, hogy a szóbanforgó rajz, mely Ágai Adolf gyűjteményéből került a Petőfi-Ház régóta modern múzeumi rendezésre váró múzeumába és mely, mint az 1875-i *Újabb magyar lantosok* címképe jelent meg, Barabás Miklós 1848-i közzismert eszményítő körrajzának előkészítő vázlata. Várkonyi Nándor tavalyelőtti tanulmányának és könyvének (*Petőfi arca*) anyagát más új adattal nem egészíti ki. Talál megállapítása, mely a múlt század első felében élt nagy íróinkra kivétel nélkül vonatkozatható, hogy Petőfi kortársai között nem volt hozzá méltó magyar képmáskészítő művész. Petőfi ikonográfiája az évente elkövetkező felfedezések helyett megérdemelné a módszeres feldolgozást és a kérdéses rajz ellenére sem „lefokozott” értékű még lappangó, egyetlen természet után készült daguerreotypia felkutatását.

Pintér Jenő nagy Magyar Irodalomtörténetének befejező nyolcadik kötetéről — mely jelentőségéhez mért visszhangot keltett — eddig a következő helyeken jelentek meg ismertetések: Brisits Frigyes, Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közöny. 75. évf. 1942. 199—201. l. — Keményfy János. Budapesti Szemle. 262. köt. 1942. 180—184. l. — Kozsersa Sándor. Irodalom-

történet. 1942. 31—34. l. — Havas István. Országos Polgáriiskolai Tanár-egyesületi Közlöny. 1942. 3. sz. — Bánkúti Dezső. Protestáns Tanügyi Szemle. 1942. 45—46. l. — Ilkőy Sándor. Magyar Iparoktatás Tanárainak Közlönye. 1942. 2. sz. — Kristóf György. Keleti Ujság. 1941. XII. 30. sz. — Bodor Aladár. Magyar Nemzet. 1942. I. 9. sz. — Sebestyén Károly. Pester Lloyd. 1941. XII. 20. sz. — Földi Mihály. Ujság. 1942. II. 15. sz. — Kemény István. Magyar Nemzet. 1942. I. 29. sz. — Puszta Sándor. Nemzeti Ujság. 1942. III. 6. sz. — Halmi Bódog. Budai Krónika. 1942. I. 21. sz. — Baráth Ferenc. Magyarország. 1941. XII. 27. sz.

Elhunytak.

AROKHÁTY BELLA, ref. vallásoktatási szakfelügyelő, szül. Győrén (Szabolcs vm.) 1890-ben, megh. Budapesten 1942. március 28-án. — 1918 óta írt irod. és zenei cikkeket kül. napi, egyh. és ped. lapokba. — Minket érdeklő munkája: *Szezezi Molnár Albert és a geoffi zsoltárok zenei ritmusa*. Kecske-mél, 1934.

BECSKY IDA (nagy-lónyai özv. Lónyay Sándorné, tasnádszántói és kömlödtótfalusi), főispán özvegye, szül. Erdengelen 1869. június 24-én, megh. Budapesten 1942. március 6-án, hosszas szenvedés után. — R. kat. Szülők: B. Emil, alispán; bölsei Buday Erzsébet. 1894-ben ment férjhez Lónyay Sándorhoz s 1911-ben lett özvegyvé. Később újból férjhez ment Agai Bélához, az *Ujs.* v. fel. szerkesztőjéhez, akitől az 1930-as években elvált. Nagylónyán tanított el. — Fiatal korában megjelentek tárcái vidéki, 1898-tól pedig fővárosi hírlapokban. 1904-től b. munkatársa volt a bpi *Az Ujs.*-nak, mint az *Asszonyok* rovat vezetője. — Szépirod. munkái: *Röghöz kötöttek*. Bp., 1904. — *Egy árva leány története*. U. o., 1906. — *1 sörös ház titka*. Írta Mrs. Hungerford. Ford. (Koronás Regények. 41.) U. o., [1923]. — *Turmalin úr idősekkjei*. Írta F. Austley. Ford. (Milliók Könyve. 115.) U. o., (1923). — Wohl Janka halála után néhány évig szerkesztette a *M. Bazár*-t. — Álnevei és betűjegyei: Erzsébet; Éva; Gamma; Irisz; Jeanne; Jessy; Joséphine; L. Lilly; I. s.; Malvin; Marie; Marie-Anne; Marietta; Theresz; Yvette.

BEKE (BENJAMIN) BOLDIZSAR (csíkszentsimoni), premontrei kánonok, szül. Csíkszentsimonban 1868. szeptember 7-én, megh. Nagyváradon 1942. január 24-én. — Előbb gimn. tanár volt Nagyváradon, majd rendi alkalmazó Kassán. — Cikke: *magyarádi r. k. főgimn. értes.* (1911. Petőfi hazafias lírája.)

BOZZAY MARGIT, l. *Horváth Margit*.

CSOMAY GYÖZŐ (egri és esomai), gyorsíróai osztálytanácsos, megh. Budapesten 1942. március 27-én 59 éves korában. — R. kat. (?). A jogot Budapesten elvégezvén, Szatmárt hírlapíróskodott s ott szerkesztette 1909-ben az *Északkelet*. 1910-ben a *Szatmári Közl.* c. lapokat. Az 1920-as évek elején Bpre, a nemzetgyűlés, később országgyűlés gyorsíródjába került. — Szépirod. munkái: *Sabri Jóska*. Vigj. 1 fely. Szatmár, 1912. — *A szent ügy*. Reg. U. o., [1913]. — *Csupi beszéd . . . a koronázás emlékeztetőre*. U. o., 1917.

CZEKE MARIANNE (szentgyörgyi) dr. phil. e. m. n. múz. igazgató, ny. m. n. múz. főkönyvtáros, szül. Sopronban 1873. október 18-án, megh. Budapesten 1942. január 4-én. — R. k. 1906—27. a bpi Egyetemi Könyvtár tisztviselője volt. Ekkor áthelyezték az Orsz. Ped. Könyvtárba s pályája végén kinevezték a M. N. Múzeum főkönyvtárosának, de anélkül, hogy a múzeumi könyvtárban valaha is dolgozott volna. A m. irodalomtörténetet érdeklő dolgozatai: *M. Shakespeare-Tár* (1911. Lemouton Emilia; 1919. Kazinczy Ferenc Macbeth-fordítása Bürger után). — Szerk. és bev. tanulmány-nyal ellátta: Brunszik Teréz *Naplói és feljegyzései-t* (Bp., 1938). — Regény-fordítása: *Tarzan visszatér*. Írta Edgar Rice Burroughs. Bp., [1924]. (Új kiadások: U. o., [1933. és 1941.]).

FALUDI (1886-ig Wattersdorf) MIKLÓS (előbb Mór, recte Mózes), volt színiigazgató, szül. Döveceseren (Veszprém vm.) 1870. február 3-án, megh. Budapesten 1942. február 4-én (tem. napja), hosszú szenvedés után. — R. k. konvertita. Atyja: F. Gábor, előbb kereskedő, utóbb a Vígszính. társigazgatója. Középszkoláit elvégzván, mint banktisztviselő évekig Francia- és Angolországban tartózkodott. Hazatérve Budapestre, 1896/901. a Népszính. titkára, 1901/26. a Vígszính. dramaturgja, illetve művezető-igazgatója volt. — Néhány színházi dolgozról szóló cikke: *B. Napló* (1900), *P. Napló* (1904), *Az Ujs.* (1905, 08). — Munkája: *Pillangó kisasszony*. Dráma 1 felv. Írta Belaseo Dávid. Ford. (Föv. Szính. Műsora. 105.) Bp., [1901]. (Bemut. Vígszính. 1901. okt. 15.)

FARKAS EDITH (győri), alapítványi hölgy, a Szociális Missziótársulat általános főnöknője, szül. Budapesten 1877. február 16-án, megh. u. o. 1912. március 24-én. — R. k. Atyja: F. Jenő, min. tan.; Kunze Mária. 1902-ben kapcsolódott be az Orsz. Kath. Növendő Egyesület szervező munkáiba. 1908. megalapította a Szociális Misszió Társulatot, 1912-ben megindította a Társulat hiv. lapját, az *Ertesztő-t*, mely később fölvette a *Keresztény Nő* címet, s melynek ő volt a fel. kiadója. — Munkái közül irodalmi jellegű: *Szentlélek hárfája*. Prohászka-imakönyv. Összeállította Brits Frigyes és Jovanovich Lea közreműködésével. 1—2. kiad. Bp., 1927. (3—4. kiad. U. o., 1928; a 4. kiad. kétféle, az egyik a megszállt területek részére rövidítve.)

FORRÓ (1899-ig Fischer) PÁL, dr. jur., ügyvéd, szül. Bécsben 1884. február 22-én, megh. Budapesten 1942. február 1-én (tem. n.), hosszú szenvedés után. — 1sr. Szülők: F. Lázár; Glaser Regina. A jogot Budapesten elvégzván, 1909-ben u. o. ügyvédi irodát nyitott. Egy ideig mint f. keresk. iskolai tanár is működött. Alelnöke volt az Orsz. M. Filmegyesületnek s titkára a M. Pen-Clubnak. — Száznál több regényt, közel száz filmet s közel ezer tárcát és ekket írt. — Munkái: *Egy diákkor története*. Reg. Bp., 1917. (Schöpllin Aladár előszavával. 3. kiad. U. o., 1921). — *Huszonhatérese*. Reg. U. o., 1918. — *Bíborhullám*. Reg. U. o., 1920. — *Kurtizán*. Reg. U. o., 1920. (2. kiad. U. o., 1923). — *Különös tüzek*. Reg. U. o., 1921. — *A gyönyör-ráros*. Reg. U. o., 1921. — *Szerelem*. (Pán-Ktár. 14.) Temesv., [1922]. — *A szenvedély*. Reg. Bp., [1922]. — *Abrándkergetők*. Reg. U. o., (1923). — *Az erkölcstelen Omár*. Reg. U. o., 1923. — *Halkuló vágyak*. U. o., (1923) (és Brassó, é. n.) — *Királyi szeretők*. Reg. U. o., (1924). — *Kegyetlen asszonyok*. 3. elb. U. o., 1925. (Mint a *Nora Úti Ktára* 4/6. sz.-a is!) — *Heptameron*.

[Margit] navarrai királyné elbeszélései. (Szerelmes Századok. 3.) (U. o., 1925). — *Borsos történetek*. Irta Honoré de Balzac. (U. o. 4.) (U. o., 1925). — *Don Juan emlékiratai*. (U. o. 5.) (U. o., 1925). — *Faublas*. Irta Louvet de Couvray. (U. o. 6.) (U. o., 1925). (Mind a négyet ford. Szini Gyulával.) — *Egy asszony, aki szeretni akar*. Reg. U. o., [1926]. — *Hugo Bettauer modern társadalmi regényei*. I. sor. 1. *Asszonyfaló*. 3. *Lelkiismeret nélkül*. 4. *A fekete hétfő*. 6. *A kalandor*. Ford. [U. o., 1926]. — *Lohengrin kisasszony*. Reg. U. o., 1926. — *Szerelmes századok*. I. *Ezeregy éjszaka*. II. *Boccaccio: Dekameron*. (U. o., 1926). (2 köt. Szerk. és ford. Szini Gyulával.) — *A pénz nagykorú lett*. Reg. U. o., [1927]. — *A három testőr*. Irta Dumas père. II. köt. Ford. U. o., 1927. — *A fekete papagáj*. Irta Hervey Harry. Ford. (P. Hírl. Kvek. 1.) U. o., (1927). — *Az ópiumbarlang*. Irta Hermann Drexler. Ford. (Világhírű detektívek. (U. o.) [1927]. — *Ketten a napsütésben*. Irta F. v. Zobelitz. (P. Hírl. Kvek. 5.) U. o. (1928). — *Az égbolt lovagjai*. Irta Paul Féval. Ford. (U. o. 37.) U. o. (1928). — *X. Y. Z. Bonyodalom egy apróhirdetés körül*. Irta John G. Brandon. Ford. (U. o., 39/40.) U. o. (1928). (2 köt.) — *Ha mindenki megszépülne*. (U. o. 49.) U. o. (1929). — *Munkái*. Gyűjteményes díszkiad. U. o. [1928]. (1. *Egy diákkor története*. 2. *Az asszony, aki szeretni akart*. 3. *Archibald Rice éjszakai*. 4. *Giuliano megkísértetése*. Különös tüzek. 5. *A szállott férfi*. Aki mindig csak vendég. 6. *Lohengrin kisasszony*. 7. *A szenvedély*. A megölt szerelm. 8. *A kurtizán*. Iluszonhatévesek. 9. *Biborhullám*. Halkuló vágyak. 10. *Kegyetlen asszonyok*). — *Páris mélységei*. Irta Eugène Sue. Ford. (Regények Regényei.) (U. o., 1928.) (3 köt.) — *A harmincéves asszony*. Irta H. de Balzac. Ford. (A P. Hírl. Díszktára.) U. o. (1928.) — *A talizmán*. Irta Walter Scott. Ford. (U. o.) U. o., [1929]. (2 köt.) — *Titkos házasság*. <Kenilworth.> Irta U. az. Ford. (P. Hírl. Kvek. 79/80.) U. o. (1929.) (2 köt.) — *Lord Hunter, a hazárdjátékos*. Irta Gösta Segercrantz. Ford. (U. o. 101.) U. o. (1929). — *Eletem és szerelmeim*. Irta Zoubkoff Sándor. Ford. U. o. [1929]. (100.000 példány!) — *Holttesteken át*. <Katalin cárnő regénye.> (Tolnai Regtára.) U. o. [1929]. — *Elátkozott asszony*. (U. o.) U. o., [1930]. — *Ha mindenki megszépülne*. Reg. U. o., 1930. — *A lord titkárnője*. (P. Hírl. Kvek. 155.) U. o. (1930). — *Selyemmámor*. Irta P. Heath. Ford. (U. o. 208.) U. o., (1931). (Valójában eredeti műve!) — *Aranypárba*. U. o., 1931. — *Eletrehalálra*. (Ragyogó Regénytár.) U. o. [1931]. — *A herceg két asszonya*. Reg. U. o., 1931. — *A kínos botrány*. (Világvárosi Regények. 11.) U. o. (1932). — *Leszámlás*. (U. o. 15.) U. o., [1932]. — *Nizzai kaland*. (U. o. 23.) U. o., [1932.] — *Silvia két táncosa*. (U. o. 32.) U. o. [1932.] — *Önagysága, a betörő*. (U. o. 40.) U. o., [1932]. — *Sem egymással, sem egymás nélkül*. (A Szính. Élet Regényei.) U. o., 1932. — *Vakmerő játék*. Irta P. Heath. Ford. (Milliók Kve. 268.) U. o. (1933.) (Valójában eredeti műve!) — *Krittek rogyunk...* (Világ. Regények. 46.) U. o. [1933.] — *A mókusbunda*. (U. o. 79.) U. o., [1933]. — *Két nő, egy férfi*. (U. o. 91.) U. o., [1933]. — *Társasutazás*. Reg. U. o., [1933]. — *Sakk-matt a nőnek*. Irta P. Heath álnéven. (Hellas Kiadás. 1.) U. o., 1934. (Új kiad. *Szivarvány* c. gyűjt.-ben. U. o., [1937]). — *A szörnyű felfedezés*. (Világ. Regények. 112.) U. o., [1934]. — *Trópusi történet*. (U. o. 121.) U. o., [1934]. — *Két asszony álarcbán*. (U. o. 133.) U. o., [1934]. — *Fizet a múlt*. (U. o. 142.) U. o., [1934]. — *Párba a szerelemmel*. (U. o. 153.) U. o., [1935]. — *Fogat fogért*. U. o. 164.) U. o.,

[1935]. — *Gyilkosság a Youkon mellett.* (U. o. 170.) U. o., [1935]. — *Péter két asszonya.* (U. o. 183.) U. o., [1935]. — *A szélhámós.* (U. o. 202.) U. o., [1935]. — *A végrendelet.* (U. o. 220.) U. o., [1935]. — *Öfensége nősul.* (U. o. 231.) U. o., [1935]. — *Kamaszlányok.* Reg. U. o., [1935]. — *Az agglegény.* Reg. U. o., [1935]. — *Te... és a szerelem.* U. o., 1935. — *Erzsébet cárnő rejtélyes lovagja.* — (Gong. 2.) U. o., [1936]. — *Urilány a zongoránál.* (Világ. Regények. 245.) U. o., [1936]. — *Asszonyom, fizessené* (U. o. 258.) U. o., [1936]. — *Tisztítottúz.* U. o. 289.) U. o., [1936]. — *Egy asszony megszökik.* (U. o. 305.) U. o., [1936]. — *Unlak angyalom!* (U. o. 316.) U. o., [1936]. — *Férficsere.* (U. o. 325.) U. o., [1936]. — *A próbakisasszony.* (U. o. 331.) U. o., [1936]. — *Borotvadlen.* (U. o. 340.) U. o., [1936]. — *Egy asszony lemond.* (U. o. 347.) U. o., [1936]. — *Ostoba férfiak.* (U. o. 355.) U. o., [1936]. — *Lulut zálogba csapják.* (U. o. 364.) U. o., [1937]. — *Akos két menyasszonya.* (U. o. 371.) U. o., [1937]. — *Csak tréfa rolt!* (U. o. 385.) U. o., [1937]. — *A férfiak összetartanak.* (U. o. 400.) U. o., [1937]. — *Matildből démon lesz.* (U. o. 407.) U. o., [1937]. — *Talált pénz.* (U. o. 415.) U. o., [1937]. — *Az a buta szerelem.* (U. o. 422.) U. o., [1937]. — *A cinkosok.* (U. o. 431.) U. o., [1937]. — *Agglegényadó.* (U. o. 436.) U. o., [1937]. — *Asszonyfurfang.* (U. o. 446.) U. o., [1937]. — *Az érabolt örökség.* (U. o. 454.) U. o., [1937]. — *Sok baj van a férfikkal.* (U. o. 474.) U. o., [1937]. — *Az akt-modell.* (U. o. 510.) U. o., [1937]. — *Játék a harason.* Reg. [U. o., 1937]. — *Edda megvirja harcát.* Irta Franz Naver Kappus. Ford. (Világktár. 25.) U. o., [1937]. — *Vihar Patricia körül.* Irta Polzer András. Ford. (U. o. 35.) U. o., [1937]. — *Az üldözött asszony.* (U. o. 38.) U. o., [1938]. — *Amíg az návarlóból rölegény lesz.* (Világ. Regények. 484.) U. o., [1938]. — *Amíg a rölegényből férfi lesz.* (U. o. 493.) U. o., [1938]. — *Egy asszony, aki bosszút áll.* (U. o. 504.) U. o., [1938]. — *Muszáj hazudni.* (U. o. 517.) U. o., [1938]. — *Hat lázas óra.* (U. o. 529.) U. o., [1938]. — *Az 500 pengős csók.* (U. o. 538.) U. o., [1938]. — *Körtánc.* (U. o. 547.) U. o., [1938]. — *Csak fütttyentek neki!* (U. o. 557.) U. o., [1938]. — *Szerelem hat öldozattal.* (U. o. 565.) U. o., [1938]. — *Klári rossz útra tér.* (U. o. 573.) U. o., [1938]. — *Lázadás.* (U. o. 586.) U. o., [1938]. — *Kényszerházasság.* Irta (i. P. Heath. Ford. (Világktár 50 és Világhírű Regények. 42.) U. o., [1939]. (Eredeti munkája!) — *A boldog házasság tudománya.* Irta u. azon az álnéven. U. o., [1939]. — *A férjhezmenés művészete.* Irta u. azon az álnéven. U. o., [1939]. — *Ha elfogy a pénz.* (Világ. Regények. 595.) U. o., [1939]. — *Dráma Hollywoodban.* (U. o. 604.) U. o., [1939]. — *A magányos férfi.* (U. o. 610.) U. o., [1939]. — *A szakítás magasiskolája.* (U. o. 624.) U. o., [1939]. — *A tanár úr szerelmes.* (U. o. 657.) U. o., [1939]. — *Elefántkisasszony.* (U. o. 668.) U. o., [1939]. — *Kis egér macskát fog.* (U. o. 675.) U. o., [1939]. — *Nehéz ma lánynak lenni!* (U. o. 634.) U. o., [1939]. — *Pezsgős racsora.* (U. o. 689.) U. o., [1939]. — *Megmentem Jucit.* (U. o. 699.) U. o., [1940]. — *A csodálatos ajándék.* (U. o. 720.) U. o., [1940]. — *Laci új életet kezd.* U. o. 730.) U. o., [1940]. — *16 éven felülieknek.* (U. o., 740.) U. o., [1940]. — *Lámpaláz.* (U. o. 748.) U. o., [1940]. — *Zsuzsit megnevelik.* (U. o. 754.) U. o., [1940]. — *Nusit kirakatha teszik.* (U. o. 764.) U. o., [1940]. — *Amy ért a szerelemhez.* (U. o. 772.) U. o., [1940]. — *A lányok jobban értik.* (U. o. 781.) U. o., [1940]. —

Mindenható szerelem. Irta P. Heath álnéven. U. o., [1940]. — *Nők a riharban.* Reg. Irta u. azon álnéven. U. o., [1940]. — *Királyok szállodája.* Reg. U. azon álnéven. U. o., [1941]. — *A féltékenység iskolája.* (Világ. Regények. 792). U. o., [1941]. — *A férfit ismerni kell!* (U. o. 833). U. o., [1941]. — *Játék a szerelemmel.* (U. o. 849). U. o., [1941]. — *Az irigylet férj.* Reg. [U. o., 1941]. — „*A férfi mind gazember!*” Reg. [U. o., 1941]. — *Nizzai éjszakák.* Reg. [U. o., 1941]. — *Szeretni nem szűgyen.* [Csillaghegy, 1941]. — *Veszélyes szemek.* [U. o., 1941]. — Előszava: Szirt Ferenc: *Miértek éjszakáin.* (Bp., [1925]) e. versgyűjteményhez. — Számos kabarédarabot és kuplé-szöveget is írt. Színművei: *A város.* Dráma 3 felv. Békffy Lászlóval (bemut. Várszính. 1920. XI. 16); *Legénykérés.* Vígj. 3 felv. Villányi Andorral (Belv. Szính. 1921. IX. 3); *A láva.* Dráma 3 felv. Szim Gyulával (Forgács Rózsi Kamaraszínya. 1924. XII. 14). Előtte ismert filmjei: *Fejedelmi nap.* Filmvígj. (Corso 1919. I. 27); *A hosszú.* Filmdr. (u. o. 1919. III. 3); *A betörő.* Filmvígj. Peterdy Sándor ötlete nyomán (u. o. 1919. IV. 15).

HANAUER A(RPAD) ISTVÁN, r. k. püspök. szül. Pápán 1869. december 28-án, megh. Vácott 1942. január 15-én reggeli 7-kor. — 1892-ben pappá szenteltetvén, a veszprémi kieszeminárium lelküigazgatója, majd 1904-ben a bpi közp. papneveldő lelküigazgatója, 1911-ben a Sz. Imre Kollégium igazgatója. 1918-ban a veszprémi püspök oldalkanonokja és irodaigazgatója, 1919-ben váci püspök s mint ilyen a felsőház tagja lett. 1935-ben megkapta az I. o. M. érdemrendet. — Erkölcstani és dogmatikai cikkeket és könyveket írt. — Előszava Székely Nándor: *Krisztus apródjai* (Bp., [1927] e. ifj. regényéhez.

HORVATH MARGIT (bozzai Bozzay Boldizsárné, jobbaházi és dőri), hírlapíró. szül. Kemenesszentpéteren 1893. január 3-án, megh. Budapesten 1942. március 17-én délután. — R. k. Szülők: H. Antal, Moller Hermin. Előbb Szombathelyen. 1924-től, más források szerint az 1919. é. kommun bukása óta Budapesten élt. 1939-ig a *P. Napló* asszonyrovatának vezetője, azontúl a *Reggeli Morsz.* b. munkatársa és a *Kücses Ujs.* főmunkatársa volt. Halála előtt egy hónappal operálták meg. — Munkái: *Tavaszi könyv.* Vasvm. költők antol. Szombathely, 1920. (Szerk. Ósz Ivánnal). — *Alarc nélkül.* (Tolnai Regénytára) Bp., [1929]. — *M. asszonyok lezikona.* Szerk. U. o., 1931. (Saját életrajza nélkül!) — *Gigli. egy leány a sok közül.* U. o., [1934]. — *A hadifogoly.* (Világ. Regények. 167). U. o., (1935). — *A tizenöt éves feleség...* Reg. U. o., [1939]. — *Kenyer és szerelem.* (Reg.) U. o., [1937]. — *Az árnyék.* (Világtár. [34]). U. o., [1937]. — *Vörös köd.* (Reg.) U. o., [1938]. — *A lecke vége.* (Reg.) U. o., [1939]. — *Egy pár selyemharisnya.* Reg. U. o., [1940]. — Bozzay Margit néven írt.

KEZDI-KOVACS LASZLÓ, I. *Korács László.*

KOVACS HERMIN (kadiasfalvi Török Mihály Miklósné), okl. tanítónő, szül. Kaposvárt 1882-ben, megh. Budapesten 1942. március 27-én. — R. kat. Szülők: K. Mihály, Nagy Anna. 1909 tavaszáig Dárdán volt r. k. tanítónő. Ekkor férjhezment Török Miklóshoz, az *Alkotmány* s.-szerkesztőjéhez, később a *Nemz. Ujs.* belmunkatársához. Azóta Budapesten élt. 1920-ban, mint a IX. ker. Ker. Szocialista Párt elnökét beválasztották a szföv. that. bizottságba. — Első novelláját 14 éves korában közölte a *Somogy.* Később sokat dolgozott

a Pécsi Napló-ba és a Budapest-be. Férjhezmenetelkor az *Alkotmány*, 1919-ben a *Nemz. Ujs.* belső munkatársa lett. — Regényei: *Orsz.-Vil.* (1912. A harmadik), *Alkotmány* (1912: 62/154. sz. Nehéz utakon; 1916: 287.—1917: 18. sz. A szivárvány.) — Munkái: *A Baárd-lányok*. Reg. Bp., [1911]. (Előszőr: *Alkotm.* 1910: 119/213. sz.) — *A harang és egyéb elbek.* (Családi Kvtár. 10.) Győr, 1916. — *A tüzes hajnal*. Reg. Bp., 1916. (2 köt. Előszőr: *Alkotm.* 1914: 1—114. sz.) — *Az aranykapu*. Reg. U. o., 1919 [1918]. (Előszőr: *Alkotm.* 1918: 149—255. sz. 2. kiad. Bp., [1920]). — *Az ezüst létra*. (Ifj. Színjátékok 25). U. o., [1920]. — *A fehér asszony*. Reg. U. o., 1924. (Elnyerte az Érdekes Ujs. regénypályázatát.) — *Varjútanya*. Reg. (M. Irások). U. o., 1927. (2 köt. Előszőr: *B. Hirl.*) — *Galamkisasszony*. (Reg.) U. o., (1931). — *Margitvirágok*. U. o., (1933). — *A halálutó*. Irta Sidney Frank. (P. Hirl. Kvek. 287). U. o., (1933). — *A sárga kastély*. (Félp. Regények. [149]). U. o., [1938]. — *A régi falóra*. (U. o., [167]). U. o., [1939]. — *Timár-u. 17.* (Ifj. reg.) U. o., [1939]. — *A zöld selyemruha*. Reg. U. o., [1940]. — *A rárkastély vendége*. (Félp. Regények. [204]). U. o., [1940]. — *A szilfai birtok*. (Reg.) (Nemz. Kvtár. 49). U. o. 1941.

KOVÁCS LÁSZLÓ (kézdi-polyáni), festő és hírlapíró, szül. Pusztalacsókolán (Fejér vm.) 1864. január 11-én, megh. Budapesten 1942. január 9-én. (tem. n.) — Szülők: K. Vilmos, gazdatiszt, gaádi Pálffy Ernesztin. Mint autodidakta festőművészettel foglalkozott s 1886 óta számos tájképet állított ki a bpi Műcsarnokban és a Nemz. Szalonban. Az 1900. é. párizsi világkiállításon ezüst-, az 1909. londoni magyar kiállításon *Erdőország* c. olajfestményével aranyérmel nyert s utóbbi képét megvásárolta a veneziai modern képtár. E mellett hírlapíróskodással is foglalkozott. 1890/92. a *Torontól* s szerkesztője, 1893-tól a *P. Hirl.* képzőműv. kritikusa volt. Első elbeszélései 1882-ben jelentek meg a *Morsz* és a *Nagyvilág*ban, majd az *Orsz.-Vil.*-ban, *Kép. Csal. Lapok*ban, *M. Szalonban* és a *M. Gímnaszban*. — *Halálmadár* c. vígjátékát 1892. mutatták be Nagybeszereken. — Munkái: *A fájdalom könyve*. Versek. Bp., 1925. — *Isteni művészet*. U. o., 1935. — Kiadta Barabás Miklós *emlékiratai-t.* (Bp., 1902). — Irói és művészneve: Kézdi-Kovács László.

NÁDAS (eredetileg Neumann) SANDOR, hírlapíró, szül. Budapesten 1883-ban, meghalt New-Yorkban 1942 márciusában (?) — Izs. Szülők: Neumann József, Herczog Berta. Feleség: Róth Margit női kalapkereskedő. Irodalmi pályáját versírással kezdette, majd riportokat írogatott kül. lapokba. 1908-ban megalapította a *P. Futár* c. hetilapot, melyben, mint maga írja, „emberekért verkedett, írt, ordított, másokat pedig kikezdett, letört, eltiport, de mindig önzetlenül, igazán meggyőzőkésből”. Cikkeiért többször bíróság elé került, br. Sztérenyi József pedig keresk. min. államtitkár korában egyszer haragjában kitiltotta lapját az államvasútak pályaudvarairól. A zsidótörvény hatása alatt vándorolt ki néhány évvel halála előtt Észak-Amerikába. — Munkái: *Egy év croquiskban*. Bp., 1901. — *Ejjeli muzsika*. Elbek. U. o., 1914 [1913]. — *Kávéház*. Vigj. 3 felv. U. o., 1916. (Bemut. Vígyszính. 1916. III 24). — *Operai anyagok*. U. o., 1921. — *A bolondok örökké élnek*. Reg. u. o., [1922]. — *Parfüm és halszag*. Úti notesz. U. o., 1926. — *Külföldi muzsika*. Pesti tört. 3 felv. U. o., (1932). (Bemut. Vígyszính. 1932). — *A ludikos és a*

barátja. U. o., (1933). — *Legújabb párisi novellái.* (U. o., 1934). — *Negyedszer jérjél.* (Novellák). (U. o., 1934). — *A redakció leánya.* Reg. U. o., 1934. — 369. Reg. (U. o., 1935). — *4000 nője volt.* (Reg.) (Új Magazin Könyvek. 5.) (U. o., 1937) és [1938]. — *Január bácsi és társai.* (N. S. könyvek. 1.) U. o., [1938]. — *Öt tányér hajnali korhelylevés és egyéb történetek.* (U. o., 1939).

NOVAK ERNŐ, dr. jur., ny. kir. ügyészégi alelnök, szül. Budapesten 1878-ban, megh. u. o. 1942. márc. 28 án (tem. n.) — R. k. Szülők: N. Sándor, Eichberg Eugénia. — Fiataltalabban korábban verseket is írt vidéki lapokba. Pl. *Miskolci Napló* (1909).

PAPAY (1900-ig Papanek) FERENC, c. püépost, ny. plébános, szül. Laksárújfalu (Pozsony vm.) 1861 szeptember 1-én, megh. Budapesten 1942. március 18 án. — 1885-ben pappá szenteltetvén, előbb s. lelkész, 1915-től plébános volt a bpi Terézvárosban. 1917-ben garábi c. prépost lett. — Ima-könyve: *Üdvösség útja.* Bp., 1899. (Zelliger Vilmossal).

SARANDY ISTVAN, volt újságíró, szül. Nagykárolyban 1876-ban, megh. Pestújhelyen 1942. február 7-én (tem. n.). — Iskoláit szülővárosában és Debrecenben elvégezvén, fiatalon a bpi *Egyetértés* b. munkatársa s ennek melléklapja, a *Kuruc Ujs.* szerk. lett. 1917-ben *Szegénykék Jézuskája* c. elbeszélésével a *P. Hirl.* tárcapályázatának győztese lett. Ványi szerint első verse még diákkorában jelent meg a *Vas. Ujs.*-ban. Írásai a legkülönbözőbb pártállású és irányú lapokban láttak napvilágot. Az *Egyenlőség*-be, *B. Napló*-ba, *Népszav*-ba csakúgy dolgozott, mint az *Alkotmány*-ba, *M. Szépe*, *Eletbe* és a *Zászlónk*-ba. — Munkái: *A kétfejű ember és egyéb elbek.* (M.-Zsidó Ktár 8.) Bp., (1906). — *Az aranyország.* (Koszorú 131). U. o., 1907. — *A nagykárolyi templom.* (U. o. 142). U. o., 1908. (Új kiad. U. o., [1916]). — *Elpusztult birodalom.* (Kis Ktár. 13). U. o., 1908. — *Régmult idők.* (U. o. 114). U. o., 1908. — *A pálinka ördöge.* (Koszorú. 153). U. o., 1908. (és más szöveggel: *Legjobb Olvasmányok.* 20. U. o., é. n.) — *A város kabátja.* (Mozgó Ktár 59). U. o., 1910. — *A mesék országában.* (Kis Ktár. 125). U. o., 1911. — *Persenczky vitéz kalandjai.* (Benedek Elek Kis Ktára. 145). U. o., 1911. — *Titokzatos vizeken.* Ifj. reg. U. o., 1911. — *Enek a szeretetről.* (Koszorú. 222). U. o., 1916. — *A m. aviatika története.* (A Zászlónk Diákkháza. 7). U. o., 1921. — *Don Quichotte kalandjai.* [Miguel Cervantes nyomán] az ifj. sz. [és egy csokor ered. elb.] U. o., [1924]. — *A perenyei rejtély.* (Tolnai Regénytára.) U. o., [1927]. — *Kaszás Péter története.* (Legjobb Olvasm. 12). U. o., é. n. — *Tíz éves főbíró.* Hol, mikor? G. P.

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG.

I. Tisztviselők.

Elnök: Alszeghy Zsolt. — Alelnökök: Gulyás Pál, Sik Sándor, Szász Károly, Szinnyei Ferenc. — Titkár: Brisits Frigyes. — Szerkesztő: Kozocsa Sándor. — Jegyző: Kerecsényi Dezső. — Pénztáros: Regényi Sándor. — Ellenőr: Batizi László.

II. Választmányi tagok.

Agárdi László. — Angyal Dávid. — Ágner Lajos. — Baranyai Zoltán. — Baránszky-Jób László. — Barta János. — Bán Aladár. — Bánhegyi Jób. — Bencze István. — Berczik Árpád. — Biczó Ferenc. — Birkás Géza. — Biró Imre. — Bodor Aladár. — Clauser Mihály. — Császárné Ernő. — Dénes Tibor. — Édes Jenő. — Fábíán István. — Farkas Gyula. — Fest Sándor. — Fóris Miklós. Galamb Sándor. — Gálos Rezső. — Gulyás József. — Gyomlay László. — György Lajos. — Gyulay Ágost. — Hajnóczy Iván. — Halász László. — Hankiss János. — Havas István. — Helle Ferenc. — Horváth Béla. — Horváth János. — Imre Sándor. — Kardeván Károly. — Kardos Albert. — Kardos Tibor. — Keményfy János. — Kéky Lajos. — Klemm Antal. — Kocsis Lénárd. — Korpás Ferenc. — Kovács Kálmán. — Kömives Kolos. — Kristóf György. — Kürti Menyhért. — Lám Frigyes. — Lengyel Miklós. — Madzsar Imre. — Marczinkó Ferenc. — Melich János. — Merényi Oszkár. — Mitrovics Gyula. — Mixics Lajos. — Nagy Sándor. — Nedeczey Jenő. — Pais Dezső. — Pap Károly. — Papp Ferenc. — Petri Mór. — Pitroff Pál. — Prónai Lajos. — Radó Antal. — Radványi Kálmán. — Solt Andor. — Solymossy Sándor. — Staud Géza. — Szabó István Andor. — Szabó Richard. — Szemkö Aladár. — Szira Béla. — Szomolányi József. — Thienemann Tivadar. — Timár Kálmán. — Vajthó László. — Vargha Damján. — Varjas Béla. — Ványi Ferenc. — Várdai Béla. — Várkonyi Nándor. — Vikár Béla. — Voinovich Géza. — Zolnai Béla. — Zsigmond Ferenc.

IRODALOMTÖRTÉNET.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóirata, az Irodalomtörténet, beható tájékoztatást nyújt a magyar irodalom és irodalomtörténet haladásának minden fontosabb mozzanatáról. Ara egy évre 8 pengő. Iskolák, könyvtárak, társaskörök és könyvkereskedők számára az előfizetés 16 pengő. Külföldi megrendelés egy évre 16 pengő.

A jelzett összegek a Magyar Irodalomtörténeti Társaság pénztárosának, Regényi Sándornak küldendők be postautalványon (Budapest VII, Barosay-u. 5), vagy a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 30.309. számú postatakarékpénztári csekk-számlájára fizetendők be.

A társasági ügyeket Brisits Frigyes titkár intézi (Budapest XI, Ibrahim-utca 14).

Az ismertetésre szánt könyvek és folyóiratok Kozocsa Sándor szerkesztő címére küldendők (Budapest VIII, Rákóczi út 19).

A folyóirat szétküldésére vonatkozó kérelmek és panaszok Regényi Sándor pénztárosnál jelentendők. (Bp. VII, Barosay-utca 5.)

Az Irodalomtörténet Füzetei.

Szerkeszti: Kozocsa Sándor.

	P.
1. Fábíán István: Az irodalomtörténetírás módszereiről..	2—
2. Varjas Béla: Ferenczi Lőrinc és az első Balassa-kiadás	2—
3. Lovass Gyula: Török Gyula	2—
4. Dezsényi Béla: Kovacsóczy Mihály és az első magyar napilap terve	2—
5. Brisits Frigyes: Babits Mihály	2—
6. Alszeghy Zsolt: Nemzetietlen-e irodalmunknak ú. n. „nemzetietlen kora“?	2—
7. Agárdi László: Bartóky József az elbeszélő	2—
8. Birkás Géza: Az ember tragédiája és a franciák	2—
9. Pap Károly: Adalékok a Debreceni Csokonai Kör történetéhez	2—
10. Cs. Gárdonyi Klára: Farsangi játék a XVIII. századból	2—

A füzetek a szerkesztőségben kaphatók!

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA.

MEGINDÍTOTTA

PINTÉR JENŐ

SZERKESZTI

KOZOCSA SÁNDOR

HARMINCEGYEDIK ÉVFOLYAM.

KIADJA A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

BUDAPEST, 1942.

TARTALOM.

TANULMÁNYOK.

Szász Károly : „A pártitók“ védelme	Oldal 121
Török Pál : Új vonások Eötvös József báró arcképén	127
Kósa János : Az Athenaeum és a bécsi rendőrség	134

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Alszeghy Zsolt : Írt-e verset Tokody Márton ?	140
Benkó Barnabás : Amikor Petőfi aranyat szállított	142
Földessy Gyula : Újabb adalékok egy Ady-motívumhoz	144

BÍRÁLATOK.

Bisztray Gyula : Színházi esték. — Madách Imre : Az Ember Tragédiája. — Lesi Viktor : A Frankenburg-féle Életképek. — Lékai Lajos : A magyar történetírás 1790—1830. — Ifj. Hegedüs Sándor : Lángelmék árnyékában. — Szirbik Ferenc : Az angol nyelv terjeszkedése Magyarországon 1914-ig. — Szauder József : Faludi udvari embere. — Szemelvények Toldy Ferenc műveiből. — Szarvasi Margit : Magánkönyvtárak a XVIII. században. — Kállay Magda : Zrínyi Ilona a magyar szépirodalomban. — Szalóky Mária : Gróf Markovich Miklósné és Kármán József levelezése. — Reisz Mihály : Gozdsdu Elek.....	148
---	-----

FOLYÓIRATOK SZEMLEJE.

Folyóiratok	155
-------------------	-----

FIGYELŐ.

Verses mese a XVIII. századból. — Madách és Rousseau. — Jókai Mór keresztapasága. — Hírek. — Elhunytak	158
--	-----

„A pártütők“ védelme.

Írta: SZÁSZ KAROLY.

Vértesy Jenő — *A magyar romantikus dráma* című, 1913-ban a M. Tud. Akadémia kiadásában megjelent igen érdekes, derék művében, mely a magyar dráma és színpad történetének gondosan és szépen megírt fejezete — a 21. lapon, Kisfaludy Károly vígjátékairól szólva, többek közt azt mondja, hogy „nem fuvall mindegyikből igazi magyar levegő, *A pártütők*-ből bántóan nem.“

Ez a megállapítás, s különösen a *bántóan* szó nagyon igazságtalan a „magyar vígjáték atyjá“-val, s annak egyik legsikerültebb vígjátékával szemben. éppen azzal, amely egykor, több mint százhusz esztendővel ezelőtt, a darab első pesti előadásakor, éppen a magyar falusi nép színpadra állításával olyan tetszést aratott, hogy a fellekesült közönség — mint Kultsár lapja, a *Hazai Tudósítások*, írta — „néhány scénákat ismét előadatni kívánt.“

Ezt Toldy is bizonyítja *A Magyar Költészet Kézikönyve*-ben, mondván, hogy *A pártütők* az 1820. május 5-iki előadásán „oly rendkívüli tetszésben részesültek, hogy egész jeleneteket kellett nyomban ismételni.“¹

Tudjuk, hogy a darab alapeszméjét Kisfaludy — mint azt maga is elismerte bécsi magyar barátjához, művei német fordítójához, Esterházy Miklós herceg könyvtárnokához, Gaál Györgyhöz 1820. szeptember 7-én írt levelében² — egy német novellából vette.³ De Kisfaludynak a magyar lelket és színpadi hatást jól ismerő egyénisége egyaránt kizárta azt, hogy vígjátékaiban ne igazi magyar levegőt éreztesen, s hogy éppenséggel bántóan magyartalan munkával álljon elő. Hogy maga is mennyire magyarnak érezte és tartotta darabját, mutatja a fentebb említett levél, melyben hangsúlyozza is ezt: „... Ich hoffe, die *Pártütők* sollen Sie mehr vergnügen, als die *Kérők*, das ist echt ungarisch.“

Vörösmarty 1837-ben — *Athenaeum*-beli *Játékszíni Krónika*-jában⁴ *A pártütők* előadásáról szólva, éppen azt említi ki, hogy a darab „igen hív képmása azon körnek, melyben forog...“

Bajza 1842-ben — szintén a *Játékszíni Krónika*-ban — bár „kissé elavult“-nak mondja a darabot, de azt elismeri, hogy „személyein most is megmaradtak az életrevaló és jellegzetes vonások.“⁵

Erdélyi János a Kisfaludy munkáiról 1846-ban írt ismertetésében *A pártütők*-beli falusiak eljárásait úgy jellemzi, hogy azok „szóalásig jól mutató

¹ *A Magyar Költészet Kézikönyve*. III. k. 318. l.

² *Kisfaludy Károly Minden Munkái*. 6. k., 323—324. l.

³ „... Das Thema nahm ich von Clauren. die Bearbeitung ist Ganz mein.“

⁴ *Vörösmarty Összes Munkái*. 1885. VII. k. 108. l.

⁵ *Bajza Összegyűjtött Munkái*. 1863. VI. k. 168. l.

tükörképben adatnak elő, annyira honias, sőt otthonias hangon, hogy az egészen teljesen magyar bélyeg uralkodik.⁶

„Inkább tipikus, mint egyéni alakok“ mozognak *A pártütők*-ben, de „magyarok, húsból és vérből valók, akik természetesen éreznek és magyarosan beszélnek“ — mondja Beöthy Zsolt.⁷

Váczy János is nyomatékosan hangoztatja, hogy Kisfaludy magyar életet öntött vígjátékaiba — „minden ízében nemzeti felfogásával.“⁸

Kisfaludy *A pártütők*-ben éppen arra mutatott jó példát — mondotta Pintér Jenő — „hogyan kell magyaros ízüvé tenni egy idegen szellemű történetet.“⁹

A német elbeszélés, melyből Kisfaludy *A pártütők* alapeszméjét merítette, a Cl Lauren álnév alatt író, szászországi születésű Heun Károly Gottliebnek (1771—1854) műve. Cl Lauren a XIX. század huszas éveiben — mint a Kotzebue nyomán járó és az ő ízlése szerint dolgozó író, igen népszerű volt, s mesteréhez hasonló szaporasággal ontotta, de ugyancsak az övéihez hasonlóan üres és léha műveit.¹⁰ Az a *Giftmord* című novella — mely írójának összegyűjtött munkái során jelent meg — különösen gyenge alkotás.

Mindkét munka alapeszméje az, hogy műkedvelők elő akarják adni Schiller *Kabale und Liebe — Armány és szerelem* c. darabját, s az előadásról szóló levél — melyben persze méregről, pisztolyról, halálról stb.-ről van szó — falusi parasztok keze közé kerül, kik belőle lázadást, pártütést szimatolnak, míg aztán a végén kivéglik minden.

Ha alaposan összevetjük Cl Lauren novelláját a Kisfaludy darabjával, nemcsak az egyezéseket láthatjuk, hanem Kisfaludy módosításait, saját ötleteit, melyekből, s az egész vígjátékból kitűnik, hogy nem az akkortájtban még nagyon divatos magyarosításról, hanem igazán eredeti alkotásról van szó,¹¹ — a száraz, szürke, ízléstelen német elbeszélés nyomán pezsgő humorral készült pompás magyar darabról, melyben először szerepel színpadunkon a parasztság,¹² s téves Bayer József kijelentése, hogy *A pártütők*-ben Kisfaludy még egészen a színpadi magyarosítások mintájára dolgozik.¹³

A pártütők-beli Hajnalfi László szerencsés kereskedéssel szerezte vagyonát, — a *Giftmord*-beli Meerbach úrról pedig meg van mondva, hogy hadseregszállításból gazdagodott meg. S míg Hajnalfi a nemzeti irodalom és művészet érdekein csüngő komoly hazafi, kiről csak a falusi parasztok puszognak rágalmakat — addig Meerbach úr hétről-hétre víg cimborákkal dobzódo, parasztlányokkal enyelgő ember. Templomba nem jár az úglátszik szabadgondolkodó Meerbach, mert a pap nem az ő felfogása szerint beszél — Hajnalfi azonban istenfélő ember, jár is templomba, csak a sületlen kántor hóbögése tartja vissza

⁶ Pályák és pálmák. 1886. 135. l.

⁷ Beöthy—Badics: *Képes Magyar Irodalomtörténet*. II. k. 54. l.

⁸ *A magyar irodalom története*. II. k. 26. l.

⁹ *Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete*. 1913. IV. k. 221. l.

¹⁰ Cl Lauren „a sekélyességnek örök példája marad a német literatúrában“ — mondta Riedl Frigyes *A magyar dráma története* c. egyetemi előadásának Csoma Kálmán-féle jegyzetében. 288. l.

¹¹ Horváth Cyrill: *A magyar nemzeti irodalom története*. 1902.³ 193. l.

¹² U. ott.

¹³ *A magyar drámairodalom története*. I. k. 336. l.

a falujabeli templom látogatásától, s ezért a szomszédfaluba jár istentiszteletre. Mindkettejük gyermektelen — Meerbach egy serg csinos leányt, Hajnalfi pedig testvére gyermekeit, két leányt s egy fiút tart házánál. Mint visszavonult emberek, mindketten népszerűtlének a maguk falujában, és sok kellemetlenségük van a garázda parasztságtól, de Meerbach talán azért jár szemére húzott kálppal, mert lelkiismerete nem lévén eléggé tiszta, el akarja kerülni mások tekintetét, — míg Hajnalfi nem akarja látni a sok igazán rossz embert, akik őt ok nélkül károsítják, rontják, rabolják értékeit, oltóványait tönkre teszik.

A bonyodalmat megindító levelet Claurennél egy, a Meerbach kertjéből fát lopó Márton nevű paraszt hozza a városból, Kisfaludynál a falu kántora. Az írástudatlan Márton egy, a kocsijára fölvetett fiúval bontatja fel kíváncsiságból a levelet — míg *A pártütők*-ben Kisfaludy — igen jó leleménnyel — a tűzrőlpattant bírónéval, a kíváncsi asszonyszeméllyel bontatja föl.

A Giftmord-ban a műkedvelő előadás a városban történik, s csak utána készülnek a műkedvelők a falusi kirándulásra. Kisfaludy — a vérbeli drámaíró — a darab szerves részévé teszi a műkedvelő előadást, azzal, hogy azt Hajnalfi tiszteletére nevenapján készülnek rendezni az ünnepeltnek falusi házában.

Roppant ízléstelen rész a novellában, hogy mikor a bíró elmegy a Gerichtshalter-ért, a kocsin háttal ülő bíró a Gerichtshalter ölébe üríti gyomra tartalmát, s később a ló egy napernyőtől megbokrosodva, úgy megrántja a kocsit, hogy a bíró befordul az ákácok tuskéibe. Ez az igazán nem magyaros „humor“ Kisfaludynál teljesen hiányzik.

Mulatságosabb bohózat kevés van irodalmunkban *A pártütők*-nél. Heinrich Gusztáv a darab forrásáról szóló cikkében¹⁴ lelkesen hangoztatja, hogy Kisfaludy a Clauren száraz anyagából értékeset alkotva, ügyesen szövi a cselekvényt, a falusi embereké életteljesen jellemzi, a magyar életnek gazdag, eleven képét nyújtja, a kupaktanácsot jóízű humorral szatirizálja, s valósággal új pályát nyitva, megvetette a későbbi népszínmű alapját. Beöthy is hangoztatta, hogy „a népszínmű csírái“ a Kisfaludy Károly „szellemében fakadoznak.“¹⁵ Góbi Imre is azt tartja, hogy *A pártütők*-ben a költő már „közel jár a népszínműhöz.“¹⁶

Kétségtelen, hogy *A pártütők*-ből — annak ellenére, hogy német novella nyomán készült — igazi tiszta magyar levegő árad. Jól mondja Riedl Frigyes, hogy ebben a vidám darabban voltaképpen „egy nagy nemzeti ügy van tárgyalva: a magyar színház ügye.“¹⁷ A világtól visszavonult Hajnalfi László érdeklődve és felvidámodva olvassa az újságból a nemzeti színjátszó társaság szereplését, s hálát ad Istennek, hogy „édes honi nyelvünk újra feldiszlik“, mert a theatrum által „a nemzetnek csinosodása, a nyelvnek pallérozása terjed el...“ „A szív lángol — mondja unokaöccsének, a hazafias reménytől szinte elragadtatott Hajnalfi — és szemem vígan nézi a jövőndőség idomjait, már bátran merem kiáltani: Előmegyünk!...“

Unokaöccse, Elek szintén lelkes magyar, ő fordította le Schiller előadandó szomorújátékát. A maradi táblabíró, Körmösy, *A pártütők* egyik jel-

¹⁴ *A pártütők forrásáról*. Fővárosi Lapok. 1880. 257. sz.

¹⁵ *A magyar irodalom Kis Tükre*. 1919. 5. 129. l.

¹⁶ *A magyar nemzeti irodalom története*. 1892. 104. l.

¹⁷ Riedl Frigyes egyetemi előadásának fentebb említett jegyzetében.

leglegzetesen eredeti alakja — még névről sem ismeri a nagy német költőt, aki tehát — mondja nagy bölcsen — nem lehet magyar. „Nem — válaszolja Elek — mert nálunk ily felséges elme ki nem fejlődhetik; már zsengekben letiporja a komor élet, és a honi nyelvét már nem kedvelő elődeinknek fogamatlansága.“

Íme, Széchenyi tanítására emlékeztető ostorozása az elmaradt magyarságnak, s lelkesítés a kulturális haladás mellett. Milyen nemzeti érzéssel átítatott kerete ez a víg darabnak, melyben aztán a falusi parasztsága a komikai főszerep. A műkedvelői előadásról szóló levél a parasztok kezébe jutván, bonyolódik le az igazán hivatott vígjátékiró pompás ötletein gördülve a bohózatos cselekvény.

S mily remekül vannak rajzolva ezek a falusiak — és mennyire magyar alakok ezek! Riedl — fentebb idézett előadásaiban — a kupaktanács beállítását és az öregbíró jellemzését szintén igen jónak találja. Bánóczy József — Kisfaludy életírója — megrója ugyan az alakok jellemzését, mikor kifogásolja *A pártütőkben*, hogy a darab anyaga „nem hazai termék, nem speciálisan magyar“, mert „a mi népünk hál' Isten nem ily együgyű, se nem ily ostoba“ — de azért hozzáteszi, hogy „mindazonáltal a szereplők a mi embereink — nagyjában“. ¹⁸

Bánóczy ellenvetését Gyulai is „nem eléggé alaposnak“ mondotta Bánóczinak a Kisfaludy-Társaság megbízásából írt eme munkájáról az I. kötet beadásakor adott részletes bírálatában, ¹⁹ s Gyulai különben egyetemi előadásaiban is hangsúlyozta *A pártütőkről*, hogy az idegenből vett tárgy ellenére is a jellemek mégis magyarok, s a darab a magyar falusi élet rajza. ²⁰ Gyulai a darab jóízű magyaros nyelvét is dicsérte, ami bizonyára szintén nem bántó fuvallatként zengett a színpadról.

Talpraesotten és őszinte igazsággal, minden nemzeti fennhéjzás nélkül mondja Szinnyei Ferenc, hogy bizony nemcsak a német, hanem a magyar parasztban is van elég naivság, hiszékenység, korlátoltság. ²¹ S Kisfaludy — a bohózat természetének megfelelően — torzzá akarta tenni a képet, de való vonásokat, és pedig magyar vonásokat torzított, a paraszti műveletlenséget és okoskodást, rövidlátást szándékosan túlozta. „A karakterek túlcsaponganak az igazon“ — jegyzi meg Toldy Ferenc, ²² de hát ki róhatja azt meg egy bohózatban?

Bátran vitatjuk, hogy *A pártütők*beli falusiak valósággal remekbe szabott magyar alakok.

Itt van mindjárt elsőnek az öregbíró. Mint Arany *Bajuszbeli* Szücs Györgyének — „hasa, hája, kéknadrágja“ megadta neki a bírói tekintélyt, ami pedig az észből hiányzik, azt pótolja a feleségéé, aki ura bevallása szerint „derék egy asszony, csintalan ugyan“ s urát „többször jól lehordja“, de esze van, s azóta megy jól a bíróság, mióta asszony került a házhoz. Perszónátus ember, ha korlátolt is, adja a bölcsét, a szerelmeskedő ifjúságot — mondja — meg kell zabolázni. Mikor a bonyodalmat okozó levelet a kán-

¹⁸ *Kisfaludy Károly és munkái*. 1882. I. k. 271. sk. 11.

¹⁹ A Kisfaludy Társaság Evlapjai. Új folyam. XVII. k. 1881/2. 73. sk. 11.

²⁰ Senger János-féle jegyzetek az 1885/6. tanév II. feléről.

²¹ *Kisfaludy Károly*. 1927.

²² Toldy az *Élet és Literatura* IV. kötetében írja Szontágh Gusztáv elleni cikkében. („*Kisfaludy Károly vígjátékai nemzetiség tekintetéből.*“)

tor a bíró kezébe nyomja, ez jellegzetes paraszti göggel tolja félre: „Én bíró vagyok, csak ítélni szoktam, nem olvasni.“ Amint aztán a levelet a notárius felolvassa, a bíró állapítja meg nagy képpel: „Ez pártütés... az ország boldogsága mitőlünk függ, oda az egész uradalom, ha ezt nem hátráltatjuk...“ Azután, bár elismeri, hogy tőle sok kitelik, de mégis szeretne egy böles tanácsadót, s elküld Körmösdy táblabíró úr után.

Az a jelenet, amint az öregbíró a kupaktanács ülése után egyedül marad, s monologizál, hogy majd ha a király meghallja, milyen okosan mentette ő meg az országot, s magához hivatja és ő térdre ereszkedik a király előtt — olyan komikai erőre vall, amit Arany is „kifogyhatatlan“-nak mondott, Kisfaludyról szólva.²³

A bíróné alakját rendkívül eleven színekkel rajzolta meg Kisfaludy. Azóta hányszor jelent meg népszínműveinkben ez a nehézkes férj mellett fiatalos hévvel mozgó, kackiásan nyelvelgető, uralkodni és parancsolgatni szerető, kíváncsi paraszt menyecske — de akik csak kissé ismerik magát a magyar falut, sokszor találkozhattak ott ezzel az alakkal, akiben hamisítatlan tiszta magyar vér pezseg. Itt nevezetes szerep jut neki, mert ő az, aki addig nézegeti, forgatja, feszegeti a fatális levelet, míg a pecsét letörik, a levél kinyílik — s megindul a komikus bonyodalom árja.

Pompás magyar alak az italkedvelő kisbíró is, aki fontosnak tartja hivatalát, de — bár a rézgeskedés tiltva van, úgy érzi, hogy az rá, mint bíróra, nem vonatkozik, s azt véleményezi, hogy jó, „ha az ember iszik, legalább valami jön fejébe“.

És a kántor! Hány későbbi vígjáték- és népszínműbeli kántornak lett életerős ősapja ez a hóböggő énekvezér, aki sokszor megrikkatta szívreható kántálásával a híveket, s aki már tudósszámba megy, mert „Kádár históriáját szó nélkül“ tudja s el tud igazodni a szótárban, latin szavakat is kever beszédébe, a pártütők ellen lóra ül, de rajtaveszt, mert a ló ledobja, s neki kimarjul a dereka. „A falusi bírák és kántorok a magyar komikai költészetben félszázadon keresztül... számtalanszor föltámadtak, s ma is élnek“ — írta teljes igazsággal Beöthy Zsolt.²⁴

Tösgyökeres magyar alak a hejység kovácsa is — akit először insurgentsnek tett meg a költő, de ezen a cenzúra miatt változtatnia kellett — s aki mint katonaviselt ember, táborkocsis, ágyú körül is forgott, s akit „bajnok ember“-ként köszönt a bíró, és akit vezérnek tesznek meg a csatában, melyben azonban — hogy a karikatúra teljes legyen — utána ered szaladó seregének, s ezt később azzal indokolja, hogy „nem szokás egynek kettő ellen viaskodni“.

Körmösdy táblabíró urat mint a múlt század elején éppenséggel nem ritka hájfejú maradiság prototípusát, különösen élesen szatirizáló módon festette meg a költő, de világért sem tette nemzetietlen alakká, sőt annyira az életből vette, hogy a szatíra érzékenyen talált, s mint Kisfaludy maga írta Szemere Pálnak: „Engem *A pártütőkben* az ostoba Asses-orért kétszer akartak megverni.“²⁵

²³ Arany János *Magyar Irodalomtörténete*. Közzéteszi: Pap Károly. 1911.

²⁴ *Színműírók és színészek*, 140. l.

²⁵ A levelet — mely a budapesti Ráday-könyvtárban lévő Szemere-Tárban őriztetik — dr. Gööz József közölte a *Vasárnapi Ujság* 1880. évi 6. számában.

Bizony, elmondhatjuk, hogy mikor a német novella nyomán írta darabját Kisfaludy — „szelleme, lelke, erkölce, látása magyar“ volt akkor is.²⁶ Ha talán „formát, fogást a németektől tanult — tartalmat, szellemet ő maga teremtett, magának és nekünk“.²⁷

Beöthy valóban méltán említi Kisfaludy nagy érdeméül vígjátékai hangjának igazi magyarosságát, s azt a minden kesernyesség nélküli jókedvet, mely „elejétől végig pezseg bennök“.²⁸ Pezseg pazar bőséggel *A pártütők*ben is, mely kedves darabról valóban csak kesernyés hangulatban lehetett megállapítani a *bántó* magyartalanságot.

Világért sem akarjuk megbántani a derék Vértesy Jenő méltó kegyelettel őrzött emlékét, mikor ezt az évtizedekkel ezelőtt megjelont kitűnő munkájában olvasható megállapítását kritikailag szövéttük. De Kisfaludy Károly halhatatlan emléke ellen vétene irodalomtörténetírásunk, ha a mondott igaztalan megállapítást nem igyekeznek magával a kifogásolt művel, egy sereg irodalomtörténész és kritikus véleményétől támogatva, megcáfolni.

²⁶ Négyesy László: *Kisfaludy Károly*. Budapesti Szemle, 1930. 628. sz. 345. l.

²⁷ Bánóczy i. m. II. k. 257. sk. 11.

²⁸ *A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése*. 1889.⁵ II. k. 26. l.

Új vonások Eötvös József báró arcképén.

Írta: TÖRÖK PÁL.

Világos után lelki egyensúlyát veszítette a magyar elit.

Széchenyi Döblingbe zárkózása, Kossuth külföldi bolyongása, Deák be-
gubózáása ezrek sorsának szimbóluma.

Bezárva, katonának kényszerítve ezek sínylődtek. Szerke a világban megannyi földönfutót emésztett a kenyér gondja. Itthon, az elvesztett paradicsomban, további ezrek menekültek volna megélhetést nyújtó foglalkozásba. Sok lelket megrontott az ínség. Egyik összeesküvésbe, másik nyomorúságában kémszolgálatba keveredett, — a hangzavar utórezgéseie még az alkotmányos érában is hallhatók.

A szabadságharc alatt és nyomban utána Eötvös írói pályája váratlan fordulatot vett. Öt a hatalom nem üldözte, anyagi helyzete pedig megkímélte attól, hogy reménytelen kísérlet közepett olyan munkában bukdácsoljon, melyet nem tanult. Még nem állott azok sorába, akik a 48 előttiéknél fájdalmasabb nemzeti föladatak elvégzésén fáradoztak. Akkor, amikor a magyar szellemi élet vezetői guzsbakötve kicsinyes eredmények eléréseért vergődtek itthon, ő fizikailag elszakadva a magyar rögtől, a haza gondjait az egész világnak hordozását vette vállaira s Madáchunk tudós párjaként az emberiség legnagyobbjai közé lendült a XIX. század uralkodó eszméinek vizsgálatával.

Azután hazatért. A honi föld megfordított Anteust csinált belőle. Pesten az egész emberiség szellemi fürdőjéből óhatatlanul a kicsinyesebb magyar sors ingoványába került.

Ez a kétségbeesett kor ad alaphangot ahhoz a nyugtalan dallamhoz, melyet Eötvös Józsefnek nemrég megjelent Naplója jegyzett le.¹

Mintha a hínártól lefelé húzott ember jajveszékélését hallanók megrendítő vallomásaiból. A költő, aki terjengős gondolataiban mindig magasból nézőnek, messze a napi események fölé emelkedőnek mutatkozik, aki a forradalom után írt műveiben annyi készséget árul el az osztrák politika pretenzióinak kielégítésére, a Naplóban dinasztiaellenes, sőt köztársasági érzületét leplezi le. Ezt az érzületét a Napló tanusága szerint a külvilággal is gyaníttatta, mikor a kegyelem után új felségsértési pörben elítélt Almássy Pált akarta börtönében meglátogatni.

Ez az álmodozó, aki emlékjelül eszméi győzedelmét kérte, s aki e Naplóban is többször kifejezi, hogy az ember legmagasabb élvezete az eszméikkel való foglalkozás, mint összeroppant elméjű agg dadogja, a köz- és magánélet

¹ *Eötvös József báró: Naplójegyzetek, Gondolatok. 1864—1868. Közzéteszi: Lukinich Imre. Magy. Tud. Akad. Bpest, 1941. XXIII, 335 l.*

keserves kilátásaitól zúzott szívvel, hogy életének, munkásságának más célja már nincsen, mint gyermekei jövőjének biztosítása.

A kiragadott példákon eléggé megmérhető a kedély örvényeinek mélysége, — a szöveg rendszeres vizsgálata megmutatja a meder alakulását és benne az örvény elsímulásának helyét.

Eötvös vérbeli költő létére a politika tengerének szennyes hullámaiba vetette magát. Ez a sós lé magángondok nélkül is elég lett volna érzékeny telkének fölmarására.

Nagymértékben hatott rá az az általános szerencsétlenség, amelyet 49 után itthon látnia kellett. Közelről is érintette a politikai nyomással súlyosbított gazdasági helyzet. Ő maga nem volt jó gazda. Sajátságos ellentétben az egyébként bámult Széchenyi-jével, szinte lenézte az anyagiakért erőteljesen vállalt munkát. Rezignációval, de az eredményt belső értéknök tulajdonítva veti össze saját gyöngé anyagi helyzetét Liszt Ferencével, aki megvetette „az aljas koncertistaságot“. Vajjon mit szólt volna ehhez Széchenyi, aki kegyeletesen dícséri atyját azért, hogy őt bölcsen és nyomatékosan intette az anyagi javak megbecsülésére és rendbentartására?

A pénzügyileg gyenge lábón álló ábrándozó támogatni kénytelen rokonait, főleg sógorát, Trefortot, aki úgy látszik, nála is rosszabb gazda volt. „Soha ember több bajba nem keveredett rokonai által, mint én. Könnyvet írhatnak e tárgyról, mely mindenkinek mulatságos lenne, kivéve nekem“ (1863. jún. 4.). Hogy is ne szenvedett volna az anyagi küzdelemben, mikor még az is lesújtotta őt, hogy özvegyen maradt nőtestvére szerződést kötött fiával az örökség felosztásáról. Ebben a vagyonosok közt nélkülözhetetlen iratban a családi érzés megfertőzését látta.

Nem csodálkozhatunk, hogy ez a szívének minden dobbanásával békére, harmoniára vágó ember, elgyötörve rokonainak, nemzetének szenvedéseitől, sürgősnek érezte a kiegyezést, s a sok panasztól mintegy megsiketülve, nem értette, hogy erről szó sem lehet addig, amíg a hatalom tudni nem akar róla. Nem tudta méltányolni Deák Ferenc várakozó álláspontját. Följegyzéseiből sokáig csak abból ismerhetjük meg Deák nagyságát, hogy Eötvös a kiegyezés késedelmét Deák tétlenségének tulajdonítja. Deák hallgatása „csak annak arany, aki hallgat“, a hazának nincs haszna belőle, Deák észbeli tehetőségére is rossz hatással vannak az őt környező hízelgők, politikája csak jelleméből, nem a körülményekből magyarázható, az elméleti jogfenntartás kedvéért folytatott passzív ellenállás a csöndes örület egy neme, a híres húsvéti cikk hatása olyan, mint pisztolylövése az Alpok közt, melyre a lavinák a mélységbe esnek, „természetesen csak azok, melyek pár órával később úgvis leomlottak volna“. Keserű magyarázatokat talál Deák nagy tekintélyének megértésére: naggyá csak középszerű ember lehet, — ezer közül egy ember képes egy irodalmi művet mint egészet fölfogni, a legtöbb azért kedveli a középszerű munkákat, mert azokban sok hibás részlet közt elszórtan rokon-szenves, jó fejezetek vannak. Így van a tömeg a politikai egyéniségekkel is, az igazi nagyot nem veszi észre, mert annak egyénisége harmonikus, egyik jó tulajdonsága sem domborodik ki annyira, mint a középszerűé, akinek jellemében éppen a hibákkal való ellentét miatt feltűnővé válnak a jeles vonások.

Ezek az elszórt kifakadások, általában Deák Ferencről hozott ítéletei világítják meg lelki egyensúlyának történelmét.

Naplóját 1864 nyarán kezdi írni. Mindjárt az elején kétszer is olvashatjuk ebben azt a különös megjegyzést, hogy nagy emberek rosszul teszik, ha naplót írnak. A naplókezdést követő évek, tudjuk, teljes fordulatot hoztak a magyar életben, meghozták a jogrendet. Ez a nagy változás tükröződött Eötvös lelkében, a Napló tanúsága szerint éppen Deákról szóló véleményében. Az első év följegyzéseiben csak lesújtó kifakadásokat hallunk Deákról. 1865 derekán enyhül a bíráló hangja. Saját politikai eszméit Deákéi fölött állóknak látja, saját háttérbe szorulását fájlalja, és abban a gondolatban vigasztalódik, hogy ha Deák is játssza az első szerepet, „a darab mégis tőlem lesz”. Még egy ideig előfordul Deák állásfoglalásának helytelenítése, de előtűnedeznek az olyan sorok, melyek szerint „Deák az egyetlen, ki a helyzet komolyságát és veszélyességét látja”, később — igaz, hogy föltételesen — kimondja: „Deák nemcsak hazánkban, de áltálján véve a legnagyobb államférfiak egyike.”

A Napló utolsó pontos dátuma 1867 nyaráról való. A följegyzések tovább folynak, egyhelyt III. Napoleonról mint bukott nagyságról emlékszik meg, az utolsó lapok tehát 1870. szept. 4-e utániak is lehetnek.² Ebben a részben azonban nincs kelet. 1867 nyara után egyetlen évszám fordul elő, a tudós kiadó szerint az is téves. Napi eseményekről, családi ügyekről, Deák Ferencről nincs többé szó, más személy is mellékesen lép elő. A jegyzet már nem napló. Most nem állítja, hogy jeles ember oktalanul cselekszik, ha naplót vezet, most egyszerűen nem ír naplót. Lelkében már nem a hétköznapi szenzációi vernek hullámokat. Ő a magyar közoktatás, a magyar művelődés palotáját építheti, pihenő óráiban könnyen röpítik szárnyai a szellemi Alpok csúcsaira, melyekről kedvére élvezi eszméinek felsőleges tájait, az egész emberi színjátékot: multat, jelent és jövőt. Eötvös elemébe jutott, a lelki egyensúly helyreállt.

A Napló első, nagyobbik részében elég gyakran találunk családi, vagy éppen egyéni vonatkozású följegyzéseket. Megtudjuk, hogy Eötvös 52 éves korában használt először pápaszemet (84. l.), följegyzi a Svábhegyre költözés és nyaralás végén az onnan a városba költözés napját. Sorát ejti a születésnapj ünnepének, köztük van egy családi multság leírása, melyen a gyermekekkel együtt táncol a cselédség és a szomszédság. Ebbe a sorozatba beleillik és Eötvösre nagyon jellemző az a gyöngédség, amellyel feleségéről emlékezik meg a házasság 22. évfordulóján.

Valóban, semmit sem tarthatunk természetesebbnek annál, hogy ez a nőies kedély önmaga szórakoztatására ilyen intim részleteket bízott elzárt naplójára. Ezek mind elmaradnak az alkotmányosság helyreállítása után, pedig a Napló korába esik két lányának férjhezmenetele. Elmaradnak ebben az utolsó részben a saját egészségének és életerejének hanyatlásáról szóló halk panaszok, a Napló kizárólag közügyekről, eszmékről szóló elmélkedések sorozatává válik.

² A Napló vége felé Nevelési rapport (288. l.) és más címek alatt olvasható gondolatokat megtaláljuk Eötvösnek 1870 tavaszán elmondott költségvetési beszédeiben, a Naplót bezáró statisztika-töredék talán éppen annak a táblázatnak előkészítése, amelyet e vita folyamán helyezett kilátásba. (1869—72. orszgy. képviselőházi Napló VI. kötet.)

A megbékülésnek ebben a korában is állandóan foglalkoztatta Eötvöst a borus éveknek egyik főgondja, a magyar történettudomány és még inkább ennek tárgya, a magyar sors. Szükségesnek tartotta a magyar művelődés-történelem megírását. A Naplóban elszórt gondolatok közül erre vonatkoznak azok a följegyzések, amelyek a magyar történelmi fejlődésnek a nyugattól való eltéréseire mutatnak rá. Magyarországon — írja Eötvös — a római civilizáció nem maradt fenn, nálunk a barbarizmus is más volt, mint nyugaton. Nálunk az államegység a királysággal egykorú, ez tartotta össze az államot, Mohács azért járt olyan súlyos következményekkel, mert ott az összetartó erő veszett el. A magyar sorskérdésekre saját élményeiből is vehetett anyagot. Különösen az osztrák kapcsolat problémái izgatták. 1848-ban szorint a magyar törvényhozásnak volt gondja a közös ügyekre, nevezetesen a honvédelmi minisztérium hatásköréről szóló törvény megalkotásakor. Az összeütközést szerinte az idézte elő, hogy Magyarországnak 1848-ban nem volt elég befolyása a közös ügyekre.

A magyar történelmet elég jól ismerhette. Bizonyára figyelmesen olvasta legjobb barátjának, Szalay Lászlónak munkáját, ezért meglepő, hogy Gyermekek Lászlót ő IV. Lászlónak nevezte, ellentétben Szalayval, akinél az újabb fölfogásnak megfelelően ez V. László néven szerepel. Más ponton is sejt-hetjük, hogy magyar történelmi ismeretei nem Szalayra támaszkodnak, de azt nem vonhatjuk kétségbe, hogy a magyar történelem és a magyar vonatkozású statisztika ismeretes volt előtte a maga valóságában. És mégis, Naplója azt árulja el, hogy életének hatodik évtizedében is rabulejtette az álmodozás. A porosz-osztrák háború eseményei gyermekkori álmát varázsolják eléje, s azt reméli, hogy helyreáll újra Nagy Lajos birodalma! Ausztria elveszti német és olasz tartományait, s a császárnak észre kell vennie, hogy uralma alatt a magyar birodalom országai állanak, a régi, katolikus melléktartományokkal. Ez az ábrándozás mutatja, hogy a politikai gondolkozásban ő nem tartotta helytelennek a fantáziát, ez teszi érthetővé, hogy Deák Ferencben alapvető hibának nevezte a fantázia hiányát.

A költőhöz illő ábrándozás mellett azonban tudásra emlékeztető vonások is vannak Eötvösben. Bizonyára önmagára is gondolt akkor, mikor a bölcsre jellemzőnek az örökös önrektifikációt mondta. Ilyen önrektifikáció — mely a visszacsatolások napjaiban aktuális — a kiegyezés utáni miniszternek az a kissé keserű, de megértő észrevétele, hogy az alkotmányos korszak első éveiben több a panasz, mint az abszolutizmus 18 éve alatt volt: az átalakulás mindig csak szenvedéssel jár, és a ház az átépítés ideje alatt a leglakhatatlanabb.

Reális gondolkozásra vall több, szintén napjainkban aktuális jóslata.

Az 1866-i háborúról állítja Naplójában, hogy az ezáltal előidézett változás nagyobb és állandóbb lesz, mint I. Napoleon műve, — hogy a porosz hegemonia és az olasz egység megalapítása III. Napoleon beleegyezésével, szinte támogatásával, két veszélyes szomszédot állított Franciaországnak eddig biztos keleti határára és a francia diplomáciában az előrelátás teljes hiányára vall.

Minden tudományosság és minden bölcsesség ellenére az álmodozó költő áll előttünk az egyetemes fejlődés vizsgálatánál. A költő, aki a végső harmónia reményében él, s aki oly görcsösen fogózik e hitébe, hogy minden

gondolatának van ideje folyondárként kúszni reá, e megrendíthetetlennek vélt oszlopra. Vallás, kultúra, állam, társadalom, nemzetiség, gazdasági élet, Eötvös gondolatainak ezek az állandóan újból hajtó gyökerei az ő ábrándvilágában mind az örök harmóniának: emberiség egységének, az egyén szabadságának és a demokráciának lugását ígéri az epedően várt örök tavaszra.

Ha hitről beszél, elsősorban a katolicizmusra gondol. Mint mindenben, úgy ebben is a politika, a társadalom szempontjából nézelődik és bírál. Isten fogalmába a hit viszi a jóságot, az *abszolútizmus hatása* a kegyetlenség föltevése. Nevetséges a jezsuitáktól való félelem, nevetséges a *többségről* föltételezni azt az infallibilitást, amelyet egy embertől megtagadunk. *Arisztokratikus* volt az a hit, hogy egyes családok isteni eredetűek, ezt végleg elhíthetni nem sikerült, — talán szerencsésebb lesz, folytatja tréfásan, — az egyenlőség tanát hirdető *demokrácia*, amely azt akarja elhíthetni, hogy az egész emberiség a majomtól származik. Van egyetlen följegyzése, melyben a katolicizmust — az Enciklika alapján — mint „az auctoritás egyházát“ a szabadság ellentétének nevezi. Ismétlődő, irodalmi műveiben is gyakran olvasható gondolata, hogy a keresztyénség az egyéni szabadság döntőerejű előharcosa. Bármily vallástalannak is látja saját korát, a hitet benne hegy-mozgató erőnek tartja. A keresztyénségnek mint politikai mozgatónak archimedesi pontja, mellyel a világot sarkából kiforgatja, a síron túli élet hite. Ez a hit átmeneti jellegűvé, eszközzé süllyeszti a földi életet, s a hívő számára értékétől foszt meg minden földi dicsőséget, minden földi parancsot. Ez szabadítja föl a hívőt minden földi hatalom alól, s amint az egyházat függetlenné, úgy teszi az egyént szabaddá az állammal szemben, mely a túlvilágra figyelő lélekben csak megvetésre, legföllebb közömbösségre számíthat. Így valószínűleg meg a túlvilágba vetett hit a látható egyház és a földi ember szabadságát. Az egyenlőség gondolatát is az Istenhit vetette meg, hiszen egyenlők csak Istenhez viszonyítva lehetnek az emberek. A szabadság és egyenlőség előkészítője, a hit fogja megvalósítani az emberiség egyesítését, és pedig először a nyugati egyházban, — ehhez csatlakozhatik majd a keleti, ha abban is megvalósul a világi hatalom elkülönítése az egyháztól. Ime a költő, aki nemcsak a jövőt, hanem a csodás átalakulás sorrendjét is ismeri.

Szabadságot és az emberiség egységét készíti elő a kultúra. Nemzeteket alkot az érzelmek kifejezője, a szépirodalom: Dante az olasz, Goethe a német egység előharcosa volt, a magyarságot is a szépirodalom nevelte nemzetté. A törzsekre vagy még kisebb egységekre bontott nemzetiségek egyesítésének következménye lesz az, hogy a nagy nemzetek az egész emberiség egységének tudatára ébrednek, s a közös eszmék, vagy az eszmék közös alapja lehetővé teszi az összemérés egységét. Ezt is a művelődés készíti elő, de már nem a költészet. A költészet az érzelmen alapszik és csak egyéni, csak nemzeti lehet, — kozmopolita a művelődésnek másik ága, a nálunk éppen 1860 körül fölvirágzó tudományosság, ez fogja majd össze az egész emberiséget.

Ugyancsak a demokrácia, egyéni szabadság diadalát és az összemérés egyesülését készíti elő az állam fejlődése. Az uralkodók néphadseregeket kénytelenek szervezni, hogy dinasztikus érdekből vívott háborúikban országuk minden erejét latbavethessék, és nem veszik észre, hogy ezzel éppoly szükség-

szerűen szolgáltatják ki magukat a demokráciának, amelyen elkerülhetetlenül győzött a monarchia a feudalizmus fölött a zsoldos seregek szervezésének korában. A monarchákra szükség van, amíg a földön az ököljog uralkodik, de vigasztaló jelenség, hogy reakció indult meg a monarchikus államforma ellen, és az bizonyára éppúgy el fog tűnni, amint eltűnnek majd a ma még szintén nélkülözhetetlen nagy államok, melyek helyén kis autonóm területeket számos nemzetiség fog szervezni nagy federációkba. A fejlődésnek ez a vonala szükségképeni. Az államnak tudniillik egyik legfontosabb célja a szabadság megvalósítása — államérdekből is —, mert nem lehet szilárd az olyan állam, amely „vote universelle“ (198. l.) nélkül vagy azzal nem számíthat polgárai többségének támogató akaratára. Az egyéni szabadságnak pedig egyik megjelenési formája a nemzetiség szabadsága, ettől egyenes út vezet az autonómiák felé. A közeljövőben egyébként el kell tűnnie a hazafiságnak, mert ellentétben áll a szabadkereskedelemmel és az individualizmus eszméjével, ezeket győzelemre segíti a keresztyénség, mely állandó harcban áll a patriotizmussal. Az egyetemes emberiség egyesülését készítik elő a munkás-egyesületek is, a korallhoz hasonlóan zajtalan, de világot átalakító munkával.

Eötvös — látjuk — számbaveszi a gazdasági és hozzátéhetjük, a természeti tényezőket is. Rendszerének, mint egyéniségének is, alapszöveve azonban a kultúridealizmus. Ennek egyoldalúságát tudós kutatásai és megfigyelései mérséklék. Kultúridealizmusa világosan látható a szabadságról vallott nézeteiben. Az állam fejlődésének szerinte két előfeltétele van: szabadság és fölvilágosodás, e kettő közül az ismétlések szinte fontosabbnak mutatják a fölvilágosodást. Valóban nagy hatást szerinte csak művelt államok gyakorolhatnak, s az egész emberiség haladása gyerekjáték lesz, ha sikerül az embereket intelligens lényekké emelni (310—311. l.). A szabadságnak és a szabad intézményeknek megszerzése még nem biztosítja a szabadságot, így pl. a parlamentarizmus, a szabadságnak ez az előfeltétele még nem szabadság. A népet művelés által kell képessé tenni a szabadságra. Az új civilizáció tulajdonképpen küzdelem a szabadságért, egyúttal küzdelem az emberiség egyesítéséért a műveltség terjedésével fognak el az egyéniségek, a nemzeti egyéniségek is. A szabadságnak és vele együtt az erkölcsnek halálos ellensége a korlátlan hatalom, aggasztó, hogy ez a despotia, az egyenlőségnek velejárója. A korlátlan hatalom megrontja birtokosát, akármilyen legyen az, egyetlen ember, egyetlen társadalmi osztály, vagy az egész nép. Egyetlen ellenszer a hatalmak egyensúlya. Az ókori Görögországot az rongtotta meg (280. l.), hogy a helyi autonómiák összefogására hivatott amphiktyoniák nem erősödhettek meg, — a modern államokban az a veszély (milyen nevezetes nyilatkozat a *centralista* Eötvöstől), hogy nem adnak elég teret a helyi önkormányzatnak, és (milyen jellemző Széchenyi tanítványára s az abszolút korszak iskolájának öreg tanítványára) a társadalom szabad szervezeteinek.

Eötvös fontolgató természetéből és mindig kutató tudós hajlamából egyaránt következik, hogy képzeletének napsütéses tájain az égboltra felhők kerülnek. Tájékein az árnyék néha valóban csak felhőátvonulásból magyarázható. Az imént hallottuk, hogy az emberiség haladása gyermekjáték, ha sikerült az embereket intelligens lényekké nevelni, és már belebotlunk a másikk állításba, amely szerint annál kormányozhatatlanabb a nép, minél mű-

veltebb. De elvonul a felhő s nyomtalanul tűnik el mögötte az árnyék: való igaz, hogy közéletlenség szükségképen következménye a demokráciának, — ezen nincs csodáltnivaló, hiszen a nép Istennel is elégületlen — amint különben, teszi hozzá maliciózusan Eötvös: rendszerint a kormány is elégületlen a néppel és éppen ez a kölcsönös elégületlenség ösztönzi a vezetőket fokozottabb munkára, ez az elégületlenség így az emberiség haladásának egyik kellemetlen, de hatékony eszköze.

Kultúridealizmusa szemellátható valóságok terén mozog, mikor arról beszél, hogy a kultúra a tájképet is megváltoztatja. Mely marad akkor is, amikor a közfelfogással szembezállva a társadalmi nyugtalanságok, az osztályellentétek igazi okát nem a vagyoni, hanem a szellemi egyenlőtlenségben keresi és igazi ellenszerként a műveltség emelését jelöli meg. A demokrácia igazi bajnoka tehát a nép művelődésének előmozdítására törekszik. Ilyennek tekinti önmagát. Az ő demokráciájának azonban arisztokratikus körvonalai vannak. „A napszámost tisztelem annyira, mint a herceget, de ez nem sok.“ Nem bizony, mert előtte csak az άριστος-*nak*, a jellemre és észre legjobbnak van értéke. Talán arisztokrata lenne ismét, mint volt gyermekkorában, ha olyan nemességet látna, melynek „az általános erkölcsi szabályokon kívül még különös, csak őt kötelező szabályai vannak“, hiszen utálja az értelmetlen zajt, mely nagy gyülekezetek következtében.

Azok közt a szabályok közt, melyek különösen kötelezik az ő nemességét, bizonyára egyik első helyet foglalja el a gyöngék: testre, lélekre vagy vagyonra gyöngék támogatása. Az emberszeretnek ezt az elemi követelményét visszhangozza az ő fülébe a nemzet- és hazaszeretet. A nép érdekében vállalja az Iparegylet és az Iparbank gondjait, annak érdekében kívánja a hitelintézet műveleteinek kiterjesztését a kisbirtokosok kölcsönösen jóálló szövetkezeteire és kívánja a takarékpénztárak és a Schultze—Delitsch-féle segélyező intézetek szaporítását (107. l.). Mint zászlótartója az élet utolsó perceiben, úgy fordul Eötvös a nép felé a Napló végső soraiban. Statisztikai adatokat jegyez föl a betűrend elején álló vármegyékből: mennyi a tanköteles, az iskola és a tanító, — hány gyerek szorul egy terembe, egy tanító keze alá, — mi a tanító fizetése, milyen különbség van az egyes vidékek, nemzetiségek és vallásfelekezetek népoktatása közt. Abaúj, Arad, Bács, Baranya, Bars, Békés után Beregről kezdett soroknál szakad meg a Napló.

A legtöbb napló rendszertelen. Ez benne van a napló fogalmában, hiszen abban csak az író személyének egysége biztos. Eötvös naplójában — láttuk — a rendszertelenség fokozott, s hiszem, hogy a fölületes olvasó mást nem talál benne, mint egy nagy íróra vonatkozó emléket, és gondolja róla ugyanazt, amit Eötvös ír benne: „A legnagyobb dolgok hitel által eszközöltetnek... Nagynevű írónak műve lelkesedéssel fogadtatik, melyet neve nélkül az egész világ középszerűeknek tartana.“

Úgy hiszem, sikerült kimutatnom az ilyen fölületes ítélező tévedését. Eötvös naplója egy nemzet viharvert sorstengerétől hányatott veszendő nagy lélek belső küzdelmeit revelálja, — ez a Napló a világról szőtt gondolatok megőrzésével egy második, tudományos Ember tragédiájának vázlatát tartalmazza, olyan színműét, melyben az író maga is egész lelkesedéssel játszani akar, s ha sikerül megkapnia a magaválasztotta szerepet, holtig dolgozik azon, a nép, a nemzet emelésén.

Az Athenaeum és a bécsi rendőrség.

Írta: KÓSA JÁNOS.

Annak a bécsi kormányszatnak, amely a magyar reformkor nagy törekvéseit 1848 márciusáig következetesen ellenezte, legmozgókönyebb szerve bizonynal a hirhedt rendőrség volt. Az ország mindegyik szögletében tartottak besugót, a nagyobb városokban többet is, akiknek kötelessége lett, hogy a politikai, szellemi és társadalmi mozgalmakról részletes jelentést küldözzenek. Az így bérkezett híreket a bécsi udvari rendőri hivatal (Polizeihofstelle) konferenciákon összegezte és hetente egy-két, átfogó, 20—30 lapnyi terjedelmű jelentést készítettett belőle. Ezeket a jelentéseket Sedlnitzky József gróf, aki 1817—1848 között a rendőri hivatalt vezette, szabályos időközökben köröztette a bécsi kormány vezető tisztviselői között és így Metternich, Kollowrat, valamint a főhercegek, akik a beteg V. Ferdinánd helyett az ügyeket vezették, jórészt általuk nyertek értesüléseket a magyar eseményekről. A rendőrség jelentései mindenkor behatóan foglalkoztak a magyar irodalommal. Ma már, miután a bécsi belügyminisztériumi levéltár jelentős része 1927-ben tűzvésznek esett áldozatul, nem tudjuk kétségtelenül megállapítani, hogy ki lehetett az irodalmi ügyekben járatos rendőrségi besugó. Annyi azonban bizonyos, hogy Heckenast Gusztáv, a híres pesti könyvkereskedő, épp ezekben az években bizalmas szolgálatokat végzett a rendőrségnek. Így maguk a rendőri jelentések írják róla, hogy jó barátságban állott Wirkner udvari titkárral, aki maga is résztvett a rendőri konferencia ülésein és kevésse utóbb ügy. emlékeznek meg róla, mint „der Regierung verpflichteter Buchhändler“, megdicsérvén egyúttal a Tánácsról tett feljelentéséért. 1846 elején pedig, lipcei tartózkodása során, rávette apósát, Wigand Ottót, hogy ne nyomasson ki a bécsi kormány ellen irányuló műveket s ez ügyben február hó folyamán Apponyi György gróf alkancellárt is fel akarta keresni. Tehát az alábbi hírek forrásaként legalább is részben, Heckenastot jelölhetjük meg.

1837 januárjában indult meg az *Athenaeum* és a rendőrség március hónapban már felfigyelt munkásságára. „Régi világ bölcsességei“ cím alatt u. i. latin írókból fordított magvas mondasokat közölt a lap és ez már elég volt arra, hogy a rendőrség gyanúját felkelte. Az egyik, a magyar közvéleményről szóló összefoglaló jelentésben pontosan megtalálhatjuk azt az állásfoglalást, amit a rendőrség az *Athenaeum*mal szemben annak egész fennállása során elfoglalt. „A Pesten megjelenő Athenaeum szerkesztősége, írják itt, arra törekszik, hogy a régi klasszikusokból való idézgetésekkel azok szövegeiben a liberalizmust és a demokrata felfogást megkeresse. A folyóirat szerkesztői, Schedel, Vörösmarty és Bajza a legliberálisabb írókként ismertesek és ez utóbbi azokat a helyeket keresi ki a régi klasszikusokból, amelyek az összefüggésben nem tűnnek fel, de a magyar nemzet jelenlegi állapotában annál botrányosabbak, mert feltűnő betűkkel nyomtatják és a folyóiratot Pest

megye az egész országnak ajánlotta. A cenzor pedig, mint Bajza mondá, semmit sem húzhat belőlük, jóllehet ilyen cikkek láttára a fejét csóválja, mivel a régi klasszikusok kézikönyveknek számítanak.“ Kevéssel utóbb már tovább ment vádjaiiban a rendőrség s „demagóg felfogásúnak“ nevezi nemcsak az Athenaeumot, hanem a *Jelenkort* is, mivel mindkettőnek az elterjesztésén az ellenzék tevékenykedik. A nyár közepén újabb, terjedelmes jelentést közöztetett Sednitszky a magyar közhangulatról s részletesen kitért a nemzetiségi kérdésre is. Megdicsérte Csaplovics Jánosnak, a pozsonyi *Hírnök* munkatársának, a kormány egyik publicistájának munkásságát, ki az 1836. évi magyar nyelvtörvények ellen írt s így folytatta: „Egészen más szellem nyilvánul meg Eötvös József bárónak az Athenaeumban megjelent *Búcsújában*, amit 1836. évi franciaországi kékutazása előtt írt. Ez annál is nagyobb feltűnést kelt, mivel az állam egyik szolgájának a tollából származik,¹ szomorú célzásokat tartalmaz Magyarország kedvezőtlen helyzetére és csak a liberálisok tetszését nyeri meg. Mindegyik ország valamilyen kincset mutathat fel és Magyarország, ahol minden hallgat, ez nem egyéb, mint a szentelt fájdalom. A hallgatás főokát a következő szavak árulják el:

*S az ősök elenyészett nyomdokára
Az esti szellő új fővényt takar,*

azaz Ausztria megakadályozza az ország előbbrejutását, de e kemény sorssal szemben még mindig vigasztalhat a remény. Ez az exaltált báró — folytatja a jelentés —, aki már a kolera évéből ismeretes, eltökélte, hogy mivel a jelenlegi kormányrendszert nem tartja megfelelőnek, teljességgel lemond az állami szolgálatról, hogy annál szabadabban szövetkezhessenek az ellenzékkel. Említésre méltók ebben a folyóiratban az ott felhasznált könyvdíszek (vignetták), pl. egy láncsal lekötött kard, avval szemben egy kígyó s afölött egy nemtő látható Saturnus-arccal. Ezt a költeményt az ellenzék s mások is szívesen szavalják.“

Ez a jelentés már csak azért is érdekes, mert figyelemreméltó szempontot nyújt a *Búcsú* értelmezéséhez; egyúttal pedig azt is mutatja, hogy milyen behatóan vizsgálták meg az *Athenaeum* minden egyes számát. De bármilyen szigorúan vigyázták is, a rendőrség mégsem tudott mindenkor pozitív vádakat szolgáltatni a lap ellen és a besugók gyakran kénytelenek voltak csupán általános tartalmú kijelentésekkel megelégedni. Így a következő alkalommal már csak arról panaszkodhattak, hogy az *Athenaeum* „bajt termő eszméket“ terjeszt el és az oppozíciónak megfelelő emberei vannak, akik a cikkek titkos jelentéseit értelmezni szokták.

A lap 1838. április 29-i számában Kölcsey kezdett egy hosszabb, öt folytatásból álló tanulmányt közölni Erdély úniójáról, amely a két magyar haza szoros egységartozása mellett érvelt. A rendőrség nem késett a bécsi kormány figyelmét a nagyhatású cikkekre felhívni és hozzátette a maga véleményét is: „A jóérműek, akik ennek a cikknek a megjelenésében egyúttal a pesti cenzura hiányosságát látják, azt óhajtják, hogy Erdélyben megfelelő férfiak támadjanak, akik evvel a cikkel szemben az ottani közvéleményt Erdély, valamint a legfelségesebb uralkodóház szempontjából előnyösebben és alaposabban felvilágosítsák.“

¹ Eötvös ekkor kancelláriai fogalmazó volt.

A pesti cenzura enyhességét más alkalommal is megrótták a rendőri jelentések. Így amidőn Nagy Elek Schnellertől fordított egy cikket *A föld öt részének characteristicája* címmel (*Athenaeum*, 1838, I. 41—42. sz.), megrótták a cenzurát, amiért a monarchikus elvvel ellenkező nézeteket keresztülengedte. A szerző, Amerikáról szólván, „örült“-nek és „igazságtalan“-nak nevezi a királyság gondolatát és az ilyen cikkek rossz hatással vannak az ifjúságra. Egyúttal pedig megismétli a jelentés, hogy az *Athenaeum* a *Figyelmezővel* és a *Jelenkorral* együtt az ellenzék érdekeit szolgálja. Ilyen felfogás mellett nem csodálhatjuk, hogy a rendőrség örömmel szemlélte azokat az irodalmi és hírlapi csatározásokat, amelyek az *Athenaeum*, az irodalom bátor harcosa körül dühöngtek. Különösen két irányból érték gyakori támadások az új lapot. Egyik ellenfelük Munkácsy János, a *Rajzolatok* szerkesztője volt, akinek a magatartását személyi indokok magyarázták. A *Rajzolatok* csak két évvel indult hamarabb, mint az *Athenaeum* s ez az utóbbi egymásután hódította el olvasóit, úgyhogy a *Rajzolatok* már 1839-ben kénytelen volt megjelenését beszüntetni. Munkácsynál konokabb és harciasabb ellenfél volt Orosz József, aki Széchenyi állhatatos támadójaként tűnt fel a magyar publicisztikában, majd Pozsonyban a kormány támogatásával megalapította a *Hírnököt*, ezt a bécsi kormány ízlése szerint szerkesztett konzervatív hírlapot. Ennek hasábjain Orosz és segédszerkesztője, Csató Pál szüntelenül támadták, hol nyíltan, hol célzásokba rejtve, a reformkor vezető egyéniségeit és így az *Athenaeum* körét is. Ezeket a hírlapi csatákat mindig részletesen jegyezték fel a rendőri jelentések.

1838 májusában még csak arról tudósítanak, hogy a két szépirodalmi folyóirat, a *Rajzolatok* és az *Athenaeum* „igen gyenge lábón áll, gomba vitájuk ellenére, amin a magyar közönség szívesen legel“. A politikai lapok közül még mindig a *Jelenkor* a legolvasottabb, a *Hírnök*nek 2000 előfizetője van, de ez a szám egyre növekszik. De ugyanazon év októberében már azt jelentették, hogy Kunoss a bíróságnál akarta Schedelt bepanaszolni becsület sértő kijelentései miatt, de elállott tőle. Csató pedig, aki az *Athenaeum* triászának „irodalmi üzelmeit félelem nélkül feltárta és a liberális párt három íróját keményen szorongatta, mint ahogy még senki sem tette, szintén felszólította őket, hogy egy becsületet érintő nyilatkozat ügyében magyarázatot adjanak“. Kevéssel utóbb szinte diadalmasan küldtek arról értesítést, hogy Orosz és Csató munkássága nyomán Bajza, Schedel és Vörösmarty „aknamunkája“ napfényre kerül és ők „megsemmisülnek“. A *Jelenkor* kivételével mind egyik lap elzárkózott előlük és mihelyt az *Athenaeum* megszűnik, nem marad számukra megnyilatkozási fórum. Egyébként is azt hiszik az irodalmi körökben, hogy a lap legfeljebb még egy évig tudja magát tartani, hacsak a szerkesztőség nem talál valamilyen támogató mecénásra, pl. Széchenyi Istvánra, aki hálás nekik, amiért Dessewffy József gr. ellenében melléje álltak.

Ezek az irodalmi porlekedések, jól tudjuk, 1837 augusztusában kezdődtek, amikor Munkácsy János több munkatársával (Stancsics, Kunoss, Kovacsóczy, Frankenburg) együtt megtámadta az akadémiai drámbírálóbizottságot, amelynek Schedius, Fáy és Vörösmarty voltak a tagjai, hogy a névtelenül kiírt drámapályázaton Horváth Cyrill a feltételek megszegésével, nevének felfedésével vett részt. Jóllehet a drámbizottság tagjait ez ügyben vád nem érthette, ez időtől kezdve a *Hírnök* szüntelenül támadta az Akadémiában és a Nemzeti Színház-

ban egyaránt vezetőserepet játszó Athenaeum-kört és Csató Pál egyenesen azt írta róluk, hogy „ezek az urak dictatorkodnak most a magyar literatúránban“. (*Hírnök* 1838. szept. 3. sz.) Jellemző, hogy amíg Csató, a kormánypárti közíró, diktatúrával vádolta őket, a rendőrség viszont liberális és anarchista eszméiket kifogásolta.

A rendőrségi jelentések nem maradtak egészen hatástalanok, káros hatástukat nyomban megérte az *Athenaeum*, mihelyt a hatóságokkal dolga akadt. Pedig ez is megesett elég hamar. Ugyanis az *Athenaeum* és melléklapjának, a *Figyelmezőnek* a megindításához Vörösmarty és Schedel 1836 októberében nyert kancelláriai privilégiumot az ilyenkor szokásos formaságok mellett. 1838 őszén azonban a két engedélyes azíránt adott be kérvényt a helytartótanácsnál, hogy a két lapot egyesíthessék és *Tavas* címmel új melléklapot adhassanak hozzá. A kérvényt két társa mellett Bajza is aláírta, aki megindulása óta társszerkesztőként jelezte a lapot és a tulajdonképeni szerkesztési munkát is végezte. Kérésüket Teleki József gr., az Akadémia elnöke és Nyéky helytartósági referens — akit a rendőri jelentés „a magyar nyelv nyilvánvaló tisztelőjének“ nevez — azonnal, magasabb helyre való felvitel nélkül teljesíteni akarták. Velük szemben Sorsich helytartósági tanácsos úgy vélekedett, hogy mivel a privilégiumot a kancellária állította ki, tehát a megváltoztatásához is tőle kell engedélyt kérni s a helytartótanács többsége Sorsich véleményét fogadta el. Így tehát az ügy a kancellária elé került Bécsbe és a rendőrség ezzel kapcsolatban nyomban jelentette véleményét, hogy a jóérlműiek nincsenek megalégedve a folyóirat hangjával, tehát azt óhajtják, hogy ne siessenek kedvezményekkel a segítségére, hanem a privilégiumban szokásszerűen felvett záradék (ipso facto revocandum privilegium fore) értelmében vonják azt vissza. Úgy látszik, a rendőri véleményezés hatásos volt és Vörösmartyék kérvényét elutasították. A *Figyelmező* fennmaradt továbbra is, viszont a *Tavas* nem indult meg.

A régi vádakat fonta ismét csokorba egy másik jelentés. Arról panaszkodott, hogy az *Athenaeum* „szemtelenége“ a rossz pesti cenzúra következtében egyre növekszik. A demagógia szerve ez a lap, amely nyugodt és becsületos polgárokat gyaláz, a magyar színészek és színművészek szidalmazását kurzív betűkkel nyomtatja és legutóbb (az 1838. évi II. 42. számban) Orosz és Csató ellen támadt, kártékony lapnak nevezvén a *Hírnököt*. Amíg a pesti ellenzéki lapok minden büntetendő csínyt megengedhetnek maguknak, a pozsonyi *Hírnököt* a mérséklet korlátai között tartja a megfelelő cenzura. De ez a lap nem tudja hivatását teljesíteni az ifjúság körében oly gyakori rágalmozások ellen, hacsak hamarosan meg nem reformálják a pesti és budai cenzurahivatalokat. Amint látható, a rendőrség besúgója minden magasabb eszmény nélkül, kizárólagosan személyi kérdésnek fogta föl az irodalmat. Természetes tehát, hogy az *Athenaeum* körének személyes ügyeire is kiterjesztette figyelmét és alig leplezte örömét, ha arról valami rosszat jelenthetett. Nem feledkezett meg tehát arról sem értesíteni, hogy Bajza lemondott a Nemzeti Színház igazgatásáról és Szentkirályi lett az utóda. „De semmi jobbat nem várnak, teszi hozzá, mert Szentkirályi éppoly kevésbé érti ezt a vezetést.“

Az *Athenaeum* 1839. január 20-i számában Fábian Gábor, a népszerű Tocquille-től közölt fordítást *Az eskütszék* címmel, amely az eskütszékbi bíráskodás nagy előnyeit fejtegette. A rendőrség felháborodással tett jelentést

erről a cikkről és különösen a következő mondatait emelte ki: „Ott, ahol bírákat egyetlen ember nevezi ki, bizonyos lehet elítélhetése fölül az, aki ezen egyetlen ember ellen panaszt emel. A bírák elmozdíthatatlansága senkit sem biztosít evvel szemben, mert hiszen a bírák feláldozták függetlenségüket, hogy bírák lehessenek.“ Ez a két kifogásolt mondat az eredeti magyar szövegben fel nem lehető és kétségtelennek látszik, hogy a rendőrség besúgója a magyar-ról németre való fordítás közben a mondatok értelmét erősen elferdítette: a bécsi rendőrség ilyen fegyverektől sem idegenkedett a magyar irodalom elleni harcban. A cikk nézetei — folytatja a jelentés — annyiban időszerűek most, mert Wesselényi és Kossuth pörével kapcsolatban az ellenzék egyre azt hajtogatja, hogy a királyi és a hétszemélyes táblát az udvar befolyásolja. A cikk amúgyis ellenséges szellemben szól a monarchikus elvről és csodálkozni kell, hogy a cenzor átengedte. Hozzáteszi még a rendőri jelentés, hogy a magyar újságok közül a *Jelenkor* 3900, a *Hírnök* 2800, az *Athenaeum* 800, a *Regélő* 700, a *Rajzolatok* 300, a *Figyelmező* 300, a *Heti Lapok* ugyancsak 300 példányban kel el. Kevéssel utóbb történt az a sajnálatos eset, hogy Földvály Gábor, a tekintélyes pesti alispán sajtópört indított az *Athenaeum* ellen egy színházi hír miatt. A rendőrség ebből már azt következtette, hogy az *Athenaeum* szerkesztői önmagukat buktatják meg, mivel Pest megyénél színházi ügyekben ellenzéki szerepet játszanak és ezáltal elveszítik a népszerűségüket. Amióta az opera ügyében harcolnak, az igazgatóbizottsággal való küzdelmük mindig az ő hátrányukra dől el, úgyhogy már gyűlöletesek lettek s a megyegyűléseken nyíltan szidalmazták őket. Földvály már megindította a sajtópört Bajza ellen és a színügyi bizottság nyilatkozatot adott ki ellenük, amelyben nyilvánosságra hozza a pártosságukat, a magyar színház elleni beállítottságukat, romlott machinációjukat és színi bírálataik hamisságát. Csató persze nem mulasztotta el, hogy ezt az alkalmat a *Hírnök*ben ki ne használja ellenük. Jó lenne, végzi a rendőrség, ha most egy újabb újság indulhatna meg, pl. az, amelyikért Molnár folyamodott, hogy egy csapással megsemmisítse az „athenaeista pártot“, amely a *Jelenkorral* együtt már annyi zavart okozott.

Mindezek után egy évnél is hosszabb ideig hallgatott a rendőrség az *Athenaeum*ról és amikor figyelmét reá ismét kiterjesztette, csupán a régi vádak ismétlésével állhatott elő: „Szerfölött csodálkoznak Pesten amiatt, írja ekkor, hogy a kormány nem fordít nagyobb figyelmet a Magyar Tudóstársaság, valamint az *Athenaeum* és melléklapja, a *Figyelmező* üzelmeire, mert ezt a lapot a társaság legtúlzottabb tagjai, Bajza, Vörösmarty és Schedel szerkesztik és arra törekcsenek, hogy a legveszélyesebb ellenzéki elveket észrevétlenül, hathatósan terjesszék. Csodálkoznak, mikép engedhet át a cenzúra egészen fel-tűnő célzásokat a miniszterekre, a kormányra és a papságra.“ Ezért szigorú és pártonkízüli cenzort ajánl az *Athenaeum* megfékezésére, de semmiesetre sem Karátsonyi cenzurabizottsági ülnököt, aki társaságukhoz és a szerkesztőséghez tartozik; ezzel szemben pl. Czech ülnök alkalmas lenne annak lelkiismeretes szemmeltartására. „Közismert — végzi a jelentés —, hogy az újságok, folyó-iratok, naptárak milyen nagy mértékben hathatnak egy nemzetre. Franklin naptára az északamerikai államok függetlenségének rakta le alapját.“

A személyeskedő hír, a „pletyka“ volt a legkedveltebb a rendőrség szemében. Ilyennek kell tartanunk azt az 1841 januárjában kelt jelentést is, hogy Pesten jelenleg 26 hírlap jelenik meg s ezek között Kovacsóczy új szép-

irodalmi lapja. Az utóbbi versenyt jelent az *Athenaeum* számára, tehát a szerkesztők elküldték Erdélyit és Vachotot a kávéházakba, hogy azt meg ne rendeljék, mert kormánylap lesz. „Igy lehet valakit ebben az országban (t. i. Magyarországon) rossz hírbe keverni!“ — sóhajtott fel a rendőri jelentő. Úgy látszik, az *Athenaeum* szerkesztőinek minden lépését figyelték; személyi és irodalmi viszonyaikról egyaránt tudni akartak. A mindenütt jelenlévő rendőrség elől valóban nehéz lehetett valamit elrejtteni. Kevéssel utóbb már Schedel szándékáról tudósítanak, aki a tanulmányi és cenzúrabizottságnál akarta ez időben a megüresedett ötödik ülnöki állást elnyerni. Célja érdekében már 1840 nyarán Bécsbe utazott és útjával egyidejűleg jelentette róla a rendőrség, hogy „közismerten ellenzéki“, tehát az állás szempontjából megbízhatatlan. Érthető, ha a rendőri besúgó ezek után valósággal felháborodott, amikor a helytartótanács mégis Schedelt jelölte első helyen az állásra. „Öt választani annyi — ismétli a rendőrség —, mint tárt ajtót nyitni az anarchista törekvések előtt. Alig tudjuk megérteni, hogy Mednyánszky báró miként járulhatott hozzá ehhez a javaslatához.“ Döbrentei Gábor ezidőben nyerte el állami hivatalát és hasonló cél lebeghetett most Schedel előtt is. De szándékát nem koronázta siker; úgy látszik, hogy a bizalmas rendőri jelentések megtették a hatásukat.

A rendőri jelentés ismét majdnem egy évet hallgatott az *Athenaeum*-ról, de akkor külön cikket szentelt neki és az előzmények után csodálatos, megbecsüléssel teli hangnemben foglalkozott vele. Az *Athenaeum* 1841. október 29-i számában jelent meg Vörösmarty *Fóti dala* és a rendőrség bőven, szinte esztétikai szempontokból ismertette: „A bordalt már hosszabb idő előtt költötte a költő és különböző társaságokban előadta, de csak most jelent meg nyomtatásban. Vörösmarty költeményei általában klasszikusak s olyannyira, hogy a lírai és heroikus műfajban az élő költők között Francia- és Németországban is alig lehetne valakit melléje állítani; de ez a költemény lírai alkotásai közül is kiválik, mind szabadság- és hazafias dalai, mind tulajdonképeni nemzeti dalai közül. Tréfa és komolyság a legbájosabb módon egyesül benne.“ Fót Károlyi István gr. szép birtoka, ahová Bártfay László társaságot szokott összehívni. Egy ilyen társaságban nyerte Vörösmarty költeményéhez az ideákat és erre utal a címe is. „Az ellenzék lelkesedik a dalért, a lapot számonként is veszik és kívülről idézik az egyes szakaszokat. Általában azt tartják, hogy a szabad sajtó büszke lehet ilyenfajta virágaira.“ Ez volt az első s egyetlen dícséret, amit az *Athenaeum* a rendőrség részéről nyert és a bécsi kormánykörök tetszését bizonyára nem a költői művészet nyerte meg a *Fóti dalban*, hanem a költemény alapgondolata, a mélységes királytisztelot. A bécsi kormány és a rendőrség a köztársasági, anarchikus eszméktől féltette alaptalanul Magyarországot, tehát örömmel látta, hogy az ország első költője a monarchikus elvnek adott szép megnyilatkozást. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy ekkor már egy évfolyamot ért meg Kossuth *Pesti Hírlapja* és az ő politikája mellett Széchenyi és köre, amihez Vörösmartyt is joggal lehetett számítani, a mérsékelt ellenzékét jelentette.²

² Tanulmányunk anyagát a bécsi Házi-, Udvari- és Allami levéltárban lévő *Informations-Protocoll, Ungarisch-Siebenbürgische Abteilung*-ból merítettük.

Irt-e verset Tokody Márton?

Az 1735. évi zendülés verses visszhangjai közül már 1866-ban hármat tett közzé K. Papp Miklós kis monográfiája (*Az 1735-i zendülés története*). Kettő belekerült Thaly Kálmán *Adalékjaiba* is (II. 423. és 433. l.). Pintér Jenő nagy összefoglalásának IV. kötetében (242. sk. l.) csak a „Péror veszedelme“ címen közöltnek mondja el tartalmát, a bibliográfiai jegyzetekben pedig még egy közlés helyét jelzi, az Irod. tört. Közl. 1929. évf.-ában. Thaly kiadását azonban nem vetette egybe ezzel a közléssel, így az összevetés nyomán szükségszerűen felvetődő problémát sem láthatta meg. Rövid cikkünkben ezt szeretnők tisztázni.

A „Péror veszedelme“ címen ismert éneknek több változata van. Az elsőt — mint Thaly is jelzi — Szilágyi Sándor az *Új Magyar Múzeum* 1859. évi kötetében közölte, hódmezővásárhelyi kéziratból. Papp Miklós ugyancsak Szilágyi másolatából tette közzé műve 134—137. lapjain. Thaly egy, teljesebbnek látszó másolatát találta meg a Nemzeti Múzeum könyvtárának Hung. Quart. 175. II. jelzésű kéziratot füzetében. E kézirat címe: *Magyar világi Énekek, mellyeket egybeszedett és le irt Jankovits Miklós Anno 1789*. Ebben a II. füzet 33. b. lapján XXXIV. szám alatt kezdődik a vers „Péror téteményei és halála“ címen. A Jankovits-másolat jóval bővebb a Szilágyi közölté szövegnél (az 21. és 38. versszak). Thaly egyebekben híven nyomatja le Jankovits másolatát, csak az utolsó versszakot iktatja át Szilágyi közléséhez híven a magyarok vallomásába, 26. szakként. Lényegében a két nyomtatott szöveg abban különbözik, hogy a Thaly-közlés a magyarság keserű haragjának (13—15. vssz.) és a börtönben szenvedők nyomorúságának is (17—21. vssz.) kifejezést ad, Péror búcsúját pedig teljesebbé teszi. A legfontosabb bővülés a 37. versszak, mert ez a szerző nevét látszik elárulni:

A ki ez verseket egyben componálta,
kinek nevezetes . . . . . ura,
Töködy Mártony volt ennek fundatora,
magyar kurucoknak oberst kapitánya.

Ha valaki a vers olvasásában nem elégszik meg a címmel, ennél a vallomásnál meg kell állapodnia. Thaly ugyanis ennek alapján a vers szerzőjévé Tokody Mártont teszi meg, nem ugyan a vershez fűzött jegyzetekben, mert ott erről nem szól, hanem a kötet tartalomjegyzékében (352. l.). Amde a rabok szenvedését a verselő első személyben mondja el: „...hordoztunk láncokat“ stb. Ha tehát Tokody Márton írta a verset, a rabok és lázadók között kellett lennie. Pintér Jenő, minden gyanú nélkül vévén át a tartalomjegyzék utalását, Tokodyt vallja a versszerzőnek és elmondja róla, hogy „biharmergyei nemes, a császári hadseregben előkelő katonai rangot viselt“. De akkor hogyan szerepeltetheti önmagát a rabok között?

A kérdés megoldásához az a változat segít, amelyet Kozocsa Sándor tett közzé az Irod. Közl. 1929. 470. sk. lapjain. Ennek a végén ezt olvassuk:

Rab voltam, ezek közt viseltem vasat is,
A vasat viselvén hordoztam láncot is,
Sirva ettem délben kenyeret, estve is,
Estvét nagy bánatban értem, mint azok is.
A Csonka torony volt helyem több rabokkal,
Mely környül vitetett erős kőfalakkal,
Melyben minden napon ültem nagy bánattal
Várván szabadulást gyakor óhajtással.

Ez a változat tehát még határozottabban a rabok társának, a zendülés részesének vallja a szerzőt. Megindulásának lírai részei is nyilvánvalóvá teszik, hogy a rációk álnoksága ott ég keserűségében. A vers írója még nem tud az ítéletről, nem tud Péro sorsáról sem, tehát nyilván még a rabság idején keletkezett a verse. Mivel elbeszélő része (11 vsz.) egyezik a Thaly-közölte énekkel, kétségtelen, hogy a többi változat ebből a Kozocsa-közölte szövegből fejlődött.

Ez a változat bővült Péro kivégzése után az ítékezés és a búcsúztató versszakaival. A bővülés első fázisát a Szilágyi féle változat mutatja; a legkésőbbi lejegyzés, tehát a legbővültebb szöveg a Jankovits-másolat.

Már ennek alapján is kimondhatjuk, hogy versünknek szerzője Tokody Márton nem lehet. De talán bővítője? — Az 1736-ban megjelent „Rövid Példa“ — amely már a Thaly-nál és Papp-nál lelhető „Új szomorú éneket“ is közli — a pör aktáinak során sehol sem említi Tokody Márton nevét. Nem tud róla a pörnek újabb ismertetője sem. De ha a fontos versszakot gondosan vizsgáljuk, abból sem kell azt olvasnunk ki, hogy Tokody a szerző, csak azt, hogy a vers írójának valami kapcsolata volt Tokody Mártonnal, aki fundatora — nem a versnek, mert vers-fundatorról nem szoktak beszélni —, hanem az olvashatatlan helynek vagy seregnek, amelyet már Thaly sem tudott megfejteni. A Péro lázadásáról szóló ének tehát nem Tokody Márton írása, szerzése; azt a változatot, amelyben Tokody neve szerepel, az 1736. március 13-án Borbély Mihálynak megküldött, most Kozocsa közlésében előttünk levő szövegből a megszabadult rabok közül az az ismeretlen formálta újjá, aki szabadulása után Tokody Márton jószágára vagy inkább seregébe került.

Tokody Mártont tehát, aki fegyverrel szerzett magának nevet, alap-talanul gondoltuk a vers szerzőjének.

De ha már ezt a kis félreértést helyreigazítjuk Pintér Jenő hatalmas irodalomtörténetében, iktassuk vissza a Péro lázadásáról szóló énekek felsorolásába azt a 103 versszakos elbeszélést is, amelyet Papp a 158—173. lapokon közölt. Ezt nem közli Thaly az Adalékokban, azért nem tud róla Pintér; pedig érdekes hajtása a mozgalom hullámának. Ugyanúgy a király iránti hűség hirdetője, mint a Thaly-nál is meglévő — de Pintérnél hiányzó — „Új szomorú ének“. Hódmezővásárhely áll elbeszélése központjában, záró figyelmeztetése is előbb „A H. M. Vásárhelyi köznéphez“, azután a vásárhelyiek nevében „Minden rendes karbeli magyar hazánknak igaz tagjaihoz“ szól, tanulságát így foglalván össze:

Végre minden értsd meg a dolog summáját:
 Ha ki nem tiszteli a király orozáját,
 Nem éri esendesen halála óráját,
 Az életnek el nem nyeri koronáját.

Szerzője Bonfiniust olvasta és idézi, erős híve és hódolója a Károlyiaknak, elítélője a Bocskai- és Thököly-féle mozgalomnak. Irodalmi olvasottságát az ilyen hasonlatok mutatják:

Miként a feltámadt szép napnak fényére
 Fut a préduló vad barlangos helyére,
 Úgy ez igaz székek szorgos kérdésére
 Ezek megnémultak, fejek esüggött fére.

Maga a vers egy szemtanúnak késői referátuma; Mária Teréziához intézi fogadalomtételét.

Végül — a teljesség kedvéért — megemlítem ezeknek az eseményeknek latin verses visszhangját is. *Elegi illustrissimi adolescentis Antonii L. B. Mednyánszky de Medgyes poetae cassoviensis* c. kötetben (1735) két elégiát találunk: „Ad Regnicolas superioris Hungariae cum adversus seditiosos Trans Tibiscum arma moverent“ és „Poetae profligatam esse seditiosorum cohortem inaudiens pacem advenisse Regno gratulatur“ címen. *Alszeghy Zsolt.*

Amikor Petőfi aranyat szállított.

A földi javakban sohasem dúskáló költővel ilyesmi is megesett. Persze, csak katonakorában s hivatalos minőségben.

Az Országos Levéltárban Petőfi—Bem-kapcsolatok után böngészve, a kézirásos és három kötetből álló „A honvédelmi bizottmány és a kormányzó 1849. évi mutató könyve“ c. iktatókönyv I. kötetében, amely az A—G-betűs akták jegyzékét tartalmazza, *Bem* címszónál a következő bejegyzést találtam: [Bem] „Petőfit őrnagyul ajánlja, *küld általa nyers aranyat*, szabadságot ad Pesten időzhetnie“. Ennek az aktának a száma 7447 volt. Kerestettem a Levéltárban, de nincs meg s egyik illetékes tisztviselő felvilágosítása szerint az ügyirat — más esetleges lelőhelyet is számításba véve — már elveszetteknek tekinthető.

A nem talált aktával kapcsolatos eseményeket — egyéb, a jegyzetekben megemlített források¹ alapján — Ferenczi Zoltán *Petőfi életrajza* III. kötetében a 327—341. lapokon tárgyalja. Ezek szerint Bem altábornagy Freydorfból, Temesvár alól 1849. május 4-én futárként hivatalos levelekkel küldte a költőt Debrecenbe Kossuthhoz, majd tovább Pestre. Petőfi kétfajta üzenetet visz magával; egy május 4-én kelt, Kossuthhoz címzett, franciául

¹ Ezek közül legfontosabb a Petőfi-Múzeum V. évf. (1892) 6. sz.-ban ugyan-csak Ferenczi cikke: *Bem hadijelentése a „Honvéd“-ban*, ahol e kérdéssel bővebben foglalkozik és Klapka visszaemlékezése a Magyar Szalonban (1885. évf. okt. sz.): *Petőfi összekocnása a hadügyminisztériummal.*

írt meglehangú és *magánjellel* ajánlólevelet, melynek főbb részei magyarul a Vasárnapi Ujságban (1875. évf. 2. sz. 26. l.) jelentek meg Ferenczi szerint Petőfi István N. Múz.-beli hagyatékából Szász Károly fordításában, bár Szász Károly nevét a Vasárnapi Ujság nem tünteti fel. Ezt a levelet tehát ismerjük, elején ez olvasható: „*Tegnap* írt leveleimet *ma* viszi Önhöz Petőfi úr.“ A *hivatalos* iratok ennél fogva *május 3-án* íródtak; *ezek nem ismeretesek, tárgyakat* azonban a *mutatókönyv* elárulja. Bem előterjesztései három irányúak: a költő őrnagyi rangjának megerősítésére vonatkoznak (május 3-án kelt Petőfi „vezérkari százados“-nak őrnaggyá történt kinevezése is), a nyersaranyzállítványról beszélnek és Petőfi pesti szabadságát engedélyezik, ha ehhez a minisztérium is hozzájárul (ez utóbbi feltételre mutat a hivatalos bejegyzés végső szavának *ható-képzővel* történt ellátása; a hozzájárulás szükségese voltát a háborús idők szigorúbb fegyelme magyarázhatja).

Az iktatókönyv három adatából csak a középső tartalmaz valami *újat*, azt, hogy *Bem Petőfivel nyersaranyat küldött a kormánynak*. Arról, hogy Bem az 1849-i erdélyi vagy délvidéki hadjáratban aranyzákmányra tett szert, egy idevágó tudósításban sem olvastam. Nem említi ezt Gyalokay Jenő újabban megjelent, *Bem erdélyi hadjáratáról* szóló alapos monográfiája sem. Elképzelhető azonban, hogy akár az aranyban gazdag Erdély valamelyik feldolgozó üzemében, akár egy lefoglalt ellenséges hadipénztárban aranyrudakat zsákmányolt Bem, mert a kohászatban, nemesfémre vonatkoztatva, a „*nyers*“ kifejezés „*iparilag fel nem dolgozott*“, tehát érmévé, ékszerré stb. meg nem munkált anyagot jelent. Ilyen rúdaranyat küldött tehát a pénzre rászoruló háborús kormánynak Bem katonai örkísérettel, s éppen annak a kedvelt tisztnak vezetésével, akinek ekkor a hadügyminisztériumban nagyon rossz híre volt, s akinek ő épp akkor akart kedvezményeket (ezek között az őrnagyi kinevezés megerősítését) kieszközölni a kormánytól.

Ismerve a költő és Bem közötti benső baráti viszonyt és azt, hogy Petőfire a hadügyminisztériumban nemcsak a korábbi Mészáros Lázár-féle eset, de egy, Bem beleegyezésével történt, Kossuthnak is igen kellemetlen hírlapi közlés miatt haragudtak (a Vécsey-ügy a Honvédben!), feltételezhető, hogy *a becses nyersaranyküldemény átadását Bem azért bizta kedves póttájjára, hogy a küldemény vételekor a vezetőkben keletkező öröm révén is segítse Petőfi sorsának jobbrafordulását*. A Vécseyt rossz hírbe hozó levél közzététele azonban oly kellemetlen volt a kormánynak, hogy az eset már bűnbakot követelt. Bár a közlés Bem tudtával történt, eljárni csak a külső fegyelmet kevésbé tisztelő poétával szemben lehetett. Petőfinek kellett bűnhődnie, ezért Kossuth és Klapka sem az őrnagyi kinevezést nem erősítették meg, sem szabadságot nem adtak. De ezekről Ferenczi már bőven beszél.

Közlésem Petőfi életének alakulására csak igen kis terjedelemben vet új fényt. De nem az adatközlés nagysága, hanem Petőfi személye teszi indokolttá, hogy az ilyen kis hír is nyilvánosságra kerüljön. Talán ez az adat is, a többi más apróval együtt, felhasználhatóvá lesz egy új tudományos Petőfi-életrajzban, amelynek a még oly becses és alapos Ferenczi-féle után is el kell jönnie.

Benkó Barnabás.

Újabb adalékok egy Ady-motívumhoz.

1.

Kisebb-nagyobb Ady-tanulmányaimban sokszor foglalkoztam egy Ady-motívummal, amely Ady költői világának egyik mindvégig legszámontartottabb s leggyakrabban előrántott ötlete. Ez a motívum: a gondolat s főképp a költői gondolat megszemélyesítése. Ez a költői ötlet — költői képzet — ha az összes idevágó verseket csoportosítanók — egy nagyon vastag kötetnyire terjedő verscsomót tenne ki. Az eszmei váza, alapja ennek a motívumnak: a költői megvalósodásért küzdő gondolat. Mondhatnók így is: a költői alkotás létrehozásának, megszületésének fájdalmas vajúdási folyamata. Ezt a fundamentális képzetet Ady sokféleképp formálja és személyesíti. Ennek a képzetnek legfontosabb s legtipikusabb mozzanatai Adynál: 1. a lélek szenvedő állapota, izgalmás, nyugtalan gyöttrődése; 2. a különféle versbe kívánczó gondolatok csoportos jelentkezése, rohamos előtolakodása a költői lélek alkotó műhelyében (legjellemzőbb példái ennek az *Özvegy legények tánca* és *Az én koporsó-paripám*, de még az 1904-ből való *Elűzött a földem* is); 3. a manók, „gondolat-manók“, „manó-sereg“, gondolat-„fattyúk“ stb. stb. tánca, táncba-fogása; 4. az éjszaka, mint a verskeletkezés, vers-csirázás időpontja. — („Manók“ helyett nevezi Ady vers-valósulásra törekvő gondolatait „meddő álmok... sápadt némberek cifra seregének“, „kiméráknak“, „láz-virágoknak“, „özvegy legényeknek“, „bús emberek éji csapatának“, „suhogó árnyaknak“, „árnyékoknak“, „lovaghadnak“, „katonáknak“, „had-seregnek“ stb. stb.)

E motívum legeslegelőször 1903. október 24-én kerül Ady tollára, helyesebben: a nyilvánosság elé (a *Nagyváradi Napló*ban), amint ezt az *Irodalomtörténet* 1935. 5—6. számában *Egy Ady-motívum eredete* c. cikkemben megállapítottam. Ugyane cikkben pontos filológiai egybevetéssel igazoltam azt is, hogy Ady a megszemélyesített gondolat „manó“-képzetét kétségtelenül Bródy Sándor *Faust orcos* c. regényének két mondatából merítette. (Az *Irodalomtörténet* 1938. 1—2. számában újra foglalkoztam ezzel az Ady-motívummal — magyar és világirodalmi egyezésekkel és vonatkozásokkal világitva meg Ady költészetének ezt az érdekes problémáját és műhelyitkát.)

Már az előbb említett *Irodalomtörténet*beli 1935-i cikkem írásakor úgy vélekedtem, hogy a Bródy táncoló gondolat-manói nem eredeti szemléletek. Emlékezetemben ködösen és tétován felrémlett valami Maupassant-passzus; ma is úgy sejlik előttem, mintha ennek az írónak egy, nem sokkal megőrlése előtt írt *Horla* c. hosszabb lélekrajzában talákoztam volna a Bródyéhoz hasonló megszemélyesítéssel. A véletlen különös jóvoltából kezembe akadt a két Goncourt *Charles Demailly* c. regénye, ifj. Korányi Frigyes fordításában (Klasszikus Regénytár, 1905.). Ebben a regényben (80—82. l.) van egy rendkívül érdekes részlet a költői alkotás keletkezési-formálódási folyamatáról. Nem valószínű, hogy ez volna közvetlen forrása a Bródy költői-gondolat-személyesítésének; valószínűbb, hogy Bródy egy olyan másik, későbbi regényből vagy novellából merített, amely a múlt század ötvens éveiben megjelent *Charles Demailly*ből kölcsönözte a szóbanforgó gondolat-metafórát.

A *Charles Demailly* említett passzusa a következő:

„Károly követte Chavannes tanácsát. Könyvet ír... félrehajtja fejét, les, félig behúnyja szemét, vár s tovább vár, gondolatokat idéz fel... Eleinte csak köd, homály van fejében; majd mintha a fátyol sápadna, s mögötte felhők között, a reggel ezer sugara rendezkednék hajnalhasadásra; majd meg az akarat, odairányzott belső látás tüze alatt alakok, csoportok kezdenek kibontakozni s már-már követhetők; végre a kitartó erőfeszítés nyomásától megered a vonal, testet ölt a gondolat, kél a kép. Ekkor megragadja az alakot öltött és megszilárdult víziókat, melyek élnek és készek a megíráshoz, mérlegeli, kipróbálja, átgyúrja őket; és elégedetlenül dobja vissza gyakran az ismeretlenbe, az ürbe, hol porrá törnek a gondolatok, csak olyan kevés zajjal, s olyan kevés nyomot hagyva, akár a szappanbuborék, ha gyermek fúvásától pattan szét... Karosszékébe merülve ült Károly, fátyolozott tekintettel, s ideges kezei nyomkodták, tapogatták homlokát, és nekifeszültek, mintha álmok kapuját erőltetnék. Mélyebbre ásott, kutatott gondolataiban és íme új képek keltek, *de tovaszálltak, szinte szöktek előle, mint leánykák, kik táncra kéretik magukat és fejüket elfordítva bájosan suttogják: — nem, nem!* De elibök vágott Károly és majd hogy nem karjaiba kapva kényszerítette belé őket műve körtáncába. Amint nemsokára már túlzgatottá lett minden cerebrális képessége s megfeszült gondolatának minden húrja, amint képzelműre elérte a cselekvés és világosság paroxizmusát, szinte a végsőig, a megdermedésig feszítve figyelmét, egész terjedelmében vette szemügyre Károly alkotását, egyszerre ölelte át lelke a benne élő alakokat, s azt a halhatatlan Psychét, ki mosolyával ihlet életet az emberi művészetbe... E küzdelmei s örömei között, ebben az ittasságban s túlerőtötésben kellemes varázsnak s ingernek érezte Károly még kimerültségét is, halántékai forróságát és a hallucinálás izgalmi után beálló elernyedést is. Átengedte magát ringató hatásuknak, annak az állapotnak, melynek andalító lágsága hasonlít az ájulást megelőző, s néha annyira jóleső elereszkedéshez... *A munka izgalmi még párnán is nyugtalanították, s megmegezzentették testét. At meg átsuhant a gondolat még behúnyt szemén is; új lángra lobbantotta a kialudt agyat, mely már ajtót zárt, mint a boltos, aki kereskedett egész napon át. A gondolat újra megnyitotta ajtaját, visszahívta belé az életet, sürgölődő alakokat, eszméket; és visszatértek az eszmék; kevésbé fátyolozottak, kevésbé leplezettek, kevésbé tűnények s tartózkodóak voltak, mint fényes nappal. Mintha csak szebbé és szabadabbá tenné őket az éj, telt voltak pajkos kacér, kihívó ingerrel és mindjobban lebecsátották álarcaikat, amint lépésről-lépésre közeledett az álom... Bájos árnyak, álmatlan éjkek tünderei, kiknek csak álarcait s szárnyuk himporát őrzi meg reggelre emlékezetünk.*“

A figyelmes olvasó azonnal megállapíthatja az Ady s a Goncourt-ok azonosságig menő hasonló jellemzését az alkotás lázában égő költői lélekről. Goncourt-ék „alakot öltött és megszilárdult víziói“, melyek „az ismeretlenbe, az ürbe“ hullanak, „olyan kevés nyomot hagyva, akár a szappanbuborék“; a költői képzeletben egyre-másra kelő új képek, amelyek „tovaszállnak, szinte szöktek a költő elől, mint leánykák, kik táncra kéretik magukat“; az éji nyugalom párnáit is nyugtalanító „pajkos, kacér, kihívó ingerű“ gondolatok, eszmék, melyek „új lángra lobbantják a kialudt agyat“; a „bájos

árnyak, álmatlan éjek tündérei, kiknek csak álarcait s szárnyuk hímporát őrzik meg reggelre emlékezetünk“, — mindezek a lázas elképzelések egytől-egyig megvannak Ady *Őzveggy legények tánca* s *Az én koporsó-paripám* című és több, sok más versének a költői képzelet lelkiségét megszemélyesítő alakjaiban és jelenetezéseiben.

Ezek a hasonlóságok annál inkább meglepők, mert semmi valószínűsége sincs annak, hogy Ady olvasta volna *Demaillly Károlyt*. Előszőr: mert ez a regény, a maga egészében, kevésbé sikerült, fárasztó menetű műve a Goncourt-testvéreknek, úgyhogy *eredetiben* alig lehetett volna türelme Adynak az elolvasásához; továbbá: akkor, amikor e regény magyar fordítása megjelent, 1905-ben, Ady már túl volt az ifjú olvasások mohó korszakán s ritkán vett kezébe egy hosszabb s különösen olyan regényt, melynek mese-volta és alak-típusai — már az első fejezetekből kitetszőleg — korábbi vagy későbbi regényírók munkáiban sokkal tökéletesebb-vonzóbb kidolgozásban íródtak meg.

Az Ady és a Goncourt-ok egyezései a költői alkotás pszichikumának megjelenítésében magában a téma természetében rejlenek. Ezt a feltevést erősítik azok a hasonló tárgyú és jellegű adatok, amiket az *Őzveggy legények táncáról* írt nagyobb tanulmányomban s az itt többször említett *Irodalomtörténet*beli cikkeimben Shakespeare, Goethe, Tegnér, Petőfi munkáiból idéztem. Behatóbb kutatómunka mellett bizonyára egész serege kerülne elő nagy költők többé-kevésbé hasonló elképzeléseinek a költői alkotás tetet-leket felzaklató lelkiállapotáról.

2.

A fenti közleményem rég készen volt s már az *Irodalomtörténet*nek is beküldtem, amikor Heine egy nagyon idevágó verse akadt kezembe. (Ernst Elster-féle összes kiadás 2. kötet 92—93. l., a *Zum Lazarus*-ciklus 3. darabja.) Az olvasó azonnal megállapíthatja e Heine-vers meglepő hasonlóságát az Ady *Őzveggy legények tánca* című versével. (Erős a gyanúm, hogy a Heine-kedvelő Goncourt-ok fentebb bemutatott költői-gondolat-megszemélyesítése éppen a szóbanforgó Heine-versből való átvétel. Goncourt-ék a *Demaillly Károly* egy passzusában úgy beszélnek Heinéről, mint a legjellegzetesebben francia szellemű íróról.) A költő-agyban éjszakánként körmenetet járó „fantáziák“ („Phantasieen, die des Nachts im Hirn den bunten Umzug halten“), amik *ezt* a helyet választják orgiáik színhelyéül, teljesen egyeznek Ady költői elgondolásával és az ő jelenetezésével. Még az Ady „egy-két bolond verses papír-lap“-befejezése is egybevág a heinei „reggel *olykor* papírra rótt“ verssel.

Nagyszerű s nagyérdemű műfordítónk, Szász Károly, aki nemzedékeken át nevelte a magyar versszerető ifjúságot a külföld nagy költőinek szeretetére, — háromkötetű kisebb műfordításaiban *ezt* a Heine-verset is magyarba ültette. Mivel Szász Károlynak ez a nagyértékű munkája állandó kézikönyve volt a XIX. századvégi s a XX. századeleji versretermett diákságnak, egész kétségtelennek tartom, hogy Ady is megismerkedett ezzel a Heine-verssel s az sem valószínűtlen, hogy Szász Károly műfordítását, szótári segítséggel, az eredeti szöveggel is összehasonlítgatta. Tudjuk, hogy Ady VII—VIII. gimnázista korában Goethe Tassóját is forgatta, sőt egyes részleteket fordíthatni is próbált belőle. S így könnyen kedve kerekedhetett a fordított szövegnek

az eredeti Heine-verssel való szembeállítására. Erre látszik vallani a Szász Károly műfordításából kiszorult „*manchmal*“ (az utolsó versszak utolsó sora) már említett értelmi egybevágása az „*egy-két* bolond verses papírlap“-pal. Ez, persze, csak hozzátétőleges feltevés. Az egyezés, ebben, lehet véletlen s adódhatott önkéntelenül is az azonos érzés és költői eszme asszociatív logikájából. Azt sem merném határozottan állítani, hogy 8–9 év után az egymásratorlóó élmények nem süllyesztették alá Ady tudatában a Heine-verset s így tudatos-szándékos átvételtől nem beszélhetünk. De annyi filológiai bizonyosságunk föltétlenül lehet, hogy igen erős és mélyen gyökeröződő heinei reminiszccenciát állapítsunk meg az *Őzveggy legények táncában*. Ez a reminiszccencia aztán később a már általam régebben kimutatott egyéb hatás-motívumokkal is keveredett s átszövődött Ady eredeti költői szemléleteivel és formációival.

Fejtegetéseim bizonyosságául itt közlöm az eredeti Heine-verset a Szász Károly műfordításával.

Wie langsam krieche ich dahin,
Die Zeit, die schauerhafte Schnecke!
Ich aber, ganz bewegungslos
Blieb ich hier auf demselben Flecke.

In meine dunkle Zelle dringt
Kein Sonnenstrahl, kein Hoffnungsschimmer;
Ich weiß, nur mit der Kirchhofsgruft
Vertausch ich dies fatale Zimmer.

Vielleicht bin ich gestorben längst;
Es sind vielleicht nur Spukgestalten
Die Phantasieen, die des Nachts
Im Hirn den bunten Umzug halten.

Es mögen wohl Gespenster sein,
Altheidnisch göttlichen Gelichters;
Sie wählen gern zum Tummelplatz
Den Schädel eines toten Dichters.

Die schaurig süßen Orgia,
Das nächtlich tolle Geistertreiben,
Sucht des Poeten Leichenhand
Manchmal am Morgen aufzuschreiben.

Mi lassan mászik az idő,
Ez az irtóztató csiga!
Míg engem egy helyhez kötött
Mozdíthatatlan vasiga.

Setét cellámba nem hatal
Reménycsillám, se napsugár;
Ez átkozott szobát, tudom,
Föl csak sirboltom váltja már.

Vagy tán rég halva is vagyok;
Tán csak kísértő szellemek
A képzetek, mik éjjelenként
Koponyámban kerengenek.

Pogány isten-faj árnyai,
Kik éjenként üres tanyát
Keresve, gyűlhelyül veszik
E kihalt költő-koponyát.

S a szörnyű kéjü orgiát,
Zaját az égi tombolásnak,
A holt költő esontvázkeze
Fölírni próbálgatja mánap.

Azt hiszem, e két utolsó adalékkal sikerült végkép megfejtennem az *Őzveggy legények táncának* s az e motívum-körbe tartozó Ady-versek hosszú sorozatának igazi értelmét is felfedeznem ezeknek az Ady-verseknek legfontosabb közvetlen és közvetett forrásait.

Földessy Gyula.

Bisztray Gyula: Színházi esték 1930—1940. Budapest, 1942. Kir. Magy. Egyetemi Nyomda. 295 [1] l.

Tíz év a főváros prózai színházainak legközelebbi multjából; egyúttal tíz évgűrű a budapesti színjátszás fájának másfél-százados törzsében. Bisztray a komoly és rátartós Magyar Szemle kritikusként járta a színházakat és jegyezte fel észleleteit, nem esetről-esetre, hanem a krónikás összefoglaló áttekintésével, évadvegi beszámolók alakjában. Ezzel az eltávolodással az értékelésben szembeszökőbbé lesznek az arányok, de ezzel jár együtt valami kiábrándultság is: a nagy fogadkozásokkal induló színházi munkaévek lezárultával melyikünk nem szokta felidézni Reviczky sorait: „Nincs semmi, amitől búcsúzni fájna, De soktól válni üdv nekem“? Bisztray néha már a mesterségétől is üdvnek érezné megválni: „Ha már az író nem bírja a kritikát, a színház nem helyez súlyt rá, a közönség pedig önhatalmúlag nagykorúsítja magát az illetéktelennek nyilvánított gyámkodás alól: ugyan bizony kinek és minek fárasszuk magunkat?“

És mégis: ezekre az évről-évre zaklatóbban jelentkező, önkínzó kérdésekre most, könyvének *egészével* minden kishitűséget elnémító választ ad. A színházi kritikus a tulajdon lelkiismeretének parancsából áll kényes és hálátlan őrhelyén, mert ő még ismeri és átérzi a felelősséget az egyetemes magyar közműveltség javaiért, amelyekért a „színházi berkekben“ s — fájdalom — a nézőtéri széksorokban is egyre kevesebb az aggódás, sőt még a fogékonyág is irántuk.

Bohatóbb drámabírálatra ilyen sommázó tanulmányokban már nincs igen alkalom, még a legszámottevőbb művek is inkább csak mozaikdarabokká zsugorodnak az évadkép egészében. De Bisztray ritkán véti el a hangsúlyt: irodalmi finom minőségérzeke nem a névvarázs, nem is a pénztári siker serpenyőjére ügyel, az ő mérlegének nyelve a szellemi firmamentum örök csillagai felé mutat.

Harsányi Kálmánnak ugyanily című könyve az első világháborút követő restauráció éveinek színházi világát őrizte meg. Bisztray — majdnem pontosan csatlakozva hozzá — az átmeneti békekorszak leggazdagabb és legjobb színvonalú éveitől a második világháború zavarosába vezet. Könyvének hatalmas anyaga jórészt máris mintegy eltávolodott a történelemből, mely itt sem tanítómestere a jelennek: ezen a területen is az egyre megismétlődő hibák, balfogások, a tömegjelzés üzleti faggatásából származó örökös kisiklások világa tárul elénk. De ugyanakkor a jószándéknak, hozzáértésnek, igazi tehetségnek is legalább annyi jele és foganatja, mint bárhol az egyetemes európai színházkultúra kontinensén, melynek egy évszázad óta szerves része és nem méltatlan részese vagyunk.

Van Bisztray könyvének egy ilyen című fejezete: *Könyvek a színházról*. Ezt így vezeti be: „Kétszeres örömmel kell üdvözölni minden kiadványt, mely dramaturgiai irodalmunkat akként gyarapítja, hogy a számbeli növe-

kedés értékbeli gazdagodást is jelent.“ Az ő munkája kétségtelenül ebbe a csoportba tartozik.

Rédey Tivadar.

Madách Imre: Az ember tragédiája. Kardeván Károly jegyzeteivel és magyarázataival. Bp., 1942. A Nógrádmegyei Madách Társaság kiadása. 232 l.

Kardeván kitűnő munkájának (*Az ember tragédiájának magyarázata*) ismertetése kapcsán folyóiratunkban (1935. 30. l.) fejezte ki bírálója, mennyire kívánatos lenne, „hogy ifjúságunk Az ember tragédiáját az ő kommentálásával ismerje meg“. Végre meg is jelent, hogy újszerű és biztos kalauz-ként vezessen végig Madách gondolatainak égbeszökő szirtjei és mély szakadékaik között. Könyvének beosztása és módszere követi az Alexander Bernátnál már beváltakat. De éppen Alexander majdnem félvszázadon át versenytárs nélkül álló és egész nemzedékek lelkébe sajátos Madách-arcot véső kommentálásával összehasonlítva tűnik ki mennyire szükséges volt ennek a könyvnek a megjelenése. Nem csupán tárgyi tévedéseket, a köztudatba átment félreértéseket igazít helyre, hanem egészségesebb, Madách gondolatainak megfelelőbb, s így igazabb magyarázatát nyújtja a tragédiának. Alexander filozófus lévén, akarata ellenére is egy eléggé zárt filozófiai rendszeren épült világnézettel közelíti meg Madách művét és azt eszerint magyarázza. Behatol, de sokhelyütt a költemény gondolatai az ő világnézetének a tükréből már nem az eredeti tisztaságukban verődnek vissza, hanem azokban is saját filozófiáját látja megvalósulva. Kardevánnak talán könnyebb dolga volt. Mögötte állt Alexander és a magyarázatok egész sora. De így is nagy munka várt rá. Ebből, a mondhatni zürzavarból kiemelni a használhatót, a helyeset, s meglátni a mű folyton emelkedő gondolatainak láncolatából kisugárzó pesszimizmus mögött meghúzódó s az utolsó színben győzedelmeskedő optimizmust és Madách keresztény lelkiületét. Az egyes jegyzetekben és az egyes színek mögött helyetfoglaló magyarázatokban tömören, egyszerű okfejtéssel igazít el, bár azt hisszük néhány helyén a diákok számára még így is szükséges bizonyos tanári útmutatás. A második színbeli két fának a magyarázata, valamint a tizenharmadik szín 3703—3706. sorának a kifejtése nem egészen megnyugtató. Lehet, hogy így van, de mindig akad rajta valami rés, melyen átszüremkedő kétkedés az illetén magyarázatba nem akar belenyugodni. A tizenkettedik szín 3584—85. sorát: *Alomkép ne mozdulj! | Erezd kezemnek végzetes hatalmát*, mely elég nehezen érthető, egyáltalán nem magyarázza. Mindezek csak alig látható karcok a munka egészén, amelyben nincsen magyarázó önkény, mert mindenütt nagy áhítattal, azonosulási szándékkal közeledett *Az ember tragédiájához*, s nem saját gondolatának és filozófiájának megvalósulását akarta benne ünnepelni, hanem Madách gondolatai elé tárt ablakot.

Gerédy Rabán.

Lesi Viktor: A Frankenburg-féle Életképek. Debrecen, 1941. Szerző. 78 l. (Magyar irodalmi dolgozatok a debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Szemináriumából.)

Amily hálás szerep jut az irodalmi élet szervezőinek a kortársak között, éppoly hamar tűnik le dicsőségük haláluk után. Maguk alig alkotnak, életművük a keret, amelyet a náluk tehetségesebbek érvényesüléséhez megteremtnek. A tehetségés alkotás leveleti keretét, mint az épülő ház keményítő

száradt pillérei a fából készült formát; egy-egy tökéletes vers, örökértékű novella szinte idegenül hat a régi folyóirat ócskaságai között, pedig első megjelenését éppen az elfelejtett folyóiratnak köszönhette. Frankenburg Adolf mellett is már-már közömbösen ment el az irodalomtörténet: hiszen saját művei a zsurnalisztika körébe tartoznak inkább, mint az esztétikai mértékkel mért irodalomba; csak mint folyóiratszerkesztő, fáradhatatlan irodalmi szervező érdemel figyelmet. Néhány újságcikken, alkalmi visszaemlékezésen, emlékbeszéden kívül egyetlen alaposabb cikk foglalkozik az Életképek történetével.¹ Nemrégén összefoglaló tanulmány adott hangulatos képet a százesztendőös divatlap szerkesztőjének életéről és munkásságáról, de részlettanulmányok és előmunkálatok híján alig meríthette ki tárgyát.² Lesi Viktor értékezése az Életképeknek immár teljes történetét adja, helyes szempontok alapján, tudományosan használható alakban. Folyóirataink életét alig ismerjük, a szoros értelemben vett irodalmi lapok monográfiái is hiányoznak; még kevesebbet tudunk „divatlapjainkról“, amelyek pedig, Lesi helyes megállapítása szerint, a szabadságharcot előkészítő kor egy részének irodalmi képét híven visszatükrözik. A 40-es évek három divatlapjának, a *Pesti Divatlap*nak, *Honderű*nek és az *Életképek*nek egységes megismerése ad majd híven számot erről a képről; Lesi a hármas tagozású kompozíció egyik főalakjának vázolására szorítkozik. Frankenburg élettörténetének rövid összefoglalása után külön-külön fejezetben tárgyalja a Magyar Életképek szerepét nyelvünk szolgálatában, majd az Életképeket, mint az irodalmi és politikai haladás képviselőjét, Frankenburg megváltása utáni további sorát „a forradalom szellemi vezérei kezében“; ezután összefoglalóan ír az egykorú folyóiratokhoz való viszonyáról, méltatja íróit és meghatározza a divatlap jelentőségét a könyv- és a színbírálat terén. Befejezésül összeállítja a Frankenburg folyóiratában megjelent irodalmi értékű művek jegyzékét. Rövid, jellemző megállapításokkal dolgozik; talán túlságosan is kerüli a részletezést: így például a három divatlap közt folyt irodalmi s néha személyes vitáknak inkább csak a keretét mutatja be, mint a voltaképeni tartalmát. Az előmunkálatok hiányát a levéltári anyag szorgalmas felhasználásával pótolja. Sajnos, neki sem sikerült megállapítania, hogyan tarthatta fenn a Frankenburggal szövetekezett ellenzék az Életképeket Frankenburg Bécsbe helyezése után is, amikor ez a kormány kifejezett kívánsága ellen volt s amikor e kívánság teljesüléséért Metternichék anyagi áldozatot is hoztak. Hálásak lehetünk azonban az Életképek néhány álnéven író munkatársának azonosításáért, így különösen Vas Andor (Hazucha Ferenc) szerepének tisztázásáért, aki az Életképek színikritikusai között Lesi megállapításai szerint fontosabb helyet foglalt el, mint eddig tudtuk. Talán jobban ki lehetett volna emelni Frankenburgnak mint szerkesztőnek és hírlapírónak jelentőségét: az Életképek vegyes rovataiban megjelent apróbb cikkei a magyar zsurnalisztikai stílus megalapítói közé emelik az elfelejtett humorisztikus novellaíró! Az Életképek közönségszervező szerepe is részletesebb méltatást érdemelt volna. A 40-es évek legjelentékenyebb divatlapjának történetét, alapításának, fennállásának körülményeit feltárva, mégis érdemes munkát végzett ennek az úttörő folyóiratmonográfiának szerzője.

Dezsényi Béla.

¹ Goriupp Alice, M. Kvszle, 1927.

² Machatsek Lucia. Sopron, 1938.

Lékai Lajos: A magyar történetírás 1790-1830. Bp., 1942. 205 [1] l. (Ciszterci Doktori Értekezések 83.)

A magyar történetírás első nagy korszakát, a XVIII. századot eléggé ismertük már elsőrangú feldolgozásokból. Annál inkább érezni lehetett már rég óta a következő korszak, a felvilágosodás és a romantika történetírásáról való ismereteink hiányosságát. Ennek a hiánynak pótlására, a Pray és Katona utáni történetírás történetének megírására vállalkozott a szerző értekezésében, amely nemcsak az anyag bőségét, hanem a tárgyban való biztosságot, a kritikai szempontok tisztaságát tekintve is, messze kimagaslik az átlagos doktori disszertációk köréből. Lékai szinte bibliográfiai teljességgel veszi sorra mindazokat a szerzőket és műveiket, akik bármilyen csekély mértékben is említésreméltók. Ismertetése azonban a bibliográfiai szempontokon túl nagy elmélyedéssel és világos látással állapítja meg egyrészt tudománytörténeti helyzetüket, másrészt az általános korszaklemben való részesülésüket. Ez az utóbbi annyival is fontosabb, mert a történetírás mély hanyatlásának kora a századforduló, amikor nem is annyira a tudományos, mint inkább a népszerűsítő történeti irodalom játszott nagyobb szerepet. A munkával szemben csak azt az egy kifogást emelhetjük, hogy szerkezete kissé laza (az első fejezet maga 90 lap!), erősebb tagolással, fejezetekre osztással sokat nyert volna, míg így az olvasó némileg elvész az anyagban. Hasonló, szerkezeti hiba, hogy pl. a forráskiadványok a segéd tudományok közt, a munka végén foglalnak helyet. A szerző nagy elmélyülését és jó érzékét tekintve, hasznos volna, ha ugyanilyen módon a kéziratban maradt történeti munkákat is feldolgozná később, mert ezek sokszor még a nyomtatásban megjelenteknél is érdekesebb képet ígérnek. *Csapodi Csaba.*

Ily. Hegedüs Sándor: Lángelmék árnyékában. (Tanulmányok.) Bp., 1941. (Singer és Wolfner.) 176 l.

Szerző ebben az érdekes kötetében tanulmányokat, főljegyzéseket közöl. Családi helyzete révén élete folyamán összeköttetésben volt az ország és a külvilág vezetőembereivel. Jókai Mór házában született s a mult század hetvenes és nyolcvanas éveiben családjá Jókaiékkal együtt lakott a stációutcai házában. Sokat hallott, látott ott Hegedüs, de közvetve hallott családjának tagjaitól is; helyesen tette, hogy emlékeit, hallomásait főljegyezte s így Jókairól, Petőfiről, Vörösmartyról, Aranyról, Madáchról, Mikszáthról, Eötvös Károlyról jórészt ismeretlen, de mindig érdekes adatokat tett közzé. Könyvében természetesen a legtöbbet *Jókai*val foglalkozik, első cikke az a tanulmány, amelyet a szerző angol nyelven az oxfordi egyetem meghívására olvasott fel. A kitűnő tanulmányt követi *Jókai és Gyulai* (a két nagy ember évődése), *Jókai rejtvénye*, *Jókai mint festő*, *Jókai — a kertész*, *A cigák regénye*, *Jókai amerikai kiadója* (Hegedüs ismerkedett meg vele egy óceáni gőzösnön, ő hívta ide), *A holt költő szerelme*, mind kedves, értékes adalék Jókai életéhez. Három mulatságos közlemény szól Jókai nejről, *Laborfalvy Rózáról*, aki a Hegedüs-fiúk keresztanyja volt. A kötet további magyar irodalomtörténeti érdekű közleményei: *Apróságok Petőfi Sándor életéből*, *In memoriam* (ez is Petőfiről szól), *Vörösmarty szíve*, *Madách és Arany*. Két főljegyzés *Mikszáthra* vonatkozik: *Erettségi találkozó* (jelen volt, mikor Mikszáth találkozott volt iskola-társaival) és *A cigánynak is van esze* (Mikszáth egy élményét mondotta el

Malonyay Dezsőéknél). Két kiadatlan verset közül a *Vajda János és két verse* című közlemény. A két verset Hegedüs *Kisbaáni Kiss Ferenc* ügyvéd hagyatékában találta (egy Vajda-levéllal együtt). Ez az ügyvéd vitte Vajda János válópörét. A versek szerzősége kétségtelen. Irodalmi érdekük a *Lagerlöf Zelmáról* és *Rudyard Kiplingről* szóló közlemények is. A kötet érdekes olvasmány, egy gazdag élet nemes irodalmi emléke.

R. M.

Szibrik Ferenc: *Az angol nyelv terjeszkedése Magyarországon 1914-ig.* Kecskemét, 1941. Szerző kiadása. 71 l.

Hazánkban az angol nyelv iránti érdeklődés csak a XIX. sz. elején indult meg. Ennek több oka van. (Szoros magyar-német kulturális kapcsolat, a felvilágosodás késői elterjedése, földrajzi okok.) De már a XVI. és XVII. században református teológusok, majd magyar főurak jártak Angliában, később pedig angol utazók látogattak el hozzánk. Az angol nyelvnek hazánkban való elterjedésére különösen Széchenyinek volt nagy hatása. — A szerző ebben a gondolatmenetben mutatja be a kezdet nehézségeit, majd áttekinti a magyarországi angol nyelvkönyvirodalmat Komáromi Csapkés Györgytől (1664) Yolland Artúrig. Befejezésül ismerteti az angol nyelv szerepét a magyar iskolákban és az egyetemen. Megtudjuk ebből, hogy az angol nyelvnek 1886. óta van tanszéke a budapesti egyetemen. A jól felépített és kidolgozott értekezés tárgyilagosan megfelel kitűzött céljának. Az angol nyelv Magyarországon való késői elterjedését azonban az említettekén kívül mással is magyarázhatjuk. Anglia 1600-ig nem számít nagy hatalomnak; jelentősége körülbelül a skandináv államokéval ér fel. Eppen ezért eddig a magyarságot nem érdekelhette egy távol levő, nem nagyon jelentékeny államnak a nyelve. *Batizi László.*

Szauder József: *Faludi udvari embere.* Pécs, 1941. Szerző kiadása. 66 l.

Faludi prózai műveiről eddig azt tudtuk, hogy idegenből fordított erkölcsnemesítő munkák s jobbára csak választékos és népies stílusukat dicsértük. Hogy miért fordított efajta műveket, ezt nemigen kutattunk. Szauder József doktori értekezése ezeket a problémákat vizsgálja. Szerinte Faludit nem az egyre előretörő felvilágosodás fordította a régi udvari tan felé, hanem a lelke mélyén élő eszménykép indította arra, hogy az „udvari embert“ példaképpel felmutassa s e tan történetileg utolsó képviselője legyen. Kimutatja, hogy a fordított munkák kiválasztása és sorrendje Faludi szellemi érdeklődésének fejlődési fokait jellemzi. A Darrel-féle művek vezették Gráciánhoz, majd visszatért a ragyogó udvari tan világából egyszerű, de mély vallásos hitéhez. A szerző az európai udvari eszme, különösen az olasz irodalomban található megnyilatkozásai ismeretében kitűnően oldotta meg feladatát. Kár, hogy filológiai felfedezéseit nem tudta kellőképpen beépíteni dolgozatába. A kis munka szerkezete megsínyli a kétféleséget: a filológiát és az esszét. Külön adattárba kívánkozik Faludi három, eddig ismeretlen származású munkája eredetijének megállapítása. *A megszerzés a mostani világról* című s a *Nemes úrfi* hetedik közbeszédét Grácián Criticonjából, a hetedik Téli Éjtszakát (Párizs leírása) Charles Cottolendinek a St. Evremoniana-ban megjelent leírásából fordította. Néhány tipográfiai félszepség, az utalások és a bibliográfia hiánya megnehezíti az eligazodást az egyébként kiváló dolgozatban.

K.

Szemelvények Toldy Ferenc műveiből. Magyar Irodalmi Ritkaságok 61. sz. Bp., 1942. Kir. Magy. Egyetemi ny. 16°. 79 l.

A Toldy Ferenc gimnáziumi önképzőköre névadóját megtisztelte egy kötetkével Vajthó László jólismert sorozatában. Toldy még ma, 67 évvel halála után is tisztázatlan fogalma irodalomtörténetünknek. E kis könyv is a Toldyval szemben fennálló égető adósságunkból törleszt le valamicskét. Lengyel Dénesnek, az önképzőkör tanárelnökének rövid életrajzi jellegű bevezetésében azt olvassuk, hogy a kiadórak nem is volt más célja. A prózai szemelvényeket ügyesen választották össze, bár az alig 50 lapnyi szöveg éppen csak ízelítőt ad Toldy sokoldalú munkásságából. A kis kötetnek jelentőséget Toldy ifjúkori verseinek összegyűjtése és újra nyomása ad Kozocsa Sándor közlésében, bevezető magyarázatával, felvilágosító jegyzeteivel. Érezhetjük e versekből a német anyanyelvű fiatalembernek a küszködését a magyar nyelvvel, de megérint bennünket a Vörösmartyt követő költő gyengéd romantikája, valamint Kisfaludy Károlynak, Kölcseynek és Kazinczynak a hatása is.

Berezik Árpád.

Szarvasi Margit: Magánkönyvtáraink a XVIII. században. (Főurak és főpapok, nemesek és polgárok gyűjteményei.) Bp., 1939. Orsz. Széchenyi-könyvtár kiadása. 131 l.

A könyvtári viszonyok és az irodalmi műveltség összefüggése következtében Szarvasi Margit műve nemcsak a könyvtári szakemberek, hanem az irodalomtörténészek érdeklődésére is igényt tarthat. A magyar könyvtárügy virágkorát, a XVIII. századot mutatja be magánkönyvtárainkon keresztül; azt a századot, amikor a barokk lelkiség mindjobban a felvilágosodás felé hajlik. Magánkönyvtáraink terén természetesen a főpapi könyvtárak vezetnek, de a főúri könyvtárak sem maradnak el mögöttük. E két vezetőréteg mellett a középosztály, a nemesség is kiveszi a részét a könyvkultúrából, sőt már a harmadik rend, a polgárság soraiban is feltűnnek az érdeklődés jelei. Szarvasi Margit munkája komoly összefoglalást nyújt a század nagyobb magánkönyvtáráiról (Klimó György, Eszterházy Károly, Batthyány Ignác, Ráday Gedeon, Teleki Sámuel, Széchenyi Ferenc); e könyvtárak közül a legtöbb még ma is létezik. Az irodalomtörténészeket főleg Csépan István könyvtárának részletes ismertetése érdekelheti. Bár a mű nem teljes és szívesen vettünk volna egy kis összehasonlítást a kor hasonló külföldi könyvtáraival, szakirodalmunknak mégis komoly nyeresége.

Galambos Ferenc.

Kállay Magda: Zrínyi Ilona a magyar szépirodalomban. Debrecen, [1942.] Városi ny. 107 [1] l. (Magyar Irodalmi Dolgozatok a debreceni m. kir. Tisza István tud.-egyetem magyar irod.-tört.-i szemináriumából.)

Történettudományunk mind a mai napig adós maradt Zrínyi Ilonának, a hőslélekű magyar asszony eszményképének hiteles forrásokra támaszkodó, részletes életrajzával. Ezt a hiányt csak némileg pótolja a nevéhez fűződő s a mult században föllendült irodalmi érdeklődés, és a vele foglalkozó, korunkban oly divatos életrajzi regény. Kállay Magda szép stílusban megírt, gondos kutatás alapján összeállított dolgozata részletesen ismerteti a Zrínyi Ilonáról szóló és vele kapcsolatos szépirodalmat, s ezért hasznos útmutató mindazok

számára, akik erőt és hitet akarnak meríteni e nagy magyar asszony emlékezetes élettörténetéből.

Cs. Gárdonyi Klára.

Szalóky Mária: Gróf Markovich Miklósné és Kármán József levelezése, 1789. Bp., 1941. Danubia. 87 l.

Szerencsés gondolat volt Kármán és Markovich grófné levelezésének a kiadása. A magyar szentimentalizmus e szép fejezete, — a *Fanni hagyományai* írójának szerelme — e kiadás során a maga hűségében bontakozik ki előttünk. A rövid bevezető után példás filológiai rendben követi egymást a 67 levél, 45 a grófné és 22 Kármán tollából. A kiadó hűségesen lemásolta a Magyar Tudományos Akadémia levéltárában található leveleket. Bár mind németnyelvűek, a tudományos célzatnak megfelelően nagyon helyesen nem változtatott az eredeti helyesíráson. De nemcsak a tudományos kutatást segíti elő ez a kiadás: minden levél előtt a terjedelmnek és a tartalomnak megfelelő bő tárgyi ismertetést kapunk s ez az irodalom kedvelőjét is közelebb viszi az irodalmi értelemben vett szentimentális szerelem megismeréséhez. Az első levél 1789. január 28-áról kelt, az utolsóelőtti pedig ugyanennek az évnek augusztus 29-ik napjáról. Időben e néhány hónap közé szorul tehát irodalmunk e nagy szerelme. Mert az utolsó levél a grófné tollából két esztendővel későbből való s abban a nagy szenvedélyeknek már csak halvány emléke kísért. Örülünk e levelek sikeresformájú kiadásának és mindössze azt hiányoljuk, hogy a kiadó nem közölt bővebb tárgytörténeti adatokat a levelezésre vonatkozólag.

D.

Reisz Mihály: Gozdsu Elek. (1849-1919.) Bp., 1941. Szerző kiadása 31 l.

Néhány éven belül már a második doktori értekezés jelenik meg a századforduló egyik legérdekesebb írójáról, igaz, hogy e második értekezés szerzője nem látszik tudni az elsőről, *Szántó Erzsébet* munkájáról. Reisz Mihály ügyesen gyűjtötte össze mindazt, amit Gozdsuról megtudhatott s általában elég jó érzékkel elemezte Gozdsu műveit. Nem vette ugyan észre a *Félistenek* szecessziós jellegét s arra sem törekedett, hogy a Gozdsut érintő korabeli kritikákat bírálat alá vegye, irodalompolitikai és szellemtörténeti szempontból beállítsa és értékelje. Így lehet, hogy, kissé túlságosan támaszkodva a korabeli bírálatokra, — semmiféle fejlődést nem lát Gozdsu írói pályáján, holott legalább is három jelentős fejlődési fázist megkülönböztethetne. Úgy tetszik, hogy Gozdsu pesszimista, oroszos, borongó lelkialkata a mindenkori divatos filozófiai, világnézeti szemléletből kiemelte a vele megegyező, a neki tetsző elemeket: a *Köd* idején a züllés és pusztulás oroszos levegőjét, a *Tantalus*-ban és novelláiban a darwinista szemléletet, a *Félistenek*-ben a szecessziós művészetközpontiságot. Gozdsu stílusában is fölismerhető a változás, mely az irodalom alakulásának megfelelően fejlődés a Mérey-Horváth Károly ízü stílustól a *Tantalus* pontos realizmusán át a *Félistenek* felszabadultabb nyelvég.

Lovass Gyula.

Debreceni Szemle. — 1942. 4. sz. Pap Károly: *Oláh Gábor*. A Debreceni Csokonai Kör Oláh Gábor születése hatvanadik évfordulója alkalmából rendezett ünnepi ülésének elnöki megnyitója. Csokonaiól, Kölcseyből, Aranyból „indult ki Oláh Gábor, ők adják írói műveltségének — Petőfivel együtt — legmélyebb alapprétéget.” — Móricz Zsigmond: *Oláh Gábor útja*. „Oláh Gábor az első, aki nem mondta ki Budapestnek, hogy ‚alázatos szolgálja.’“ — Csobán Endre: *Oláh Gábor és Debrecen*. „Oláh Gábor édesgyermeke a debreceni szellemnek.” — Hankiss János: *Pihenő irodalom*. Faludi Ferenc, Amadé László, Oreczy Lőrinc és Gvadányi József életműve az európai szellemi áramlatok sodrában.

Egyetemes Philológiai Közlöny. — 1942. 2. sz. Koltay-Kastner Jenő: *Cola di Rienzo és a magyar renaissance kezdetei*. Nagy Lajos király és Cola di Rienzo, a római tribun sohasem találkozott egymással, de a tervek és az eszmék közössége közel hozta egymáshoz a két nagy kortársat. A király a tribún hatására a spiritualis-obszervans lelkület pártfogója és részese. — Vitéz Házi Jenő: *Gúnyvers a soproni asszonyokról 1595-ből*. A németnyelvű pasquillus szövege és írójára, Wiener Jánosra vonatkozó néhány személyes jellegű adat. — Eckhardt Sándor: *Író és színjászó magyar-francia hadifoglyok Bonaparte háborúi alatt*. Egy 1798-ból való francianyelvű költemény szövege s egy magyar vonatkozású adat George Sand önéletírásából. — Csorba Tibor. *Czahrowski Adám, XVI. századi lengyel katonaköltő Magyarországon*. A nemrég felfedezett költő kilenc évet töltött magyar végvárakban. Magyar tárgyú költeményeinek ismertetése.

Erdélyi Helikon. — 1942. 4. sz. Ortutay Gyula: *Krizsa János*. Írói arckép. — Kovács László: *Enekes madár*. Tamási Áron népi játékának színpadi pályafutása. — 5. sz. *A 150. éves erdélyi magyar színjátszásnak szentelt ünnepi számból* kiemelkedik Pukánszky Kádár Jolán: Erdélyi színjátszás, Kádár Imre: A kolozsvári színjátszás adatai és Kós Károly: A kolozsvári színjátszás hajlékai tanulmánya. — 6. sz. Bisztray Gyula: *Apáczai Csere János*. Pedagógiai jelentősége.

Erdélyi Múzeum. — 1942. 2. sz. Csery-Clauser Mihály: *Vándza Mihály*. (1781—1854?) A feledésbe merült ‚teátrista’ írói munkássága és színészi pályája adatainak összegyűjtése. (Felhívja a figyelmet Udvarhelyi Miklósnak az Erdélyi Múzeum kéziratárában lévő kiadatlan önéletírására!) — Kristóf György: *Még egyszer a Bánk bán nyomában*. Néhány helyreigazító észrevétel Janovics Jenőnek a folyóirat előző számában megjelent cikkére vonatkozólag; így többek között az első előadás dícsősége nem Kolozsvárt illeti, hanem Kassát s az nem Egressy Gábor, hanem Udvarhelyi Miklós nevéhez fűződik.

Irodalomtörténeti Közlemények. — 1942. 2. sz. Vajthó László: *Arany János és a magyar rím*. Arany korszakos jelentősége a magyar rím történetében (asszonánc). Utána legkiválóbb művészei a rímnek Reviczky Gyula és Vargha

Gyula, az újabbak közül: Babits Mihály, Kosztolányi Dezső és Tóth Árpád. — Viszota Gyula: *Gróf Széchenyi István mint katona*. (2.) Az első számú ulánusezredben (1811. májustól 1815. februárig). Futártiszti szolgálata. A drezdai és a lipcsei útközvetben. — *Báró Eötvös József néhány kiadatlan levele*. Négy darab Szalay Lászlóhoz írt levél (1831—1836.) — *Vadnay Károly levelestárból*. (2.) Szász Károly, Győry Vilmos, Fábian Gábor (verses), Szigligeti Ede, Jókai Mór, Greguss Ágost, Frankenburg Adolf, Csiky Gergely, Blaha Lujza, Pálffy Albert, Lévay József, Rákosi Jenő, Jámbor Pál, Tárkányi Béla, Dóczy Lajos, Degré Alajos, gr. Zichy Géza, Görgei Artur, Keleti Gusztáv és Somogyi János ref. tanító levelei. — *Szigligeti Ede levelei*. (2.) Egressy Gáborhoz, Fáy Andrásához, Molnár Györgyhöz, Gyulai Ferenchez, Pompéry Jánoshoz, E. Kovács Gyulához, Prielle Kornéliához, Toldy Ferenchez, Gyulai Pálhoz, Abonyi Lajoshoz, Rákosi Jenőhöz írt levelek. — *Könyvismertetések*. — *Repertórium*.

Katolikus Szemle. — 1942. 4. sz. Pornay Gyula: *Garay János vallássossága*. „Költészetében egyesül a kor romantikus áramlata az örök isteni szépséggel.“

Koszorú. — 1942. 3. sz. Gyökössy Endre: *Tömörkény István*. A Petőfi-Társaság időnként egy-egy régen elhunyt tagjának az emlékét kegyeletesen megújítja. — 4. sz. Gáspár Jenő: *Petőfi centenárius évei*. Visszapillantás a Pápán töltött idő százéves irodalmi emlékeire. — Jankovics Marcell: *Lelkek találkozása*. A jeles olasz költő és Petőfi-fordító, Giuseppe Cassone (1843—1910) a magyar Hirsch Margittal (1879—1941) 1906-tól haláláig folytatott levelezésének ismertetése.

Magyar Lélek. — 1942. 4. sz. Gergely Gergely: *A szegedvidéki paraszt az irodalomban*. Tömörkény István és Móra Ferenc parasztábrázolásáról. — Zimándi Pius: *Irodalomtörténetírásunk úttörői*. Czvittinger Dávid Specimen-jének és Bod Péter Magyar Athenasának népszerű ismertetése.

Magyarságtudomány. — 2. sz. Solymossy Sándor: *A magyar csodaszarvas-monda*. A monda aktái alapján eredethagyományunk elemeinek vizsgálata. — Eckhardt Sándor: *Balassi Bálint ismeretlen levelei*. A beszercebányai levéltár öt Balassi-levelének hasonmások alapján való közlése. Ezeket a leveleket Dézsi Lajos nem közli Balassi-kiadásában. — Fitz József: *A régi nyomdák gazdálkodása*. Hess András budai műhelye jellegzetes mecénási nyomda. A sárvár-újszigeti nyomdáról aránylag sok forrásunk van. — Pózsonyi Erzsébet: *A Tar Lőrinc-monda és a Szent Patrik purgatóriumi víziók keletkezése*. (2.) Arra a kérdésre felel, vajjon bizonyos, tisztán népi, különösen magyar népi hagyományokban található-e oly csíra és a magyar nép gondolatvilágában mutatkozott-e oly készség, amely valószínűvé teszi azt a feltevést, hogy Tar Lőrinc mondája a Tinódi említett formában nálunk valóban kifejlődhetett és elterjedhetett. — Szabolcsi Bence: *Vers- és dallam-emlék a „Törökországi levelek“-ben*. A régi magyar próza ritmikájának elemzésére azért alkalmas Mikes műve, mert tisztán tükrözi a régi magyar, pontosabban: a székely élőbeszédet. — Petró Sándor: *Irodalmi hatások a XIX. század második felének egyházi énekköltészetében*. Kétfajta ének maradt ebből a korból a XX. századra: az almanach-lírához kapcsolódó és a népivé vált barokk-ének. — Sárkány Oszkár: *Magyar tájszemlélet*. A népi-nemzeti klasszicizmus táj-

szemléletének néhány típusára mutat rá Kisfaludy Sándor, Arany, Petőfi, Kemény és Jókai idézetekkel. — Gáldi László: *A magyarországi román költészet a múlt század második felében*. A költői törekvéseknek két iránya van: 1. Nagyszében-Brassó népiskolája és 2. Nagyvárad latinosabb köre. A magyarországi román költészetben korántsem bukkanunk lépten-nyomon annyi magyar hatásra, mint elméletileg gondolnánk.

Nouvelle Revue de Hongrie. — 1942. 4. sz. Fitz József: *Le Livre de Hongrie*. A magyar bibliográfiai irodalom fejlődésének vázlatos áttekintése. — Kovács László: *Charles Molter*. Írói arckép.

Ország Útja. — 1942. 6. sz. Balogh Edgár: *Az irodalmi transzilvanizmus keletkezéséhez*. Hogyan vált Erdélyben a politikai eszme irodalmivá.

Pannonhalmi Szemle. — 1942. 2. sz. Kolos Endre: *Sik Sándor lírája*. „Ha formában, nyelvben, szimbolizmusban Ady ígését fedezzük is fel a felépő Sik versein, tartalomban, szellemben a lánglelkű Prohászkanak ihletését érezzük.“ — Péntes Balduin: *Magyar kolostori biedermeier*. Guzmics Izidor életének és működésének biedermeier vonásai apáti naplója (megjelent: 1903), levelei és egyéb munkái alapján.

Páosztortűz. — 1942. 5. sz. Biró Béla: *Döbrentei Gábor napi jegyzései*. Kiragadott részek az 1822-1845 évek feljegyzéseiből, melyek az Erdélyi Múzeum kéziratárában várnak a kiadásra. — 6. sz. Kozocsa Sándor: *A mai magyar irodalom áttekintése a régiek, a modernek és a népiesek szempontjából*.

Protestáns Szemle. — 1942. 5. sz. Bóka László: *Illyés Gyula prózája*. „Az a küzdelem, mit írás közben folytat önmagával, felér a legnagyobb műgonddal.“

Sorsunk. — 1942. 3. sz. Veres Péter: *Németh László*. „Művészi és szociális-erkölcsi vállalkozása az irodalmi harc.“ — Makay Gusztáv: *Kosztolányi, a költő*. „Egész költészete a halál gondolatából sarkad ki s a maradandóság ígérete alatt áll.“ — 4. sz. Juhász Géza: *Első remektróink magyar igénye*. Eszmefuttatás Janus Pannoniusról, Bornemisza Péterről és Balassi Bálintról. — Rónay György: *Magyar regény — európai regény*. Krudý Gyula regényírásának néhány vonása.

Tükör. — 1942. 4. sz. Kis Boáz: *Tompa Mihály Sárbogárdon*. Új adalékok az 1838. márc. 13. és 1839. márc. 12. közötti segédtanítóskodásról.

Vigilia. — 1942. 4. sz. Vajda Endre: *Juhász Gyula*. „Belsőleg termékeny, de látszólag meddő éveken keresztül, mint az irodalom elfelejtett élőjét rejtette a vidék, hogy a 'neue Sachlichkeit' lírikus nemzedéke benne találja meg később egyik mesterét.“ — Lovass Gyula: *Gozsdu, egy századvégi elbeszélő*. „Írói pályáját nagyjában a Justhéhoz hasonló oroszos lelki alkat határozza meg, különböző árnyalatú, különböző hatások alatt készült, különböző szándékú műveinek ez a lélekalkat adja meg a közös ízt, tehetsége jellegzetes vonásait, írói látása határait, s ez határozza meg művei fogadtatását és sorsát is.“

Zempléni Fáklya. — 1942. 3—4. sz. Marton László: *Gyóni Géza Krasznajarszokban*. Az utolsó évek. — *Fáy András pataki kéziratai*. 11 kiadatlan kéziratának jegyzéke: versek, aforizmák, orvosi jegyzetek és egy levél Terhes Sámuelhez (1825. XI. 16.), utóbbi közölve is.

Verses mese a XVIII. századból.

György Lajos mérhetetlen fáradsággal egybeszedte a magyar széppróza termését a XVIII. század közepétől a XIX.-nek harmincas éveire. Amde éppen az ő nagy buzgalma teszi kötelességünké, hogy kiegészítésül regisztráljuk azokat a kísérleteket, amelyek a hatalmas anyag gyűjtése közben — a példányok hozzáférhetetlensége miatt — elkerülték figyelmét. Egy ilyenre szeretnők most felhívni a figyelmet.

Adalékunk a mesék csoportjába tartozik. Címe: *Az igazság bujdosása históriája, melyet az igazságszerető és annak számkivetett állapotján kesergő híveknek kedvéért magyar versekbe foglalt és világ eleibe bocsátott E. S. J., Vác, 1783.* — Petrik (II. 204.) „Igazság“ címszó alatt jelzi és egy előző, „ebben az esztendőben“ megjelölésű kiadását is számbaveszi.

A cím nem vonja magára a figyelmet, de az ajánlás a kis könyv célját így szabja meg: „Ezen kis munkácskában elő akartam adni először: a világ négy részét... négy szép szűznek formájában... Másodszor: az Igazság és Békesség együtt való beszélgetésének színe alatt, mely mostoha kezek közé szorult minden kívánatos virtus. Végezetre, hogy e világi keserves bujdosás után mely kívánatos nyugalom készítettett az Istent szeretőknak, egy mesében kiábrázoltam.“

A verses mű valóban mese: Békesség házasodni szeretne és apjával, Igazsággal nekiindul háztűznézőbe. „E föld kerekességét négy leányok bírják, Igen szép személyek, neveken így hívják: Európa s Ázsia, ezt sokan is vívják Gazdagnak Afrikát s Amerikát írják.“ Békesség kicsinosítja magát, noha a Virtust az ékességeknél többre becsüli; útitársul Hamisság szegődik hozzájuk, „egy csuda ember, igen tarka-barka bajusza, szakálla“. Nem hiába idegenkedik tőle Igazság, sok bajt is szerez nekik. Már a fogadóban miatta van részük mellőzésben; a márvánnyal rakatott vár jeles alkotványú palotájában arany báránnyal játszadozó Ázsia kosarat ad a kérőknek, Hamisság tanácsára ki is utasítja őket. Amikor Afrikába kelnek át, a hajósokat ingerli Igazság ellen, a viharnak csaknem áldozatul vetteti. A szerencsének is bezárják előttük a vár kapuját, mert Hamisság hangozkodik ellenük. Itt „aranyas Potozi hegyre felhágának“ és eljutnak a Lagona-tó partjára, melynek vize „embert vénségből megiffújtható“. Sárkányok és oroszlánok rémítetik őket, megfordulnak az amazonok földjén, végre Indiába érnek, ahol sok szép arany a hegyekből omlik, s ahonnan Nikotzius a dohányt hozta. De Amerikával sem járnak jobban, itt is kosarat kapnak. „Itt lakó emberek járnak mezítelen, Szörnyű nagy magasak, természetek éktelen, Az emberhús nekik nyersen sem ízetlen.“ Ekkor Igazság azt ajánlja, hogy adja el őt fia rabszolgának és a béréből tartsák fenn magukat. A sokadalomban azonban kinevetik a vásárlók; a kockások a bíró elé viszik; ítélete száműzetés: „Még pedig mind a két szeme béköttesék, A kapu középben meg is verettessék.“ Útnak ered-

nek; Békesség szívesen vinne magával egy átalveto drága követ, de apja nem engedi. Gályára szállnak, áteveznek a Hellespontuson: „egy tenger-szigetbe béverekedének, s hát ott Európa, s oda sietének“, Három császár ül széke körül; meghallgatja a leánykérést, mivel pedig Hamisság okvetetlenkedik, „a két praetensio voxra bocsáttatik“. A döntés végre Békességnek kedvez, Hamisságot megcsapják, „eb ijesztő rúdon“ ki is ugratják. Létrejön a házasság.

Az utolsó részben Igazság Erdély felé indul. A Kárpátus-hegy egy kápolnájában egy ékes leányra akad, Dácia Tündér Helénájára, „vagy amint poéták költött fabulája tartja, Árgirusnak hiteles mátkájá“-ra. Ez elmondja Igazságnak, honnét származtak az ott lakó népek. A verses mese stílusának jellemzésére ezt a befejező részt közlöm:

A római tábor sokat hadakozott,
Decebalus ellen sok népeket hozott,
A dacusok népe úgy megsokasodott,
Hogy Erdély országnak pusztulást okozott.
Azértan Trajanus külső lakosokkal
Megtöltte az helyet feles oláhokkal,
Kik is egy nemzetből valók olaszokkal,
Római nevet is hoztak bé magokkal.
Gepidáknak mondják sokan a szászokat,
Gejza hozott ide igen sok szászokat,
Szent István királlyal jeles munkásokat,
Német nemzet, amint látjuk írásokat.
Mikor magyaroknak Sigmond volt királyok
Akkor khinák közül jöttek a eigányok,
Selyem volt mentéjük, nadrágjok, dolmányok,
Most is rá vágynának, ha volna, hitványok.
Török iga alól görögök s örmények
Jöttek bolgár, sidó s egyéb jövevények;
Instancia által laktak itt szegények,
De már most gazdagok, vagyon keresmények.
E sokféle nemzet együtt alig férhet,
En ki voltam régen, senki nem esmérhet,
E kis kápolnába nyelem csak a mérget;
Még a balszerencse nagyobb bajt is mérhet.

Kezdetleges verselésű írás, de érdekes, mert az Igazság és Hamisság meséjének motívuma van meg benne; a világ pedig, amelyet bemutat, mesei alakokkal bővelkedik. Három elem keveredik benne: a mesei, az oktató és erkölcsnevelő. Ha nem is formálódott köztük művészi harmónia, meselemeinek verses feldolgozása mégis figyelmet érdemel. Első fele: a háztűznézés története valószínűleg idegen (német) forrásból egyszerű szabad fordítás; az Erdélyre vonatkozó rész az *E. S. J.*-betűs szerző egyéni todaléka. *A. Zs.*

Madách és Rousseau.

Madách és Rousseau viszonyáról Voinovich Géza ezt írja: „Meglétősen áthatotta (Madách) verseit a Rousseau szelleme, mely a goethei pantheismus mellett erkölcsi színezettel érvényesül, a természetben minden jónak forrását és dajkálóját látva, a társaságban minden gonoszt“ (*Madách Imre és*

Az ember tragédiája. 1922.² 450. l.). E mondat közvetlenül a versekről szól, de *Az ember tragédiája* eszméivel kapcsolatban. Juhász László (*Un disciple du romantisme français.* Szeged, 1930. 17. l.) közvetlenül erre vonatkoztatja s kétségbevonja Voinovich állításának helyességét. Mindenesetre hiányzik még annak részletes megvilágítása, mennyi része van közvetlenül Rousseau gondolatvilágának Madách történetesenléte kialakulásában. Csak egy apróságra kívánom itt felhívni a figyelmet. Azt hiszem, nem lehet kétséges, hogy Madách a harmadik szín elején valósággal azt a híres mondatot akarja megjeleníteni, amellyel Rousseau legjellemzőbb írása, az egyenlőtenség eredetéről szóló pályamű (*Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*) második részének kezdetén a társadalom keletkezésének s ezzel az emberiség megromlásának magyarázatába fog: „Le premier, qui ayant enclos un terrain s'avisait de dire *Ceci est à moi*... fut le vrai fondateur de la société civile“. A tragédiában „Ádám cövekeket ver le kerítésül“ és azt mondja: „Ez az enyém. A nagy világ helyett e tér lesz otthonom...“ E szavainak meg a lugast csináló Eváéinak, a tulajdon és a család megalapításának történelmi jelentőségét Lucifer állapítja meg, részben ugyancsak Rousseau fejtegetéseivel egyező szavakkal. Madách könyvtárában a következő német fordításból volt meg épen csak az idézett értekezést tartalmazó második kötet: *Johann Jakob Rousseaus Bürgers zu Genf Philosophische Werke*... Royal und Leipzig, bey Albrecht und Compagnie. 1781. E kötet nagy részét az *Abhandlung über den Ursprung und die Ursachen der Ungleichheit unter den Menschen* teszi, csak az Encyclopédie számára írt *Économie politique* c. cikk fordítása következik még utána. Rousseau idézett szavai így hangzanak a Madách birtokában volt német fordítás szerint: „Der erste, welcher ein Stück Feld umzäunte, und zu den andern sagte: *dies gehört mein*... war der wahre Stifter der bürgerlichen Gesellschaft“. Waldapfel József.

Jókai Mór keresztapasága.

Ismeretes, hogy svábhegyi nyaralójában a Jókai-házaspárnak elég hosszú ideig állott szolgálatában Krebesz Dániel és felesége, Krebesz Julianna. Az írónak és különösen Laborfalvi Rózának emberszeretetére és az alkalmazottakkal való törődésére jellemző, hogy amikor a fiatal házaspárnak 1881-ben kislánya születik, az újszülöttet Jókaiék tartják keresztvíz alá a krisztinavárosi római katolikus plébániatemplomban. A kisleány július 13-án született, Mayer Anna volt a bábája és Spertl György segédlelkész július 18-án keresztelte meg. Krebesz Dániel gyermeke a kereszttségben a Rosalia nevet kapta. Jókaiéknak akkor Posten a Külsőstatió-utca 26. szám alatt volt a lakásuk. A keresztelés tényéről a budapest-krisztinavárosi r. kat. plébánia *kereszteltek anyakönyve* VII. kötetének 116. lapján a 128. folyószámú bejegyzés ad számot. A kisleány törvényes, szülei ugyanebben a templomban esküdtek. Az író neve így van feltüntetve: Jókay Mór, író ref.

Megjegyezzük, hogy Jókaiék keresztlányának nincsenek Jókai-erekyéi és mindössze arra emlékszik, hogy egyszer kisleánykorában, még Laborfalvi Róza életében, látogatába vitte őt édesanyja keresztzüleikhez. Dénes Tibor.

Hírek.

Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténeti rendszerezésének 1921-es kiadását 1938-ban teljesen átdolgozta és abban irodalmunkat a XIX. század végéig áttekintve, azt elsősorban az egyetemi hallgatók igényeire való tekintettel újból megjelentette. Ezt a két hatalmas kötetet adta ki nagy áldozatkészséggel az idei Könyvnapokra a *Bibliotheca* könyvkiadó. A szöveg változatlanul a régi maradt, azonban bizonyos bibliográfiai kiegészítést, az 1938 óta felmerült újabb kutatások eredményeit, a mű szellemi épségének megtartása mellett is könnyen lehetett volna keresztülvinni.

Petőfi Sándor első nyomtatásban megjelent versének (*A borozó*) és Jókai Mór első pályadíjat nyert elbeszélésének (*Tűz és víz*) századik évfordulóján meghitt ünnepség keretében idézte nagy tanítványainak emlékéért a pápai ref. főiskola.

Gulyás Pál Magyar írók élete és munkái. A Szinnyei József alapvető munkáját kiegészítő második sorozatból, mely a vallás- és közoktatásügyi minisztérium, a M. Nemzeti Múzeum és a M. Tud. Akadémia támogatásával 1939-ben indult meg, 1942 nyarán a IV. 40 éves kötet is elhagyta a sajtót, mely a Bredeceanu Kájusz—Czeplédy Rózsika neveket foglalja magában. Az új sorozat e négy kötete összesen 14.117 íróról ad felvilágosítást. Ezek közül csupán 2021 szerepel Szinnyeinél, 12.096 (85·7 százalék!) új. Az írók közül 30 a középkorra, 84 a XVI. sz.-ra, 84 a XVI—XVII. sz.-ra, 173 a XVII. sz.-ra, 133 a XVII—XVIII. sz.-ra, 193 a XVIII. sz.-ra, 360 a XVIII—XIX. sz.-ra, 1573 a XIX. sz.-ra, 9081 a XIX—XX. sz.-ra és 1774 a XX. sz.-ra esik. Nem szerint 1109 nő, a többi férfi. Rang szerint 9 fejedelem és uralkodó, 2 főherceg, 1 herceg, 179 gróf, 68 báró, a többi köznemes és közrendű. Vallás szerint 3224 (40·7%) r. k., 166 g. kat., 1593 (22·1%) ref., 877 (12·2%) ev., 105 unit., 15 baptista, 216 g. kel., 985 (13·5%) izr., 1 szombatos, 1 hindu, 5 felekezetenélküli, a többi vallása nem volt megállapítható. Foglalkozási ágak szerint: 919 bíró, ügyész, közjegyző és ügyvéd; 467 földbirtokos és gazdálkodó (ebből 73 egyszerű földműves); 64 gyáros és vállalkozó; 223 iparos és gyárimunkás; 302 katona és csendőr (ebből 11 a legénységi és altiszti állományból); 97 képzőművész; 128 kereskedő; 1527 közalkalmazott (köztük 17 altiszt); 676 magánalkalmazott; 281 magánzó; 292 mérnök; 1050 orvos, állatorvos és gyógyszerész; 1820 pap (a szerzetes-tanárok kivételével); 129 színész; 2690 tanár; 204 tanuló; 90 zenész és énekes.

Elhúnytak.

BALINT (1901-ig Blitz) MIHALY MARCEL (ered. Mór) törvényészi hites tolmács, szül. Érsekújvárt 1871-ben, megh. Budapesten 1942. június 2-án. — Munkája: *Két város*. Reg. Irta Charles Dickens. Ford. (Athenaeum-Könyvtár. 5.) Bp., 1912. (B. Mihály néven.)

GREGUSS MARGIT (Palágyi Lajosné), v. énekesnő, szül. Budapesten 1890. február 16-án, megh. u. o. 1942. április 13-án. — Harmadik felesége volt Palágyi Lajosnak, a Nemz. Szính. örökös tagjának. — Versei és tárcái vidéki lapokban, pl. *Nyugatmorsz. Híradó* (1911), *Délmorsz. Közl.* (1912/3).

KERTÉSZ MANÓ, dr. phil., ny. szfőv. gimn. tanár, szül. Orosztonyban (Zala vm.) 1881. október 15-én, megh. Budapesten 1942. április 4-én. — Izr. Szülők: K. Benő, Hoffmann Teréz. Tanulmányait Keszthelyen és Budapesten elvégezvén, 1907-ben a székesfőváros szolgálatába lépett s 1914-ben a IV. ker. Eötvös-reálisk., utóbb gimn. m.-ném. szakos tanára lett. — Az irodalom-történetet is érdeklő munkái: *Nyelvünk műveltségtört. emlékei*. Klny. a Beöthy-émlékkönyvből. Bp., 1910. — *Szokásmondások*. Nyelvünk művelődéstört. emlékei. U. o., 1922. (Elnyerte a M. T. Akad. 1927. é. Marczibányi-díját.) — *Szállok az úrnak*. U. o., 1932. — *Az udvarias m. beszéd története*. U. o., 1932.

KINCS ISTVAN, pápai prelátus, ny. apátplébános, a Sz. István Akad. r. tagja, szül. Felsőőrön (Vas vm.) 1867. december 20-án, megh. Kőszegen 1942. június 2-án. — Szülők: K. István kovácsmester, Pigler Terézia. Tanulmányait Szombathelyen elvégezvén, 1891. pappá szentelték. Mint káplán 1891. VIII.—1892. II.-ig Vasszentmihályon, 1892/95. Nagyszentmihályon, 1895. VIII. 1-étől 1899. V. 20-áig Kőszegen működött. Ekkor kinevezték kőszegi plébánossá. 1908-ban c. monostori apát, 1933-ban pápai prelátus lett. 1937. XII. 31-ével nyugalomba vonult. 1932-ben 10.000 P-s alapítvánnyal lehetővé tette Kőszegen az 1532. é. török ostrom jubileumi ünnepségére a város hősi tornyának megépítését, 57.000 P-ért telket vett a kőszegi katolikus Kultúr-háznak s kat. nyomdaalapot létesített, melynek keretében 10.000 P vételáron szerzett házingatlanon a nyomdának a város központjában való elhelyezését előre biztosította 1933-ban. — 1935-ben a kispapok Sz. Agoston Egyesületében 2000 P-s alapítványt tett szépirod. munkák jutalmazására. — 1888 óta számos tárcát, novellát és regényt írt budapesti és vidéki napilapokba és folyóiratokba. — Munkái: *A tehetetlen Gangos*. Elb. (Népiratkák. 97.) Bp., 1894. — *A testvérek*. Ifj. elb. U. o., 1895 — *Tarka világ*. 19 apró novella. Szombathely, 1895. — *A vadon gyermeke*. Ifj. elb. Bp., 1895. (2. kiad. U. o., 1903.) — *Barcsa Bálint könyvei, v. veszedelmes a rossz szomszédság*. (Népiratkák 111.) U. o., 1896. — *A szomolányi kísértet*. (U. o. 118.) U. o., 1896. — *Gonosz idők*. (Ifj. elbek.) U. o., 1896. — *Tanulságos történetek*. (A. M. Nép Ktára. 6.) U. o., 1897. — *Egy Miatyánk, v. ne röpülj, ha nincsen szárnyad*. (Népiratkák 133.) U. o., 1897. — *M. ég alatt*. Rajzok és elbek. U. o., 1898. (Új kiad. Szombathely, 1927.) — *Rajzok a kurucvilágból*. (Családi Regénytár. 9.) U. o., 1900. — *A leánymamák fia*. Reg. (Családi Regénytár 20/3.) U. o., 1902. (4 köt.) — *A vak nő v. Isten kinek-kinek megfizet*. (Népiratkák 194.) U. o., 1902. — *Az öreg apa*. (U. o. 197.) U. o., 1902. — *Dolgos Böske szerencséje*. (U. o. 206.) U. o., 1904. — *Romok a rom fölött*. Tört. elb. U. o., 1906. — *A szobalány*. Vígj. 1 felv. (Lányok ktára. 1.) Győr, (1909). — *Asszonygazdaság*. Vígj. 1 felv. (U. o. 2.) Bp., (1909). — *Modern élet*. (Leányszínpad 1.) U. o., 1916. — *Bacillusok*. (U. o. 2.) U. o., 1916. — *A kongregációs érem*. Színmű 1 felv. U. o., 1917. — *Irsay ösök*. Szombathely, 1927. — *A szegénység vára*. Kőszeg, 1927. — *Edes Bözsike*. U. o., 1927.

KÓBOR (1915-ig Bermann) TAMÁS (tkép Adolf), főszerkesztő, szül. Pozsonyban 1867. augusztus 28-án, megh. Budapesten 1942. május 26-án hajnalban. — Izr. Szülők: Bermann Mór iparos, Schmelzer Regina. Három-éves korában került szüleiével Budapestre, ahol a család egy pincelakásban

húzódt meg. Reáliskolát végzett, majd beiratkozott a jogra. Mint jogász a M. Ált. Hitelbank tisztviselője lett. Az 1890-es évek elején megnyervén a M. Hírl. tárcapályázatát, e lap b. munkatársa, majd vezércikkírója lett. Később átment a P. Hírl.-hoz, majd 1903-ban az akkor alapított Az Ujs., később Ujság pol. főmunkatársa, majd főszerkesztője lett. E lapban ő alapította meg s hosszú ideig nap-nap után írta a *Rovás* c. rovatot. 1931. III. 10-én az újságírótestületek díszközgyűlésén ünnepelték 40. é. írói jubileumát. 1937 óta már csak elvétve írt lapjába. — Már 14 éves kora óta verselgetett és sógora, Kiss József, amikor 1890. az A Hét c. hetilapot megindította, felhívta, hogy álljon be munkatársnak. Ő adta neki a Kóbor Tamás írói nevet. Pályadíjnyertes novellája *Ejszaka* c. a M. Hírl. 1891:208. sz.-ában jelent meg. Munkái: *Muzsika és parfüm*. Reg. (A Könyves Kálmán Regénytára 8.) Bp., 1893. — *Aszfalt*. (Tárcák.) U. o., 1894. (Új kiad. Az Athen. Olvasótára. XII:4/5. Egy kötetben. Bp., 1904.) — *Fagy*. Elbek. (Az Athenaeum Olvasótára. II:23.) U. o., 1894. — *Marianne* Reg. U. o., 1895. (Új kiad. Marianne és egybek. c. U. o., 1911.) — *A félisten*. Mesék a hónapos szobából. U. o., 1896. — *Hoffmann meséi*. <Modern fantazmagóriák.> U. o., 1897. — *Ő akarta*. Kis regények. (2. kiad. U. o., [1918]). — *A tisztesség nevében*. (Az Athenaeum Olvasótára. VI:23.) U. o., 1898. — *A csillagok felé*. (Logjobb Kvek. III:4/5.) U. o., [1899]. (2 köt. 4. kiad. U. o., 1918; Az Érdekes Ujs. Ktára I:6/7. sz.-aként is megjelent.) — *Elbeszélések*. (M. Könyvtár. 129.) U. o., [1899]. — *Budapest*. A cyclus első [egyetl.] regénye. U. o., 1901. (Spanyol ford. Révész Andortól Madrid-Barcelona, 1920.) — *Az élet ára*. U. o., 1903. (2. kiad. U. o., 1919.) — *Szerelem, inség és több apró novella*. Pécs, 1904. — *Idegenek*. Reg. Bp., 1908. — *A jukker leány*. Elb. (Mozgó-Ktár. 31.) U. o., 1909. — *Munka*. Elbek. U. o., 1909. (2. kiad. U. o., 1922.) — *Hamupipőke ő nagysága*. Reg. U. o., 1911 [1910]. (2 köt.) — *Egy test, egy lélek*. Dráma 3 felv. U. o., 1911. (Bemut. M. Szính. 1910. XI. 5.) — *Egykeleg*. (Modern Ktár. 50.) U. o., [1911]. — *Ki a ghetből*. Reg. U. o., 1911. (2 köt.) — *Marianne és egybek*. U. o., 1911. — *Aranyhajú Rózsika*. Baba-reg. U. o., 1912. — *Komédiák*. (Athenaeum-Ktár. 1.) U. o., 1912. — *Furcsa tragédiák*. Elbek. U. o., 1913 [1912]. — *Cognac-idillek*. (Athenaeum-Ktár. 31.) U. o., 1914. — *A halál*. Reg. U. o., 1918. — *A front mögött*. U. o., [1918?]. — *A bolsevizmusról a bolsevizmus alatt*. U. o., 1919. — *Művész és egyéb történetek*. (M. Ktár. 900/1.) U. o., [1919 és 1924]. — *A zsidókérdésről*. (Mi az igazság?) U. o., 1919. — *Agáta nővér*. Színmű 3 felv. U. o., 1920. (Bemut. a bpi Kamara [volt Dunaparti] Szính. 1920. V. 15.) — *Furcsák klubja*. A vidám jób könyvből. U. o., 1921. — *Pók Adám hetvenhét élete*. Reg. U. o., 1923 [1922]. — *Szidi*. Reg. U. o., 1924. — *Válogatott munkái*. (U. o., 1930.) 12 köt. : 1/2. Budapest; 3. Ki a getből; 4. Az élet ára; 5/6. Hamupipőke őnagysága; 7. A halál; 8/9. Pók Adám hetvenhét élete; 10. Aranyhajú Rózsika; 11. Regény novellákban [Novellák]; 12. Háború és béke [Novellák.] — *Szent Harpagon*. (Újságcikkek.) U. o., 1932. — *Hamlet az irodában*. Reg. U. o., (1934). — *Hat hónap*. Színmű. Bemut. Nemz. Szính. 1935. II. 1.) — Ugyancsak a Nemz. Szính. az ő fordításában mutatta be 1899. XII. 1. François de Curel: *Címzetes feleség* c. 3 felv. vígj.-át. — Álnevei és jegyei: Caliban; Cras; Joó Iván; K. T.; k. t.;

Lucius; Monachus; r.; Reveur; Riporter; Semper; Simon Gyula; Simplex; Spectator; S—r; S—x; X; x; —x; +x; △

KONDOR BERNAT, magántisztviselő, szül. Zimonyban 1884-ben, megh. Budapesten 1942. május 29-én. — Izr. Eredetileg betűszedő volt, s mint ilyen bejárta egész Európát. Visszatérve Magyarországra, bekapcsolódott a szocialista munkásmozgalomba s főleg a földmunkások kérdésével foglalkozott. Mint agitátort kinevezték az Alt. Fogyasztási Szövetk. titkárává, majd igazgatójává. Az 1918-i Károlyi-forradalom alatt a főváros kibővített tanácsában a munkásság képviselője, az 1919. proletárdiktatúra elején a közéletmezési népbiztos egyik helyettese lett, de tiszttségét Révai n. lexikona szerint hamarosan letette és Bécsbe távozott. Ujvári szerint csak a tanácsköztársaság bukása után költözött Bécsbe, ahonnan 1924-ben visszatért Budapestre. Ekkor a szociáldemokrata munkásság biztosító intézetének, a Corvinianak igazgatói állásába került. — Közírói munkásságát m., ném. és szerb nyelven fejtette ki. — Munkái: *Agitátori élmények*. Wien. (2. kiad. Bp. Sajnos, egyik sincs meg a M. N. Múzeumban s így évszámát nem ismerem.) — *Politika óh! Megtörtént események*. Bp., 1939.

LAKATOS OTTÓ (Ferenc), v. minorita rendfőnök, szentszéki tanácsos, szül. Kecskeméten 1865. április 6-án, megh. Aradon 1942. május 25-én. — 1883-ban lépett a magyarorsz. konventuális minoritarendbe, melynek egy ideig tartományfőnöke, majd aradi plébános volt. — Egyh. beszédei: *Jó Pásztor* (1898, 99). — Munkája: *Szent beszédek a tanév minden vasárnapjára*. Ném. exhortátorok műveiből. Nagybánya, 1895.

MAKAY BÉLA (geleji és makói), dr. sc. pol., ny. h. államtitkár, szül. Hevesen (Heves vm.) 1863. október 3-án, megh. Budapesten 1942. május 9-én. — A jogot Pozsonyban és Budapesten elvégezvén, 1888-tól 1923-ig a vall.- és közokt. minisztérium szolgálatában állott. — 1903 óta írt tárcákat budapesti napi- és hetilapokba. Több díszművet illusztrált. — Szépirod. jellegű munkái: *Verőfényben*. Bp., 1905. — *Hegyen-völgyön*. Természeti és vadászképek. U. o., (1910). — *A lapp virága és egyéb íráskok*. U. o., 1912.

NEMÉNYI (1881-ig Neumann) IMRE (Ignác), dr. phil., ny. államtitkár, szül. Rákospalotán 1863. augusztus 21-én, megh. Budapesten 1942. május 14-én. (Tem. n.) — Ref. konvertita. Szülők: Neumann Zsigmond, Rahn Juliánna. Pályáját 1883-ban mint a szerajevói magyar el. iskolák igazgatója kezdte, majd még ez évben a lipótsztráti áll. polg. isk. igazgatója, 1893-ban Csanád vm. kir. tanfelügyelője lett. 1896-ban szolgálatátételre berendelték a vall.- és közokt. minisztériumba, ahol 1913-ban min. tanácsos, 1917-ben államtitkár lett. 1918-ban nyugdíjazták. 1919-ben megalapította a M. Királyság pártját, melynek üv. elnöke volt. — Irod.-tört. érdekű munkái: *Apáczai Csere János mint pedagógus*. Bp., 1893. (Előszőr újpesti p. leányisk. 1891/2. értes.-ében.) — *Szemelvények A. Csere János paed. műveiből*. U. o., 1900. — *A. Csere János születésének háromszázadik évfordulójára*. U. o., 1925. — *Emlékbeszéd A. Csere János szül. 300. évford.* Nagykőrös, 1927.

, OBERLE JÓZSEF, c. tanügyi főtanácsos, gimn. igazgató, az. Irodalom-tört. Társ. ellenőre, szül. Stószon (Abaúj-Torna vm.) 1885-ben, megh. Budapesten 1942. április 14-én. — R. kat. Eredetileg gör.-lat. szakos tanár volt,

majd a budapesti kir. tanker. főigazgatóság előadója s mint ilyen a főigazgató megbízott helyettese lett. Ő rendezte sajtó alá Pintér Jenő magyar irodalomtörténete utolsó két, poszthumusz kötetét (Bp., 1941).

OLAH GABOR, áll. gimn. r. tanár, a Petőfi Társ. r. tagja, szül. Debrecenben 1881. január 17-én, megh. u. o. 1942. június 23-án. — Ref. Középiskoláit szülővárosában, az egyetemet Bpsten elvégezvén, 1905-ben a m.-lat. szakcsoportból középisk. tanári oklevelet szerzett. Még ez évben a debr. ref. kollégium könyvtárának lett a tisztje s egyúttal s. tanár a ref. gimnáziumban. 1908-ban Párizsban járt. 1913-ban a debr. áll. reálisk. (utóbb Fazekas gimn.) r. tanára lett. Évek óta vesebajban szenvedett. — Néhány kortársával megalakította a Bokréta társaságot s e címen több kötetnyi közös antológiát is kiadtak. Versei, tárcái és irod. tanulmányai 1897-től debr. és bpi lapokban és folyóiratokban. — A P. Hírl. 1942. VI. 24. sz.-ában megjelent nekrológ szerint száznál több kötete jelent meg s 40 köt. kézirat maradt utána. — Előttem ismert munkái: *Csokonai és a latin költők*. Bp., 1904. — *A nyilvános olvasó szakszerű könyvjegyzéke*. (A debr. ref. főisk. ltárának kiadv. 1.) Debr., 1905. — *Barangolások Erdélyben*. U. o., 1906. — *Költemények*. 1904/6. Bp., 1906. — *A debreceni nyelvjárás*. (Nyelvészeti Füz. 26.) U. o., 1907. — *Utazás a Harzba*. Irta Heinrich Heine. Németből. (Olcsó Ktár. 1503/5.) U. o. 1907. — *Az élet lobogója alatt*. Új versek. Debr., 1908. — *Sámson*. Költői elb. Bp., 1908. — *Keletiek Nyugaton*. Debr., [1908]. (2. kiad. U. o., 1909.) — *Gondolatok felhőfutása*. Költemények. U. o., 1909. — *Istenek alkonya*. Új versek. Bp., 1909. — *Korunk hőse*. Elb. költ. U. o., 1909. — *Petőfi képzetele*. Debr., 1909. — *Irói arcképek*. U. o., 1910. — *Rosmersholm*. Dráma 4 felv. Irta Henrik Ibsen. Ford. U. o., 1910. — *Viola elbukott*. Versek. U. o., 1911. — *Az embernek fia*. Dráma 3 felv. U. o., 1912. — *Szegény magyarok*. Reg. U. o., 1914. (2 köt.) — *Háborús versek*. (M. Ktár. 840/1.) Bp., [1917]. (Hangay Sándor- és Kiss Menyhérttel.) — *Két testvér*. Reg. Debr., 1918. (2. kiad. U. o., 1919.) — *Laura játyla*. Versek. U. o., 1918. — *Balgatag szerelem*. Elbek. U. o., 1918. — *Forradalmi versek*. U. o., 1919. — *Deák György*. Elb. U. o., 1919. — *Almodó magyarok*. Reg. U. o., 1921. — *Fekete angyal*. Reg. (A Küzdő [?] magyarok II. része.) U. o., 1922. — *Léda hatytyúja*. Reg. U. o., 1922. — *Petőfi Sándor*. (A Debr. Tisza I. Tud. Társ. I. O. Kiadv. I : 1.) U. o., 1923. — *A táltosfiú*. Reg. U. o., 1925. — *Patkánybűvölő*. Versek. U. o., 1925. — *A művészi alkotás lélektana*. (A Debr. Tisza I. Tud. Társ. I. O. Kiadv. IV : 2.) U. o., 1928. — *Válogatott költeményei*. Csobán Endre bevezetésével. (Csokonai Ktár. 1.) U. o., 1928. — *Csokonai*. (Irod. Füz. 30.) Bp., 1928. — *Isten kémje*. Új versek. Debr., 1929. — *Szárnyas ember*. Reg. Bp., 1930. — *Pokol*. Kiáltó szó a pusztában. (Versek.) U. o. (ny. Karcag), 1931. — *Új evangelium*. Reg. U. o. (ny. Karcag), 1931. — *Babits Mihály 25 éve*. (Széphalom-Ktár. 26.) Szeged, 1932. — *Költők és trók*. Debr.?, 1932. — *Paoróma*. (Versek.) U. o., 1933. — *Napkeleti királyfi*. (Mesedráma.) *A leláncolt Prometheus*. (Drámai költ.) U. o., 1936. — *A peszsimista*. (Költemények, verses drámák.) U. o., 1937. — *Hangok lázadása*. (Versek.) Bp., [1941]. — Színművei: *V. László*, dráma (bemut. Máramaroszigeten 1907. VIII. és Debrecenben X. 28); *Meztelen asszony*, dramolett 1 felv.; *A halottak visszajárnak*, dráma 3 felv. (mindkettő Debr. 1909.

XII. 10); *Az embernek fia*, dráma 3 felv. (1912); *Jött éve csodáknak*, színmű 4 felv. (Debr., 1924. XI. 15); *Lilla*, vígj. 4 felv.; *Férfi-temető*, színmű 4 felv.; *Tűzműdő*, opera 1 felv., Tatay Zoltán zenéjével (Debr., 1927. II. végén); *Széchenyi alkonya*, színmű (1932).

RITSCHL GIZELLA, szül. 1870 kör., megh. Hágában 1942. április 26-án (72 éves). — A XIX. sz. végén kiköltözött Hollandiába s ott holland költőné lett. — Egy m. versét közli: *M. Nemz.* (1906. VII. 2.).

SIMON LAJOS, ny. szföv. polg. isk. igazgató, az Orsz. Gárdonyi Társ. elnöke, szül. Cserépváralján (Borsod vm.) 1876. március 13-án, megh. Budafokon 1942. április 19-én (tem. n.). — 1900–37. állt a székesfőváros szolgálatában. Főtitkára, utóbb tb. elnöke volt a Magyarorsz. Tanítóegyesületek Orsz. Szövetségének. 1922-ben megalapította az Orsz. Gárdonyi Társ.-ot, melynek haláláig elnöke volt. — Szépirod. munkái: *Órök vágyak*. Versek. Bp., 1901. — *Cserépvári történetek*. U. o., 1927. — *Delelőn*. Versek. U. o., 1928. — *Két kis piros csizma és egyéb elbek*. U. o., 1930. — 1932. szerk. *Az egri remete* c., Gárdonyi Gézáról szóló tanulmánykötetet. — Alneve: Cserépvári Lajos.

STETTNER TAMÁS (makoshettyei), hírlapíró, a Petőfi Társ. r. tagja, szül. Budapesten 1882. október 10-én, megh. u. o. 1942. február 1-én, szív-szélhűdésben. — Ref. Szülők: S. Tamás, 1848/9. főhadnagy, fenyéri Zádor Sarolta. Közép- és katonai iskolát végzett. 1903. lépett a hírlapírói pályára s 1907. jelent meg első novellája. Előbb a *Kolozsv. Hirl.*, 1916-tól a *8 Ó. Ujs.* belső munkatársa volt. Kolozsvárt megalapította a *Haladás* c. folyóiratot. A Petőfi Társ. 1926-ban választotta tagjai közé. — Első színdarabját 1914. októberben mutatta be a kolozsv. Nemz. Szính. *Nagymagyarországon*: 1. *Anjou lihom*, 2. *Hegedűszó*, 3. *Dajkamese* c. 3 egyfelvonásosát 1922. III. 29. adta elő először a bpi Várszính. — Munkái: *Modern Bizánc*. Reg. Kolozsv., 1909. *Nero*. Tragédia. Vázlat. U. o., 1910. — *A Romanovok alkonya*. Színmű. U. o., 1914. — *At a fekete vizeken*. Elbek. (Új Termés. 12). Bp., (1926). — *A szent milliárdos*. (Reg. U. o., 1926). — *Távol az istenektől*. Reg. 1/2. kiad. U. o., (1928). — *Zuhanó idők*. Reg. U. o., (1933). 2 köt. — Írói neve: Zádor Tamás.

STRÉM ISTVAN, dr. jur., hírlapíró, szül. Budapesten 1891. március 30-án, megh. Budapesten 1942. február 11-én hajnalban. — Izr. Szülők: S. József, Feuer Malvin. Atyja borkereskedő volt Nagykanizsán s 1890-ben költözött Budapestre, ahol csemegekereskedést nyitott. Néhány év alatt tönkrement, mire családjával visszaköltözött Nagykanizsára. S az itteni piaristáknál végezte a gimnáziumot s házitánítóskodással tartotta fenn magát. Majd beiratkozott a budapesti egyetem jogi karára s 1913. febr. 1-én letette a doktortúst. Közben újságíró volt Nagykanizsán, belső munkatársa a *Zala*-nak, fel. szerkesztője a *Zalai Közl.*-nek s végül megalapítója a *Zalai Hirl.*-nak. 1913. október 1-én bevonult katonának. Mint hadapródörmeister 1914. augusztusában az orosz hatérrre került, résztvevett az uhnovi harcokban, majd a ravaruszkai ütközetben s 1914. november 20-án Zsiborovnál fogságba esett. Négy évig raboskodott a szibériai Berezovkán s két évig Vladivosztozk közelében, Nikolszkuszuriszokban. A hadifogságban általa szerkesztett *Berezovka* c. lap, később cinkográf másolatban, a berezovkai Magyar Egyesület hiv. lapja

volt. A fogságból tengeri úton 1920 novemberében hazatérve, 1921 januárjában a budapesti *Ujs.* külpolitikai rovatvezetője lett. Még ez év augusztusában megnősült s miután felesége, akinek *Vadrózsa asszony* c. könyvében állított emléket, 1926 februárjában meghalt, néhány évi özvegyesség után másodsor is megnősült. Ekkor vette el Hinterecker Margitot. Gyermekkora óta gyomorbetegben szenvedett s a gyomorvérzés következtében beállott fehérvérűség vitte a sírba. — Mint meggyőződéses spiritiszta szerkesztette a *Spiritiszta Szemlé*-t. Versei és novellái kül. lapokban, de főleg a *M. Irás*-ban. — Munkái: *A könnyek fátyolában*. Versek. Nagykanizsa?, 1911. — *Mert fáj az igazság*. Versek. U. o.? 1913. — *Az én ablakom*. Lírai írás a hadifogságból. Bp., 1921. — *Lucrecia Borgia*. (Női Arcképek. 5.) U. o., [1921]. — *A balatoni gróf*. Reg. U. o., 1923. — *Spiritizmus*. Népsz. ismertetés. U. o., 1923. — *A jávirágos ablak*. Dráma. U. o., 1925. — *Vadrózsa asszony*. Versek. U. o., [1927]. — *Nincsen halál, csak élet*. Spiritiszta világvép. U. o., 1932. — *A zöld vadász*. Drámai költ. U. o., 1933. — *A végtelen országútján*. Reg. U. o., (1934). — *Szerelem és lélek*. Novellák. U. o., [1936]. — *Hasad a hajnal*. Színm. U. o., 1939. — *Van túlcélág*. U. o., 1940.

SZAKÁCS ANDOR (szenterzsébeti), hírlapíró, szül. Kecskeméten 1877. november 18-án, megh. Budapesten 1942. február 22-én (tem. n.). — Ref. Szülők: S. István, Pólya Róza. Tanulmányait a kecskeméti ref. gimn.-ban és a budapesti egyetem jogi karán végezte, ahol államtud. vizsgát tett. Hírlapírói pályáját a *Morsz.* szerkesztőségében kezdte. Innen Szegedre került, a *Szegedi Napló*-hoz, ahol 3 évig dolgozott. 1902-ben megalapította a *Szeged és Vidéke*-t, majd a *Szegedi Ujs.*-ot. 1907/12. a *B. Hírl.*, 1912/13. az *Est* munkatársa, 1914/17. a *Morsz.* és 1917/19. az általa alapított *Virradat* fel. szerkesztője volt. 1919 szeptemberében min. tan. rangban a Friedrich-kormány sajtófőnöke lett s ez állásától a Huszár-féle koncentrációs kabinet megalakulásakor vált meg. Ekkor államtitkári címet kapott. 1922 áprilisáig főszerkesztője volt a *Virradat*-nak. Ekkor a békési kerület nemzetgyűlési képviselője lett az ellenzéki 48-as Kisgazda-Földműves és Polg. Párt programjával. Az 1926-i ált. választásokon kimaradt a parlamentből s ekkor megalapította a *Mai Nap* c. napilapot, melynek főszerkesztője lett. 1931/35. régi kerületét újból képviselte a parlamentben. Pártonkívüli programmal nyerte el mandátumát, de később csatlakozott a Függetl. Kisgazdapárthoz. Legutóbb a *Függetl. Kisgazda* fel. szerkesztője és kiadója volt. — Munkái: *A fekete szivárvány*. Regényvázlat. Szeged, 1900. — *Egyetlen orvosság*. Reg. U. o., 1904. — *Ifjúság kedélye*. Reg. U. o., 1904. — *Szabad szerelem*. Reg. U. o., 1904. — Ezek közül az *Egyetlen orvosság* előszöi: *Szegedi Napló* 1901: 161—251. sz.

TAHY ENDRE (tahivári és tarkeői), dr. jur., m. k. kormányfőtanácsos, ny. vármegyei főjegyző, szül. 1879-ben, megh. Balatonfüreden 1942. május 28-án. — R. k. Középiskoláit Ungvárt, a jogot Bpsten végezte s az ú. n. kereszt-mozgalom idején az Egyetemi Kör elnöke és az ifj. Ker. Nemz. Párt vezére volt. 1901/19. Ung vme tisztviselője volt. A cseh megszállásor Budapestre került s a közéletmezési minisztériumba nyert beosztást, melynek 1924/5. felszámolását mint osztályfőnök irányította. Azóta kótaji birtokán gazdálkodott. — Főmunkatársa volt az *Ung* c. lapnak s évekig fel. szerkesztője a *Határszéli Ujs.*-nak.

TELKES (1881-ig Rubin) ERNŐ (1907-től kelenföldi), nyug. külügymin. sajtóelőadó, szül. Pesten 1872. november 24-én, megh. Budapesten 1942. május 20-án. — Unit. konvertita. Szülők: T. Simon, min. főszámtanácsos, Szonnert Mária. Tanulmányai során 3 évet töltött Párizsban, 2 évet Londonban, 3 és fél évet a cári Oroszországban s 1—1 évet Bécsben és Belgrádban. Az 1914/8. háború folyamán mint t. tiszt még 1914-ben orosz fogságba esett s 40 hónapot raboskodott Szibériában. Mint sajtóelőadó a belügyminisztérium, a miniszterelnökség és a külügyminisztérium kötelékében szolgált. — Regényfordításai: *A bíbor pecsét.* Írta I. M. Walsh. (P. Hírl. Kvek. 68.) Bp., (1929). — *A zátony.* Írta Francis Brett Young. (U. o. 118.) U. o. (1930). — *A benini csapda.* Írta Robert Simpson. (U. o. 132.) U. o., (1930). — *Lady Sheba, a reklámkirálynő.* Írta William Caine. (U. o. 189.) U. o., 1931. — *Az odvas fa titka.* Írta H. Titus. (U. o. 347.) U. o., (1934). — *A smaragd nyakék.* Írta Ben Boll. (U. o. 361.) U. o., (1934). — *A római express.* Írta Rurh Alexander. (Félpengős Reg. [44].) U. o., [1934]. — *Egy meglátható gonoszterv.* Írta J. M. Culley. (P. Hírl. Kvek. 405/6.) U. o., (1935). — *A marhatolcajok.* Írta Charles Alden Seltzer. (U. o. 431/2.) U. o., (1936). — *Egy vakmerő örökös.* Írta W. Butler. (U. o. 497.) U. o., (1937). — *A guruló fej.* Írta Austine Stone. (U. o. 519.) U. o., (1937). — *A kiverő bika visszatér.* Írta Will Jenkins. (U. o. 591.) U. o., (1939).

VAGÓ GEZA, színész, szül. Nagyváradon 1882-ben, megh. Budapesten 1942. januárjában. — Szülők: V. Mihály, Markovics Jozefa. Eredetileg festő volt, majd iparművész s végül színész. Színészi pályáját 1901. Deák Péter társulatánál kezdte. 1904-ben a bpi Népszính.-hoz szerződött. 1907. okt. 12-én megnyitotta az Intim Szính.-at, 1911-ben a Vígszínkör, majd a városligeti Jardin de Paris igazgatója lett. 1916 májusában a Budapesti Szính.-hoz szerződött. — Rengeteg színdarabot írt. Ezek közül fölemlíthetők: *Kukorica Jónás.* En. paródia 3 felv. Mérei Adolffal (bemut. Városlig. Színkör 1905. VI. 21); *Szép Ilonka.* Dalját. 3 felv. Szávay Gyulával, Szabados Béla zenéjére (Kir. Szính. 1906. X. 20); *A századik menyasszony.* Dalját. 3 felv. Méreivel, Barna Izsó zenéjére (Budai Színkör 1907. VI. 7); *Ó!* Színm. 4 felv. Szemere Györggyel (M. Szính. 1910. II. 12); *Nagy dolog a háború.* En. ját. 4 képben. (Kir. Szính. 1914. IX. 26); *Málcsi mozgósít.* Operett 3 felv. Tábori Emillel, Virányi Jenő zenéjére (Bpi Szính. 1915. VIII. 17); *Négy a kislány.* Operett 3 felv. u. azzal, Barna Izsó zenéjére (Budai Színkör 1916. VIII. 11); *Lavotta szerelme.* En. ját. 3 felv. Barna Izsó zenéjére (Népopera 1917. IV. 13, száznál többször ment!); *A tánckirály.* Operett 3 felv. Zsoldos Andorral, Nádor Mihály zenéjére (Föv. Nyári Szính. 1921. VI. 25); *A kölcsönkért feleség.* En. boh. 3 felv. Írta Maurice de Valliers. Ford. Szántó Mihály zenéjével, Zsoldos Andor verseire (1921. VII. 27.); *Pista.* Operett 3 felv. Matolay Károllyal, Kossovich Pál zenéjére (Bpi Szính. 1922. VI. 27). — Verskötete: *Harmatcsöppek.* Nagyvárad, 1903.

ZADOR TAMÁS, I. Stettner Tamás.

G. P.

Felelős szerkesztő és kiadó: Kozocsa Sándor, Budapest, VIII. Rákóczi-út 19 41.174. — K. M. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1942. (F.: Thiering Richárd.)

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG.

I. Tisztviselők.

Elnök: Alszeghy Zsolt. — Alelnökök: Gulyás Pál, Sík Sándor, Szász Károly, Szinnyei Ferenc. — Titkár: Brisits Frigyes. — Szerkesztő: Kozocsa Sándor. — Jegyző: Kerecsényi Dezső. — Pénztáros: Regényi Sándor. — Ellenőr: Batizi László.

II. Választmányi tagok.

Agárdi László. — Angyal Dávid. — Ágner Lajos. — Baranyai Zoltán. — Baránszky-Jób László. — Barta János. — Bán Aladár. — Bánhegyi Jób. — Bencze István. — Berczik Árpád. — Biczó Ferenc. — Birkás Géza. — Biró Imre. — Bodor Aladár. — Clauser Mihály. — Császár Ernő. — Dénes Tibor. — Édes Jenő. — Fábíán István. — Farkas Gyula. — Fest Sándor. — Fóris Miklós. Galamb Sándor. — Gálos Rezső. — Gulyás József. — Gyomlay László. — György Lajos. — Gyulay Ágost. — Hajnóczy Iván. — Halász László. — Hankiss János. — Havas István. — Helle Ferenc. — Horváth Béla. — Horváth János. — Imre Sándor. — Kardeván Károly. — Kardos Albert. — Kardos Tibor. — Keményfy János. — Kéky Lajos. — Klemm Antal. — Kocsis Lénárd. — Korpás Ferenc. — Kovács Kálmán. — Kömives Kolos. — Kristóf György. — Kürti Menyhért. — Lám Frigyes. — Lengyel Miklós. — Madzsar Imre. — Marczinkó Ferenc. — Melich János. — Merényi Oszkár. — Mitrovics Gyula. — Mixics Lajos. — Nagy Sándor. — Nedeczey Jenő. — Pais Dezső. — Pap Károly. — Papp Ferenc. — Petri Mór. — Pitroff Pál. — Prónai Lajos. — Radó Antal. — Radványi Kálmán. — Solt Andor. — Solymossy Sándor. — Staud Géza. — Szabó István Andor. — Szabó Richard. — Szemkő Aladár. — Szira Béla. — Szomolányi József. — Thienemann Tivadar. — Timár Kálmán. — Vajthó László. — Vargha Damján. — Varjas Béla. — Ványi Ferenc. — Várdai Béla. — Várkonyi Nándor. — Vikár Béla. — Voinovich Géza. — Zolnai Béla. — Zsigmond Ferenc.

IRODALOMTÖRTÉNET.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóirata, az Irodalomtörténet, beható tájékozást nyújt a magyar irodalom és irodalomtörténet haladásának minden fontosabb mozzanatáról. Ara egy évre 8 pengő. Iskolák, könyvtárak, társaskörök és könyvkereskedők számára az előfizetés 16 pengő. Külföldi megrendelés egy évre 16 pengő.

A jelzett összegek a Magyar Irodalomtörténeti Társaság pénztárosának, Regényi Sándornak küldendők be postautalványon (Budapest VII, Barcsay-u. 5), vagy a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 30.309. számú postatakarékpénztári csekk-számlájára fizetendők be.

A társasági ügyeket Brisits Frigyes titkár intézi (Budapest XI, Ibrahim-utca 14).

Az ismertetésre szánt könyvek és folyóiratok Kozocsa Sándor szerkesztő címére küldendők (Budapest VIII, Rákóczi út 19).

A folyóirat szétküldésére vonatkozó kérelmek és panaszok Regényi Sándor pénztárosnál jelentendők. (Bp. VII, Barcsay-utca 5.)

Az Irodalomtörténet Füzetei.

Szerkeszti: Kozocsa Sándor.

	P.
1. Fábrián István: Az irodalomtörténetírás módszereiről..	2—
2. Varjas Béla: Ferenczi Lőrinc és az első Balassa-kiadás	2—
3. Lovass Gyula: Török Gyula	2—
4. Dezsényi Béla: Kovacsóczy Mihály és az első magyar napilap terve	2—
5. Brisits Frigyes: Babits Mihály	2—
6. Alszeghy Zsolt: Nemzetietlen-e irodalmunknak ú. n. „nemzetietlen kora“?	2—
7. Agárdi László: Bartóky József az elbeszélő	2—
8. Birkás Géza: Az ember tragédiája és a franciák	2—
9. Pap Károly: Adalékok a Debreceni Csokonai Kör történetéhez	2—
10. Cs. Gárdonyi Klára: Farsangi játék a XVIII. századból	2—

A füzetek a szerkesztőségben kaphatók!

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

MEGINDÍTOTTA

PINTÉR JENŐ

SZERKESZTI

KOZOCSA SÁNDOR

HARMINCEGYEDIK ÉVFOLYAM.

KIADJA A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG

BUDAPEST, 1942.

TARTALOM

TANULMÁNYOK.

	Oldal
Solt Andor: Öt év Szigligeti Ede életéből	169
Szemző Piroska: Petőfi Sándor követjelöltségének egykorú hazai sajtója	177

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Szombathy János: A kantai minorita iskoladrámák	187
Kardeván Károly: Madách és Eötvös	188
Turóczi-Trostler József: „Amit fül nem hallott, a szem meg nem jára“	190

BÍRÁLATOK.

Madách Imre összes művei. — Madách Imre összes levelei. — Rédey Tivadar: Ódry Árpád. — Tóth László: Erdélyi biedermeier. — Kristóf György: Királyhágón inneni írók Erdélyben. — Csery-Clauser Mihály: Széchenyi napjai. — Trencsényi-Waldapfel Imre: Erasmus és magyar barátai. — Lengyel Tamás: Gróf Teleki László. — M. Beleznay M. Cecília: A Felső-magyarországi Minerva 1825—1836. — Dányi Károly: Kossuth és a Deák-párt hírlapi vitája 1867-ben. — Kunszery Gyula: Magyar írók bűnperei	195
--	-----

FOLYÓIRATOK SZEMLEJE.

Folyóiratok	202
-------------------	-----

FIGYELŐ.

Pintér Jenő síremlékének leleplezésekor. — Pintér Jenő munkaterülete. — Hírek. — Elhúnytak	205
--	-----

Öt év Szigligeti Ede életéből.

Irta : SOLT ANDOR.

Báró Orczy Bódog két és fél éves igazgatósága a Nemzeti Színház történetének egyik legsötétebb korszaka volt. A művelt, jószándékú magnást kezdetben a közönség is, meg a kritika is kedvezően fogadta, rövidesen kiderült azonban, hogy sem érzéke, sem képessége nincs a színház vezetéséhez. Orczy muzsikuss lélek volt, Liszt Ferenc híve és barátja, s egyedül az opera érdekelte; a drámával meg az adminisztrációval nem sokat törődött. Így történt, hogy a prózai játékrend egészen elszürkült, a színház belső élete pedig ijesztően lezüllett: a rend és a fegyelem meglazult, egyik személyi botrány a másikat követte, a gazdasági ügyvitelben súlyos szabálytalanságok történtek, a deficit napról napra nőtt. A sajtóban, sőt még a parlamentben is egymást érték a támadások, úgyhogy Orczy a közvélemény nyomása következtében 1873. márciusában benyújtotta lemondását. Gr. Szapáry Gyula belügyminiszter ekkor — átmeneti megoldásként — egy triumvirátust állított a színház élére: Szigligeti Edét az általános igazgatói adminisztratív teendők mellett a drámai, Erkel Ferencet az operai szak vezetésével bízta meg, ketten pedig Ribáry József belügyminiszteri tanácsost nevezte ki közvetlen felügyelőként. Szigligeti 1873. március 31-én vette át hivatalát távozó elődjétől, s ezzel új fejezet kezdődött mind az ő, mind a színház életében.

Szigligeti, noha megbízása csak bizonytalan időre szólt, s az első három hónapban sem ő, sem Erkel nem kapott külön fizetést, nagy buzgalommal fogott hozzá a munkához. Helyzete nem volt könnyű, Orczy mindent a legnagyobb rendtelenségben hagyott hátra. A pénztár lezárásánál tetemes hiány mutatkozott, a Radnótfáy-alapról évek óta nem készült szabályszerű elszámolás, a díszlet- és ruhatár olyan siralmas állapotban volt, hogy Szigligeti külön felülvizsgáló bizottság kiküldetését kérte,¹ a költségvetés egyensúlyát egyrészt több évre szóló indokolatlanul magas operai szerződések, másrészt kifizetetlen szállítószámlák fenyegették felborulással. Csak kitarató, aprólékos munkával lehetett lassanként rendet teremteni ebben a dzsungelben. Szigligeti mindenek előtt új szabályzatot rendszeresített a pénztárnoki, a gazdasági, az ellenőri és a jegykezelési teendők terén, majd igyekezett szabadulni Orczy terhes szerződéseitől, végül pedig céltudatos műsorpolitikával törekedett a színház anyagi és erkölcsi helyzetét emelni. Nem szegték kedvét az olyan váratlan akadályok sem, mint az 1873-i „krach“ nyomán mutatkozó pangás, a Kerepesi-út rendezése, vérhasjárvány, nyári hőség következtében beállott kényszerzűnet, stb. stb. Sikerült is két év alatt a deficitet 75.000 forintról 27.000-re csökkenteni, ugyanakkor, amikor az eredeti és a klasszikus művek előadása 26%-al emelkedett, a darabo-

¹ Pukánszky Kádár Jolán: *A Nemzeti Színház százéves története*. II. köt. 1938. 451. s. k. II.

kat pedig hasonlíthatatlanul fényesebben állították ki, mint a multban.² S bizonyára még kedvezőbb eredményt lehetett volna elérni, ha nem korlátozza Szigligeti tevékenységét megbízatásának ideiglenes jellege. Különösen a személyi ügyekben került sokszor nehéz helyzetbe: volt kartársaival szemben kellett a színház érdekeit érvényesítenie egy olyan állásban, amely sem a tekintély, sem a bizalom emelésére nem volt alkalmas. Maga Szigligeti mutatott rá erre a visszásságra; már 1873. őszén sürgette az igazgatói állás végleges betöltését, a kormányzat azonban egyre halogatta a döntést. Szigligetinél alkalmasabb egyént keresve sem találhattak volna, kinevezését pedig nem tartották égetően fontosnak. Az illetékes tényezők langyos magatartása nagyon is érthető: Szigligeti sohasem politizált, sorsát nem kötötte egyik vagy másik párt szekeréhez, ezért azután senki sem állt ki melléje személyének teljes súlyával — hozzáértés, becsületesség, munkateljesítmény önmagukban kevésnek bizonyultak egy közintézeti vezetőállás elnyeréséhez De befolyásolhatta a kormányzatot egyes körök meg-megújuló támadása írónk ellen. Az élet örök törvényszerűségei ezúttal is érvényesültek: a fiatal nemzedék szemében szálka volt már az „örög“ Szigligeti. Eleinte csak itt-ott hallatszott egy-egy ellenzéki hang: Rákosi Jenő már a triumvirátus kinevezésekor is abbéli óhaját fejezte ki, hogy a színház vezetése bízassék friss erőre; br. Jósika Kálmán 1874 tavaszán ajánlgatta Szigligeti távozását a színház éléről. 1875 elején azután az egész sajtó hullámszámba jött, s erőlesen sürgette a Nemzeti Színház ügyeinek végleges tisztázását. A „Jelenkor“ a Szigligeti-régime tarthatatlanságát hangoztatta, a „Közérdek“ támadó leveleket közölt, a „Reform“ hasábjain Pázmány Dénes — ki csak nemrégiben sült fel hivatlan prókátorságával a francia szerzők jogdíja ügyében³ — kikickedt s Dobsz Lajost javasolta az igazgatói székbe. Ezt a megoldást a „Pesti Napló“ is helyeselte, egyedül a „Hon“ hangoztatta Szigligeti érdemeit — Jókai már Orczy bukása idejében is cikksorozatban szállt síkra régi barátja mellett, s most sem hagyta őt cserben. Közben márc. 2-án lemondott a Bittó-kormány, a király Wenckheim Bélát nevezte ki miniszterelnöknek, s az új belügyminiszter, Tisza Kálmán márc. 20-án br. Podmaniczky Frigyeset kormánybiztosként azzal a feladattal bízta meg, hogy a Ribáry—Szigligeti—Erkel igazgatás ellen hozott vádakat vizsgálja ki, s tegye meg a szükséges intézkedéseket.⁴

Podmaniczky menten munkához látott s május végén terjedelmes jelentésben foglalta össze tapasztalatait és javaslatait. Az ellenpárt kénytelen volt elhallgatni — a tények teljes mértékben igazolták Szigligeti eddigi működését, Podmaniczky egyedül őt tartotta alkalmasnak a színház további vezetésére. Tisza Kálmán elfogadta a felterjesztést: a „Budapesti Közlöny“ 1875. jún. 29. száma hozta br. Podmaniczky Frigyes intendánsi kinevezését, egyben azt a belügyminiszteri leiratot, mely az 1875/76. évi költségvetés és az 1873-i ankét által kidolgozott szabályrendelet jóváhagyása mellett megbízta az intendánst, hogy „Szigligeti Ede úrral, mint a nemzeti színháznak a fentebb megerősített szabályrendelet alapján és az ott körülírott hatáskörrel kinevezett drámai és

² Ld. Szigligeti előterjesztését br. Podmaniczky Frigyeshez: Hon. 1875. máj. 26. és köv. sz.

³ Pukánszky Kádár Jolán id. m. 464. s k. II.

⁴ U. o. 470—71. l.

administratív igazgatójával a szerződést a bemutatott és itt visszacsatolt mintázat szerint egyelőre három évre kösse meg".⁵ Ezzel Szigligeti 41 évi szakadatlan hűséges munkássága után elérte azt a legmagasabb polgári állást, amely előtte nyitva állt.

Örült-e a kinevezésnek, boldog volt-e? Tudjuk, hogy hiúság nem bántotta, cím és rang, társadalmi dicsőség nem kápráztatta; mint író sokkal magasabbra emelkedett már: egy egész nemzet elismerten legnagyobb élő drámaírója volt. Mindenestére jogos megelégedés tölthette el: vezetője lett annak az országos intézménynek, melynek kapuján négy évtizeddel előbb szorongó szívvel lépett be mint színészújonc. Eddig mások utasítását, mások tervét kellett engedelmesen végrehajtania. még akkor is, ha érezte, hogy ő jobban tudná a színházat vezetni. Senki nálánál alaposabban nem ismerte színi viszonyainkat, hiszen a magyar dráma és a magyar színház ügye a harmincas évek vége óta válthatatlanul egybeforrott személyével, — mégis hányszor kellett tűrnie műkedvelő főnökök packázását, hivatlan nagyéagok kritikáját, hányszor kellett saját művészi önérzete és becsvágya, személyes érdeke ellen cselekednie felsőbb utasításra, kistisztviselői fizetésért. Most végre parancsnoka lett annak a hajónak, amely nélküle már rég zátonyra futott volna. S mindezt önmagának köszönhette. A Nemzeti Színház addigi vezetői társadalmi és politikai előkelőségek voltak, akik személyes kapcsolataik révén kerültek az igazgatói székbe — Szigligeti a maga erejéből küzdötte fel magát erre a polera, a Nemzeti Színház történetében ő az első színész, akit tehetsége és szorgalma az igazgatói állásra emelt.

Igaz, most sem kapott teljesen független hatáskört, mert intendáns rendelkeztek föléje; a tényleges hatalom azonban az övé volt, s a gavallér báró minden intézkedését helybenhagyta, személyének és állásának teljes erkölcsi súlyával támogatva munkáját. Az anyagiakat illetőleg sem panaszkodhatott: mint igazgató évi 3000 ft. fizetést húzott; ez s írói tiszteletdíjai szép jövedelmet biztosítottak neki. Most már hozzáfoghatott saját anyagi ügyeinek rendezéséhez is, a független, nyugodt élet rég óhajtott reménye beteljesedni látszott. Az, amiért egész életében küzdött és szenvedett: családjának jóléte immár biztosítva volt.

Gyermekei egyre kevesebb gondot, egyre több örömet okoztak. Legidősebb leánya, Mária pártában maradt. Derék, csendes teremtés volt. Otthon nemcsak a háztartásban segített, hanem apja magánügyeiben a titkári teendőket is ellátta — a „mi kancellistánk“, így nevezte őt Szigligeti tréfásan. Mikor hugai férjhez mentek s gyereket vártak, hozzájuk költözött hetekre, hónapokra, s ápolta őket szeretettel, odaadással. Anna és Aranka után most a másik két leány is főkötő alá került. Jolán, a „papa kedvence“, még 1875-ben kilépett a Nemzeti Színház kötelékéből; búcsúfellepte jún. 4-én volt a *Tűcsök*-ben, Birchpfeiffer népszerű darabjában, — ebben lépett annak idején először a világot jelentő deszkákra. Úgyes, eleven, kedélyes színésznő volt, a kacér komornák szerencsés ábrázolója; Mendelssohn zenéje az ő Puckját idézi a párizsi szalóknokban forgoló Juth Zsigmond emlékeztetőbe.⁶ Jún. 8-án esküdött örök hűséget Hutiray Ferencnek, gr. Károlyi Gyula gazdatisztjének; a fiatal pár az aradmegyei Simándra költözött, itt látogatta meg őket Szigligeti még ez év júliusában.

⁵ U. o. 477. l.

⁶ *Juth Zsigmond naplója*, 1940. 207. l.

Ferike, a legkisebb leány, 1873-ban végezte a szini tanodát, s eleinte Miklósy Gyula istvántéri színházában működött, majd 1874. márciusában a Nemzetihez szerződött. Szép hangja, értelmes, kifejező játéka volt, a kritika csupán kis termetét és a szívből jövő melegség hiányát róttá fel hibájául. 1875. dec. 1-ével azonban ő is megvált a Nemzeti Színházról; Bécsbe költözött s német színésznőnek képezte ki magát, talán Bulyovszkyné Szilágyi Lilla példája ösztönözte. Szép sikerei voltak Svájcban és Németországban, még Amerikába is hívták 8000 dollárral, a gondos apa azonban lebeszélte erről. „Oly messze idegenek közt — tengeri betegség — kívül menne — s van-e elég garancia?” — így aggodalmaskodott Szigligeti, s Ferike hallgatott a tanácsra, mert tudta, hogy apja csak a legjobbat akarja. 1877-ben azután ő is a házi tűzhelynél találta meg boldogságát: dec. 10-én vezette oltárhoz Mudrony Soma országgyűlési képviselő, a magyar iparügy kiváló szakembere.

A fiúkkal már kevesebb szerencséje volt Szigligetinek. Jóska, az idősebbik, mint komikus hanyódott vidéki szintársulatoknál; 1877-ben ő is megházasodott, Pálmai Ilkát vette feleségül. Móric, a legkisebb gyerek, a keszthelyi Gazdasági Akadémián folytatta tanulmányait, alighanem Hutiray biztatására. Sohasem volt inyére a tanulás, — apja, kibén az objektivitást még a szülői szeretet sem tudta elhomályosítani, „iskolaketerülő fráternek“ nevezte egyik levelében.

A személyes ellen- és rokonszenven felülemelkedő tárgyilagosság jellemezte Szigligeti igazgatói magatartását is. A személyzet szerette őt, mert igazságos és méltányos volt; a tagokkal való érintkezésben talán kelletnél szárazabb és ridegebb hangot ütött meg, társalgási nyájaság helyett csak pedáns udvarias-ságot tanusított,⁷ viszont így jobban megőrizhette pártatlanságát. Igazság-érzetére jellemző anekdotát örökített meg Jókai.⁸ Szigligetiéknek jó barátja volt Mocsonyi Mihályné, dúsgazdag pesti polgárasszony. Ő adta a pénzt kölcsönbe ahhoz a nyári lakhoz, amelyet Szigligeti a Svábhegyen építtetett. Még az ötvenes években történt, hogy Mocsonyiné fivérét ennek házmestere ingerült-ségében késsel meggyilkolta, s mivel a bős ember a Nemzeti Színház kapusa is volt, Szigligetit — ki akkor a színház titkára volt — erkölcsi bizonyítvány kiállítására hívta fel a vizsgálóbíró. Szigligeti a tettest különösen becsületos, józanéletűnek ismerte, s csak azt bizonyíthatta. E miatt aztán elvesztette Mocsonyiné barátságát, a nyaralót is el kellett adnia, hogy megfizethesse az adósságot. Szigligetinek fájt az eset, de azt mondta: „Sajnálom, de mást, mint ami igaz, nem bizonyíthatok. Ha az én testvéremet ölte volna meg, akkor sem tudnék mást bizonyítani.“

Így vezette a rábizott színházat is: sohasem a személyt, mindig az ügyet nézte. Hivatalát a legnagyobb pontossággal és lelkiismeretességgel látta el; minden délelőtt a színházban volt, drámai napon este is; ha beteg volt, még ágyban is a benyujtott drámák kéziratát olvasgatta.

Az 1873/74. és 1874/75. évadban a hagyományos műfajstílusban állította össze a játékrendet, úgy azonban, hogy az eredeti és a klasszikus drámák lassanként túlsúlyba kerültek. Erre az időszakra esett — csak a jelentősebbeket említve — a *Csók* (Dóczi Lajos), a *Krakkói barátok*, a *Szerelmem iskolája*, a

⁷ Ld. Podmaniczky Frigyes jellemzését Pukánszkyne Kádár Jolán id. m.-ban. 474. l.

⁸ Vasárnapi Ujság 1878. 4. sz. és Petőfi Társaság Lapja 1878. 4. sz.

Ripacos Pista dolmánya (Rákosi Jenő), a *Kornélia* (Toldy István), a *Kincskeresők* (Kazár Emil), a *Székelyföldön* (Berczik Árpád), valamint a *Revizor* (Gogoly), az *Alphonse úr* (Dumas), a *Sakk a királynak* (Schauffert), a *Nők iskolája*, a *Kénytelen házasság*, a *Sganarelle* (Molière) bemutatója; a Shakespeare-kultusz a *Téli regével*, a *Viharral* és a *III. Richarddal* bővült — utóbbit Szigligeti fordításában adta ki a Kisfaludy-Társaság. Mindezt azonban messze túlszárnyalta az 1875. jan. 15-i bemutató: ekkor került színre *A falu rossza*, mint az 1874-i népszínmű-pályázat nyertese. Tóth Ede felfedezésében nagy része volt Szigligetinek: a bíráló bizottságban az ő elnöki szervezete szerezte meg a többséget *A falu rossza* számára. Abonyi Lajos *Panna asszony leánya* c. darabjával szemben. És Szigligeti volt az, aki Tóth Edének állást szorított a színháznál, hogy megmentse őt az irodalom számára. A segítség sajnos későn érkezett, de Szigligeti megmutatta, hogy nem elfogult ifjabb pályatársaival szemben.

Az mindenesetre a sors iróniája volt, hogy a népszínmű másodvirágzásának nem a Nemzeti Színház látta a hasznát. Mert mialatt *A falu rossza* első sikereit aratta, a Kerepesi-út túlsó végén már lázas sietséggel építették a főváros második állandó magyaryelvű színházát, a Nemzeti fiatalabb testvérét, sok tekintetben vetélytársát: a Népszínházat. Szigligeti 1875. aug. 15-én kötötte meg Rákosi Jenővel azt a szerződést, amelynek értelmében három évre átengedte a népszínművek előadási jogát és teljes anyagát a Népszínháznak, míg ez lemondott a tragédiák és a magasabbrendű vígjátékok előadásáról. Nehéz szívvel válhatott meg Szigligeti legkedvesebb s legtöbb dicsőséget hozott alkotásaitól, viszont megkönnyítette helyzetét, hogy darabjainak egyrészét nem kellett a saját igazgatása alatt álló színházban adatnia. Egyesek persze tudni vélték, hogy a Nemzeti Színház „igazgatósága“ rossz szemmel nézi Rákosiék vállalkozását. Rákosi Jenő tesz is rá célzásokat emlékirataiban, de nevek említése nélkül.⁹ Rosszakarát vagy irigység semmiesetre sem vezették Szigligetit; mikor Blaha Lujza 1875. szept. 20-án férjhez ment Soldos Sándor földbirtokoshoz, az esküvői ebéden éppen ő üritette poharát a Népszínházra, mondván: „Az intézet megérdemli, hogy sokáig éljen.“ Pedig akkor még azt sem tudhatta, hogy a Népszínház harmadfél év alatt 3124 ft. 45 kr. tantiémet fog neki hozni. A Népszínház megnyitáig eltelt három hónap mindenesetre jó alkalom volt a búcsúzkodásra — az utolsó népszínmű-előadások a Nemzetiben telt házak előtt mentek végbe s zajos ünneplésekre adtak alkalmat. Szept. 15-én a *Háromszéki lányok*, okt. 3-án a *Strike*, végül okt. 10-én *A szokott katona* ment utoljára azokon a deszkákon, amelyek számára íródtak.

A népszínmű kiesésével támadt ürt a műsorban Szigligeti a világirodalom klasszikus alkotásain kívül modern magyar darabokkal igyekezett kitölteni. Az irodalomtörténet ma is azt tanítja, hogy az első magyar társadalmi dráma, a *Proletárok*. — azonban Csiky Gergely érdemeinek kisebbítése nélkül megállapíthatjuk, hogy a társadalmi színműveket minálunk Szigligeti honosította meg. Már előzőleg, 1875 áprilisában, majd 1876-ban újra pályázatot hirdetett középfaájú színműre és társadalmi szomorújátékra. Tóth Ede felkarolásával már bobizonyította, hogy nem irigylí másoktól a babért, — most is ő avatta színpadi szerzővé Almási Tihamért (*Clarisse*), Bercsényi Bélát (*Gr. Dormándy Kál-*

⁹ *Emlékezések*. II. köt. é. n. 54—55. l.

mán). Csiky Gergelyt (*Jóslat*). Zichy Gézát (*A szerelem harca*). Csiky Gergely mindig kegyelettel emlékezett vissza Szigligetire, mesterének, jótevőjének nevezvén őt;¹⁰ még hálásabb lehetett Várady Antal, akinek *Iskarióthját* az Akadémia bírálatával szemben juttatta sikerhez.¹¹

A végleges igazgatóság éveire esett azután Sophokles *Antigone*, Shakespeare *Sok hűhó semmiért*, Racine *Phaedra*, Hugo *Hernani*, Schiller *A messzinai ara* c. művének bemutatója, illetőleg felújítása. A divatos külföldi írók közül elsősorban a franciákat szerepeltette (Sardou, Dumas, Coppée, Augier, Daudet, Labiche, Barrière, Feuillet, stb.), de helyet kapott a műsorban Björnson. Wilbrandt, Moser, Matthews és Verconsin 1—1 darabja is. Szigligeti éber figyelemmel kísérte a nemzeti és a nemzetközi irodalmi életet s lépést tartott a fejlődéssel. Fogékonyságára, szellemének frissességére jellemző Vasiliades újjörög drámáiról *Galatea* c. drámájának bemutatása,¹² valamint az, hogy a *Mátyás király lesz* újszerű rendezésével, meg néhány modern színpadi gép beszerzésével a Pesten járt megingeni színtársulat stílusát utánozta. Az együtttest Vízvári Gyula, Bercsényi Béla, Kőrösmezey Gusztáv, Benedek Lajos, Földényi Béla. Tóth Imre és a színi tanodában felüínt új csillag: Márkus Emilia szerződtetésével egészítette ki; egyik legutolsó intézkedése szerint pedig 1878. ápr. 1 től kezdve újra Paulay Ede töltötte volna be a rendezői állást, aki mint az Orczykorszak egyik botrányának főhőse kénytelen volt erről az állásról lemondani. Mint adminisztratív igazgatónak része volt azonkívül az operai műsor összeállításában is: a *Mignon*, *A bolygó hollandi* és a *Rienzi*, az *Aida*, a *Carmen*, a *Sába királynője* és a *Varázsfuvola* bemutatása bizonyítja, hogy e tekintetben is helyes érzékkel járt el tisztében.

A Nemzeti Színház egyre bonyolultabb üzeme nagyon igénybevette Szigligeti munkacerejét. 1873 őszén lemondott a színi tanodai tanárságról, önálló alkotásra azonban így is alig jutott ideje, meg aztán a fiatalok féltékenységét sem kívánta provokálni. „Magam is drámáiról lévén, igyekeztem minél nagyobb önmegtágadást s önzetlenséget tanusítani... a Teleki- és népszínműi pályázattól egészen visszavonultam, talán korom, talán teendőim miatt nem juthatván azon hangulathoz, melyre szükségem volna, hogy darabot írhasak.”¹³ Azért ezek az évek sem multak el irodalmi események nélkül: volt Szigligetinek még régebről néhány elfogadott darabja a színháznál, most ezeknek a bemutatására került a sor. 1873. dec. 17-én ment először a *Valéria*. A színház nagy fénnyel hozta ki a drámát, s a befektetés nem is bizonyult hiábavalónak, mert a mű egyike lett a népszerűbb műsordaraboknak. Az 1874-i esztendő két bemutatója, az *Új világ* (márc. 6-án) és a *Háromszéki lányok* (okt. 30-án) már jóval kisebb sikert arattak.

Sokkal jelentősebb esemény volt a *Dráma és válfajai* c. munka megjelenése. Szigligetinek ez a dramaturgiája a színi tanodában tartott előadásokból nőtt ki. 1873 nyarán rendezte az anyagot sajtó alá, ez év szept. 24-én nyújtotta be a Kisfaludy-Társaságnak kiadás végett, a könyv 1874. máj. végén került ki a

¹⁰ Petőfi Társaság Lapja. 1878. 13. sz.

¹¹ Galamb Sándor: *A magyar dráma története*. I. köt. 1937. 84. l.

¹² V. ö. ebben a tárgyban levelezését Gyulai Pállal. IK. 1942.

¹³ Hon. 1875. id. sz.

nyomdából. A szakkörök elismeréssel fogadták a művet, de komoly, a könyvtudós célzatának megfelelő bírálát nem hangzott el: kerék hatvan esztendőnek kellett elmúlnia, míg irodalomtörténetírásunk figyelemben részesítette Szigligeti fejtegetéseit.¹⁴

Mihelyt azonban sikerült Szigligetinek a színház ügyeit rendbe hoznia, újra kézbevette az írótlalt. 1875. decemberében az 1868-i Nádasy-pályázaton megdícsért *Perényi Péter* dramatizálásával foglalkozott, a darab azonban már csak halála után került színre, akkor is töredékesen, a síremléke javára rendezett előadás egyik műsorszámaként. Vértosy Jenő¹⁵ is, Galamb Sándor¹⁶ is úgy sejtik, hogy a Balkán-háborúval kapcsolatosan fellángolt török-magyar barátság tette bemutatását időszerűtlenné. 1876 nyarán újra népszínművet írt, most már Rákosiék számára, *Kényes Bertók* címen. A Népszínház 1877. jan. 4-én mutatta be, mérsékelt sikerrel. A kritika szerint mögötte marad közepes hatású darabjainak; voltaképen nem is volt igazi népszínmű, csak vaudeville-szerű keret, amely egy csomó énekszám bemutatására adott alkalmat. Hasonló langyos fogadtatásban volt része a *IV. Béla* c. történeti tragédiának; ez a dráma már 1870-ben olynerte a Teleki-díjat, színrehozatalát azonban többször is elhalasztották. A bemutatót csak félig telt ház nözte végig, s az előadás — noha Jászai Mari és Szigeti Imre vitték a főszerepeket — nem tudta az egyébként irodalmi igényű darab költői szándékait érvényre juttatni. A bemutatónak így mindössze az a jelentősége, hogy az utolsó volt írónk életében.

Az alkotókedv lassú elapadása azonban nemcsak a megnövekedett hivatali munkakörrel állt összefüggésben. Szigligeti 1874-ben hatvanadik életévét töltötte be, s a szakadatlan munka, a folytonos életküzdelem elkoptatta, kifárasztotta. Az 1877-i esztendő folyamán szemmel láthatólag megöregedett: haja és szakálla egészen megőszült, szája körül a sok keserű mosoly mély ráncot ásott. Betegeskedni is kezdett: szívbaja támadt, sok csúnya rohamot kellett elcsenvednie. Kedélye is megromlott. Eddig sem élt társadalmi életet, de most egészen visszavonult; az irodalmi társaságok ülésén egyre ritkábban vett részt, barátait sem kereste fel, lemondott az „Írók és művészek körének“ elnökségéről is. Minden erejét a színház vezetésére összpontosította, szabad óráit pedig családja körében töltötte. Leányai, vejei, szép számmal szaporodó unokái között jól érezte magát, megonyhult, felvidult. Persze kijárt a rákosi kertbe is; palántáit, gyümölcsfáit gondosan ápolta, mércével ellenőrizte növekedésüket s büszkén mutogatta őket látogatóinak.

1878 januárjában megint magasra csapott a hírlapi polémia személye körül. A Népszínházzal kötött szerződésből már csak egy félév volt hátra, s Szigligeti, — alighanem Podmaniczky biztatására, akinek már előzőleg is meszeszemű tervei voltak a népszínházzal¹⁷ —, azzal a gondolattal foglalkozott, hogy Soldosnét visszaszerezdötteti a Nemzetéhez. Ez persze az egyébként is anyagi nehézségekkel küzdő Népszínház bukását jelentette volna, s mihelyt a Szigligeti által kezdeményezett puhatolózó tárgyalások megindultak az igazgatóság és

¹⁴ Bereczik Árpád: *Szigligeti dramaturgiája*. Irodalomtörténeti dolgozatok Császár Elemér 60. születésnapjára. 1934. 32. s. k. 11.

¹⁵ IK. 1934. 9. l.

¹⁶ *A magyar dráma története*. I. köt. 1937. 36. l.

¹⁷ Pukánszkyne Kádár Jolán: *id. m.* 477. l.

a művészno között — aki ezzel a taktikával akart Rákosira fizetésjavítás irányában nyomást gyakorolni! —, a sajtó egyrésze éktelen lármában tört ki. Egészen alpári hangon támadt Szigligetire a Toldy István szerkesztésében megjelenő „Nemzeti Hírlap“ című bulvárújság: „cinikus önzést“, „hazafiatalanságot“, „erkölcstelenséget“ vetett szemére, s a miniszterelnök beavatkozását sürgette. De a magas színvonaláról és tárgyilagos magatartásáról közismert „Pesti Napló“ sem helyeselte a népszínházi vállalkozás veszélyeztetését, hiszen köz tudomású volt, hogy Rákosiek intézménye a főváros magyarosodását szolgálta. A „Hon“ és a „Fővárosi Lapok“ most is védelmükbe vették Szigligetit, míg végül Podmaniczky nyilatkozata, elállván Soldosné visszاسzerzödtetésétől, tisztázta a helyzetet. Szigligeti udvarias levélben köszönte meg a lapok védelmét,¹⁸ s egy pillanatig sem zavartatta magát napi munkájában.

Mindez jan. 13-a és 18-a között zajlott le. 19-én, egy szombati napon Szigligeti még délután is a színházban tartózkodott, mert a drámaíró bizottság ülésén elnökölt. Öt óra tájban ment haza a Wesselényi-utca 3. sz. alatt lévő elsőemeleti lakására; a színház kapujában még odaszólt a Várszínházba díszleteket szállító kellékeseknek, hogy ne feledjenek el semmit. Otthon Plutarchost olvasgatta, majd vejevel, Mudrony Somával beszélgetett az akkor folyó Balkán-háború eseményeiről. Vacsorára, szokás szerint, csak egy kis levest evett; tíz óra tájban feküdt le, még az ágyban is derülten beszélgetett, Soldosné mellett, sajnálta, hogy nem jön vissza a színházhoz.

Ekkor hirtelen rohamot kapott. Felkiáltott: „A esőppeket!“ Övéi hozzászítek, az orvosság azonban már nem használt. „Végom van, nincs segítség...“ — ezek voltak utolsó szavai. Az előhívott orvosok sem tudták a végezést feltartóztatni, éjjel 1/2 12-kor, két hó híján betöltött 64 éves korában elhunyt. „A szív embere volt egész életében, az a családban, az a baráti körben, az a fejlődő tehetségekkel szemben — és fájdalom! a szív halottja is lett.“¹⁹

A halálhír másnap már korán reggel elterjedt, az Akadémia és a Nemzeti Színház homlokzatára kitűzték a gyászlobogót. A holttestet ideiglenesen a lakásban ravatalozták fel; itt jelentek meg az első részvédlátogatók, itt készítette el Huszár Adolf a halotti maszkot és a jobbkez gipszmásolatát.

Jan. 21-én, hétfőn délelőtt 11 órakor szállították át a temetkezési egyesület emberei Szigligetit a Nemzeti Színház előcsarnokában emelt ravatalra. Ekkor zárták le a koporsót a színház férfi tagjai, fiai: József és Mór, vejei: Kétely Károly, Törs Kálmán, Hutiray Ferenc és Mudrony József, valamint néhány hírlaptudósító jelenlétében.

A temetés délután három órakor kezdődött. A verőfényes, tisztalevegőjú hideg téli napon óriási embertömeg gyűlt össze. A kormányt Perczel Béla képviselte, de ott volt a magyar író- és művészvilág valamennyi számottevő tagja. Az egyházi szertartást Kanovics József józsefvárosi plébános végezte nagy papi segédlettel, utána a színház énekkara rázendített Erkel Ferenc gyászdallamára, majd Feleki Miklós búcsúzott el a halottól a Nemzeti Színház nevében.

¹⁸ Ld. Fővárosi Lapok 1878. 18. sz.

¹⁹ Vadnay Károly, Fővárosi Lapok, 1878. 18. sz.

Petőfi Sándor képviselőjelöltségének egykorú hazai sajtója.

Írta: SZEMZŐ PIROSKA.

Petőfi képviselőjelöltsége izgalmas politikai szereplésének igen érdekes mozzanata. Életrajzok, monográfiák, tanulmányok rövidebben, hosszabban foglalkoznak a költő politikai törekvéseivel. S mindenki, aki olvasta ezeket — első sorban műveit, nyilatkozatait — ismeri, megérti e hajlamoknak ösztönös gyökereit. Az örök hullámzásban álló, korlátlanul alkotó lírai lelket vérmérséklete, erkölcsi, szellemi felépítése és kora történelmi beállítottsága is a szabadság, a nép, a nemzet harcosává tette.

1848 márciusában azután testet ölthettek politikai eszméi, vágyai és egész lelkével beleveti magát a pesti forrongás hullámaiba: vezérszerepet tölt be a tizenötödike előkészítésében, ünnepében, tagja a pestvármegyei rendes ügyelő választmányának, tevékeny részt vesz márc. 31-én és ápr. 6-án a bécsi egyetemi ifjúság küldötteinek tiszteletére rendezett népgyűléseken. Minden megmozdulásnál ott van, ott kell lennie, hiszen „egyszerre leszakadt az ég a földre, jellemé lett a jövőendő...“, beteljesült az a forradalom, mely már elejétől fogva élt lelke mélyén. A *Nemzeti dal* elszavalása óta népszerűsége a márc. 15-t követő napokban egyre emelkedett, politikai hatalomnak tekintik. A nép lelkesedése határtalan, hallgat rá, hisz vezérében. Pest ebben a pillanatban lenyűgözően varázslatos, sikert ígérő, de komoly veszélyekkel fenyegető időket él át. Általános az a törekvés, hogy a nemzet szakítson a régi kormányzati rendszerrel: felelős kormánynak és népképviselőnek kell ezentúl biztosítania fenyegetett alkotmányunkat, minél előbb át kell alakulnunk a szabadság és a haladás jegyében, meg kell felelnünk a XIX. század uralkodó eszméinek. Bécs azonban még ellenáll. A király nem akarja a felterjesztett miniszterek közül a pénz- és a hadügyminisztert megerősíteni. Óriási az elkeseredés. Petőfi a királyi elhatározás ellen tiltakozó népgyűléseken elszavalja *Föltámadott a ten-ger* és *A királyokhoz* c. költeményeit. Hatásuk döbbenetes, mint a zúgó vészharang rémületet keltő hangja, úgy járják át a közvéleményt. Pest polgárháború küszöbén áll, melyre irtózva gondol a békésebb, a konzervatív és királypárti elem. S mikor megérkezik az újabb, a kedvező királyi válasz, hosszú vita után általános lesz a megnyugvás és sokan megkönnyebbülten szívvél távoznak: nem kellett a polgárháborút választani. Egyedül Petőfi lelkében háborog az indulat: „Láttam remegést, láttam sápadt arcokat, nem szeretném továbbra is így látni nemzetemnek fiait, azért most lekötve kardomat, elnyugtatom, de össze nem töröm“ — mondja tompa, csalódott hangon a forrongó ifjúság tüzes hevétől, a republikanizmus hangjaitól megriadtagnak. A költő nem tudott és nem is akart megbékélt nézetekkel beolvadni az általános hangulatba. Az állandóan lángoló, lobogó indulatok embere, aki a köztársasági eszmében val-

lások rajongással hisz, a monarchiában s annak fejében a haladó, fejlődő „világszellem“ gátját látja, nem formálhatott önmagából mérsékelten cselekvő, lassan haladó reformert. Elhangzik a *Készülj, hazám!* c. királytesúfoló, lázítóhangú költeménye is. A költő szavát a bécsi kormánynak és a királynak a magyar ügy elől való elzárkózása keményítette meg. Egy vallás van a földön, betartása a nép, a nemzet boldogulásához vezet, és ez a szabadság. A királyság eszméje meggátolja ezt a szabadságot, ezért kötelessége ennek az eszmének a népszerűtlentése. A magyar nemzet legszélesebb köreiből, különösen a vidék, azonban királpárti és így nem a koronán esik csorba, hanem a költő népszerűségén. Haragos, sértődött közvélemény középpontjába kerül és ezt csak fokozza, mikor az első felelős magyar minisztériumot lassú munkával változtatja. Most már futótűzként terjedt és terjesztették, hogy a költő már nemcsak a király, de a szeretett és becsült miniszterek személye ellen is lázít. Hevességétől megtorpan a közvélemény, a konzervatív körök egyre jobban felkorbácsolják a hangulatot; ekkor írja fájdalmas és lemondó hangon az *Életképek* jún. 11-i számába: „Tény, hogy még a márciusi napokban is a magyar nemzet egyik kedvence voltam... néhány hét s íme egyike vagyok a leggyűlöltebb embereknek. Minden elmenő hazafiúi kötelességének tartja egy-egy követ hajítani rám. Több újságlap nem átalta magát pellengérré tenni, hogy nevem rászögeztessék... De bűnös vagyok-e vagy sem? Mit vétettem? Egy verset írtam, melynek tartalma, hogy nincsen többé szeretett király és egy népgyűlésen kimondtam, hogy a minisztériumban nincsen bizalmam.“

Petőfi népszerűségének e mélypontjával esik egybe a népválasztotta képviselőik jelölése. A költő ismeri a helyzetet, mégsem riad vissza. Egy pillanatig sem habozik, szülőföldjének, a Kiskunságnak akar a képviselője lenni. Főlegyháza, Kunszentmiklós, Lacháza, Fülöpszállás és Szabadszállás tartoztak akkor a választott kerülethez. Azonnal felveszi a kapcsolatot egyik kunszentmiklósi barátjával, Bankós Károly nyugalmazott járásbíróval. Pártfogását kéri, de egyúttal hangsúlyozza, hogy nem dicsvágyból vagy önértékből óhajtja a követséget, hazijának akar minden erejéből, minden tudásával szolgálni. Választói lelkesedéssel fogadják és a költő méltán bízhatik ügyében, azonban a népszerűtlenségének okairól jól értesült, a befolyásolt, s a nem közülük valót megvető szabadszállási értelmiség elhatározza, hogy megbuktatja. Ellenjelöltet állítanak, a református pap fiát, Nagy Károlyt, aki választói előtt a költőt a hazaárulás, az országot eladni kész, rombolni szándékozó, véreskezű republikánus vádjával illeti. Es 1848. jún. 15-én, három hónappal az egész országot megmozgató *Nemzeti dal* szárnyrakelése után menekülnie kell szülőföldjéről, hogy egy megtövesztett, felingerelt horda agyon ne üsse. A költő nem nyugodott meg a jogtalanul kieroszakolt választásban. Bukását részletesen megírja a lapokban. Hozzá hű választóival együtt petíciót nyújt át Deák Ferencnek a választás felülvizsgálása és megsemmisítése érdekében. Az ellenfél újabb rágalmaira hírlapi cikkekben felel. Nagy Károlyt hozzá intézett erősen goromba hangú szövegért párbajra hívja ki s miután nem szolgáltat neki elégtételt, a nemzetgyűlés tagjait röplapon szólítja fel gyáva képviselőtársuk kiközösítésére. Az akkori zavaros idők miatt a választás felülvizsgálása — bár a nemzetgyűlés napirendjére tűzte — elmaradt s Nagy Károly igazolás nélkül

továbbra is bitorolta a lelkiismeretlen csellel megszerzett képviselői széket, mely a történetek után csak megvetést szerzett neki.¹

Petőfit mélyen elkésérítette a bukás és ebben sokan osztoztak a mérsékelt ellenzékiek közül, a radikálisok pedig valamennyien. Eggedül a konzervatívok rejtették kárörömüket gúny, hamisan hangzó vigasztaló szavak, vagy még többet mondó hallgatás mögé. Honnan következett az utókor erre a közvéleményre? Minden idők legelevenebb krónikájából, az egykorú sajtóból. Már a választásokat megelőzően, a radikálisok vezérlapja, Pálffy Albert *Márctzius Tizenötödikéje* jún. 3-án, az Egyenlőségi Társulat c. forradalmi klub közlönye, a Mérei Mór által republikánus szellemben szerkesztett *Radicallap* jún. 7-én, ikertestvére, a magyar ügytől áthatott és Világos után is érdekünkben számos külföldön megjelentetett munka szerzőjének, Chownitz Juliánnak² lapja, az *Opposition* jún. 15-én, valamint Jókainak Petőfivel együtt szerkesztett *Életrépek* folyóirata jún. 18-án meleg, pártoló hangon jelenítik be a költőnek a választásokon való fellépését. A rokon- és ellenszenvnek igazi sajtóarculata azonban csak a költőnek kiskunsági menekülésszerű visszatérése után bontakozott ki leplezetlenül, mikor a Márctzius Tizenötödike jún. 19-i hasábjain, többoldalas nyilatkozatában feltárta a szabadszállási értelmiségektől zendülőkké formált választók viselt dolgait és egyben arra kérte „minden becsületes elvű szerkesztőtársát“, hogy azt lapjában közölje.³ A „beszámoló“ nem kesztyűs kéz írta. Ellenfeleit „*dicső kaputosoknak, farizeusoknak*“ gúnyolja. Az „*ostoba kupantanács*“ s különösen „*egy nagyreményű fiatal mákcirág, egyébként bíró, a berzenkedő sündisznöcsoport röffenései közepette*“ meg akarta gátolni programbeszédét, el akarta gáncsolni őt, a nép legigazibb képviselőjét! „*Igazság istenasszonya, miért tartod mézes kézzel azt a kardot, miért nem rágod le vele, ha fejét nem is, legalább orrát és fülét?*“ — fohászlikodik elkéseredetten. „*Az alávalók, a becstelének! Részeg, dühöngő csordával*“ vették körül. Az ellenjelölt pedig, „*egy gögös, buta ember*“, apját, a szabadszállási „*vén*“ papot, de főleg annak borát használta fel korteskedésre. És a népnek e lázítóit őt bélyegezték annak. „*Hah, ha lázítottam volna, azóta a szentmiklósi és szabadszállási kaputosok csontjai szétszórva hevernének, és rajtuk a kutyák rágódnának. Ez csak egykét szomba került volna...*“ — fakad ki méltatlankodva. De hiába volt minden vádaskodás, mert a hűségesek úgy nyilatkoztak, hogy a „*miniszterek és a király nagy urak, lesz előg barátjuk az országyűlésen*“, nekik pedig csak Petőfi marad. A kaputosok érezték, hogy nem biztos az ügyük, itatni kezdték a népet és így

¹ Ferenczi Zoltán: *Adatok Petőfi követjelöltségéhez*. Petőfi-Múzeum. 1890. 279—296., 369—372. 1. 1891. 31—38., 67—76., 133—142., 181—190., 233—240. 1. 1892. 91—94., 114—117. 1. — Ferenczi: *Petőfi életrajza*. IX. fejezet. — Hentaller Lajos: *Petőfi mint követjelölt*. Bp. 1895. — Horváth János: *Petőfi Sándor*. Bp., 1926. 442—443. 1. — Petőfi Sándor *Összes művei*. Rendezte: Havas Adolf. Vegyes művek. 3. köt. Bp., 1896. 23—46. 1. — Id. Szinnyei József: *Bankós Károly, Petőfi barátja*, Petőfi Múzeum. 1890. 271—275. 1. — Ferenczi: *Petőfi hírlapi cikkei 1848-ból*. Petőfi Múzeum. 1892. 14—17., 30—35., 63—69., 84—91. 1.

² Szinnyei József: *Magyar Irók Élete és Munkái*. Bp., 2. köt. 59—60. 1.

³ Megjegyezzük, hogy egykorú sajtószemlének hírlapanyagát az Orsz. Széchenyi-Könyvtár hírlaptára őrzi. — V. ö. még id. Szinnyei József: *Hírlapirodalmunk a XIX. században*. 1848—49. Vasárnap Újság. 1865. 43—53. 1. és *Hírlapirodalmunk 1848—49-ben*. Bp., 1877. — Ferenczy József: *A magyar hírlapirodalom története 1780—1867-ig*. Bp., 1887. 466—487. 1.

sikerült csak eltántorítani párthíveit. „Isten engem úgy segéljen ezen és a más világon“ — esküszik igazára; majd felháborodottan folytatja: „Hogy nevezsem ezt az eljárást? erre egy új szót kellene feltalálni, mert az ördögi gonoszság ehhez képest krisztusi erény! — Ti néhány becsületes kaputos emberek, kik magatok veszélyeztetésével is pártomai, és így a nép pártján voltatok, fölirtam neveiteket, s nem fogom elfeledni. De fölirtam a ti neveiteket is, ti nem tudom, kicsodák, kik ellenségeim, és így a nép ellenégei voltatok, s csak annyit mondok nektek, hogy két szót tanultam Erdélyben az oláhoktól, ez a két szó: czine mintye!... Dicsértessek a nép neve most és mindörökké!“

E cikk megjelenésekor még általános volt a sajtószabadság öröme. Megszűnt — a *Radicallap* 1848. jún. 1-én induló száma szerint — a gondolathóhér Metternich-zsoldosoknak, a cenzoroknak, jogainkat, szabadságunkat évtizedeken át korlátozó munkája, mely könyvet, újságot nevetségessé aljasított. A lapok az irányítástól felszabadulva a közvélemény igazi hangját adhatták vissza. Petőfi zavartalanul írhatott élesre faragott tollal és az együttérző szerkesztők bátran közölhették azonos politikai elveken épült lapjaikban nyilatkozatát. Nem is késtek: a *Radicallapban* jún. 21-én, az *Életképekben* jún. 25-én és 28-án olvasta a közönség egész terjedelmében a közleményt. Chownitz *Oppositionjának* már jún. 18. és 21-i számaiban említi a szabadszállási kerületben történt „gyalázatosságokat“ és bejelenti, hogy a cikkátvételt a következőkben hozza. Igéretének jún. 22., 24. és 25-én tesz eleget. A német fordításból azonban hiányzik — szerinte helyszüke miatt — a zárórész egészen az utolsó mondatig: „De én azért nem a népet kárhoztatom, hanem ámitóit, félrevezetőit, kiket egykor törvény és Isten egyaránt meglakoltat... a nép előttem szent, annival inkább szent, mert gyöngye, mint az asszony és a gyermek“ — ezt még hoznia kellett — írja —, mert híven tükrözi a költő fenkölt politikai gondolkodását. Chownitzot ezúttal nem „Ausztria alattomos és még egyre kísérő keze“ irányította; bátorságát és érzületét éppen az erős kitételekkel tarkított (általunk is idézett!) részek szövegű közlöse, a kihagyásokat pedig lapjának valóban szűk terjedelme hitelt érdemlően támasztja alá. A vidéki lapok közül a *Kolozsvári Híradó* közli még teljes egészében, júl. 4. és 6-án (a vidék magától értetődően mindig megkéseve) a nyilatkozatot. Szerkesztője, Ocsvai Ferenc, az anyaország reformtörekvéseinek lelkes szószólója, Petőfi ügyét is szívébe zárta.

Nádaskai és Zerff: *Reform* c. lapja, a „Szabadság Egyenlőség Testvériség“ nagyhangú hirdetője jún. 22-én jelzi: „Petőfivel a Kunságon, hol mint követjelölt föllépett, gyalázatosan bántak, jövőre közöljük nyilatkozatát.“ Jún. 25-én azután „Követválasztási botrány“ címmel 1 és $\frac{3}{4}$ hasábon igen erőshangú, színes riportot ad a Petőfi-cikk helyett: „A szabadság aligha tapostatott nálunk valaha oly aljas, minden emberjogot sértő módon, mint azt a néhány lázító a Kunságon Petőfi Sándor mint követjelölt ellen elköveté...“ A Petőfi-ellenfeleknek „hitvány gaz“, „hazaáruló“, „gyalázatos csúszómászók“, a választásnak „állati módon megejtett“ a jelzője. Ehhez csatlakozik a *Nemzeti* c. politikai hírlaptól kölcsönzött petíciós közlemény kivonata, melyből az olvasó nemcsak a szabadszállási választást, hanem néhány száz kunszentmiklósi polgárnak a kierőszakolt mandátum megsemmisítése ügyében az igazságügyminiszterhez benyújtott kérelmét is megismerheti. Majd újra a szerkesztők magyará-

zata következnek: „Szegény Petőfi! bezeg ezek (az ellened szavazók) nem a képet akasztanák föl... sok is a te bűnöd: míg hosszú télen át ujjaid a fagytól megdermedtek, forró dalokat írtál a népnek, de a nép, kit imádsz, hálátlansággal nem is keserít meg tégedet; de van egy faj, mely még most is minden percen nyakára hág ármányaival, ha akarja, eddig szíjat vágott a szegény pór hátából, most már ostort fon belőle, s a nép ismét eszköz öntudatlanul, a jogérzet még nem emelhetette föl őt annyira, hogy ezen néhány zsarnokocskát a régi posványba vissza ne süllyeszthessék... Népköltő! ez a kísértés nehéz órája volt, rád rohan a nép, melynek szíved véreből írtál dalokat; életedet akarja venni, melyet egészen neki áldoztál...“ Zerffiék is mentegelték, hogy korlátozott formában foglalkoztak az ügyvel, holott: „Ígérők, hogy Petőfi nyilatkozatát közlendjük lapunkban, mert melyik becsületes lap, melyik csak félig-meddig becsületes szerkesztő, írjon az magyar vagy német nyelven, nem fogná teljes joggal rosszalni a vad durvaság és gaz cselszövény azon galád tettét!“ — a kis, negyedréte formájú lap azonban képtelen volt terjedelmét a cikk arányainak megfelelően fokozni.

A márciusi idők előtt erősen konzervatív szellemű *Nemzeti Ujság* utóda, a *Nemzeti* jún. 22-én hozza a fentemlített petíció-kivonatot. A szerkesztő, Illucz Oláh János még csillag alatt hozzáfűzi, hogy a „választóknak jelen petíciója, azon tényekkel, melyeket Petőfi Sándor nyilatkozatában, a Mártius Tizenötödikében közrebocsátott, megegyezvén, az ügyre nézve célszerűbbnek tartottuk inkább a petítiót közleni kivonatban“. Mennyi óvatossággal dolgoztak a 48-as események óta a nemrégén még királyhű, kormánypárti papság orgánumának szerkesztőségében! Címlapján a radikális lapokhoz hasonlóan ott ékeskedik az „Alkotmány Nemzetiség Szabadság Egyenlőség“.

A forradalmat megelőzően is magyar szellemben szerkesztett és elveihez mindig következetes *Der Ungar* jún. 24-én két kis hírközlésben említi a „szégyentaljes kimenetelű“ kiskunsági választást, a peticionáló kunszentmiklósiakat, valamint azt is, hogy legjobb tudomása szerint Dunavecse szeretné felléptetni Petőfit. „Erre a képviselőre mindenki büszke lehetne!“ — fűzi még hozzá.

Az erősen radikális, magyarságával szinte tüntetőleg kérkedő, valósággal irodalmi demokrata Vahot Imre *Pesti Divatlap* c. folyóiratában elhallgatja, *Nemzetőr* c. lapjában pedig rosszindulattal emlékezik meg (jún. 25.) a Szabadszálláson történetéről; miután a tényállást hanyagul odavetette, onnantól jegyzi meg: „Petőfi ez ügyben hosszas nyilatkozatot közölt a lapokban, bukása történetét a legkeserűbb kifejezésekkel tolmácsolva. Katonás dolog, mely a legszabadabb alkotmányos országokban is már sok becsületes emberen megesett; — azért hát nyugodtan kell viselni az ilyesmit.“ Tanácstalanul, kérdőleg állnánk meg e soroknál, ha nem lenne az irodalomban köztudomású Vahotnak és Petőfinek akkor már évek óta tartó nézeteltérése: u. i. amint a szerkesztő Vahot már biztosította lapjában Petőfi közreműködését — bevallása szerint is ennek köszönhetette lapja megnövekedett népszerűségét — leszállította egyre gyéribb közölt munkáinak honoráriumát. Petőfi természetesen örökre háttér fordított szerkesztőnek, lapnak a jellemtelenségért. Vahot pedig sohasem mulasztotta el az alkalmat, ha a költőt csipkelődő, gonosz tollára vehette. Később lapjával azok közé a jogtalan vádaskodók közé is beállott, akik gúnys türel-

metlenszöggel támadták a „szabadsághőst“ a harcoktól való távolmaradásáért s később hadbavonulását sem vette tudomásul.

A radikális sajtó felháborodott hangját a *Pesti Hírlap* hasábjain is hiába keressük. A szabadelvű, miniszteriális közlöny, mely Kossuthnak szerkesztőségéből való távozása óta Bécs szerint „egyre javult“, nem tartott túlzott rokonságot a szélsőséges márciusi párttal. A választáskor a lap vezetői, Csengery Antal és Kemény Zsigmond szorosán centralista elődeik nyomain haladtak: a mérsékelt haladás és reformok határai között. Szenvédelyességtől menten, izgatás nélkül, a jóízűség és a műveltség jegyében írnak és íratnak. Ez belső cenzúrájuk mértéke; ha kell, simítanak a cikkeken, ha nem lehet, nem közlik. Petőfi-nek a jún. 21-i számban nyilvánosságra hozott cikkéről is méltán bihetnénk, hogy Metternich valamelyik „jómodorú“ cenzora nyírálta meg, annyi a lényeges változás. A kaputosok, farizeusok helyébe mindenütt az enyhébb „elleneim“ szót iktatták; a kupaktanácsot a szerényebb tanács, a csordát csapat váltja fel; a vén pap is elveszti pejoratív jelzőjét, csak pap. A közlésünkben kiemelt szövegrészt pedig egészen elhagyják: nincs többé röffenő, berzenkedő sündisznó-csoport, nagyreményű mákvirág, alávaló és beestelen, részeg pimasz, gőgös, buta ember. Az istenasszony sem vághatja le a hitvány, gonosz bíró orrát. Nincsen lázítás, nincs esküvés, de nincsen cine mintye sem. Csak szép, finom történet van, a *Pesti Hírlaphoz* még így változtatásokkal som illő, túlságosan élénk stílusban. A királyt sem emlegetheti a cikk; Petőfivel kapcsolatban már tartottak ettől a szótól a szerkesztők, minthogy máj. 25-én Kemény udvarias levél kíséretében visszaküldte a költőnek a királyok ellen írt cikkét. Meg is jegyezte a *Pesti Hírlapról* jún. 29-én a Reform, hogy „a hatalom, a minisztérium iránti total vak, föltétlen alázatosságra dolgozik... A minisztériumnál főlebb áll ám a nép és a haza...“ — Mégsem állíthatjuk, hogy a szerkesztők nem bocsátották a Petőfi-ügy rendelkezésére lapjukat. Jún. 27-én hosszú cikket hoznak a képviselőjelölt védelmére Bankós Károly tollából. „Meggondolták-e azon emberek, kik Petőfi ellen a népet felbőszítették, hogy olyan kinsze Petőfi a magyar hazának, melynek vesztét Szabadszállás kinszes ladája meg nem térítheti?“ — írja a hűséges kunszentmiklósi tanácstag. A *Pesti Hírlap* különben is fontos szerepet játszott a szabadszállási választás ügyében, mert, amint látni fogjuk, hasábjain lobbant újra lángra a közvélemény, a sajtó harca Petőfiért és ellen.

A *Pesti Hírlapban* eszközölt változtatásokkal és kihagyásokkal adta közre a nyilatkozatot jún. 25. és 27-én a *Jelenkor*. Szerkesztője, Király Pál megőrizte lapját a „két haza hírközvetítőjének“ s folytatta támadásait a radikális szabadelvű áramlat ellen, ami azután az év végén az újság megszűnését eredményezte. A *Jelenkor* természetéből folyik, hogy nem volt Petőfi hangsúlyozott szószólója.

A *Munkások Ujsága*, a politikai fogságot szenvedett Táncsics Mihály szerkesztővel az élen, természetesen Petőfi-barát. Már jún. 11-én *Követválasztás* c. felvilágosító cikkében belefoglalja a költő nevét az ajánlható képviselők csoportjába. Jún. 25-én a *Vidéki tudósításokban* említi, hogy Petőfit „ördögi mesterességgel“ kijátszották és a „szomorú történetet majd a jövő számában terjedelmesen közli, amint Petőfi maga megírta“. A júl. 22-i szám azonban — bár bővebben foglalkozik a dologgal — nem a költő nyilatkozata, mert a szer-

kesztő állítása szerint a „távolléte miatti körülmények kiszoríták e lapból, tehát kénytelen csak azt mondani meg röviden, hogy a népet rútol megcsalták. elámították...“ Az élelmes Táncsics Petőfi védelmét még arra is felhasználja, hogy újságának előfizetőit szaporítsa: „Ne higgyetek minden kaputosnak, hanem csak annak, kit kívül-belül ismertek, kit szeretni tudtok, s talpig becsületes embernek tartatok. Hogy pedig megismerhessétek, ki a ti barátotok, ki küzd mellettetek: járassátok az én újságomat, mert én tiszta lelkiismerettel, a szoros igazság szerint meg fogom nevezni azokat, az egész országgyűlés folytán, kik a ti javatokat akarják, s kik lesznek ellenetek.“

Erdély másik igen becsületes törekvősi, szabadelvű, kolozsvári lapja, az *Ellenőr* megindulása első percétől osztozik az anyaország reformtörekvéseiben, bár szerkesztője minden veszedelmes szélsőségtől óvakodik. „... Ha önök azt vélik, hogy szabadsajtó annyit tesz, mint írhatni mindent, ami tollunkra jó: úgy szörnyen csalatkoznak. De nem is azt teszi, hogy az igazat, ha tollunkra jött, legyen az bár ki ellen, szolgálilag visszafojtsuk. Három szent maradt a szabadsajtó előtt, mert szent marad örökre; és a három: az evangéliom alapelve, a király koronája, és az egyőnek becsülete. E három túl önök szabadok... Irjanak azért szabadon önök. Gondolkozzanak mint demokraták, de írjanak mint nemesek...“ fordul a szerkesztő, Kőváry László *Iróinkhoz* c. cikkében a munkatársakhoz (1848. máj. 2.). Petőfi becsületén csorba esett és az *Ellenőr* már jún. 27-én szószólója: „A pesti lapok Petőfi Sándor tisztelt barátunknak egy cikkét közlik, melyben világos, hogy túl a Királyhágón is mily gyalázatos dolgokat követnek el a hazaárulók... méltó bosszankodásában mi is osztakozunk, mi is sajnáljuk, hogy a szabadság 3-ik havában ily gyalázatos dolgokat követnek el, de megbocsát, ha cikkét, terjedelméért nem közölhetjük.“ Azért — ha röviden is — lényegében elmondja a Szabadszálláson történeteket és a peticionálokról is értesíti Erdély olvasóit.

A régi konzervatív lapok hasábjain ne keressük a politikus Petőfit támogató cikkeket. A *Budapesti Híradó* „ez özönvízelőtti mammutváza a pecsoviszizmusnak“ (Reform, 1848. júl. 4.), mely ugyan Vida Károly szerkesztése idején más szellemet, „nemzetiségek és osztályok közötti békét, monarchiát, alkotmányos szabadságot, rendet, törvényességet“ hirdetett, jún. 25-i számában hirtűzérnek keresztelt rovatában, eldugott kis helyen a „következőket közölte: „Petőfi Sándor a „Márt. 15“-ben egy, többhasúbra terjedő hosszú cikkben előadja, hogy buktatták meg őt a szabadszállási követválasztáson, hol követjelöltül lépett fel: egyszersemind azt mondja, hogy aki őt bántotta meg, a népen követett el bántalmat; sőt czine-mintyével is fenyegetőzik; végül pedig felszólít minden „becsületes elvű“ szerkesztőt e cikk közlésére. Mi ily hang ellenében csak azt válaszoljuk, hogy Petőfi úr magánvédelme nem Magyarország dolga.“ Vida lapjától a költő nem várhatott egyebet, minthogy a magyar írókról úgyis azt állította, hogy csak parodizálják a francia revolúciót. A *Márcezius Tizenötödike* már jún. 20-án gúnyosan meg is jegyezte: „Petőfi barátunk tegnapi számunkban közrebocsátott nyilatkozata felvételére minden becsületes elvű hírlapot felhívott. Ez legkiáltóbb megcáfolása azon hírnek, mintha az érintett nyilatkozat közelebbről a Budapesti (quo usque tandem?) Híradóban is meg fog jelenni.“ Ami pedig a „Quo usque tandem“-et illeti, a bukott arisztokrácia és a hanyatló politika közlőnyének, miután bizalmatlanságot szított a Batthyány-kormány ellen, júl. 15-én meg kellett szűnnie.

A bécsi kormány lapja, a *Pester Zeitung* mindenkinél diplomatikusabban járt el a Petőfi-ügyben (jún. 21.). Bár akkor Bécs kiszemelt szerkesztőjének, Glatz Edének oldalán a liberális ellenzékkel rokonszenvező Hugo Albert állt, a közlemény mégis ravaszul eltávolítaná a „politika berkeiben tévelygő költőt”. Jó lesz résen lenni, hiszen a királyokról írt veszedelmes verseket! Szelíden kézenfogják, hogy visszavezessék „a költészet tiszta istennőjéhez. Vajha kárpótolná és megvigasztalná őt!” — száll az „együttérző” fohász Bécs kebeléből. „Shakespeare, Byron, Shelley, Goethe és Schiller lennének méltó és igazi képviselőtársai, nem pedig Mirabeau, kinek lelkébe a költő beleképzeli magát. Mirabeau nem is illik hozzá, hiszen szívét a fejében hordja, távol áll a mi lángeszű Petőfinktől!” — hízelegnek és nyugtatnak a sorok. A radikális párt azonban átlátott a szítán. „A szolgálai *Pester Zeitung*”-ról, mely azt állítja: hogy a minisztérium ne is gondoljon a hírlapokkal, mert az nekik csak fontosságot adna, nem mondhatunk egyebet, minthogy olyan orgánum, mely saját becsét oly csekélyre teszi, megérdemli, hogy minden helyes gondolkodó által megvettessék...” írja róla lenézően a *Reform* (jún. 29.). A *Pester Zeitung* ekkor valóban hű tükre kórának, állandó publicisztikai pártharc színhelye s az éppen uralmon lévők akarata szerint cserélte csak fel a nemzetiszínüvel a „schwarz-gelb” zászlót.⁴

A vidéki lapok között Debrecen erősen királypárti közlönye, az *Alföldi Hírlap* nyilatkozott júl. 5-én ellenségesen: „Petőfi Sándor a hírlapokban hosszasan leírja: hogy mikép üttetett el a szabadszállási követválasztásnál a követségtől. Mi csak azt sajnáljuk: hogy Sándor barátunk óhajta nem teljesülésén oly igen felindult s méregbe jött, s azon mindennapi politikai bohózatot annyira elkeseredve szívére vette. E kalandból kézzelfoghatólag okulhatott a pajtás az iránt: hogy gyakorta mi a nép, s hogyan forgatják szélvitorlaként ennek akaratát és hogyan szokás és lehet azt felhasználni. Egyébiránt a Petőfi el nem választását országgyűlési jelentékeny veszteségnek éppen nem tartjuk: mert mi őt lant mellett, s négyüléseken és forradalmi fellépéseknél tartjuk saját helyén állani s működni, — de az elfogulatlanságot igénylő országgyűlési tanácskozásnál éppen nem. Ő nem tud tanácskozni, ő csak ön vas feje szerint határoz” — mondják ki felette az ítéletet.

Már eddigi sajtószemlémből is jogosan vonhatjuk le azt a következtetést, hogy a kérdéses ügyben a Petőfi-pártiak tábora sokkal nagyobb lehetett. Bár a *Radical* lap júl. 1-én nyílt levélben válaszol azokra a Petőfi-ellenes cikkekre, melyeket közlés végett szerkesztőségébe küldtek és méltatlankodva visszautasított: „Mindenfelől kapjuk a sok cikket Petőfi Sándor barátunk ellen — természetesen erősen odaszólnak Petőfinek amúgy magyarán —, de mind névtelenül — kíméljenek meg minket, édes urak! cikkeik 1-ször iszonyatosan hosszúak, 2-or elvünk, irányunkkal homlokegyenest ellenkezőek, 3-or meg névtelenek... Vannak hiszen elég szerkesztők! — kiket boldogíthatnának azon cikkekkel —, kik Petőfit egy kanál vízbe előlnék — ha lehetne...” — Minden valószínűség szerint, a Petőfi-barátok meg az ellenfél újságait árasztották el közleményeikkel, melyek hasonlóképen nem kerültek napvilágra.

⁴ Szenző Piroska: *A „Pester Zeitung”*. Az Országos Széchényi-Könyvtár kiadványai. XIII. Bp., 1941. 29—35. l.

Július elején az ügy azt a látszatot kelti, mintha hullámai a sajtóban s így a közvéleményben is elsimultak volna. Petőfi még megfenyegeti ugyan a *Márczius Tizenötödikében* (jún. 27.) szabadszállási ellenségeit újabb rágalmai-kért, hogy a petíciókat meghallgatás nélkül, vele együtt lecsukatták, vagy a küldöttséget nem is vezette Deák elé, hanem valami színészbarátságával tévesztette meg hiszékeny választóit, s megígéri nekik, ha nem vigyáznak jobban nyelvükre, „meg fogja őket nyúzni, mint Apollo Marsiust!“ Ekkor megválasztott ellenfele, Nagy Károly egészen váratlanul, júl. 5-én becsmérő szöveget lop be a *Pesti Hírlap* hirdetési rovatába, melyben Petőfit „becsületébe aljasan gázolni törekvő gazembernek, a pegazus farkán felkapaszkodott hiú fráternek bélyegzi.“ Elmondja azt is, hogy cikkét a *Márczius Tizenötödike*, a *Radical*-lap semmi áron sem akarták közölni, sőt a *Budapesti Híradóhoz* utasították. Még a *Pesti Hírlap* szerkesztője is csak úgy volt hajlandó, ha kihagyhatta volna a „cafrangos epithetonokat“. Ismét fellobban a zsarátnok a lapokban, csakhogy most már a szabadszállási választás másik szereplője lép előtérbe s ha Petőfinek volt kedvezőtlen sajtója is, Nagy Károly egyedül ezzel dicsekedhetett. Kemény és Csengery már másnap, júl. 6-án nyilatkoznak a *Pesti Hírlap*ban, hogy a hirdetési rovatot a lapkiadók, Heckenast és Landerer kezelik és így tudtukon kívül került a becsmérő szöveg az újságba. A *Márczius Tizenötödike* is velük egy napon támad Nagy Károlyra: „... 226-ik szám a Lipót utcai ház, sajnálatraméltó, boldogtalan, bűnös ház, mely magadban rejtéd Szabadszállásnak az ő képmutatóját, ki 15 pengő forinton, háromnap hallgatásért fizetett diurnumon, képviseli a *Pesti Hírlap* hirdetési közt, hogy menyire humanus, szelid és művelt lélekkel bírhatna, ha nem lenne oly faragatlan, goromba és műveletlen, mint amilyennek magát mutatja. Hát ezért fizetik önt választói, hogy magát pénzökön tegye neveltségessé és megvettettő?... az volt önnek a célja, hogy a *Márczius*ba jöjjön; no hiszen ezt elérte. Bizonyos lehet felőle, hogy önről időről-időre meg nem feledkezünk...“ Ígéretüket már másnap, júl. 7-én beváltják a Kapuczinusi aláírással megjelentetett „*Elégiá*“-ban, de Nagy Károly, a „nagyreményű kunkapitány, osztályfőnök, álladalmi titkár s tudja a jó ég, idővel tán miniszter is... de örökös képviselője ama szennyes irománynak“, ezzel sem jár jobban.

Petőfi Nagy Károlyt párbajra hívja ki, de ellenfele a pisztoly elől gyáván kitért, sőt Percezel Mór rendőrosztályfőnöknél panaszt emelt az „életére törő“ költő ellen. Másnap már hajlandó lett volna, de csak kardpárbajra, amit sem a költő, sem segédei, Jókai és Pálffy nem fogadtak el és e fejleményeket a *Márczius Tizenötödike* júl. 8-i számában közre is adták. Petőfi pedig a júl. 8-i országgyűlés tagjai között nyomtatott felhívást osztatott ki s ebben felkéri a képviselőket, hogy a „megbélyegzett emberrel senki közülük egy sorba ne üljön, nem az iránta való szíveség vagy barátság, hanem azon tiszteletnél fogva, mellyel e testület magának tartozik“. Kérelmét a *Radical*lap júl. 7-én, a *Pesti Hírlap* és a *Reform* júl. 9-én hozta a nyilvánosság tudomására. Ugyancsak jún. 8-án foglalkozott az országgyűlés a szabadszállási választással és az újabb választás tárgyában benyújtott petícióval. Hosszas vita után elrendelték a vizsgálatot, melyre Besze János, Bonis Sámuel és Asztalos Pál képviselőket jelölték ki. Ha a szabadszállási választás — közérdekű szereplőjénél fogva — kitűnő hírlaptémának bizonyult, folytatása, a párbaj és fejleményei

sem maradtak el mögötte. Az országgyűlésről beszámolni pedig már akkor minden lapnak kötelessége volt.

Az eddig ismertetett lapok közül az *Ungar* júl. 9-én bírálta a „pecsovicsook vicegenerálisának“ gyáva magatartását: a beszület nevében emel szót, de elégtételt adni nem hajlandó! „Döntse el most már a nagyközönség, hogy ki a becsstelen!“ — fakad ki gúnyosan. Végül meglegedetten számol be az országgyűlés határozatáról. Nem tagadja meg magát a *Pester Zeitung* sem. „Magyar országgyűlés. Július 8-i ülés. Alsóház“ c. rovatában (júl. 9.) most már leplezetlenül szembehelezkedik a költővel. Párbaj, kiközösítés, ellenségeskedés szerinte csak egyet jelentenek: „Ote toi, que je m'y mette!“ Már az eddig történeteket is csak rosszalni lehet, a képviselők között röplapokat osztogatni, ez már nemcsak szokatlan, de egyenesen nem fér össze az alsóházzal és törvényeibe ütközik. Elismeri ugyan, hogy a költőt érte igazságtalanság, de tagadhatatlan, hogy ügyében túlzásokra ragadtatta magát. A *Pester Zeitung* soraiból félreismerletlenül kicseng a Nagy Károlyt pártoló hang, mely erősen alátámasztja az egykorú feltevést, hogy Béccsel politikai kapcsolatban állott. Az *Ellenőr* természetesen becsmérőleg nyilatkozott a gyáva Nagy Károlyról (júl. 13.) és hasonló szellemben írtak a még fel nem sorakozott lapok is. Így a mérsékelt szívdobogó *Der Patriot* júl. 9-én a párbajról, 10-én pedig az országgyűlés határozatáról; itt, a képviselőház általános hangulatából ítélve, már a vizsgálat eredményére is következtetett: rövidesen eggyel szaporodni fog a radikális képviselők száma, mégpedig Petőfivel. A radikálisok élelappja zokott modorában csíp egyet Petőfi ellenfelén: „Nagy Károly kisújszállási követ Petőfinak a párbaj megemlézősekor bot fegyvert ajánlott. A kis hamis! Ismét a régi fegyvert szeretne volna választani, mellyel a követségtől elütötte. Nyúlhús neked, komám, de bőröstől!“ (júl. 19.). Az ellenzék felé hajló *Neue Politische Ofner-Pesther Zeitung* az utolsó említhető lap, mely júl. 9-én „Országgyűlés. Az alsóház IV. ülése“ c. rovatában szót emel a „lángeszű költőt ért választási sérelem“, a közerköcs veszedelme, a politikai és társadalmi romlottságot eredményező megvesztegetések ellen.

A lapok július vége felé már nem hozzák szóba a Petőfi-ügyet. A magyar közvélemény többsége azonban, közel két hónapon keresztül, magatartásával adta bizonyítást annak, hogy az igazi emberi nagysággal szerzett népszerűsége és szereteten nem fog semmiféle ármány. A nép legigazibb fia nem juthatott be a képviselőházba. Ő, aki az országgyűlés termét nem tekintette soha ragyogó hivatalnak Nagy Károlyok módjára, a nemzet történelmének szent és félelmetes színpadát látta benne, melynek egyetlen szereplője van: a magyar közönség! Lelkén sajog még a hálátlanságtól ütött seb, az új képviselőket mégis buzdító szózáttal köszönti a *Pesti Hírlap* hasábjain:

Mit öseink egy ezredév előtt
Tevének, azt kell tenni most titeknek
Bármily erővel, bármily áldozattal,
Bár mind egy szálig elvesztek belé,
Hazát kell nektek is teremteni!
Egy új hazát, mely szebb a réginél
Es tartósabb is, kell alkotnotok...!

(A nemzetgyűléshez. [júl. 5.]

A kantai minorita iskoladrámák.

Alszeghy Zsolt folyóiratunkban megkezdte a kiegészítések közlését Pintér Jenő kézikönyvének az iskoladrámákat illető adataihoz. Engedsmet kérek, hogy példáját én is követem, elsősorban éppen az ő — az EPhK.-ben megjelent — utalásainak nyomán foglalván össze, amit ma a kantai darabokról tudhatunk.

Pintér Jenő nagy műve IV. kötetében a 788—89. lapokon ad rövid számot „a többi szerzetesrend iskolai drámája” címen a kantai előadásokról. Arról, hogy miért minoriták kezében volt az iskola, nem szól, pedig jelentős az is, hogy 1680—1696-ig a moldvai misszióban működő olasz minoriták vezették; ekkor költözött az iskola Esztelnekről Kantára s vették azt át a magyar minoriták.

A darabokról csak ennyit mond: „Meséiket részint a Szentírásból és a szentek életéből, részint a görög-római világból és az újabb korból, részint a mindennapi életből merítették. Nehézkes tollú drámaírók voltak, hosszadalmas párbeszédet róttak egymás mellé, a prózát és verset felváltva használták.” Pedig éppen Alszeghy Zsoltnak idevágó adataiból már akkor tudtuk, hogy e darabok java része a jezsuita iskolák drámatermése, hogy tehát ilyen kritikával a jezsuita drámáktól elkülöníteni őket nem lehet.

Kovács Bernardonnak a kézdivásárhely-kantai főgimnázium értesítőjében (1905—906) megjelent értekezése egy kéziratos drámakötetet ismertet. Ezeknek sora — a forrásukkal kiegészítve — a következő:

1. *Parentum nimius amor est sui ipsius ultor.* Négy felvonásos, prózában-versben írott magyar dráma. Forrása ismeretlen, de a tárgy előkerül a jezsuita drámák között is. P. Prohasel (Das Schultheater am Gymnasium zu Glatz, 1897.) is említi egy darabot e címen: Nimius Amor parentum in filio.

2. *Fidelis victima Christi: Eustachius et Trojana conjunx cum Agapito et Tropisto liberis suis.* Négy felvonásos dráma, java részben latin. Darabunk *Le Jay* Eustachiusának alapján készült. (Bibliotheca rhetorum, 1725.)

3. *Iszonyán kegyetlenkedő Karakalla.* Három felvonásos magyar dráma. Forrása: *Neumayr* Papinianus című darabja (Theatrum politicum, 1760).

4. *Actus bacchanisticus* de Plutone. Öt felvonásos latin-magyar nyelvű darab. Forrása ismeretlen, de Bacchus illetén szerepeltetése megvan Maseniusnál is: Bacchi schola eversa. — A tárgy megvan a M. Tud. Akadémia pálos iskoladrámái között is (v. ö. EPhK. 1891. 143. sk. l.) és Bayer: *Pálos iskola-drámák.* 1897. 41. sk. l.), de rokonabb a kantai darabbal Felvinczy *Comico-tragoediája.*

5. *A rak szeretet világos kegyetlensége* Leonina hereegasszonyban. Öt felvonásos magyar darab. Forrása ismeretlen. Közjátékát közölte Szabó Dániel IK. 1918. évf.-ban.

6. *Anastasis.* Három felvonásos latin dráma. *Neumayr* darabjának átírása. (Theatrum politicum, 1760.)

7. *Kincses Nász,* fősvény ember. Három felvonásos magyar darab. *Plautus* Mostellariájának valamelyik átdolgozásából. (V. ö. Simai: *Váratlan vendég.*)

8. *Stolander*. Három felvonásos magyar vígjáték. A *Fennhézó* változata.

9. *Stolander és négy mesteremberek* a diétán. (Közölte Szabó: IK. 1918.) Nyilván fordítás, de eredetije ismeretlen.

10. *Theodosius Zelotypus* kegyetlensége. Négy felvonásos magyar darab. Forrása ismertelen, de erősen kiaknázza *Illei* Ptolomeusát.

11. *Kincses Nasó*. Három felvonásos magyar bohózat. *Illei* Tornyos Péteréből.

12. *Agoston*. Öt felvonásos magyar darab. *Kereskényi* műve. (V. ö. Alszegehy az Irodalomtört. 1942. 88—89. l.-ján.)

13. *De filio prodigo*. Öt felvonásos magyar dráma. Forrása ismeretlen.

14. *Declamatio latina*. Öt felvonásos latin dráma. *Claus A.* jezsuita vígjátéka. (Exercit. Theatr. 1751.: Tonsiatrius.)

15. *De dico Stephano*. Latin-magyar nyelvű darab. *Neumayr* műve: Theatr. Ascet. Verae devotionis signa.

16. *Mauritius* napkeleti császár. *Kereskényi Adám* Mauritius-drámájának másolata.

17. *Constantin Orthodoxa*. Három felvonásos latin dráma. *Neumayr* műve (Theatr. pol.).

18. *Abrahám és Izsák*. Magyar dráma hét jelenetben. Forrása ismeretlen. (V. ö. Pontanus: Immolatio Isaaci és a nagyváradi 1769. évi jezsuita előadást.)

19. *Rex Sedecias*. A latin darab első felvonása. Kovács közlése alapján nem lehet megállapítani, hogy az Alszegehy említette Sedecias-drámák közül melyik ez (Malapertius, Carpanus, Granelli-Pamer vagy Caussinus?).

20. *Poená contempti missae sacrificium*. Két részből álló latin declamatio. *Claus* jezsuita szerző darabja (Exercit. Theatr.).

21. *Mysterium* divinae incarnationis. Magyar verses darab. Forrása ismeretlen.

22. *S. Paulinus episcopus*. Három felvonásos magyar darab. *Claus* darabjának rövidített feldolgozása. (Exercit. Theatr. II. 67. sk. lk.)

Ezek alapján tehát a kantai minoriták iskolai játékaról meg kell állapítani, hogy szoros kapcsolatban volt a jezsuiták színjátékával, tőlük került át a kantai iskolába. A magyar iskoladráma fejlődésében tehát nem jelent hanyatlást a kantai termés; 1779-ig tovább élt náluk az a színpadi gyakorlat, amelyet a jezsuiták 1773-ban történt feloszlatása megszakasztott.

Szombathy János.

Madách és Eötvös.

Eötvösnek Madáchra gyakorolt hatásával többen foglalkoztunk, most Eötvös *Naplójegyzetek és gondolatok* c. munkájának közzététele után megállapíthatjuk, hogy *Az ember tragédiája* Eötvös gondolatvilágát is befolyásolta.* Eötvös azt írja Naplójába kelet nélkül, de 1864. augusztus hó 10-e után: „Ember elődeink a tudás és nem az élet fájának tiltott gyümölcsét szakiták le. Már

* Báró Eötvös József: *Naplójegyzetek—Gondolatok*. 1864—1868. Közzéteszi, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: *Lukinich Imre*. Bp., 1941. Magyar Tudományos Akadémia kiadása.

ez mutatja, mennyire hátrább álltak a civilizatióban, mint mi. Napjainkban az ellenkező történnék." (34. l.) Ebben a gúnyos megjegyzésben Eötvös a két fát illetően nem a Bibliára, hanem *Az ember tragédiájára* támaszkodik. A Biblia szerint a Paradicsomban csak egy tiltott fa volt: a jó és gonosz tudásának fája. Ennek gyümölcsétől volt Ádám és Éva eltiltva, az élet fájának gyümölcséből chettek, hiszen halhatatlanoknak voltak teremtve. Csak miután megszegték Isten parancsát és ettek a tiltott gyümölcsből, mondja az Úr: „Mostan annak okáért reá kell gondolnunk, hogy az ő kezeit kinyujtván, az élet fájának gyümölcsében és abban ne egyék, hogy mindörökké éljen.“ (Genesis I. könyv III. 22). Kiűzte az első emberpárt a Paradicsomból és „helyhezette az Éden kertének bemonetele felől cherubinokat és villogó kétélű fegyvert az élet fája útjának őrizetére“. Ismeretes, hogy Madách költői ábrázolásában eltér a Bibliától. *A Tragédiában* az Úr mind a két fát odaadja Lucifernek az ember megkísértése végett s mindkettő gyümölcsétől eltiltja az első emberpárt. A Bibliától való ez az eltérés Madách művének sok téves magyarázatát vonta maga után, másrészt oly erősen vette bele magát az olvasók képzetébe, hogy maga Eötvös is hatása alá került.

A Tragédiában és a Naplóban több párhuzamos helyet találunk. Mikor Ádám a II. színben magához hasonlónak s nem szellemnek látja Lucifert, ez megmagyarázza, hogy „A szellem látköröd kívül van, És ember az, mi legmagasb neked. Az ebnek is eb legfőbb ideálja...“ (281—83). Eötvösnél: „... az ember nemcsak égi, de földi istenségét is saját képére teremti.“ (223. l.)

A XV. színben Ádámnak az Úrhoz intézett három gyötrő kérdése közül az egyik: van-e földöntúli élet? „E szűkhatáru lét-e mindenem...?“ (4052). A másik: halad-e az emberiség? „Megy-e előbbre majdan fajzatom...?“ (4057). Eötvös szerint „... földi létünk feladata sem a boldogság, hanem a haladás“ s meggyőződünk arról, „hogy emberi létünket csak átmeneti állapotnak tekintsük“. (263. l.)

Alexander Bernát nem mint természetszerű, a XV. színben, hanem a XIII. színben találja meg a Tragédia alapeszméjének kiteljesülését: „A cél halál, az élet küzdelem S az ember célja a küzdés maga.“ (3725—26.) Ámivel Ádám világtürelmi sikertelenségében keserűen vigasztalja magát, vigasza Eötvösnek is, mikor csalódottan állapítja meg, hogy sohasem foglalta el az első helyet, eszméit mások valósítják meg: „De vajjon a világon, hol céljokat oly kevesen érik el s akik elérték, soha megelegedve nem érzik magokat, nem abban, hogy nagy célok után küzdhetünk, rejlik-e boldogságunk?“ (216. i.)

Eötvöst még egy helyen állítja Naplója párhuzamba Madáchsal, mikor ismételtén az akarat szabadságával foglalkozik. Az akarat szabadságát tagadók, így a múlt század ötvenes, hatvanas éveiben népszerű materialista Büchner, kinek *Kraft und Stoff* c. művének Madách hasznátvette, érveikhez sorolták a statisztika megállapítását, hogy az öngyilkosságok, bűntények számarányában bizonyos törvényszerűség mutatkozik. A XV. színben Lucifer az akarat korlátozottságának elméletével gyötri Ádámot és a statisztikára hivatkozik:

S ki lajstromozza majd a számokat,
Következetes voltán bámuland
A sorsnak, mely házasságot, halált,
Bűnt és erényt arányosan vezet,
Hitet, örülést és öngyilkolást. — (3993—97.)

Eötvös: „Nines tárgy, mely több vitásra adott alkalmat, mint a szabad akarat kérdése. Újabb időben, miolta a statisztikai adatok figyelemmel összeállítottak, sokan e kérdést már eldöntöttnek tekintik. Hisz miután ezen adatokból bébizonyítható, hogy a gyilkosságok, a gyújtogatások, az öngyilkosságok évenként ugyanazon számban fordulnak elő, ki vonhatja kétségbe, hogy mindezen erkölcsi bajok éppúgy, mint más betegségek, függetlenül az emberek akaratóól fizikai törvény szerint fordulnak elő.“ (291. l.)

Adám már korábban (3962) azt feleli Lucifernek: „Nem, nem, hazudsz, az akarat szabad.“ Az angyalok karának utolsó éneke biztatja Adámot: „Szabadon bűn és erény közt Választhatni, mily nagy eszme...“ Eötvös pedig erre az eredményre jut: „Meggyőződésem szerint tévedés állítani, hogy minden ember akarata szabad. De minden embertől függ, hogy szabad akarattal bírjon.“ (291. l.)

Kardován Károly.

„Amit fül nem hallott, a szem meg nem jára.“

Keresve sem találánk jobb bevezetőt a fiatal Vörösmarty világába, mint a *Tündérvölgy* egyik versszakát:

... Én is oly dalt mondok világ hallatára,
Melynek égen, földön ne légyen határa,
A mit fül nem hallott, a szem meg nem jára,
Azt én írva lelém lelkom asztalára ...

Úgy tetszik, mintha Vörösmarty első korszakának legszebb költői emlékei ezt az egy alapszöveget „variálnák“, vagy legalább is belőle bontakoztak volna ki. Kivétel nélkül mesei, mondai, történeti „evokációk“. Kevés kivétellel az értelmén, a tér- és idő korlátain kívül eső, fül nem-hallott, szem-nem-látott dolgot idéznek. Látomások ellenőrizhetetlen anyagából épültek. Képek és hasonlataik a megfoghatatlan, a rejtett tudás, az irracionális csoda varázsával teljesekek. Fényhomályos világuk a Vörösmarty „választott“ hazája. Az idézett versszak igazolja e világ létezését. De ezeken a személyi vonatkozásokon kívül egy másik jelentősége is van. Néhány sorban teljesen kimeríti az „időtlen“ romantika lényegét (végtelenség, határtalanság, irracionalitás), hogy ugyanakkor megtagadja mindazt, amit apollói, örök klasszicitás néven ismerünk: az egyensúly, a leláncolt démonia, az éles körvonalak s a plasztikus forma, az arány, a mérték, a színlelt, vagy igazi nyugalom művészetét.

Vörösmarty magatartását csak akkor értjük meg igazán, ha ellenvilágának legegyetemesebb képviselőjére, Goethére gondolunk. Goethe is tudja, hogy irracionális mélységek nélkül nincsen élet és művészet, hogy a „borzongás“ és „ámulat“ létünk legjobb része, de nem szolgáltatja ki magát az „alvilág“ veszedelmes hatalmainak, napfénybe és szilárd formába menekül előlük. Szinte válaszos áhítattal hódol a maga szemének s alárendeli neki minden érzékét. Nem győzi hangsúlyozni a metafizikai kíváncsiság és szenvedély céltalanságát, a határok sérthetlenségét, a törvényes formák szentségét. Az a két sor, amelyet Faust toronyórának, Lynceusnak, ad a szájába („Zum Sohen geboren, Zum Sehauen bestellt“ ...), személyi vallomásai között is a legszemélyibb s a kép-

zelhető leg-Vörösmarty-ellenesebb. De magyar példára is hivatkozhatunk. Arany antik külsőségek híján, romantikus érdeklődése mellett is legantikabb természetű költőnk. Ő is megfordul az „irracionalitás“ félelmetes vidékein, de — akár csak Goethe — ő is hazatalál a kísértetek és alakatlan jelenések közül. Ahány álomforma (lidércnyomás, vágyteljesülés, énmegsemmisülés, felszabadulás a tehetetlenség, a súly törvénye alól), valamennyit felidézi az „öntudatlan“-ból, de amíg éli, amíg álmodja, felruhazza őket az érzéki valóság, a külső tapasztalat jegyeivel. Csak az álomcsere, az ébredés pillanatában leplezi le irreális álomjellegüket. Az ő költői birodalma ott kezdődik, ahol a Vörösmartyé véget ér. Dantéja pl. úgy hat, mintha csak éles határt akarna vonni a két világ között, mintha kételyeivel meg akarná ingatni Vörösmarty alvajáró biztonságát, mintha eleitől végig a „Tündérvölgy“ ellenversének készült volna. Arany szent borzalommal jár az örvények szélén, amelyekbe „nem hatott le a szem“ (Ez a Vörösmarty „fül-nem-hallott, szem-nem-látott világa.“) Az értelem mér-ónjával közeledik a mélységhez, s egy pillanatra őt is megszedíti az ismeretlen, ritka „élmény“:

De a lélek érzi, hogy az örvény vonja,
S a gondolat elvész csodás sejtelenben,
Nem ismert világnak érezi nyomását,
Rettegő örömnnek elragadja kéje,
A leviathánnak hallja hánykódását...

De Arany a révület, az elragadtatás izgalmas pillanatában sem hűnyja be a szemét. Nem felejtí, hogy itt is kötelezi a plasztikus forma törvénye. Az érzékfeletti izgalomból annyit ültet át a maga érzéki nyelvére, amennyit csak lehet s amennyit ez a nyelv elbír. Különben is siet kijózanodni, kiszabadítani magát a nyugtalanító helyzetből, amikor felveti ezt az értelemtől sugallt kérdést:

...Lehet-e e szellem az istenség része?
Hiszen az istenség egy és oszthatatlan;
Avvagy lehet-e, hogy halandó szem nézze
A szellemvilágot, teljes öntudatban?
Évezred hanyatlik, évezred kel újra,
Míg egy földi álom e világba téved...

Vörösmartynak felesleges ilyen kérdéssel gyöttrődnie, hiszen éppen ez az a világ, amellyel együttlélekzik s amelyben otthonosan érzi magát.

Mindebből nyilvánvaló, hogy itt nem pillanatnyi helyzetekről, alkalmi metaforákról van szó, hanem jóval többről: az alkotó látás és művészi tartás megmásíthatatlan törvényeiről. S talán itt van valahol az a pont, ahonnan megközelíthető a belső forma sokat vitatott rejtélye s új világosság derül a klasszicizmus és romantika ellentétes fogalompárjára is.

Még érdekesebbé teszi a dolgot az a körülmény, hogy a Vörösmarty-idézet bibliai eredetű, más szóval: egy olyan világba vezet, ahol nem ismerik a külső forma zártságát, ahol korlátlanul érvényesül a belső tapasztalat, egyszerre szünetlik a gondolat, meg a szó, ahol a hívő ember, a próféta is csak akkor látja az istenséget, amikor beszél vele, s tilos a maga istenélményét fában, kőben megörökítenie, a végtelent egy véges pillanat határai közé szorítania. Legrégibb lelőhelye Esaiás 64, 3 (Hiszen öröktől fogva *nem hallottak és jűlőbbe sem jűtött; szem nem látott* más Istent te kívűled...). De közkeletűvé abban a formában

vált, amelyet Szent Pál adott neki: Kor. I. 2, 9 (*Amiket szem nem látott, fül nem hallott* és embernek szíve meg sem gondolt, amiket Isten készített, az őt szeretőknek). Az első helyen az istent idéző próféta pátosza készíti elő Vörösmartyra emlékeztető hasonlatokkal (Oh vajha megszakasztanád az egeket és leszállnál, előtted a hegyok elolvadnának; mint a tűz meggyújtja a rőzsét, a vizet a tűz felforralja; hogy nevedet ellenségidnek megjelent-d...), a második esetben pedig az „Istennek titkon való“ „elrejtett“ bölcsességébe vetett feltétlen hit szolgál neki érzékfeletti, misztikus háttérül.

Azóta bejárta kétezer év világirodalmát. Része lett a keleti és nyugati misztika műnyelvének és „negatív“ teológiájának. A világi költészet is gyakran él vele, főleg a barokk idején, de természetesen profanizálja eredeti értelmét, elhalványítja vagy teljesen megszakítja kapcsolatát az ősi, „szent“ forrásvidékkel. Erre az értelem- és funkcióváltozásra két szellemtörténeti szempontból tanulságos példát idézhetünk. Az egyik a klasszikus idealizmus nagy költőjétől, Schillertől, a másik Schiller legjelentékenyebb magyar tanítványától, Kölcseytől származik. Schiller a fül-nem-hallott, szem-nem-látott égi hitet, a belső szépet és igazat ajánlja menedékül a fikciókba merült nemes léleknek, amely hiába várja a jó és igaz diadalát a földön, amely csalódik a szerencsében és reménytelenül keresi az igazságot, hogy végül hirtelen fordulattal Szent Pált összekapcsolja Kanttal:

Drum edle Seele entreiß dich dem Wahn
Und den himmlischen Glauben bewahre!
Was kein Ohr vernahm, was die Augen nicht sahn,
Es ist dennoch das Schöne, das Wahre!
Es ist nicht draussen, da sucht es der Tor;
Es ist in dir, du bringst es ewig hervor...

(Die Worte des Wahns)

Kölcsey tudatában van az irracionális vonatkozásoknak, de lefokozza s elértékteleníti az egészet, amikor a Körner „Zrínyi“-jéről szóló bírálatában egy másodrendű, „rosszfajta“ irracionalitás, a német végzetdrámák világának jellemzésére használja fel őket: „Mert majd a Naninok falusi világába vetődöm, majd a Minnesängerek közt vélem magamat bolyongni, majd ismét úgy tetszik, mintha valamely ismeretlen erő azon szemnemlátott és fülnehallott világ felé taszítana, honnan Grillparzer és Müllner halálborzalmakkal megrakódva termettek elő.“ Tekintve, hogy a Körner-bírálat 1826-ban jelent meg az Élet és Literatúrában, a „Tündérvölgy“ pedig egy évvel később látott napvilágot, a nyelvvalak hasonlósága csak azzal magyarázható, hogy Vörösmarty olvasta a bírálatot.

Vörösmarty is olvilágiasítja az ősfomat, de „lángképződésének“ az erején megújítja eredeti funkcióját, mégpedig olyan mértékben, amilyenre sem kora nagy irracionalistáinál, sem később nem találni példát. (Nem lehetetlen, hogy a „lelkem asztalára“ kifejezés mögött a szenzualisták „tabula rasá“-ja áll s az ő műnyelvükből s fogalomkörükből került Vörösmartyhoz. Viszont máseredetű s csak külsőségekben emlékeztet rá Arany konkrét képe: „Én az avart jártam. tűnődve megálltam: Egy régi levélen ezt írva találtam.“)

Egy másik, a Goethénél is végletesebben és egyoldalúbban „nyugati“ példa a Klopstock „Messiás“-a, amely a német költői nyelv történetében majdnem ugyanolyan szerepet tölt be, mint Vörösmarty „Zalán futása“ a magyaróban.

A „Messias“ is tündérvölgy; fül-nem-hallott, szem-nem-látott világokat mozgósít. Közös metruma van a „Zalán futása“-val. Közös a légkörük is: az antik hexameterrel együtt járó pátosz és „pátoszformulák“. Eposzi feladatukban is van valami rejtett rokonság. Az egyik az egyetemes kereszténység nagy misztériumát, életének legünnepélyesebb mozzanatát, a másik egy nemzet létének első nagy pillanatát idézi, amikor a mítosz félhomályából a történelem világába lép. A két korszakos költemény mégis összemérhetetlen, mert másképpen közvetíti a fül-nem-hallott, szem-nem-látott anyagot. Klopstock nem ismer, csak emberfeletti, szent irracionális. Az ő „Messias“-a egyetlen önkívülettől sugárzó látomás, isteni és ördögi árnyak pár- és szóharca. Nincsen eposz, amelyben annyit s olyan kitartó lendülettel beszélne, mint itt. De ennek a beszédnek nincsen hallható, érzéki, élő hangja, csak sejtető intellektuális fénye van. Csak intellektuális áhítatra hat. (Erich Schmidt szellemes megjegyzése szerint, ebben a világban még a bibliai kakas kukorékolását sem hallani.) Az egész elvont magasságban, léghíjas térben áll: tiszteletreméltó, de hatástalan „szent“ nyelvemlék. Ezzel szemben Vörösmarty... Hősi versének izgatott ünnepélyessége ma is megkap, mert érzéki nyelvképzlet táplálja és támogatja, akárcsak a prófétákat, amikor a belső, mélyvilágból származó és belső fénytől áradó hasonlatokkal és metaforákkal írják körül, azt ami megfoghatatlan, a „horrendum“-ot és „tremendum“-ot.

Klopstock tudvalevőleg azok közé a költők közé tartozik, akik segítenek megoldani a fiatal Vörösmarty nyelvét. S Vörösmarty mégsem tudja végigolvasni a „Messias“-t, mert „főfájdalmat“ okoz neki, jeléül annak, hogy érzi belső ritmusuk, irracionálisuk törvényének különbségét. Csak egymás mellé keil állítani a „Messias“ és „Zalán futása“ két nyitányának néhány sorát, hogy az ember lássa: milyen természetes és megokolt volt a Vörösmarty idegenkedése:

Sing, unsterbliche Seele, der sündigen Menschen Erlösung,
 Die der Messias auf Erden in seiner Menschheit vollendet,
 Und durch die er Adams Geschlecht zu der Liebe der Gottheit,
 Leidend getötet und verheirlicht, wieder erhöh't hat.
 Also geschah des Ewigen Wille...
 Aber, O Tat, die allein der Allbarmerzige kennet,
 Darf aus dunkler Ferne sich auch dir nahen die Dichtkunst?
 Weihe sie Geist Schöpfer, vor dem ich hier still anbete,
 Führe sie mir, als deine Nachahmerin, voller Entzückung,
 Voll unsterblicher Kraft, in verklärter Schönheit, entgegen.
 Rüste mit deinem Feuer sie, du, der die Tiefen der Gottheit
 Schaut und den Menschen, aus Staube gemacht, zum Tempel sich heiligt!

Menschen, wenn ihr die Hoheit kennt, die ihr damals empfinget,
 Da der Schöpfer der Welt Versöhner wurde, so höret
 Meinen Gesang...

Sehol semmi fogódzó, érzéki pont az egész eksztatikus áradatban. Vörösmartyt hasonló ünnepi izgalomba hozza feladatának merészsége, de evokatív erceje másképpen készíti elő a megoldást:

Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban!

Hol vagyon, a ki merész ajkát hadi dalnak csesztvén
 A riadó vak mélységet fölverje szavával,
 S késő százak után, méltán láttassa vezérlő
 Párducos Árpádot s hadrontó népe hatalmát?

... Oh hon! meghallasz-e engem?
 S nagyratörő tehetősöd fiaid hallgatnak-e számra?

Oh hát halljátok ti hazánk gyermeki szómat,
 Későn hangzik már, de magában hordja halálos
 Harcok fergetegét, s hí a haladékony időhöz...

Csak azonos szerepű sorokat idéztünk, de ez is elegendő ahhoz, hogy lemérjük rajta egyfelől a külső fényforrás kegyelméből élő „szent”, másfelől a megélt belső „profán” irracionalitás erejét.

A fiatal Vörösmarty a klasszicizmus és romantika kettős csillagképe alatt él (Ezt az ellentmondásos kétlakiséget már kortársai is felismerték: „... helyedet Homér és Ossian közé szántam” — írja Fábrián Gábor 1828-ban. „Térj magadba s hasonlítsd egybe ezeket a parallelákat.”) Természetesen véletlen találkozik, hogy a „Westöstlicher Divan” és a „Faust II.” költője is hasonló lélektörténeti helyzetbe kerül ezekben az évtizedekben a klasszicizmus meg romantika, nyugat meg kelet között járva, keresi az utolsó, kibékítő európai megoldást. Még egyszer hivatkozunk rá egy verse miatt, amely meglepő hasonlata a keleti költészet határtalanságának, vég- és kezdetnélküliségének, de egyúttal kulcserse lehet minden igazi irracionalistának, főként pedig a keleti hajlamú Vörösmarty-nak.

Dass du nicht enden kannst, das macht dich gross,
 Und dass du nie beginnst, das ist dein Los.
 Dein Lied ist drehend wie das Sternengewölbe
 Anfang und Ende immerfort dasselbe,
 Und was die Mitte bringt, ist offenbar
 Das, was zu Ende bleibt und anfangs war.

Mindez Vörösmartyról is elmondható. Az ő költői nagyságához is hozzátartozik a határtalanság, a megállni-nemtudás, a „végtelen vonal” zenéje. Nála is összefoly a kezdet és a vég. Innen van, hogy első korszakának iegrejtélyesebb költeményei töredékek és mégsem teszik a befejezetlenség hatását az emberre, mert egy szilárd középponthoz igazodó, mindent átfogó fül-nem-hallott, szem-nem-látott „Tündérvölgy” részei.*

Turóczy-Trostler József.

* A „fül-nem-hallott, szem-nem-látott” világ egy képzel- és fogalomkörbe tartozik a Boldogok szigetével, a mennyei Jeruzsálemmel, az arany-, ezüst-, drágakővárossal, ahogyan a Biblia prófétái, perza, zsidó-keresztény apokaliptika és eschatológia (János jelenései, Pál- és Péterapokalipszis, Henoch, Baruch könyve, Mózes mennybemenetele, stb.), békeapostolok, chiliaszták megépítették, a terra beatitudinisszal, ahogyan a túlvilági látomások kiszínezték. Halandó csak a földi zarándoklás végén juthat oda, vagy az elragadtatás és önkívület állapotában, az unio mystica pillanatában, a „lélek szemével” tekinthet bele. Idővel kivét magából minden érzéki-földi elemet, egyre légiesebb, elvontabb magasságokba emelkedik, főleg amióta Plato s konvertált alakváltózatai (újplatonizmus) is résztvesznek az átszellemítésben, amióta Augustinus szent honvágya egyesül Plato-Plotinos erosával, az ideák országa pedig a *Civitas divina*val. Még egy utolsó lépés, s bentjárunk a Dente *Paradisójában*.

Madách Imre összes művei. I—II. Sajtó alá rendezte *Halász Gábor*. Bp., 1942. (Révai.) 1065. 1223 l.

Madách Imre összes levelei. I—II. Sajtó alá rendezte *Staud Géza*. Madách-Könyvtár 7—8. sz. Bp., 1942. A Madách-Színház kiadása. 223, 224 l.

Az idei könyvnap meghozta irodalmi életünk egyik régi adósságának első törlesztését. Révaiék vállalkoztak Madách összes műveinek kiadására, a Madách-Színház pedig a nevéen megjelenő Madách-Könyvtár kettős kötetében közreadta Madách teljes levelezését. A két kiadvány egyszerre, egymástól függetlenül jelent meg, s ismertetésük módot nyújt összehasonlításukra és néhány alapvető kérdés megbeszélésére is.

Szövegközlés dolgában, sajnos, egyik kiadás sem mondható kritikainak, igaz, hogy nem is akar az lenni. Staud Géza — bizonyára szélesebb köröknek szánt közlésében — a leveleket mai helyesírásra írja át. Ez Madách esetében az eredeti szövegbe való erősebb beavatkozást jelent. Madách leveleiben igen takarékosodik a központozással, ugyanezt teszi Fráter Erzsí is. Egy-egy hosszabb levélrésznek pontokkal, vesszőkkel való egyértelmű tagolása kétségtelenül megkönnyíti az olvasást, de a megoldás egyszer-egyszer vitatható. Az eredeti szöveg néhol más elosztást sem zár ki (pl. Erzsinek 1853. máj. 25-i levelében). Igazság szerint a szövegnek ilyen modern tagolása okvetlen torzít egy keveset, mert Madách is, Erzsí is, amikor levelet írt, a ma szokásosaknál hosszabb és lazábbkötésű mondatokban gondolkozott. Halász Gábor is érezhette ezt, mert ő meg éppen a leveleket, mint személyes dokumentumokat, betű szerint közli, viszont minden egyéb művet mai helyesírásra átírva ad. Ezekben már kevéssé érezhető a torzítás, mert olyan művekről van szó, amelyek már eleve irodalmi szándékkal íródtak s részben nyomdafestéket is láttak. A szaktudós itt viszont a törléseknek, javításoknak, változatoknak hiányát panaszolhatja. *Csák régnapjait*, amely két kidolgozásban maradt ránk, csak az egyikben kapjuk, abban, amelyik „végleges“-nek mondható; a *Sámson*-drámatervből hiányoznak azok a jellemző mondatok, amelyeket Madách áthúzott, noha tökéletesen olvashatók. Bár e tekintetben a nagyközönség szempontja győzött, mindkét kiadvány nagyjelentőségű tudományos tekintetben is; valódi szövegközlési hibájuk nem sok van. Halásznál a sajtóhibák okoznak itt-ott zavart. Arany egyik levelében (II. 1025. l.) ezt írja: „... *kénytelen* vagyok koncentráltabb szellemi munkára“. Helyesen: *képtelen* vagyok. A szedőgép ürdöge főleg a számokat vette célba, azokat is, sajnos, éppen a jegyzetekben. II. 1196.: 1875 van 1857 helyett, II. 1159.: 1923 van 1932 helyett; a II. 1169. lapon azt olvassuk, hogy a hagyaték 103 levélnyi verset foglal magában és ebből az első részben 351 levélnyi van, stb. Staudnál inkább néhány sajátos olvasási hiba változtatja meg a szöveg értelmét. Erzsinek már említett levelében ezt olvassuk: „Anna és Jolánka betegek.“ Halász is Ana és Jo'ánká-t ír. Nem Anna, hanem *Ara*. Így becézték Madách kisebbik lányát. Erzsí 1853. V. 12-i levelében: „Még Klárikának (itt) kell lenni...“ Halásznál a helyes

szöveg: „Még Klárikának kell írni.“ Ennek a levélnek egyes lapjait a két kiadó nem ugyanazon sorrendben olvassa. Crezmánné divatárusnő nevét Halász Czizmannénak, Staud Czirmannénak olvassa. Még furcsább (Staud) a következő levélrészlet, amikor Madách szemére veti Gyulainak, hogy nem nyilatkozik megküldött verseiről. (1863. II. 17.) „Te pedig az idézett Bajardra hallgatsz.“ Így semmi értelme. Halász hozza a helyes szöveget: „Te pedig, az ítézet (azaz a kritika) Bayardja, hallgatsz...“ Madách a francia történelemből ismert Bayard kapitányt; a „félelem és gáncs nélküli lovag“-ot érti. Szövegközlés dolgában legnagyobb jelentőségű Halásznál a Gyulai-fő kiadásban már közölt művek eredeti szövegének helyreállítása.

Anyagfeltárás tekintetében mindkét kiadó derekas munkát végzett. Halász nem elégedett meg a múzeumi anyag kiadásával, bár itt is újság pl. Madách megyegyűlési szónoklatainak nyilvánosságra hozása. Összehordott néhány olyan művet is, amely ugyan nyomtatásban megjelent, de feledésbe merült, kézírata pedig lappang. Ilyen nyeresége a kiadásnak a *Szabadelvűség és táblabíró-politika* c. cikk, amelyet Halász a Felvidéki Magyar Közlöny 1862-es évfolyamából bányászott ki. Valóságos versenyt érez az ember a két kiadó közt a levelek közlésében. Nagyjából fej-fej mellett futnak. Staudnál nincs meg Halász kiadásának 4 levele, ill. levéltöredéke (72. levél Paczoly Jánoshoz, 78. levél Szász Károlyhoz, 82. töredéklevél Szontághhoz, 114. levél Veres Gyulához); a (Halásznál) 76-os és 77-es levélhez pedig nem közli Nagy Ivánnak a levelek hátlapjára írt megjegyzését. Viszont Staud (35. és 36. sz.) Harsányi Zsolt cikke nyomán közli két — Lónyay Menyhérthez — írt levél töredékét; ezeket Halász valószínűleg nem minősítette leveleknek. (Mondanunk sem keli, mennyire sajnálatos, hogy egyiküknek sem állt módjában a Lónyay-család birtokában lévő 43 levelet teljesen közölni.) Azonkívül Staudnak sikerült Fráter Erzsinek egy eddig ismeretlen levelét is megszereznie (204.). Súlyos hiánya azonban mindkét kiadásnak, hogy nem közli Erzsí ismert, megrázó hatású könyörgő levelét, amelyet Madách anyjához írt, közvetlen mielőtt Sztregovát el kellett hagynia. Nem Madáchhoz szól, az igaz, de ott van a helye minden Madách-kiadásban; kivált Staud feldolgozásába illetet volna bele.

Nincs helyünk rá, hogy a kiadott művek csoportosításának kérdésével foglalkozzunk. Staud szándéka az volt, hogy a divatos regényes életrajzok helyett magukból a levelekből kerekítse ki Madáchnak a hitelesség és igazság erejével ható életrajzát. Így a leveleket időrendben adja, kis bevezetőkkel. Csak néhány keltezetlen levél teszi ezt a megoldást nehézze (a 60. és 61. levél). Halász írójuk és címzettjük szerint csoportosítja őket. Ez tudományosabb, de megnehezíti a tájékozódást az, hogy az ugyanazon személyhez írt és tőle kapott levelek messze elkerültek egymástól. Maguknak a műveknek, a fiatalkori drámáknak és novelláknak, főleg pedig a verseknek időrendjében rejlt sok Clintézetlen kérdésre legyen szabad csak röviden utalnunk.

A dolog természetéből folyik, hogy eddig majdnem csupa kifogást soroltunk föl. Mégis me vegyük őket a kelleténél komolyabban. Apró hibákra vagy hiányokra vonatkoztak, s mind együttvéve is alig homályosítják el azt az érdemes, gondos, lelkiismeretes munkát, amelyet mindkét kiadó az anyag feldolgozásában végzett. Staudnak az egyes levelekhez fűzött kis bevezető, át-hidaló szövegei rendkívül értékesek. Csak a szakértő veszi észre, mennyi elmélyülő munka rejlik ezekben a látszólag igénytelen sorokban, amelyek itt-ott új

ardáltal is szaporítják eddigi tudásunkat. (Pl.: Erzsi 53 augusztusában Pestre utazik kiszabadult ura elé, s együtt térnek haza Sztregovára. A hazatérést eddig érzelmesebben, patetikusabban képzeltük el.) Hasonlóan értékes aprómunkát végzett Halász a szövegek jegyzetelésében. Felkutatta az eddigi közlési helyeket, közli a kéziratok költőhelyét, bibliográfiát ad, majd jegyzőket a Tragédia újabb fordításairól, s — a legszükségesebb mértékben — magyarázó jegyzeteket is nyújt. Egy-két tévedés ide is becsúszott. Az Erdélyi Jánoshoz írt levelet eggyel többször közölték (ld. Staudnál); a II. 1174. lapon a két Madách-lány neve föl van cserélve.

Utoljára hagytuk a legfontosabbat. Az ilyen lézagpótló kiadások jelentősége a nyomokban felszerkenő kutatómunkában, a feldolgozásokban és átértékelésekben szokott megmutatkozni. Mindkét kiadó jelentős kezdeményezéseket tesz ebben az irányban is. Halász (igen szép bevezetésében) Madách ifjúkori drámáinak átértékelését indítja el. Eddig nem sokra tartottuk őket; a bevezetés jó érzékkel mutat rá azokra az oroszláncörmökre, amelyeket bennük észre kell vennünk. Más irányú, de éppúgy jelentős Staud újraértékelő kísérlete. Nagyon is régóta megszoktuk már, hogy a házassági tragédiáért minden felelősséget Erzsire hárítsunk, Madách anyját pedig szoborszerű fenségben lássuk. Staudban van bátorság arra, hogy ezen az ítéleten változtasson. Az eddiginél valószínűbb képet ad Erzsi rettentő helyzetéről ura bebörtönzése után; okokat hoz fel, amelyek többé-kevésbé valószínűtlenné teszik Erzsi házasságtörését, s egy kis éllel mutatja be az anya rideg elzárkózását és könyörtelenségét súlyos helyzetben lévő menyé iránt. Mintha a józan, reális szemlélet kezdené áthatni az eddigi merev, patetikus erkölcsbírálatot. Maguk a szövegek tesznek lehetővé Halász kiadásában még egy ilyen helyesbítést. Tudjuk, hogy Madách kerek másfél évig Szalay *Pesti Hirlapjának* küldözgetett tudósításokat meggyje közgyűléseiről. Ezeket a tudósításokat, különösen eredeti fogalmazásukban, eddig sötét ombergülyölettel teli, csupa gúny írásoknak tüntetik fel. Halász kiadása meggyőz bennünket arról, hogy tévedtünk, — ha nem is a tényben, de a színezésben. Van ezekben az írásokban tagadó szellem elég, a gúny is meg-megszóal bennük, de akad másrésről elég sok bizakodás és derűlátás is. A szerkesztőnek sem kellett rajtuk annyit enyhíteni és változtatni, mint eddig hittük.

Még sok kisebb-nagyobb részletkérdést tudnánk felsorolni, amelynek tisztázására most már, a teljes Madách birtokában, megvan a lehetőség. Halász és Staud szép kezdeményezése azt a feladatot rója irodalmi kutatásunkra, hogy valóban éljen is ezzel a lehetőséggel. Barta János.

Rédey Tivadar: Ódry Árpád. Bp., 1942. (Franklin.) 30 l., 1 arcképmell.

Ha majd egyszer eljön a magyar színháztudomány aranykora és minden magyar színész megkapja az őt megillető megemlékezést, Ódry Árpád életművét bizonyára terjedelmes monográfia fogja méltatni. De készüljön még oly vas-kos kötet felejthetetlen nagy színészükről, lényegében jelentősebbet aligha fog mondhatni annál, amit Rédey Tivadar jellemvázlata nyújt. Nehezség azért, mert a jeles szerző a kortárs hitelességével tesz tanúságot Ódry alakító művésze mellett, hanem mert megvan az a képessége, hogy a szerep színpadi életrekeltését örökérvényű esztétikai és dramaturgiai igazságok rendszerében lássa és láttassa. Rédey kis tanulmánya szűkre szabott terjedelme ellenére is

mind horizontálisan, mind vertikálisan hű képét adja Ódry színészi képességeinek. Pár vonással megrajzolja fejlődését a hősszerelmes szalonszínésztől Fauston, Hamleten, Othellón, Solnessen keresztül Prosperóig és a Gréban-féle Passio Jézusáig, egyben pedig rámutat jellemábrázoló készségének mély líraiságára, melyben eszesség és stílustisztelet, elragadtatottság és tanultság, művészi öntudat és emberi alázat olvadt össze harmonikus egésszé. Rédey Tivadar tanulmánya a Gyulai Páltól sugalmazott magyar műbírálat nemes hagyományait folytatja: a művelt nagyközönség számára készült ismertetés egyúttal tudományos érvényű színészettörténeti arckép.

rtr.

Tóth László: Erdélyi biedermeier. Szeged, 1942, 19 (1) 1. Széphalom-könyvtár 33. szám.

A hozzászólásokban és tanulmányokban mindinkább gazdagodó magyar biedermeier-kutatás történetében új és nem érdektelen állomást jelent Tóth László tanulmánya az erdélyi biedermeier-ről. Tóth Lászlónak nem első hozzászólása ez ehhez a kérdéshez. „Német polgárság — magyar biedermeier“ című cikkében (Magyar Szemle, 1941. augusztus), — melyben egyébként Pukánszky Bélának és Zolnai Bélának egy-egy művét ismerteti, — már rámutatott a biedermeier-kor társadalomtörténeti jelentőségére s ezzel kapcsolatban utalt egy eddig ismeretlen tényre is: arra, hogy József nádornak és körének életmódja, egyénisége mennyire biedermeier s annyival inkább jellemző a korra, hogy éppen a nádor családjában és körében találunk polgári életformákat és gondolkodást. Legújabb cikkében ismét új és érdekes adalékkal gazdagítja a biedermeier-kutatást, amennyiben nagy vonásokban bemutatja az erdélyi biedermeier-t. Legjellegzetesebb jelensége ennek Újfalvy Sándornak, az erdélyi nemes úrnak most megjelent emlékirata. Mint minden emlékirat, úgy ez is különösen jellemző korára és érdekes színekben bontakozik ki előttünk Erdély élete a múlt század első felében. Érdekesen fejtegeti Tóth László, hogy mi az, amit Újfalvy emlékiratai a biedermeier-kutatáshoz, különösen mint erdélyi sajátosságokat hozzászólnak? Rámutat a kor mélyenfekvő gazdasági és lelki változásaira. Megállapítja, hogy Erdélyben kizárólag a magyar társadalom legfelsőbb rétegei hordozói a biedermeier-eszményeknek.

Cs. Gárdonyi Klára.

Kristóf György: Királyhágón inneni írók Erdélyben. Kolozsvár, 1942. Kolozsvári Tudományos Könyvtár 2. sz. 252 (4) 1.

A kolozsvári egyetem tudós tanára két, szaktudományunkban már több ízben boncolt tárgyak, a tájbudat és a nemzeti irodalom egységének kérdésével foglalkozik. (Legutóbb Sárkány Oszkár: *A tájzsemmény változásai a magyar költészetben Petőfiig*. Bp., 1935 és Varjas Béla: *Erdély és irodalmunk nemzeti egysége*. Bp., 1934.) Vizsgálódása folyamán alkalma nyílik e kérdést igen sokoldalúan megvilágítani s még az általa felvetett szempontoknál is gazdagabb eredményekre jutnia. Ennek oka kétségtelenül az, hogy a táj nem holt, változatlan vagy éppen mozdulatlanúságra ítélt valami, hanem bonyolult szerkezetű miatt alkalmas vagy alkalmatlan tényező a történelmet alakító és szemlélő ember előtt. Tájhoz nép és annak eseménysorozata kapcsolódik, s így jelen esetben az Erdély-fogalom természetesen — függetlenül a szemlélő egyén, író stb. lelkivilágától is — igen változatos: A felhozott példák tehát nemcsak az erdélyi táj, hanem az erdélyi nép és jelen vagy múlt egy-egy megmutatkozásához kapcsolódnak. Az egyén tapasztalatait az irodalom közvetíti

a közönséghez, s itt ebben a kiszámíthatatlan ösztönöktől fűtött kohóban ötvöződik a nemzet felfogása Erdélyről. A királyháгонinnen írók Erdélyjárásának jelentőségét egyébként így foglalja össze: „gazdagították irodalmunkat, fokozták az Erdély-ismeretet, előmozdították a közjogi, mélyítették a nemzetársadalmi uniót, a magyarság népi, közművelődési és történetpolitikai egységét...” Eszmeindító bevezetése a magyar vonatkozásokat jól szemeltartó elméleti alapvetés. Az alkalmazás: egy-egy kiemelkedő egyéniségünk pályafutása során Erdély népével és földjével történt találkozásának bemutatása. E metszőpontok közül több már elhalványodott, kikutatásuk tehát a tudománynak értékes szolgálat. Tágabb körben pedig élvezetes és érdekes olvasmány, amely igen jó keresztmetszetét adja Erdély politikai és művelődéstörténetének is.

—ry.

Csery-Clauser Mihály: Széchenyi napjai. Bp., 1942. (Rózsavölgyi.) 190 l.

Széchenyi István mindig időszerű volt számunkra. Akkor is, amikor nem akarták ezt elismerni, amikor — a gyakran mesterségesen felfűjt ellentétkeresésben — ellenfelének, Kossuthnak adták a pálmát. Még ma is kísért ez a bomlasztó törekvés, amely hazánknak ezt a két nagy fiát csak úgy tudja szemléltetni, ha szembeállítja őket. Mintha *ömmagukban* nem volnának értékek! Széchenyi értéke a ma szemléletében még nagyobbra nőtt, végre már tudjuk szellemi és reális alkotásain át megérteni. Ma tudjuk igazán, mit jelentett nekünk. Száz év kellett ahhoz, hogy világosan rájőjjünk gondolatainak örök igazságára. És ezért van az, hogy hiába jelenik meg Széchenyiről özönével a munkák tömege, szinte azt mondhatjuk: nem elég! At kell itatódnia a magyar közvéleményben Széchenyinek. Az *első Széchenyinek*, aki gondolataival itt jár köztünk, int, vezet és visszatart. Csery-Clauser Mihály új utat nyit a Széchenyi-megismeréshez. Ő azt a Széchenyit mutatja be nekünk, aki naplójában őszintén feltárta érzéseit, akaratát és maró kétségeit. De nem a könyv szerzője beszél, hanem Széchenyi. A naplóból kiragadja azokat a részeket, amelyek legtisztábban, legkristályosabban mutatják nekünk a legnagyobb magyart. Egy ember lelki fejlődése a zenitig, majd tragikus bukása pontosan és világosan kirajzolódik a könyv lapjain. Csery-Clauser nem önkényesen választotta ki a naplórészeket, hanem mindig ennek a fejlődésnek az alapján. Különösen hálásaknak kell lennünk azért, mert a nagyközönség számára is hozzáférhetővé tette ezzel a kis összeállításával a mult század derekának legérdekesebb, de egyúttal legnehezebb olvasmányát, Széchenyi Naplóját.

Batizi László.

Trencsényi-Waldapfel Imre: Erasmus és magyar barátai. Bp., 1941.

Officina. 110 l. Officina-Képeskönyvek, 30—31.

Az első nagyszabású kísérlet, amely az Erasmus megindította szellemi áramlat magyarországi hatásáról összefoglaló képet adott, s annak iteni jelentőségét meglátta, Thienemann Tivadarnak csaknem két évtizede megírt remek tanulmánya, a *Mohács és Erasmus* volt. (Minerva, 1924.) Hatása a magyar történetírásra messze meghaladta egy tanulmány kisugárzó erejét. T. Waldapfel Imre most arra vállalkozott, hogy az azóta jelentékeny halaklást tett Erasmus-irodalom és az Erasmus-levelek új kiadása alapján, mely immár 1532-ig ért el, a kérdést tovább vigye. Tárgyát filológiai módszerrel közelíti meg Erasmus publicisztikai egyéniségét vizsgálva. Levelezésének, illetve politikai iratainak gondos figyelembevételel állapítja meg, mi volt a véleménye Erasmusnak a magyar

hivatásról, törökről, európai összetartásról s ez mennyire döntötte el gyakorlati magatartását. Erasmus, mint az oszthatatlan „*respublica Christiana*“ legfőbb védelmezője a törökellenes vállalatot kívánta, de előfeltételének az európai „polgárháború“ megszüntetését tartotta. Ebben a szellemben segített közvetíteni a János és Ferdinánd közötti trónviszályban is s ezért fordult el János királytól, mikor az a magyar missziót föladvá török segítséghez folyamodott. Ugyanekkor azonban, mivel minden dolgot az eszmék felől tekintett, a törökben sem tudott szörnyeteget látni, hanem olyan népet, amely rábeszéléssel megtéríthető. Erasmus magyar barátai aligha osztoztak ebben a hiedelmében s ezért még jobban igyekeztek az európai összefogás ügyében közremunkálni. A T. Waldapfel Imre által nagy szorgalommal fölkatatott ismeretlen adatok, összefüggések, mélyreható értelmezések ismeretében az erasmusi szellemi magatartást a török kérdést illetően ezentúl erkölcsileg pozitívnek kell fölfognunk, gyakorlati szempontból azonban még mindig legalább is hatástalannak. Az erasmisták ezenfelül valóban elszigetelődtek és visszahúzódtak tanulmányaik körébe.

Kardos Tibor.

Lengyel Tamás: Gróf Teleki László. Bp., 1942. (Franklin.) 178 l.

A Szekfü Gyula szerkesztésében megjelenő Magyar életrajzok-sorozatban újabb Teleki-életrajz látott napvilágot. A *Kegyenc* évszázados ünneplése alkalmával több megemlékezés történt Teleki Lászlóról. Főképen politikai szerepléséről. Lengyel Tamás könnyed előadásban világosan és élvezetesen összefoglalja a Teleki Lászlóról szóló meglehetősen nagy és bőséges irodalmat. Mélyen belenyúl az emigráció életébe, jóformán ez teszi műve gerincét. Teleki lobogó szenvedélyessége szinte átlévi magát az író is és hőse rapszodikus ókétét gürdülékenyen, lényeges vonásokra szorítva rajzolja meg. Teleki, a politikus áll előttünk, irodalmi munkássága érdemi színvonalon jut szóhoz a tíz éves könyvecskében. Az események gyors előadásában világosan látjuk Teleki alakját, de a történelmi események bőségében kissé háttérbe szorul a kélekrájz, ami voltaképpen feltárná előttünk Teleki László felfogásának, életszemléletének indokait. Lengyel Tamás kitűnően összefoglalja Teleki László életét a mult század mozgalmas életének keretében. Nem időzik feleslegesen a nem kellően bizonyítható mozzanatok mellett. Teleki tragikus végének összes indítékait elmondja, de tárgyilagos szemlélettel nem foglal állást egyik vélemény mellett sem, hiszen örök rejtély fedi tulajdonképpen a revolver dörrenésének okát. A könyv hasznos munka, élvezetes összefoglalása a mult század magyar politikai problémáinak, amelyek a nemzet és uralkodóház viszonyát állandóan robbanásra készen tartották.

Romhányi Gyula.

M. Belezny M. Cecília: A Felsőmagyarországi Minerva 1825—1836. Eger, 1942. Szerző. 62 (2) l.

Örvendetes, hogy a magyar irodalmi tanszök tanárai egyre több sajtótörténeti tárgyat dolgoztatnak fel, mert e sok tekintetben még kiaknázásra váró munkaterületen gazdagon van megoldásra váró feladat. Belezny értekezése kimerítő forrástanulmányok alapján igyekezett Felsőmagyarországnak, helyesebben Kassának erre a fontos, XIX. században keletkezett folyóiratának életére minél élesebb fényt vetíteni. A Felsőmagyarországi Minerva c. „nemzeti folyóírás“ 1825. január havában indult meg 403 előfizetővel. Szerkesztője és mecénása Dessewffy József. A lap enciklopédikus jellegű, tudo-

mányos folyóirat volt. Szépirodalmi vonatkozású anyaga négy költői egyéniség: Kisfaludy Sándor és Károly, Vörösmarty és Bajza hatását érezteti. A Minervának 10 évfolyama jelent meg 1825—1836-ig 40 kötetben, amikor íróinak és mecénásainak fáradozása ellonére megszűnt. Igen fontos lett volna, ha a szerző beállítja a vizsgált folyóiratot periodikánk történetének megfelelő, őt megillető helyére, vagyis tudatosabban végezte volna sajtótörténeti kutatásait, mert akkor gazdagabb eredményekhez jutott volna. E követeléseinktől azonban egy doktori értekezés keretén belül el kell tekintenünk, ez már nagyobb kutatómunka feltétele.

—a.

Dányi Károly: Kossuth és a Deák-párt hírlapi vitája 1867-ben. Kolozsvár, 1941. Szerző. 135 (1) l.

1867 májusában Kossuth Párizsba utazott. Itt vette hírét a kiegyezésnek. Határtalan felháborodásában levelet intézett Deák Ferenchez és annak másolatát egyidőben megküldte a Böszörményi László szerkesztette Magyar Újságnak; Deák azonban a válaszadást elhárította magától azzal, hogy szereplése nyilvános volt és véleményét parlamenti határozattal fogadták el. Deák helyett annál erőteljesebben vették védelmükbe a kiegyezés művét pártjának vezető emberei és a kiegyezéspárti újságok, elsősorban a Pesti Napló és annak szerkesztője, Kemény Zsigmond. A Kossuthnak adott feleletek természetesen nem voltak híjával a heves kifakadásoknak a szabadságharc egykori vezére ellen, mire Kossuth, most már önmaga védelmében, ismételten újra felémelte szavát. A sokáig emlékezetes vita, amely csak az 1867-es esztendő végén csitult el, eleven körvonalakkal domborodik ki Dányi dolgozatából Dícséretreméltó ítélőképességgel válogatja ki és elemzi a legjellemzőbb, legértékesebb hozzászólásokat, majd összegezve eredményeit, felveti a kérdést, kinek volt igaza: a kiegyezés híveinek vagy ellenzőinek. Szerettük volna, ha a vitának a továbbiakban gyakorolt hatását is behatóbban szemügyre vette volna: a számos ellenzéki megnyilatkozás Kossuth-ünneplő frázisai sok tekintetben a következő évtizedek közéletének alaphangját ütötték meg: a közjogi viták éles aláfestéssel színezték mind politikai, mind kulturális életünket. Mindenképen értékes adalék azonban Dányi művének gazdag anyaga politikai irodalmunk és időszaki sajtónk történetéhez.

D. B.

Kunszery Gyula: Magyar írók bűnperei. Bp., 1942. (Aurora.) 63 (1) l.

Szerző összefüggően tárgyalja azoknak a magyar íróknak az ügyeit, akik bármilyen okból, de rendszerint irodalmi munkásságukkal kapcsolatban összeütközésbe kerültek felettes hatóságokkal. A kis füzetet olvasva megállapíthatjuk, hogy alig van magyar író, aki ebből a tanulmányból kimaradt volna. Ennek okát a szerző abban látja, hogy az egyéni igazságkeresők, vagy mondjuk, a szellem szabadságának harcosai okvetlenül beleütköznek a közönség számára szükségképpen föllállított korlátokba. Szerző munkájának tudományos szempontból nincs jelentősége (amire, úgy hisszük, nem is tart igényt) és meglehetősen egyéni beállításban adja elő mondanivalóját.

Cs. G. K.

Athenaeum. — 1942. 2. sz. Lengyel Lajos: *A filozófia alapproblémája „Az ember tragédiájá”-ban.* Madách filozófiájának a filozófiatörténet keretében illesztett újszemponitú bemutatása. „Madách nem a felsőbbrendű ember felszabadult ösztöneit teszi az emberi cselekvés értékmerőjévé, hanem az ösztöniség korlátai között is megvalósítandó isteni eszmét.”

Budapesti Szemle. — 1942. június, 775 sz. Galamb Sándor: *Csiky Gergely színművei.* Csiky Gergely legnagyobb érdeme a magyar társadalmi dráma megteremtése. Amíg előtte egy-két kísérlet történt ebben az irányban, addig nyomban a Proletárok után egyszerre megszorodik a polgári dráma művelőinek száma. A kilencvenes évek elején feltűnő, hogy Herczeg Ferencnek is Csiky sikerei adhattak ösztönzést a polgári dráma művelésére. Csiky darabjaiban a sajátosan magyar vonás aránylag kevés. Ez azonban csak részben magának az írónak a hibája. Ha mindenáron és minden ízében magyar akart volna lenni, akkor neki is vissza kellett volna nyúlnia a vidéki hangulatú és vidéki levegőjű régi magyar vígjáték alakjaihoz és tárgyaihoz. Nagyobb baj, hogy valóban élő alakjait nem tudta elmélyíteni. Tekintete a jellemnek csak külső vonásait veszi észre és darabjaiban nem a lelki fejlődés, nem a pszichológia a lényeges, hanem az érdekes mese. Ember- és társadalomfelfogása inkább átlagpolgárinak tűnik fel, és úgy érezzük, hogy darabjainak happy end-jei nem annyira megalkuvások, mint inkább az író el nem mélyült sors-elgondolásából fakadnak. Darabjainak legnagyobb érdeme technikájukban rejlik. A hatásos jelenetek és fordulatok egész sorát pergeti le a néző szemé előtt, a nagy jelenetet páratlan gondnal készíti elő, a csattanót mesterien tudja kihegyezni s kitűnően tudja a tömegeket mozgatni. Éppen ilyen ügyességgel tudja alakjait a színpadon összehozni. A modern dráma dialógusát kevésbé fejlesztette tovább. Beszélgető módja símább és fesztelenebb, mint legtöbb elődjéé, s párbeszédeiből nem hiányzik az ötletosság és elevenség, legtöbbszőr azonban valami vas-kosság telepszik rájuk. — Gálos Rezső: *Enyém, Tied, Övé.* Tartalmas tanulmány arról, hogyan mintázta Jókai e regénye alakjait kortársakról. Különösen értékesek azok az adatok, amelyek a regény főhősének: Aldorfay Incének alakját világítják meg. — Október, 779. sz. Sebestyén Károly: *Széljegyzetek egy önéletrajzhoz.* Herbert George Wells önéletrajzának kritikai megjegyzésekkel kísért ismertetése. — November, 780. sz. Hankiss János: *A magyar irodalom hídverői.* Az érdekes tanulmány arra világít rá, hogy milyen alkalmak és körülmények magyarázzák meg egyes íróinknak idegen nyelvre való fordítását, azután milyen életviszonyok és képességek készítetik magát a fordítót e munkájára. — Rédey Tivadar: *Egy év magyar drámatermése.* Jelentés a Vojnits-díjjal jutalmazandó hazai színművekről. A bemutatott darabok egyike sem ulti meg azt a mértéket, amelynek alapján a Vojnits-díj kiadható lenne.

Donauropa. — 1942. 8. sz. Csery-Clauser Mihály: *Die Rolle Ungarns in der südosteuropäischen Kulturgeschichte.* Magyarország mindig a „Pax

Hungarica“, illetőleg a „Pax Danubiana“ szellemében teljesítette kultúrfeladatát Délkelet-Európában.

Erdélyi Múzeum. — 1942. 3. sz. Herpei János: *Az erdélyi nyomdászat történetéhez.* Bácsi István állítólagos nyomdász életrajzára, a gyulafehérvári fejedelmi nyomda történetére, valamint Tótfalusi Kis Miklósról és családjára vonatkozó újabb adalékok. — Tolnai Gábor: *Gróf Lázár János, a Voltaire-fordító.* Lázár János 1761-ben részleteket fordít latinra Voltaire *Essai sur les moeurs* című művéből. Az első hazai Voltaire-fordítás ez, mely az erdélyi felvilágosodással kapcsolatos.

Győri Szemle. — 1942. 2. sz. Jenei Ferenc: *A legnagyobb magyar és Győr.* Gróf Szöchenyi István győri kapcsolatai. — Gálos Rezső: *Kisfaludy Sándor és Dukai Takách Judit.* Utóbbi költői elindulásának rajza és kiadatlan levele [Duka, 1815. IX. 13.] Kisfaludy Sándorhoz. — Lám Frigyes: *Győr a magyar regény- és novellairodalomban.* (1.) A győri tárgyat feldolgozó szépprózáírók és alkotásaik seregszemléje Virághalmi Ferencről, aki elsőnek (1858) használta fel regényeiben a város történetét; győri tárgyú regényeket írtak még, hogy csak a nagyobb neveket emeljük ki: Jókai Mór, Vas Gereben, Tarczai György. — Jenei Ferenc: *Enekek gyűjteménye.* (4.) Három ének szövegének közlése: *A szerelem, Szerelem érzés, Fogadás.*

Katolikus Szemle. — 1942. 7. sz. Ágoston Julián: *Tájlélek és líra.* „A táj éppen úgy kiverődik a költő versein, mint élményeinek üdesége. Talán csak egy kis színfolt, — de megkülönböztető jellegű.“ — 8. sz. Márfy Oszkár: *Magyar hallgatók olasz egyetemeken.* Veress Endre *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai* című munkájának részletekbenő ismertetése. — Kósa János: *Családi kör.* Eötvös József és családja, fiával, Lőránddal való levelezésének tükrében. — 9. sz. Lukács Gáspár: *A paraszregény, mint korjelenség.* Elvi jelentőségű megjegyzések az újabb európai regény népies hajtásáról (Reymont, Hamsun, Buck, Steinbeck, Giono) és annak a hazai regényirodalomra (Móricz, Szabó Dezső) tett hatásáról. — König Kelemen: *Koháry István.* Írói arckép „eddig fel nem használt levéltári adatok“ alapján.

Koszorú. — 1942. 1. sz. Bán Aladár: *Gyóni Géza élete és költészete.* Alkalmi visszapillantás halálának 25. évfordulóján. — Havas István: *A „Fogoly lengyel“ költője.* Csengey Gusztáv születésének századik évfordulójára készült színes pályakép. — Birkás Géza: *Jean de Bonnefon* (1866—1928). A francia Petőfi-kultusz egyik apostoláról, aki 1923-ban a Sorbonne Petőfi-ünnepélyét rendezte.

Libanon. — 1942. 1. sz. Elek Oszkár: *Kardos Albert.* Ünneplő méltatás 80. születésnapja alkalmából.

Magyar Szemle. — 1942. 43. kötet. 3. sz. Némédi Lajos: *Kuthy Lajos a magyar jellemről.* „A közjellem rajza a *Polgári Szózat*ban és a népjellem rajza a *Hazai rejtelmek*ben, szerencsésen egészítik ki egymást s alkotójuknak a magyar közismeret bűvárai között előkelő helyet biztosítanak.“

Ország Útja. — 1942. 7. sz. Jancsó Elemér: *Az erdélyi magyar színpad jubileuma.* A kolozsvári színház 150 éves története madártávlatból.

Protestáns Szemle. — 1942. 8. sz. Szász Károly: *Egy régi öreg pap leveleiből.* Adalékok Szász Károly ref. püspök levelesládájából. (Dobos János lelkész két levele [1879. V. 9. és V. 12.]; az első önéletrajzi.) — Kovács Endre: *Németh László kritikai szerepe.* „Lidérces nyugtalansága, mohó tudásvágya, irodalmat életté változtató vénája a legjobb bizonyítéka annak, hogy ebben a célban mindnyájan egyetértünk.“

Soproni Szemle. — 1942. 3. sz. Benkő László: *A Bánk bán soproni vonatkozásai.* Ezek: a Tragédiában szereplő Martinsdorf a sopronmegyei Nagymárton; 1793-ban egy soproni fiatal katona, Lakfalvy Ede, levélben felszólította Schillert, hogy Bánk bán történetét tragédiában dolgozza fel; a Melinda nevet Katona Cseri Péternek ma már csak egyet'len példányban, a soproni liceum könyvtárában meglévő *Ottó vagy a zabolatlan indulatok áldozata* (1812) című románjából vette; Bárány Boldizsár, a Bánk bán rostájának írója soproni diák volt. — Csatkai Endre: *Gyóni Géza tevékenysége a soproni Kultúrában.* Gyóni az 1911-ben indított szépirodalmi folyóiratban számottevő költői és bírálói tevékenységet fejtett ki.

Sorsunk. — 1942. 6. sz. Juhász Géza: *A vidéki költő.* „Oláh Gábor mindent akar, mindent vállalt. Mindenem, amit csinált, ott a nagyság fuvalata.“ — 7. sz. Sík Sándor: *Móricz Zsigmond* jelenetekben, egyes képekben látja a valóságot, ezért is elsősorban a novellában klasszikus. „Parasztábrázolása a Tiszántúl kemény és sűrűvérű kálvinista népének vonásait hordozza, a katolikus dunántúli, szegedvidéki, vagy székely föld népének bizonyos jellemző vonásait már kevésbbé veszi észre.“

Szabolcsi Szemle. — 1942. 1—2. sz. Turóczy Zoltán: *Bessenyei György.* A Bessenyei-Társaságban elmondott emlékezés. — Belohorszky Ferenc: *Az élő Bessenyei.* Alkalmi emlékezés.

Új Magyar Museum. — 1942. 1. kötet. 1. sz. Sziklay László: *Kazinczy jegyében.* „A mi kötelességünk az, hogy kiműveljük a magunk parlagiát, felszínre hozzuk tájunk magyarságának sajátos értékeit.“ — Semetkay József: *A költő és a táj.* Az újabb erdélyi líra ismertetése.

Vigilia. — 1942. 9. sz. Fényi András: *Harsányi Lajos költészete.* „Hangja ott hallatszott az új katolikus líra hajnalán s ma is egyik vezető szólam az ő költészete.“

Pintér Jenő síremlékének leleplezésekor.

Harmadszor zárandokolt kihűlt tetemedhez a Magyar Irodalomtörténeti Társaság, ahogy mindannyian és mindannyiszor el kell, hogy zárandokoljunk szellemedhez, valahányszor stúdiumunk ihlete kezünkbe adja a tollat. Nekünk, barátainak a szívünkbe állította emlékedet szereteted, megértésed, amellyel a tiéddelel egyirányú munkánkat figyelte, serkentette; a magyar irodalomtörténetírás jövőjébe munkásaiba nagy művednek nyolc kötete fogja beleéptetni Pintér Jenő emléket. Itt sírodon ez a szimbólum az egész magyarsághoz szól, hirdetvén az önfeláldozó, önemésztő munka bajnoki dícsőségét. Az Irodalomtörténeti Társaság, amelynek bensőséges körében lángolt a legmagasabbra ez az önfeláldozó munkaköze, mely tisztelettel teszi koszorúját erre az emlékre, tanúságot tévé arról, hogy Benned a szív embere mellett a tudományos munka fáradhatatlan lendületét tisztelte, szerette.

Es koszorút tesz síremlékedre a M. Tud. Akadémia is, amely büszkén tette a babért már életedben is homlokodra, most pedig emléked előtt meghajlással vallja, hogy életed munkája méltó volt azokhoz, akiket az Akadémiában elődeidül emlegetél: Toldy Ferenchez, Imre Sándorhoz, id. Szinyei Józsefhez. Legyen ez emlék által megjelölt föld a magyar tudomány harcosainak a jövőben biztatója, egyben a hitvesi szeretetnek és a magyar tudományosság hódolatának jelképe.

Alszeghy Zsolt.

Pintér Jenő munkaterülete.

Az 1940. évi november 10. napján a Kerepesi temető ismét egy nagy halottal gazdagodott, a hazai művelődésügy ellenben elvesztette egyik kimagasló alakját: Pintér Jenőt, aki hatvanadik éve küszöbén ment el innen.

Két kultúrterületen töltötte be hivatását. Az egyik, amely minden valószínűség szerint a nagyobb munkaterülete, az irodalomtörténeté volt. A nagy elme tudásával és lelkiismeretes odaadásával tárta föl ezt az óriási mezőt, a honfoglalástól a XIX. század végéig terjedő időszakot, megírván *Magyar irodalomtörténetét*. A munka művelt köreinkben csakhamar elterjedt és ma közismerten csak a *Nagy Pintér* néven említik.

A mű első hét kötete az 1930. és 1934. esztendő között jelent meg, 5690 lapon számol be a szerző kutatásairól, a régebben és a ma napfényre jutott anyag új értékeléséről. A XX. század első harmadáról beszámoló kettős kötete 1420 lapon a szerző halála után 1941. decemberében jelent meg, özvegyének: Battlay Borbájának gondos kiadásában.

Összegyűjtött és feldolgozott adatainak gazdagságát úgy foglalta össze Pintér, oly céltudatos, egységes felfogással építette föl, mint nemzeti szellemünknek láncolatot, soha sem szűnő önvédelmi harcát. A küzdelem hőse: a magyar lélek, mely ott ragyog fel a lírában, az elbeszélő költészetben, a regényben és mindenrendű írói alkotásban. A harcolók jellegzetességével ő mutatkozik meg a világ előtt. Ő adja szájról-szája azt, amit a tudat alatt hordtunk és éreztünk,

Énekeinkben mindenkor a nemzetélet lelki motívumai, ívelése és válságos tusái törtek fel a szó szárnyán. De a Nagy Pintér olvasójának a szíve a korfestésen, eszmék és cselekedetek során túl nemcsak világossággal, hanem meleg-séggel is megtelítődik. Írása, mely az irodalomban jelentkező művek tartalmát vizsgálat alá veszi, mikor beszámol arról, mennyiben felel meg a művészet törvényeinek, rámutat arra is, hogy milyen befolyása volt életünkre, tehát harmóniában volt-e az emberi és erkölcsi törvényekkel! Eredményei nagy érdekléssel rajzolják meg az utat, merre járt a nemzeti szellem, mi volt az, amivel betöltötte a lelket és hogyan ált vele az egybetartó közület! Valójában lelki tartalmunk értékelését kapjuk művében, mikor tudatossá teszi azokat az eszményeket, amiket átadott az író, kiben a nemzet géniusza jelentkezett, hogy megszólaljon. Ítélete nyomán állíthatjuk, hogy írónkban a nemzeti öröm és fájdalom mindig emberi volt, kérdés nélküli akkor is, midőn a faj legintranszigenőbb színeivel, ízével és hangjával nyilatkozott meg, akár dalban vagy prózában. Írónk a nagy világáramlatoknak, melyek egy-egy kort érintettek, antennái voltak, de igyekvésökben majd mindenkor egyéni és művészi átadók. Művében ez az írói erő kisugárzása. A nagyszabású írótehetség nyilatkozik meg ebben, ami Pintér munkáját nemcsak a tudósok, hanem a nevelők, a szociológusok és kultúrpolitikusok szemében is kívánatos értéké teszi. Irodalomtörténete ezzel olyan tükör lett, melybe nyugodt szívvel tekintünk; hiszen hazai szelleméletünknek mindenkori való szemléletét találjuk meg benne.

Adja az czeréves magyar irodalomnak rendszerező kodifikálását, fejlődésnek pragmatikus útjelzését, egészében pedig műveltségünk alkotó erejének győzedelmes bizonyítékait. Az egyes fejezetek a maguk tagolásában egy-egy korszak valóság-hangjai. Megértői a naiv kezdetnek, a herosi folytatásnak, amit a szellem szintjeért ösztönösen vagy tudatosan végzett nálunk is egy-egy kor sok névtelen, vagy neves írója, s énekese. Meggyőző okfejtéssel láttatja meg az utókorral, hogy nem dísz, nem pusztán szórakoztató eszköz volt itt a literatura, hanem a törődöttek, a levertek vígasza, a harcolók lelki kenyere. (Kurucköltészet, stb.)

Vegyük csak a regényt például, a legnépszerűbb olvasmányt. Az angol regény főtulajdonsága a szórakoztatás (Dickens), a németé az elmélkedés (Goethe), a franciáé a szellem monumentalitása (Victor Hugo), az olaszé az élet ragyogtatása (Boccaccio). A magyar regény a létfenntartás küzdelmét festi, hol borultabb, hol derültebb hangon. (Eötvös József br., Jókai, stb.) A kelet és nyugat ütközőjén állva, nem is volt egyéb a mi sorsunk mint állandó életveszély és ez az örök örállás rányomta bélyegét szellemünkre s az irodalomra is.

Vagy nem tesznek-e erről tanubizonytságot költőink: Balassa, Csokonai, Vörösmarty, Petőfi, Arany? Ha pedig valaki bele tudott látni abba a rejtelmes misztériumba, amit költészetünk a maga egészében jelent, akkor Pintér Jenő a mélybátók egyik legnagyobbja.

Harminc éven át foglalkozott tudatosan és behatóan az irodalomtörténet-írás lényegével, bensőséges feladataival. Gyűjtött, kutatót, tanulmányozva eredetiségökben a forrásműveket, fonta egyetemes koszorúba a szerte heverő szálatkat; megtalálta, honnan jönnek, és meglátta, hová vezetnek. Oly tudós filozófiája, melynek világításánál csupán a nagyszabású józanság és a páratlan sz-

retet oldhatja meg jól a kitűzött feladatokat. Egy emberöltő munkája, izzó élménye kellett tehát a nyolckötetes irodalomtörténet egyetlenes megírásához. Betűi tengeréből oly képsorozat kívánkozik a napfényre, oly valóságok rajzai merülnek fel előttünk, amelyek korok törekvését, egymásra következését, valamint tartalmok irányát értetik meg velünk. Egy-egy korszak Pintér-i képe külön magyarázója és megértetője az idők szellemének, mint akárhány kötetet kitevő történeti rajz. Óriási anyagból választotta ki a szerző a lényeges vonásokat, az egybetartozó elemeket, amik döntően hatottak a maguk idejében, mint most az ő műve beszámoló szerepében is.

Lapidáris irálya, mely a szerző határozott egyéniségének jellemző kifejezője, szinte a tett erejével hat ránk. Az erő ércszava, mely a meggyőződés hitét sugalmazza s elülteti bennünk a mű gondolatainak és ítéleteinek ható igazságát, a Pázmány Péter tudatos írásaira vall.

A könyv a tudomány tiszteletre méltó nyelvén nagy tanulásra figyelmezteti olvasóit, arra, hogy ilyen nagy szellemi epepeát megharcoló nemzet az Idők árjában sohasem veszhet el, mert amit kiharcolt szelleme, az mint világító fáklya besugározza jövője útjait is. A szellem is alkotásaiban él tovább, halhatatlansága pedig zálog további örök fennmaradásunkra.

Vázlatos följegyzéseimet Pintér irodalomtörténeti munkásságáról: a mű előszavából vett idézettel végzem.

„ — Alaposságra, teljességre, tárgyilagosságra törekedtem, alaposságra az írók tanulmányozásában, teljességre az irodalomtörténeti szakirodalom egybegyűjtésében, tárgyilagosságra az esztétikai és történeti méltatásban. Hiányok, tévedések, hibák mindamellett becsúszhattak egyes fejezetekbe. Ez minden emberi munka közös sorsa.“

... Im, a nagy alkotó szerény szava!

*

A másik terület a pedagógiáé volt, azt mondhatjuk az az élettér, amelyen Pintér Jenő munkásságának gyakorlati része folyt le, az ifjúság nevelése azoknak az eszményeknek a megvalósítására, melyeket mint irodalomtörténész a magyar írók műveiből vett lelkébe. Nála a pedagógia és az irodalomtörténet tudománya nem elskatulyázott két ország volt, hanem két élő hatalmasság, mely termékenyítően hatott egymásra. Olyan bensőséges, igazságokat felismerő elménél, amilyen az ő meleg lölke volt, ez nem is történhetett másképp. A multi és a jelenlegi irodalom klasszikus műveinek tanulmányozása tette őt alkotó pedagógussá is, hiszen lépten-nyomon látta, hogy a nemzeti írók egyúttal nemzetük legnagyobb tanítói.

A *Bánk bán*, a *János vitéz*, a *Toldi*, a *Buda halála*, *Az ember tragédiája*: az ember- és nemzetképzésnek valóban a bibliai, szent könyvek, melyekben az élet- és országküzdelem eleven problémái merülnek föl és egyben meg is oldódnak: igazságérzetünket kielégítően. Úgy, ahogy azt az élet valóságai parancsolják. Pintér Jenő pedagógiájának alapja az élő irodalom volt, mely nemcsak átjárta és betöltötte életfelfogását, hanem meg is termékenyítette. Az irodalomban csak az örök, ami a művészetten túl: élet. Ezért zsongott az ő tevékeny lelkében örökké a valóságok, a haladás és emelkedés egészséges szimfóniája, mert jól ismerte, mi a fikció és mi a reális való. Mint vérbeli tudós: megtanulta

az értékek valódi becstét a nemzeti erkölcsi világrend igazságait és ezeknek hűséges szolgálatában állt. Kereste és megtalálta a formát, mely mindig lényegét jelentett írásaiban, éppúgy, mint tetteiben. Nem volt elmélethajhász, megvetette a száraz doktrinértséget; hanem amit megírt, megmondott és megtett, annak újszerű, élményszerű frissesége volt. Az, amit az élniakaró lélek keres.

Óvakodott a frázistól, a nagyhangú elméletek szavaitól; egy tény, amelyet maga keresett ki és megállapított, többet jelentett szemében, mint összehordott szentenciák kazalnyi tömege. Ismerte az emberi gyarlóságok egész sorozatát, számolt velök, mert tudta, hogy útjába akadnak. Tudta, hogy egyszerre le nem törhetők és azt is, hogy véglegesen soha ki nem írthatók. Ezért volt megértő és türelmes, jószívű és emberséges, elnéző, de irányító egyben. Vezér, aki tudatosan alapozta meg módszerét, a bizodalomnak, a hitnek törhetetlen útján. Ilyen úton haladt, mint tanár, ezt az utat követte mint a budapesti oktatás-ügy hivatalos vezére.

Ez a hivatali élenállás azonban nem tette elbizakodottá, csupán tudatosá; valakivé, aki érzi a feladat nagyságát, mely eléje mered, de érzi azt is, hogy annak morevségét a szociális világnézet és a kartársi együttérzés a magasból a szívekbe helyezi által. Mint nagy lélekbúvár tudta, hogy a hivatali és kormányzati értékek akkor érik el céljukat, amikor nem az önmagukért való elteltségük nyomja el az élet fenséges megmozdulásait, hanem amidón hajlékonyá termékenyülnek, elindító és mozgató tényezők lesznek. Hosszú pedagógiai pályámon kevés emberben láttam ezt az olviséget úgy megvalósulni, mint benne, akihez harminc esztendei meghitt barátság fűzött s akivel pedagógiai életünk sok baját, gondját az iskolán kívül egy-egy baráti összejövetelen tárgyaltuk meg, a hivatali formák nélkül.

A görög Plutarchos nagysága ismétlődött meg benne mint magyar nevelőben, tán még nagyobb és hatékonyabb formában is. Irodalomtörténeti korrajzai, képei és értékelései nagyobb skálájú síkon, modernebb és összetettebb viszonyok közt érteltek meg. Ezek az alkotások mutatják legszemléletesebben nagyságát s abban világfelfogását az emberi értékekről, a remekművek lényegéről és a művészet teremtő útjáról.

A nevelőmunka művelésének egy közkeletű veszedelme van: a könnyen bekövetkező egyoldalúság, mely akkor bénítja meg a lelket, mikor a pedagógus szakképzésben elszakad az élő világ egyéb tényezőitől. Tanítani, nevelni nem lehet szünet nélkül, szakadatlanul, mást nem látva, nem érezve. Valószínű, hogy más pályákon is fennáll ez az eshetőség, de a léleknek kisebb kára nélkül, mint itt. Az a lélek, mely a nevelőben lobog, maradjon friss, alkotásra képes, az energiák termékenységében; s ez akkor valósul meg, ha az élet más rokonterületeit is felismerni, vagy legalább megérteni igyekszik.

A mélyszívű írók, a lényegeket felfedező tudósok, ha tanárok, tanítók voltak, jó pedagógusoknak bizonyultak; örök példa rá Arany János nagykorösi tanársága. Pintér Jenő irodalomtörténeti nagy munkássága is megihlette pedagógiai törekvéseit. Az írólelkek búvára messzebbre, mélyebbre tudott eljutni tanári és főgagzatói feladatainak a megoldásában is. Az a ragyogó máglyatűz, amit ott gyújtott: rávilágított a másik területre is, és viszont.

Nagy kár, hogy oly váratlanul, az öreg kor bölcsességét meg nem érve, távozott el sorainkból!

Haras István.

Hírek.

Pintér Jenő síremléke. Társaságunk és folyóiratunk alapítójának, Pintér Jenőnek emlékét áldozatos kélekkel örökitette meg özvegye a Kercpesi-tetőben felállított művészi kivitelű szoborral, a jeles művész, *Bory Jenő* alkotásával. A síremléket felavató ünnepélyen — 1942. szeptember 20-án — a Magyar Irodalomtörténeti Társaság és a Magyar Tudományos Akadémia képviselőjében elnökünk, *Alszeghy Zsolt*,¹ a Kisfaludy-Társaság nevében *Kékly Lajos*, a Petőfi-Társaság nevében *Havas István*, az Országos Középiskolai Tanáregyesület nevében *Bernolák Kálmán*, a budapesti Tankerületi Főigazgató és tisztviselői kara nevében *Halász László* beszélt és helyezte el a kegyelet, a tisztelet és szeretet koszorúját. Az ünnepélyen Pintér Jenő többszáz főnyi tisztelője és barátja, írók, tudósok, tanárok és közéleti előkelőségek, valamint nagyszámú tanulóifjúság vett részt.

Móricz Zsigmond. (1879—1942.) A Nyugat-nemzedéknek Ady és Babits után harmadik klasszikusa költözött el vele az élők sorából. A nagy mesemondók, a *Jókaiak*, a *Mikszáthok* öröksége szállt rá, melyet páratlan termékenységével, a nyelv magyaros zamatával és egyéni szeretetreméltósággal töltött be.

Melich János 70 éves. Ez alkalommal a kiváló tudóst tisztelői, barátai és tanítványai meleg ünnepelésben részesítették, s az ünnepeltnek, irodalmi munkásságát teljes egészében felölelő értékes bibliográfiával ellátott, hatalmas emlékkönyvet adtak át, melyet *Kornis Gyula* nagyszabású tudós-portréja vezet be. A tartalomban gazdag emlékkönyvet *Zsirai Miklós* szerkesztette.

Vörösmarty Mihály sírja felé fordult a Székesfőváros figyelme és egy, a költő emlékéhez méltó síremlék felállítására tettek lépéseket. Az emlékmű elkészítéséhez a Főváros nagy összeget irányozott elő. Így megvalósulás felé közeledik az a régi óhaj, hogy a legnagyobb magyar költők egyike halhatatlan hitvesével közös sírban alhassa tovább örök álmát.

Zrínyi Miklós sírját és síremlékét megtalálták Csáktornyan.

Faludi Ferenc emléktábláját a felsővizivárosi Szent Anna-plébániatemplom falába illesztve 1942. október 18-án díszes ünnepség és előkelő közönség jelenlétében leplezték le. Az ünnepi beszédet *Alszeghy Zsolt* tartotta,² a Jézus-Társaság nevében *P. Gyenis András* köszönte meg a Jezsuita-rend nagy fiának emléktábláját. A Székesfőváros polgármestere és a Főváros képviselőjében *Sélyei Gyula* tanácsi főjegyző vette át az emlékművet, mely méltó módon hirdeti, hogy: „P. FALUDI FERENC S. I. E PLEBANIAN KEZDTE 1734 1735. ÉVEKBEN EGYHAZI MŰKÖDÉSET. HITSZONOK, KÖLTŐ, ISTENNEK SZOLGAJA, NYELVUNKNEK MUNKASA, IRT, NEVELT, HATOTT ÉBREDEZŐ KORARA“.

Csengey Gusztávnak, *A fogoly lengyel* című nagyhatású ballada poétájának születése 100. évfordulójára tisztelői Miskolcon, 1942. augusztus havában az ev. templom udvarán szobrot állítottak.

¹ Ld. Folyóiratunk 205. l.

² Megjelent: *Magyar Kultúrszemle*, 1942. 11. sz.

A „Magyar Hiszekegy“ alkotójának soproni lakóházát a következő felírás emléktáblával jelölték meg: „EBBEN A HAZBAN LAKOTT 1911—1912-BEN PAPP-VARY ELEMÉRNE SZIKLAY SZERÉNA, A MAGYAR HISZEKEGY SZERZŐJE, A MAGYAR FELTAMADÁS PROFÉTA-LÉLKÜ HIRDETŐJE“.

Kazinczy Ferencnek a románok által eltávolított érsemjéni szobrát újra felállították. Az 1907-ben leleplezett szobor *Horvay János* alkotása, melyet a megszállás alatt darabokban rejtegettek Zilahon.

A főtí dal október 5-én volt százéves. Az ünnepi alkalomról a Magyar Rádió is megemlékezett.

Jókai-kódex. A Pázmány Péter-Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézete és a Stockholmi Magyar Intézet kiadásában *Codices Hungarici* címmel sorozat indult meg magyar nyelvemlékek hasonmás-kiadására. Az I. kötet az első ismert írott könyvet, a XV. század közepe táján készült Jókai-kódexet tartalmazza eredeti nagyságát megtartó facsimilében. Az előszóban *Pais Dezső* a vállalat jelentőségét körvonalazta, a tájékoztatóban *Szabó Dénes* Bartoniek Emma vizsgálatának felhasználásával a kiadás körülményeit és az eljárás módszerét világította meg. Nagy érdeklődéssel várjuk a többi nyelvemlék hasonló kiadását.

Petőfi „ismeretlen“ képmásainak sorát véli szaporítani *Berényi János* a Sorsunk 8. számában közzétett *Ismeretlen Petőfi-emlékek* című cikkében. Meg kell azonban állapítanunk, hogy a szabadszállási származású tompai Gyenizse-családnál a költő ajándékként őrzött „*Szinnjár Ödön 1849*“ jelzésű ceruzarajz, mely Petőfit mint honvédőrnagyot ábrázolja, nem élet után készült, sőt nem is egykorú kép. Nem más, mint egy az ötvenes-hatvanas években közkezen forgó, bécsi kiadású népszerű litográfia után készített másolat. A rajzoló, műkedvelők szokása szerint, szorgalmasan szignálta és az ábrázolás tárgyának évszámával látta el. Az arc a Barabás hősi felfogású, közismert kórajának típusába tartozik. Így a szerzőtől a képhez fűzött különböző következtetések tárgyaltanok és a családi emlékek nem a Petőfi-ikonográfia, hanem csak a Petőfi-kultusz dokumentumai között van a maga tiszteletreméltó helye. Kívánatos lenne, ha az utóbbi időben egyre gyakrabban előkerülő „ismeretlen“ Petőfi-képek felfedezői mielőtt leletükkal a köz elé lépnének, közgyűjteményeink vonatkozó anyagában ellenőriznék megállapításaikat. Így elkerülhető lenne a tavalyi „trouvaillé“ ocete, mikor a Koszoruóban Barabásként közzétett rajzról kiderült, hogy későbbi kéztől származó jelentéktelen másolat.

Elhúnytak.

BENE LAJOS (bikfalvi), ny. tanügyi titkár, szül. Bikfalván (Háromszék vm.) 1876. aug. 20-án, megh. Szolnokon 1942. augusztusában. — Ref. Szülők: B. György kisbirtokos, Koréh Zsuzsanna. 1899/908. Nyárszón, illetve Magyarbikalon volt közs., majd áll. tanító s végül igazgató. 1908. tanfelügyelőségi tollnok lett Háromszék, majd Údvarhely vmében. 1919 őszén a megszálló rumének által kiutasítatván, Egerben lett s.tanfelügyelő, 1922. Székesfehérvárra,

1927. Szolnokra került. — Szépirod. jellegű munkái: *A falu hajnala*. Falusi tört. 3 felv. Bp., 1924. — *Hazafias ünnepi beszédek*. U. o. 1929. — *Jó gyermekek köszöntő könyve*. (Homok), [1930]. (Havas Istvánnal). — *Kalotaszegi népmesék*. U. o., [1931]. — *Újabb hazafias és ünnepi beszédek*. Bp. (ny. Homok), 1939. — 3 évig fel. szerk. volt Bánffyhunyadon a *Kalotaszegi Lap*-nak.

BODA ANDOR (fülei), hírlapíró, szül. Aradon 1894. nov. 24-én, megh. Bp.-en 1942. júl. 4-én (tem. n.). — Ref. Szülők: B. Zsigmond pü. min. számellenőr, Réger Sarolta. 1913/18. a bpi *Iffj. Elet* és az *Aradi Közl.* vers- és cikkírója, 1917/19. az *Aradi Hírl.* éjjeli szerkesztője, 1919/20. az *Arad és Vid.* szerkesztője és a *Szezon* c. szépirod. hetilap fel. szerkesztője, 1920/23. a miskolci *M. Jövő* éjjeli szerkesztője, 1923/4. a *8 Ó. Újs.* b. munkatársa, 1926/7. a *Bp. Környéke* b. munkatársa, 1927/9. az *Új Barázda* éjjeli szerkesztője, 1929/33. a *Pestkörnyéki Hírl.* szerkesztője, 1933/5. a miskolci *Felsőmorsz.* fel. szerkesztője és 1935. márciusától a m. k. miniszterelnökség szerződéses cikkírója volt. — Alnevei: bor; Fülei András.

BÜRNER SANDOR, dr. jur., ny. reálisk. tanár, ügyvéd, szül. Budapesten 1876-ban, megh. u. o. 1942. júl. 17-én. — R. kat. Szülők: B. Mihály, Trettina Anna. Mint magy.-ném.-francia szakos tanár 1889/1924. a kassai, székesfehérvári és Bp. II. ker. reáliskoláknál működött. 1927-ben ügyvédi irodát nyitott Bp.-sten. — Műfordítása: *La Seiglière kisasszony*. Vigj. 4. felv. frta Jules Sandeau. (Olcsó Könyvtár 1353/56). Bp., 1904.

CZINKE ISTVAN (pálóczi), v. ref. püspök, szül. Pácín (Zemplén vm.) 1856-ban, megh. Budapesten 1942. július 16/17-re virradó éjjel. — 1896-tól rimaszombati r. lelkész, a Felvidék cseh megszállása idején felvidéki ref. püspök volt. — Verseket is írt. — Szépirod. jellegű munkái: *Imádságos könyv templomi használatra*. Rimaszombat, é. n. (2. kiad. U. o., 1911.) — *A szoltárok*. Sz. Molnár Albert nyomán. Miskolc, 1938.

DANÓCZY ANTAL, ny. ref. gimn. tanár, szül. Nagykőrösön 1876. febr. 17-én, megh. u. o. 1942. júliusában. — A teológiát Budapesten és Utrechtben végezte. 1899-ben nagykőrösi s.-lelkész s a ref. gimn. h. tanára lett. Ekkor lelkészi vizsgát tett, később pedig középisk. tanári oklevelet szerzett. Mint a gör. és lat. nyelv r. tanára 1935-ig működött Nagykőrösön. — A *Nagykőrösi Újs.*-ot 1905. IX. 2-ától 1911. XII. 20-ig, 1912. XII. 28-ától 1913. XII. 28-áig és 1914. I. 11-étől XII. 25-éig szerkesztette. — Beszédgyűjteménye: *Hazaszeretet*. Nagykőrös, 1906.

DÉNES (1903-ig Deutsch) LAJOS, dr. phil., ny. tanker. főigazgató, szül. Garamdamásdon (Bars vm.) 1879. január 15-én, megh. Budapesten 1942. augusztus 20-án. — Izr. Szülők: Deutsch Mór, Ehrenfeld Lotti. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. A bpi VII. ker. főgimn. tanára volt, majd a Berinkey-kormány kinevezte tanker. főigazgatónak, de 1919. áprilisában a tanácsköztársasági kormány saját kérelmére visszahelyezte a Barcsay-u. főgimn.-hoz r. tanárnak. Az ellenforradalom elején nyugdíjazták. Mint nyugdíjas, a Pesti Izr. Nőegyl. keretében dolgozott. — Esztétikai és pedagógiai tanulmányokat írt. Szerkesztette az *Alexander-emlékkönyvet* és társszerkesztője volt a *Beöthy-emlékkönyvnek*. — Szakunkat érdeklő munkái: *Arany János esztétikai néze-*

tei. Klny. a bpi Barcsay-u. főgimn. értes.-ből. Bp., 1905. — *M. nyelvtan.* Középfokú isk. 1., II. o. sz. U. o., 1905/6. (Roboz Andorral). — *Rendszeres m. nyelvtan.* Középfokú isk. 3. o. sz. U. o., 1907.

FEHÉRTAJY TIBOR, l. *Fehrentheil-Gruppenberg Tibor*.

FEHRENTHEIL-GRUPPENBERG TIBOR (lovag), hírlapíró, szül. Brassóban 1898. márc. 25-én, megh. futárszolgálat teljsítése közben, mint autószerencsétlenség áldozata, 1942. júl. végén v. aug. elején az orosz harctéren (aug. 6. temették Bpen). — Szülők: F-G. Zsigmond József Henrik gimn. igazgató, Ötves Aranka. Egész fiatalon résztvett az 1914/8. háborúban s mint tart. hadnagy szerelt le. Ezután mérnöki tanulmányokat végzett, de nem tudván hazájában elhelyezkedni, végigkóborolta a világot, s végül Törökországban telepedett le, ahol mint vasútépítő mérnök hét esztendőt töltött. Visszatérve Magyarországra, újságíró lett. Pályáját a nemz. szocialista *Magyarságnál* kezdte, majd bekerült az *Uj Nemzedék* szerkesztőségébe. 1941-ben, az orosz-magyar konfliktus kitörésekor kinevezték főhadnaggyá s a haditudósító század tagja és a *Tábori Ujs.* fel. szerkesztője lett. — Munkái: *Bosporusi kaland.* Reg. Bp., 1936. — *Hitler élete* U. o., 1941. — *A láng utolsó piszlant.* Reg. U. o., 1941. — *A rejtelmes Anatóliában.* U. o., 1942. — Írói neve: Fehértáj Tibor.

GONDA (1900-ig Gelb) HENRIK, dr. jur., c. min. tanácsos, ügyvéd, szül. Ugáron (Zemplén vm.) 1880. december 31-én, megh. Bpsten 1942. július 23-án d. u. 4-kor. — Izs. Szülők: Geib Márk, Burger Betty. Középkiskoláit Ungvárt, a jogot Bpen elvégezvén, országgyűlési gyorsíró s a Függetlens. Párt főhivatalos könyvatosának, a *M. Tudósító*-nak fel. szerkesztője lett. Ez állásától 1917. XII. 14. vált meg. Ekkor min. tan. címmel kinevezték a miniszterelnökségi sajtóiroda főnökévé. Mint ilyen újjászervezte s Béctől függetlenítette a *M. Távirati Irodát*-t. Mint a miniszterelnökség képviselője résztvett a bukaresti béketárgyalásokon, majd hiv. megbízással Svájcba küldték ki, ahonnan csupán az 1919-i proletárdiktatúra bukása után tért vissza Bpre. Ekkor ügyvédi irodát nyitott. — 1914/17. haditudósításokat írt a *M. Hirl.*-ba.

HELTAI (1915-ig Herzl) HUGÓ, v. hírlapíró, szül. Budapesten 1872-ben, megh. u. o. 1942. július 29-én (tem. napja). — R. kat. konvertita. Szülők: Herzl Károly, Reich Jozefa. Testvéröccse volt Heltai Jenő írónak. — Fia-tal korában ő is írt néhány tárcát; pl. a *Felsőmorsz.* (1897), *Aradi Közl.* (1898) Heltai néven!

JANOSI ZOLTAN, ref. lelkész, szül. Nagylétán (Bihar vm.) 1868. július 14-én, megh. Füzesgyarmaton (?) 1942 szeptemberében. — Szülők: J. (Joamovics) Márton ügyvéd, Kopácsy Ida. — Középkiskoláit és a teológiát Debrecenben, az egyetemet Bpen és Zürichben végezte. Lelkészi működését 1898. Hajdúsámsonban kezdette. Innen 1902. Debrecenbe, 1922-ben Füzesgyarmatra került. Debrecenben 1906-ban bekerült a város törvényhat. bizottságába s mint az általa kezdeményezett Városi Párt elnöke 1908/18. vezető szerepet vitt a városi ügyekben. Az országos politikába 1918-ban kapcsolódott be, amikor a Tüdös János halálával megüresedett debreceni kerület pártonkívüli radikális függetlenségi programmal országgyűlési képviselőjének választotta meg. 1918. okt. 28-án beválasztották a Nemzeti Tanácsba, de betegség következtében csak

nov. 2-ika óta vett részt a Tanács ülésein. 1918. nov. 11-étől 1919. márc. 21-éig belügyi államtitkár volt a Károlyi-, majd a Berinkey-kormányban. Visszatérve Debrecenbe, a megszálló románok előbb Brassóban, majd Nagyváradon internálták. 1922-ben Debrecenben megválasztották nemzetgyűlési képviselőnek, de mandátumát megtámadták, mire lemondott. — 1886 óta írt verseket, politikai és egyházi cikkeket debreceni és pesti lapokba. — Minket érdeklő munkái: *Unnapi és közönséges egyházi beszédek*. Debr., 1893. — *Költemények*. U. o., 1894. (Mindkettő Jánossy Z. néven.) — *Alkalmi beszéd Kossuth Lajos szül. napjának 100. évfordulóján*. U. o., 1902. (Innen kezdve Jánosi Z. néven.) — *Szélfoglaló egyh. beszédek*. U. o., 1903 (Szele Györggyel). — *Két erős ércbánya*. Beszéd Kossuth Lajos halála 10. évfordulójára. U. o., 1904. — *Az áruló Júdás*. Nagypénteki egyh. besz. U. o., 1905. — *Isten könyve*. Egyh. besz. U. o., 1905. — *Egyházi beszédek és imádságok a bécsi békekötés háromszázad-évi ünnepe alk.* U. o., 1906 (Könyves Tóth Kálmán- és Szele Györggyel). — *Papi dolgozatok*. U. o., 1906/17. (10. köt.) — *A szentek egyessége*. Egyh. besz. U. o., 1910. — *Költemények*. U. o., [1911]. — *Jöjjön el a Te országod*. Egyh. beszédek a világháború idejéből. U. o., 1915. — *Absolon*. Trag. 5 felv. U. o., 1918. — *Imádság Tüdös János koporsójánál*. U. o., 1918. — *Programmbeszéd*. U. o., 1918.

KARA (1884-ig Kreiner) GYÖZŐ, ny. gimn. tanár, szül. Bonyhádon (Tolna vm.) 1860-ban, megh. Aradon 1942 júliusában. — 1891—1936. tanított az aradi kat. gimn.-ban. 1891/902. r. munkatársa volt az *Arad és Vidékének* s 1897-től az *Aradi Közl.*-nek. — M. irod. tanulmányai: *aradi kat. főgimn. értes.* (1892. Fábíán Gábor műfordításai; 1893. Csiky Gergely tanulókörében).

KOSARY JANOS, dr. c. tanítókép. igazgató, szül. Aradon 1879-ben, ungh. Bpen 1942. szeptember 14-én. — Ref. 1910—19. (?) a selmezbányai ev. tanítóképző zenetanára volt. Mint zongoraművész ismételtelen hangversenyezett Bpen és a külföldön. Több zongoraszerzeménye, dala és régi magyar dalfeldolgozása van. — Munkái: *A smart mister Brown*. Komárom, 1904. — *Költemények*. Bp., 1905.

LENDL ADOLF, dr. phil., ny. szföv. állatkerti igazgató, szül. Orczyfalván (Tmes vm.) 1862. május 6-án, megh. Keszthelyen 1942. szeptember 25-én. — R. kat. Pályáját mint a bpi műegyetem állattani tanszékének asszisztense kezdte s u. o. magántanárságot is szerzett. 1890/94. s. őr volt a M. Nemz. Múzeum Állattárában, majd állattani laboratóriumot nyitott. 1901/5. a temes-rékási kerület országgyűlési képviselője volt. 1906-ban Kis-Azsiában, 1907. Argentínában szervezett gyűjtőexpedíciót. 1911-ben a szföv. állatkert igazgatója lett. 1932-ben Keszthelyen telepedett le. — Szépirod. jellegű munkái: *Emlékbeszéd Kossuth Lajos szül. 100. évford. alk.* Temesrékás, 1902. — *Üti levelek két világrészből*. Bp., 1908.

MÓRICZ ZSIGMOND, író, az Orsz. Irod. és Műv. Tanács kinevezett tagja, szül. Csécsén (Szatmár vm.) 1879. június 30-án, megh. Budapesten 1942. szeptember 5-én éjjel 2 órakor. — Ref. Szülők: M. Bálint, Pallagi Erzsébet. Kétszer nősült: 1. Holics Janka; 2. Simonyi Márta színésznő volt a felesége. Iskolái végeztével Budapestre költözött, ahol 1903/9. *Az Ujs.* b. munkatársa s

egy ideig a *Morsz. Vármegyei és Városai* c. vállalat s-szerkesztője volt. A *Nyugat* c. folyóiratnak megindítása (1908) óta főmunkatársa s 1912/19. a *P. Hirl.* be-munkatársa volt. Az 1918/9. forradalmak után az *Est*-lapokhoz került. Legutóbb mint a *Kelet Népe* c. szépirod. krit. és tud. folyóirat kiadója és fel. szerkesztője működött. — 1912/19. r. tagja volt a Petőfi-Társ.-nak; 1919. a közokt. népbiztos kinevezte az irodalmi direktórium tagjává, 1934-ben pedig a vall. és közokt. miniszter az Orsz. Irod. és Műv. Tanács tagjává. — Munkái: *Erdő-mező virága.* Allatmesék. (Kis Ktár 109). Bp., 1906. (2. kiad. U. o., 1908, új kiad. a Sasfia meg a sasfióka c. kötettel együtt u. o., 1910). — *Két biblia.* Elb. (Koszorú. 122). U. o., 1906. — *Mikor a part szakad.* Elb. (U. o., 133). U. o., 1907. — *Szatmár vm. népe.* Klny. a Morsz. Vmői Szatmár vm. köt.-éből. U. o., [1908]. — *Hét krajcár.* Elbek. U. o., 1909. (12. kiad. U. o., [1927]). — *Csitt-csatt és több elbeszélés.* (M. Ktár. 589). U. o., (1910). — *Munkácsy Mihály.* (Iparosok Olvasótára. XVI : 7.) U. o., 1910. — *Sasfia meg a sasfióka.* (Kis Ktár. 113). U. o., 1910. — *Sári btró.* Vígj. U. o., 1910. (Bemut. Nemz. Szính. 1909. XII. 17., elnyerte a M. Tud. Akad. Vojnics-díját; 6. kiad. U. o., [1924]). — *Sárarany.* Reg. U. o., 1911 [1910]. (Először: Nyugat 1909/10. 13. kiad. U. o., [1929]). — *Tragédia.* Négy elb. (Nyugat Ktár. 4.) U. o., [1910]. — *Vas Jankó.* (Legjobb Olvasmányok 24). U. o., [1910]. — *Falu.* Három színdarab. I. *Mint a mezőnek virágai.* II. *Magyarosan.* III. *Kend a pap?* (U. o., 1911. (Bemut. Nemz. Szính. 1911. IV. 7. A színlap 3 életképnek jelezte s az 1. és 2. sorrendje fel volt cserélve). — *A galamb papné.* Reg. U. o., 1912 [1911]. (Először Vas. Ujs. 1910.; 3. kiad. U. o., [1937]; könyvnap propagandakiad. U. o., [1935]). — *Boldog világ.* Összes állatmeséi. U. o., 1912. 2. kiad. U. o., [1917]). — *Harmatos rózsza.* Reg. (Az Elet Kvei). U. o., 1912. (Először: Elet, 1910; 10. kiad. U. o., [1927]). — *Az Isten háta mögött.* Reg. U. o., 1912. (Először: Nyugat 1911; 11. kiad. U. o., 1927.; *Bovary úr* c. is megjelent! U. o., 1917; franciául: *Derrière le dos de Dieu.* Ford. Gara László és Marcel Largeand. Paris, 1930). — *Magyarok.* Elbek. U. o., 1912. (9. kiad. U. o., [1926]). — *Tavaszi szél.* Elbek. U. o., 1912. (5. kiad. U. o., 1927), — *Szerelem.* Egyfelvonásosok. U. o., 1913. (2. köt. I. *Dupla poson; Kvitt; Az ördög;* II. *Aranyos öregek; Tökmag; A kapuban; Politika.* — Új kiad. 7 füzetben. u. o., é. n. I. *Mint a mezőnek virágai; Aranyos öregek; Tökmag;* II. *A nász tehát* [bemut. Intim-Kabaró 1917. XI. 29]; *Kvitt* [bemut. Royal-Orfeum 1912. XI. 29]; *Dinnyék.* III. *Magyarosan; Kend a pap?* IV. *Csiribiri; A bétsi Susanna. V. Groteszk; A báróné gulyása. VI. Lélekvándorlás; A kapuban; Politika; Sántán.* VII. *A tej; Egérfogó* [hármak közülök Szerelm c. bemut. a M. Szính. 1915. III. 26]. — *Kerek Ferkó.* Reg. *A cigány malaca.* Elb. (Athenaeum Ktár. 28). U. o., 1914. (Először P. Hirl. 1912 : 142—255. sz. 2. kiad. U. o., 1939). — *Mese a zöld fűvön.* Elbek. U. o. 1915. — *A kárpáti vihar.* Elb. U. o., 1915. — *Nem élhetek muzsikaszó nélkül.* U. o., 1916. (5. kiad. U. o., [1928]). — *A tűznek nem szabad kialudni.* Novel'ák a háborús időkből. U. o., [1916]. (4. kiad. U. o., 1927). — *A fákllya.* Reg. U. o., 1918 [1917], (12. kiad. U. o., [1930]; Németül: *Die Fackel.* Ford. Horvát Henrik. Berl., 1930). — *Karak szultán.* U. o., [1917]. — *Pacsirtaszó.* Színm. 3 felv. U. o., 1917. (Bemut. Nemz. Szính. 1917. IX. 14.; 3. kiad. U. o., 1923). — *Szegény emberek.* U. o., 1917. — *Magyarok.* Elbek. U. o., 1918. — *Vérben, rasban.*

Elbek. U. o., 1918 — *Vidéki hírek és más elbek*. U. o., 1917. (Finomabb papíron szerző névalírásával ellátott számoz. példányok is készültek. [1929]. é. új címlapkiad. *Bor, szerelem, bánat* c.). — *A szerelmes levél*. U. o., 1918. — *Légy jó mindhalálig*. Reg. U. o., 1920. (10. kiad. U. o., [1930]); könyvnapkiad. U. o., [1938]; ifj. kiad. U. o., 1922; 2. kiad. U. o., 1929; új borítékú kiadás képmellékletekkel. U. o., [1938]; csehül: *Bud dobrý di Dřrti*. Ford. Anton Straka. Praha, 1938). — *Tündérvirágok*. Szépesszonyok hosszú farsangja. Tört. reg. a XVII. sz. elejéről. U. o., 1922. (7. kiad. U. o., [1927]). — *Egy akol, egy pásztor*. Elbek. U. o., 1923. — *Házasságtörés*. Kis reg. U. o., 1923. — *Jó szerencsét*. Reg. U. o., 1923. (Előszőr Nyugat, 1914; 3. kiad. U. o., [1928].) — *Búzakalász*. Színdb. 3 felv. U. o., [1924]. (Bemut. Renaissance-Szính. 1924. I. 19). — *A vadkan*. Színdrb. 3 felv. U. o., [1924]. (Bemut. Vígyszính. 1924. X. 22). — *Pillangó*. Idill. U. o., 1925. (2. kiad. U. o., [1927]). — *Kivilágos kiviláradtig*. Reg. U. o., 1926. (3. kiad. U. o., [1928]). — *Arany szoknyák*. Tört. melódiák. U. o., [1927]. (2. kiad. U. o., [1930]). — *Baleset*. Elbek. *mezők*. Reg. (Athenaeum Ktár. 1). U. o., 1929. — *Forr a bor*. (Reg.) U. o., [1928]. — *Uri muri*. Reg. U. o., [1928]. (2. kiad. U. o., [1930]). — *Forró mezők*. Reg. (Athenaeum Ktár. 1). U. o., 1929. — *Forr a bor*. (Reg. U. o., 1931. — *Esőleső társaság*. Kis regények. U. o., [1930]. — *A nagy fejedelem*. Reg. U. o., 1931. — *Rokonok*. Reg. U. o., [1932]. — *Barbárok*. Elbek. U. o., 1932. (Új kiad. U. o., [1940].) — *Az asszony beleszól*. Reg. U. o., 1934. — *Erdély*. Tört. regénytrilógia: *Tündérvirágok*. — *A nagy fejedelem*. — *A nagy árnyék*. U. o., 1935. [1934]. (1 köt., új kiad. 3. köt. U. o., [1939]); németül: *Siebenbürgen*. Ford. Gáspár Kata. Wien, 1936). — *A boldog ember*. Reg. U. o., 1935. (Könyvnapra). — *Komor ló*. Elbek. U. o., 1936. [1935]. — *Bál*. Reg. (Pesti Napló Könyvek. 2.) U. o., [1936]. — *Rab oroszlán*. (Athen. 2 P. Reg.) U. o., (1936). (Németül: *Löwe im Käfig*. Wien, 1939). — *Betyár*. Reg. U. o., 1937. [1936]. — *Míg új a szerelem*. Reg. U. o., (1937). — *Tiborc*. Kálmán Kata fényképei. (Szolgálat és Irás Könyvei. 2.) U. o., 1937. (Szövege Boldizsár Ivánnal). — *Pipacsok a tengeren*. (Ifj. reg.) U. o., [1938]. — *Életregénye*. (Boríték-cím: M. Z. önéletrajza.) U. o., 1938. — *Rózsa Sándor*. Reg. U. o., 1940. — *Magvető*. A m. irodalom élő könyve. Szerk. U. o., 1940. — Színre kerültek még: *Salamoni ítélet*. Vígj. 1 felv. (bemut. Föv. Orfeum 1914. XII. 31.); *A vén bakanos és fia a huszár*. Írta Szigeti József. Atdolg. (Népepera 1916. III. 4.); *A nőstényördög*. Dráma 5 felv. Írta Karl Schönherr. (Belv. Szính. 1922. III. 7.); *Kapuzárás*. Parasztidill 1 felv. (Andrássy-u. Szính. 1922. IX. 7.); *Jó kliensek*. Parasztvígj. 1 felv. (Apollo Színp. 1923. I. 30); *Uri muri*. Vígj. 3 felv. (Vígyszính. 1928. III. 3); *Nem élhetek muzsikaszó nélkül*. Vígj. 4 felv. (Nemz. Szính. Kamara-színháza 1928. XII. 9., 100. előadása 1929. X. 8); *Szép asszony kocsisa*. Vígj. 3 felv. (M. Szính. 1929. IX. 6.); *Légy jó mindhalálig*. Színm. 3 felv. (Nemz. Szính. 1929. XI. 29.); *Elektra*. Írta Sophokles után Bornemisza Péter, átd. (U. o. 1931. II. 27.); *Kerek Ferkó*. Vígj. (U. o. 1931. X. 30.); *A murányi kaland*. Vígj. (U. o. 1934. II. 16.); *Forr a bor*. Színdrb. (U. o., 1936. IV. 3.); *Légy jó mindhalálig*. Színdrb. (M. Szính. 1939.); *Kis madár*. (Madách-Szính. 1940).

NAGY ANDRÁS (harangodi), ny. határrendőrségi tanácsos, ezül. Tisza-lucon (Zemplén vm.) 1875. március 2-án, megh. u. o. 1942. júliusában. — Kis-

birtokos családból származott. Középiskoláit Miskolcon, a jogot Spatakon és Bpen elvégezvén, előbb a pozsonyi pénzügyigazgatóságnál, majd mint tollnok a lipótváni kir. tanfelügyelőségénél szolgált. A határrendőrség felállításakor oda ment át. Ez intézmény feloszlásakor, 1921-ben nyugdíjazták s ekkor visszaköltözött szülőfalujába. — Versei, novellái, satírikus és ifjúsági írásai 1893-tól bpi és vidéki napilapokban, folyóiratokban, élelclapokban és különböző antológiákban. — Néha N. Endre néven is írt. — Alnevei és betűjegyei: András bácsi; Harangodi András; Iródiák; Kósza Szellő; N. A.; (Na); N. E.

RADY ELEMÉR (ivachnófalvai), dr. jur., hírlapíró, szül. Kassán 1910-ben, megh. hosszú nehéz szenvedés után Budapesten, 1942. július 5-én. — R. kat. Évekig szerkesztette a kassai *Új életet*, majd 1937-től haláláig a bpi *Új magyarság* b. munkatársa volt. Ő szervezte meg a Prohászka-Köröket, melyek orsz. elnöke volt.

RÉTI (1891-ig Schwarz) L[ipót] PAL, színházi ügynök, szül. Nagykőrösen, 1862. szeptember 6-án, megh. Budapesten, 1942. szeptember 25-én (tem. napja). — Eleinte hírlapíróskodott, majd 1882-ben megalapította színházi ügynökségét, mely áll. jóváhagyással működött. — Visszaemlékezései kül. fővárosi lapokban. Évtizedeken át kiadó-szerkesztője volt a *Színészeti Közöny*-nek.

SIMON MIKLOS, tanügyi főtanácsos, ny. gimn. igazgató, szül. Keszthelyen 1878-ban, megh. Balatonyörökön, 1942. augusztus 14-én. — R. kat. Mint lat.-magy. szakos tanár Lőcsén Kaposvárt és a bpi III. ker. főgimn.-ban működött, majd 1918-ban gimn. igazgató lett Besztercebányán s 1919-ben reálisk. igazgató Győrött. — Talán az ő versei: *M. Sze* (1901, 04/5), *B. Hírl.* (1908), *Orsz.-Vil.* (1908), *P. Hírl.* (1912).

TÓTH TIVADAR (sümegei), szül. Sümegon, 1910-ben, megh. u. o. 1942. augusztus 15-én. — R. k. Versei a *Dunántúli Koszoróban* (Veszprém, 1934) és más antológiákban.

ZSIROS ISTVAN, ny. tüzérezredes, az arany vit. érem tulajdonosa, szül. Újvidéken, 1873 június 29-én, megh. Budapesten, 1942. július 22-én (tem. napja). — R. kat. Középiskoláit Bpen, a tüzérhadapród iskolát Bécsben elvégezvén, aktív szolgálatát 1895-ben mint tüzérhadnagy kezdte. Az 1914/8. háború folyamán soron kívül lépett elő ezredessé. 1918. XI. 15. egyik alapítója és vezetője lett a *Movemek*, de 1919. jan. elején letartóztatták s azóta nem vett részt az egyesület működésében. — Munkája: *Fátum*. Színmű 3 felv. Bp., 1908. (Bemut. bpi Nemz. Szính. 1907. V. 30., a bécsi Burgtheaterben tervezett előadása párbajjelenes irányzata következtében elmaradt). — Színre kerültek még: *Déli-báb*. Színmű (losonci szính. 1911. XII. 10.); *A Grál-lovag*. Színmű. 3 felv. (bpi M. Szính. 1916. XII. 2.).

G. P.

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TARSASÁG.

I. Tisztviselők.

Elnök: Alszegehy Zsolt. — Alelnökök: Gulyás Pál, Sík Sándor, Szász Károly, Szinnyei Ferenc. — Titkár: Brisits Frigyes. — Szerkesztő: Kozocsa Sándor. — Jegyző: Kerecsényi Dezső. — Pénztáros: Regényi Sándor. — Ellenőr: Batizi László.

II. Választmányi tagok.

Agárdi László. — Angyal Dávid. — Ágner Lajos. — Baranyai Zoltán. — Baránszky-Jób László. — Barta János. — Bán Aladár. — Bánhegyi Jób. — Beneze István. — Berczik Árpád. — Biczó Ferenc. — Birkás Géza. — Biró Imre. — Bodor Aladár. — Clauser Mihály. — Császár Ernő. — Dénes Tibor. — Édes Jenő. — Fábíán István. — Farkas Gyula. — Fest Sándor. — Fóris Miklós. — Galamb Sándor. — Gálos Rezső. — Gulyás József. — Gyomlay László. — György Lajos. — Gyulay Ágost. — Hajnóczy Iván. — Halász László. — Hankiss János. — Havas István. — Helle Ferenc. — Horváth Béla. — Horváth János. — Imre Sándor. — Kardeván Károly. — Kardos Albert. — Kardos Tibor. — Keményfy János. — Kék Lajos. — Klemm Antal. — Kocsis Lénárd. — Korpás Ferenc. — Kovács Kálmán. — Kömives Kolos. — Kristóf György. — Kürti Menyhért. — Lám Frigyes. — Lengyel Miklós. — Madzsar Imre. — Marczinkó Ferenc. — Melich János. — Merényi Oszkár. — Mitrovics Gyula. — Mixics Lajos. — Nagy Sándor. — Nedeczey Jenő. — Pais Dezső. — Pap Károly. — Papp Ferenc. — Petri Mór. — Pitroff Pál. — Prónai Lajos. — Radó Antal. — Radványi Kálmán. — Solt Andor. — Solymossy Sándor. — Staud Géza. — Szabó István Andor. — Szabó Richard. — Szemkő Aladár. — Szira Béla. — Szomolányi József. — Thienemann Tivadar. — Timár Kálmán. — Vajthó László. — Vargha Damján. — Varjas Béla. — Ványi Ferenc. — Várdai Béla. — Várkonyi Nándor. — Vikár Béla. — Voinovich Géza. — Zolnai Béla. — Zsigmond Ferenc.

IRODALOMTÖRTÉNET.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóirata, az Irodalomtörténet, beható tájékoztatást nyújt a magyar irodalom és irodalomtörténet haladásának minden fontosabb mozzanatáról. Ara egy évre 8 pengő. Iskolák, könyvtárak, társaskörök és könyvkereskedők számára az előfizetés 16 pengő. Külföldi megrendelés egy évre 16 pengő.

A jelzett összegek a Magyar Irodalomtörténeti Társaság pénztárosának, Regényi Sándornak küldendők be postautalványon (Budapest VII, Barcsay-u. 5), vagy a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 30.309. számú postatakarékpénztári csekk-számlájára fizetendők be.

A társasági ügyeket Brisits Frigyes titkár intézi (Budapest XI, Ibrahim-utca 14).

Az ismertetésre szánt könyvek és folyóiratok Kozocsa Sándor szerkesztő címére küldendők (Budapest VIII, Rákóczi út 19).

A folyóirat szétküldésére vonatkozó kérelmek és panaszok Regényi Sándor pénztárosnál jelentendők. (Bp. VII, Barcsay-utca 5.)

Az Irodalomtörténet Füzetei.

Szerkeszti: Kozocsa Sándor.

	P
1. Fábíán István: Az irodalomtörténetírás módszereiről..	2—
2. Varjas Béla: Ferenczfi Lőrinc és az első Balassa-kiadás	2—
3. Lovass Gyula: Török Gyula	2—
4. Dezsényi Béla: Kovacsóczy Mihály és az első magyar napilap terve	2—
5. Brisits Frigyes: Babits Mihály	2—
6. Alszeghy Zsolt: Nemzetietlen-e irodalmunknak ú. n. „nemzetietlen kora“?	2—
7. Agárdi László: Bartóky József az elbeszélő	2—
8. Birkás Géza: Az ember tragédiája és a franciák	2—
9. Pap Károly: Adalékok a Debreceni Csokonai Kör történetéhez	2—
10. Cs. Gárdonyi Klára: Farsangi játék a XVIII. századból	2—
11. Török Pál: Új vonások Eötvös József báró arcképén	2—

A füzetek a szerkesztőségben kaphatók!

Felelős szerkesztő és kiadó: Kozocsa Sándor, Budapest VIII, Rákóczi-út 19.
41.628. — K. M. Egyetemi Nyomda. Budapest 1942. (F.: Thiering Richárd